

str. 2 **Čeští Němci mezi regionální
a „sudetoněmeckou identitou“**
Historie v libereckých, frýdlantských
a jabloneckých vlastivědách

str. 64 **Technologické zařízení, průzkum
a obnova objektu bývalé papírny č. p. 5
v Hamru na Jezeře**

str. 94 **Pražský mír v letákové publicistice**

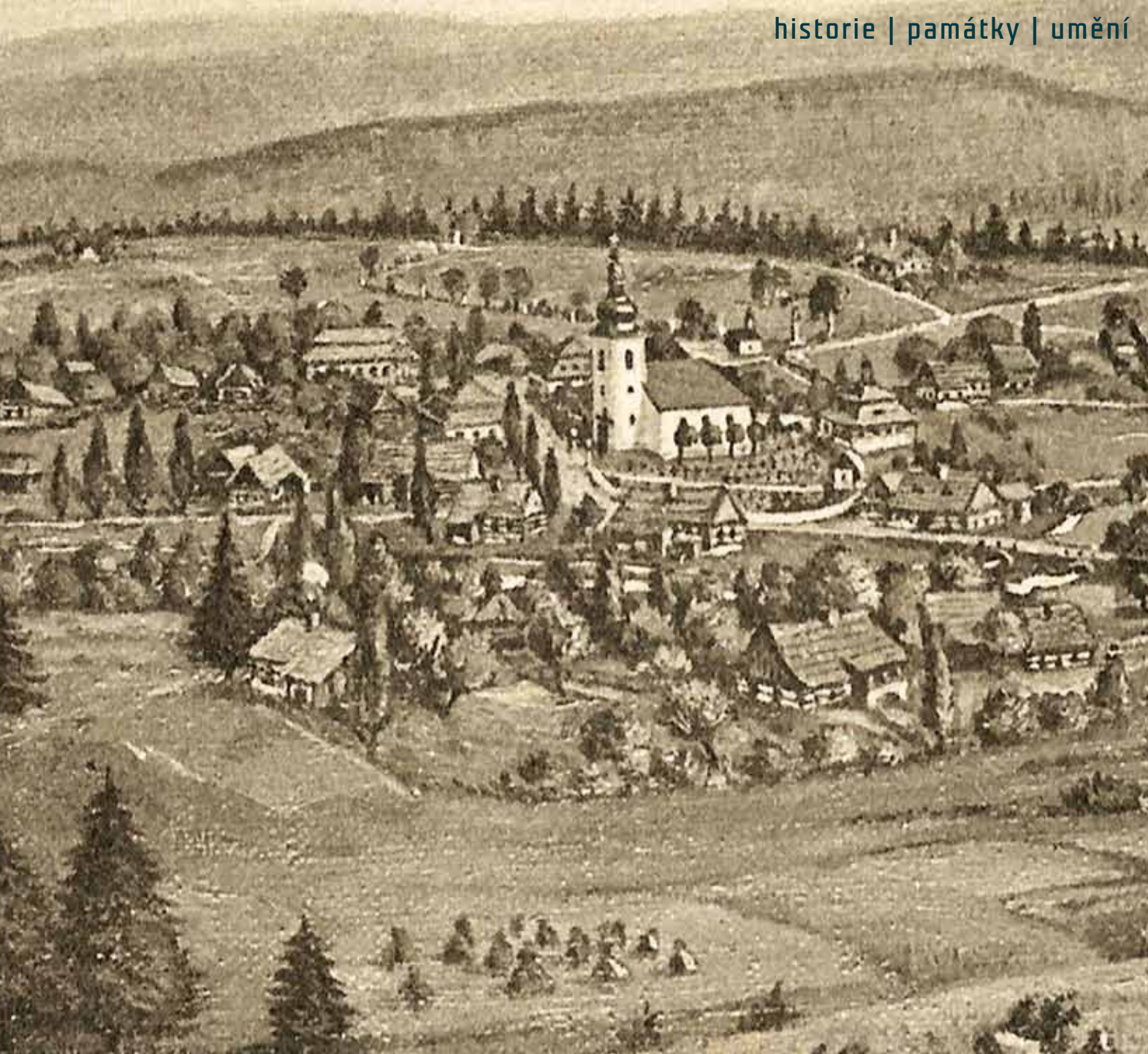
str. 109 **Prof. Ing. Dr. Josef Kožoušek**

FONTES NISSAE
PRAMENY NISY

XIX 2018 2

historie | památky | umění

Studie a materiálie

Čeští Němci mezi regionální a „sudetoněmeckou identitou“

Historie v libereckých, frýdlantských a jabloneckých vlastivědách | Studie

Jana Mezerová 2

Technologické zařízení, průzkum a obnova objektu bývalé papírny

č. p. 5 v Hamru na Jezeře | Studie

Miroslav Kolka | Ivan Peřina 64

Pražský mír v letákové publicistice | Studie

Jana Hubková 94

Memorabilia 108

Prof. Ing. Dr. Josef Kožoušek – osobní vzpomínka na prvního libereckého rektora

Jan Šálek 109

Recenze a zprávy o literatuře 118

Resume 130

FONTES NISSAE

PRAMENY NISY historie | památky | umění

Do vydání Fontes Nissae | Prameny Nisy XIX, 2018, č. 2 přispěli

PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy, Mgr. Miroslav Kolka, NPÚ, ÚOP v Liberci,

PhDr. Alžběta Kratinová, Mgr. Jana Mezerová, Národní muzeum, Mgr. Ivan Peřina, NPÚ, ÚOP v Liberci, Doc. Ing. Jan Šálek, CSc.

Redakce Fontes Nissae | Prameny Nisy děkuje všem recenzentům

Doporučená cena: 100,- Kč

Liberec, říjen 2019
Recenzované periodikum
Vydává Technická univerzita v Liberci,
Studentská 1402/2, 461 17 Liberec
Tiskárna PROFITISK GROUP s.r.o.
Vychází 2 × ročně v tištěné verzi,
v elektronické podobě dostupné na adrese
<http://fontesnissae.cz>
Schváleno rektorem Technické univerzity v Liberci
dne 17. 10. 2019, čj. RE 49/19
Číslo publikace: 55-049-19
Náklad 500 ks
Evidenční číslo periodického tisku MK ČR E 21215
ISSN 1213-5097
Fontes Nissae | Prameny Nisy XIX, 2018, č. 2 vznikly
v rámci výzkumného cíle Podpora recenzovaného
periodika Fontes Nissae financovaného z institucionální
podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční
rozvoj (DKRVO).
Periodikum vychází s podporou Libereckého kraje
a Nadace Český literární fond, za přispění Katedry historie
Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické
univerzity v Liberci, Krajské vědecké knihovny v Liberci,
Městského muzea v Železném Brodě, Národního
památkového ústavu, územního odborného pracoviště
v Liberci, Oblastní galerie Liberec, Severočeského muzea
v Liberci a Státního oblastního archivu v Litoměřicích,
pobočky SOKA Jablonec nad Nisou a SOKA Liberec.

Redakční rada

doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc. (vedoucí redakční rady),
PhDr. Milan Svoboda, Ph.D. (odpovědný redaktor),
Mgr. Ivo Habán, Ph.D. (výkonná redakce),
Mgr. Jana Kurešová (výkonná redakce)
Prof. PhDr. Lenka Bobková, CSc., Mgr. Petra Hejralová,
Mgr. Jana Pažoutová, Mgr. Jan Kašpar, Václav Kříček,
Mgr. Jiří Křížek, Prof. PhDr. Robert Kvaček,
CSc., PhDr. Miloslava Melanová, PhDr. Jan Mohr,
doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., Mgr. Ivan Peřina,
Mgr. Jan Randáček, Dr. Marius Winzeler

Adresa redakce

Technická univerzita v Liberci,
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Katedra historie, Komenského 314/2
460 01 Liberec V-Kristiánov
Grafická úprava, sazba Michael Čtveráček, MgA.
Překlady Mgr. Martina Olešáková (němčina),
PhDr. Michal Ulvr, Ph.D. (angličtina),
Zuzana Melincšarová (polština)
Jazykové korektury Mgr. Dana Adámková
Web Mgr. Ivo Habán, Ph.D., Ing. Jan Pokorný
Distribuce Knihy 555, Hrdinů 113/21, 460 12 Liberec 1

Titulní strana:

*Rekonstrukce pohledu na Jablonec v roce 1784
vznikla pro potřeby expozice jabloneckého
městského muzea na počátku 20. století a byla
vydána také jako pohlednice. Fotografie ze sbírky
Muzea skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou.*

Editorial

Vážení čtenáři,

druhé číslo Fontes Nissae za rok 2018 zahajuje neobvykle obsáhlá studie Jany Mezerové, která se intenzivně zabývá novodobou historiografií Frýdlantska, Liberecka a Jablonecka. Orientuje se zvláště na 19. století, v němž se i regionální dějepisectví stávalo podnětným nástrojem pro dlouhodobé utváření nacionální identity českých Němců v politických bojích rakouské, resp. rakousko-uherské říše. Pomáhalo národnostnímu sebevymezení a současně utvářelo obraz „německé“ minulosti, byť v ještě zemsky českém regionu omezeném horami. Amatérští i první profesionální historikové (Hallwich) sice čerpali od svých předchůdců ještě z 18. věku, připravovali však významný zdroj ideologicky profilovanému výkladu historie „Sudet“, území na pomezí Saska a Slezska.

Od zkoumání textů z pracoven německých historiků nás do terénu zve studie o bývalé papírně v Hamru na Jezeře od Miroslava Kolky a Ivana Peřiny. Technická památka se dočkala své důkladné rekonstrukce. V přízemí budovy se ještě koncem 20. století zčásti dochovalo provozní zařízení. Důkladný průzkum citlivě renovované stavby z poloviny 17. století přináší nové poznatky o díle závislém na vodní síle, totiž rybníku, který se také dochoval poblíž provozní budovy.

Třetí ze studií se vrací do 17. století v letech třicetileté války. Jana Hubková zkoumala pojetí Pražského míru z roku 1635 v letákové publicistice, resp. politické propagandě. Různorodé reakce na toto dočasné habsburské diplomatické vítězství ukazují závažné rozdíly v dobové interpretaci mocenského ujednání, které mělo vliv také na země Koruny české.

Po rozsáhlých studiích, vzešlých z bádání terénního i knihovního přicházejí Prameny Nisy s novou rubrikou „Memorabilia“. Pamětnické záznamy patří nejen ke čtenářsky oblíbeným, ale pro odborný výzkum moderních dějin mnohdy nezbytným a jedinečným pramenným svědectvím, která doplňují někdy nudnou i ne zcela jednoznačnou řeč administrativních záznamů a dokumentů. Na padesátá léta dvacátého století, založení Vysoké školy strojní v Liberci, a na prvního rektora této instituce, prof. Josefa Kožouška, vzpomíná jeho někdejší student a pozdější spolupracovník, doc. Jan Šálek. I v dalších číslech Fontes Nissae budeme přinášet vzpomínky osobností ze severočeského regionu.

Rok 2018 patřil k mimořádně „přetíženým“ tzv. osmičkovými výročími. Prameny Nisy ve svém druhém čísle s tímto trendem nesplynuly, protože celozemské i lokální historické události nelze ohraničovat jednoduchou aritmetikou, ani je netřeba spoutávat módními žurnalistickými trendy. Věříme, že zaujetí naleznete jak ve studiích, tak v recenzích, jež lze chápat rovněž coby doporučení zajímavé historické literatury nejen z regionu Ponisí, ale i kousek mimo něj.

Milan Svoboda

Czech Germans between regional and „Sudeten-German“ identity. History in Liberec, Frýdlant and Jablonec

ABSTRACT

JANA MEZEROVÁ | An important factor for examining the identity of Germans from the Czech lands during the „long 19th century“ is the fact that, due to the heterogeneous spreading of settlement, a strong regional co-existence persisted for a long time. The regional geographical publications (so popular in the German-speaking environment) described characteristics of the individual regions quite comprehensively. The study explores the influence of regional geography on the formation of the common identity of Czech (Czechoslovak) Germans. It focuses on the formation of the historical narrative, which was created by interaction between the academic sphere and regional research. Attention is paid especially to the development of specific themes, historical stories and auto-stereotypes contained in the local geographical production of the Upper Nisa (horní Ponisí) region.

KEY WORDS

Nationalism
historism
identity
geography
Germans from Czech lands

KLÍČOVÁ SLOVA

nacionalismus
historismus
identita
vlastivěda
Němci z českých zemí

Čeští Němci mezi regionální a „sudetoněmeckou identitou“ Historie v libereckých, frýdlantských a jabloneckých vlastivědách

JANA MEZEROVÁ

Zkoumání národnostní skupiny Němců z českých zemí, resp. Československa je neoddelitelně spojeno s tématem nacionalismu. Z tohoto důvodu svůj příspěvek uvedu krátkým rámcovým shrnutím myšlenkových přístupů k výzkumu na tomto poli a pokusím se popsat její specifika. V rámci staršího primordialistického pojetí nacionalismu byla identita skupiny spojována primárně s jazykovými a etnickými charakteristikami. Z modernistických pozic bylo poukazováno na vliv s nacionalizací souběžných modernizačních procesů, zejména industrializace, liberalizace, demokratizace.¹ Novější autoři upozorňují na význam formulace historického narativu.² Z toho důvodu hrál při formování identity důležitou roli také rozvoj historické vědy.³ Historismus tak můžeme paradoxně zařadit mezi charakteristické znaky modernizující se společnosti.⁴ Pod jeho vlivem se měnilo nahlížení minulosti. Události začaly být vnímány ve vývojové řadě jako precedenty a vzory právě v souvislosti s nacionalismem. Národ byl již v první polovině 19. století chápán jako výraz historické tradice a seriálové kontinuity.⁵ Výhradní využití kriteria etnicity a jazyka by české Němce řadilo jednoznačně do zastřešující množiny „německého národa“. To samozřejmě odpovídá tendencím, jež vyústily v etnizující extrém v podobě Hitlerovy Třetí říše. Než k tomu však došlo, vyvíjela se identita této skupiny v podmínkách mnohonárodnostní monarchie, kde na ni působily na jedné straně faktory sjednocující, na straně druhé ty, které jejímu utvoření bránily.

Monarchie nabízela v první řadě identitu centrální, loajalitu vůči státu. Vycházela z osvětské tradice, pro Němce úzce spojené s osobností císaře Josefa II. Základem loajality tohoto typu byla racionalizace a efektivizace státní správy a zejména s tím související zavedení němčiny jakožto úředního jazyka. Dominance němčiny však současně stála na počátku procesu utváření moderního českého národa, který v opozici vůči ní začal formulovat nejprve jazykové a posléze i politické požadavky. Liberální a občanské ideály představovaly zdánlivě spo-

lečnou platformu, avšak již rok 1848 jasně ukázal, že nejen národní a politické, ale ani hospodářské zájmy obou skupin se nekryjí. V českých zemích se následně konstituovaly dvě ostře ohraničené konkurenční skupiny.

Současně ale byla v případě Němců z českých zemí významným specifickým znakem nekompaktnost osídlení, které se odrazilo v poměrně silné regionální sounáležitosti. To dlouho bránilo vytvoření jednotné identity. Přispívaly k tomu také hospodářské zájmy, rozdílná míra industrializace jednotlivých regionů s převahou německého obyvatelstva.

Od 70. let 19. století se začal projevovat vliv sjednoceného Německa. Rozhodujícím impulzem kolektivní mobilizace byl ale pro Němce z českých zemí až vznik Československa. Vznikající společná identita, označovaná obecně jako „sudetoněmecká“, byla vytvořena pod

1_GELLNER, Ernest: *Národy a nacionalismus*. Praha: Hříbal, 1993. ISBN 80-901381-1-X; GELLNER, Ernest: *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2003. ISBN 978-80-7325-023-2; HOBBSBAWM, Eric J.: *Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2000. ISBN 80-85959-55-0; ANDERSON, Benedict: *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1490-8. SMITH, Anthony D.: *National Identity*. London: Penguin Books 1991. ISBN 0140125655; BRUBAKER, Rogers: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in New Europe*. Cambridge New York: University Press, 1996. ISBN 0521576490.

2_Odkaz minulosti jmenuje Miroslav Hroch na prvním místě jako jeden ze zdrojů a složek národotvorných procesů. HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) 2009, s. 61–80. ISBN 978-80-7419-010-0. Anne-Marie Thiessová uvádí národní dějiny jako završující fázi v postupné „identifikaci předků“, která je jedním z hlavních procesů ve vytváření národních identit. THIESSOVÁ, Anne-Marie: *Vytváření národních identit v Evropě 18. – 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK) 2007, s. 21–138. ISBN 978-80-7325-118-5. Rovněž Miloš Řezník konstatuje, že jakákoli forma kolektivního subjektu potřebuje „prožitek své kolektivní zkušenosti, svých dějin“. ŘEZNÍK, Miloš: *Formování moderního národa (Evropské „dlouhé“ 19. století)*, Praha: Triton, 2003, s. 120. ISBN 978-80-7254-406-3.

3_Zatímco například Anne-Marie Thiessová si všímá konstruktivistického charakteru národních minulostí, Miroslav Hroch zdůrazňuje, že jakákoli konstrukce musela nutně stavět na faktografickém základě. „Hledání národních minulostí mělo své mantinely: národní dějiny bylo možno ve věku vědeckého kriticismu konstruovat, respektive interpretovat jen na základě dochovaných a kriticky ověřených pramenných informací.“ HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) 2009, s. 73. ISBN 978-80-7419-010-0.

4_LOEWENSTEIN, Bedřich: *Historismus a kulturní pesimismus. Revize ideje pokroku v 19. století, Soudobé dějiny* č. 4, Praha 2004, s. 33–50. ISSN 1210-7050; HROCH, Miroslav: *Konec historismu? in: 19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvávaly*, Milan Řepa (ed.), Praha: Historický ústav AV ČR, 2008. ISBN 978-80-7286-139-2.

určujícím vlivem velkoněmecké národovecké ideologie. Musela však současně obsáhnout charakteristiky jednotlivých sídelních oblastí, v nichž již byla silně zakořeněna vlastivědná tradice, která nejpozději od 60. let 19. století výrazně formovala sebepojetí německojazyčného obyvatelstva. Vedle geografického vymezení a popisu aktuálního stavu, jenž odrážel míru modernizace, byla jedním z hlavních zdrojů vlastivědami dlouhodobě budované regionální sounáležitosti především historie. Pro vznik jednotné identity Němců z českých zemí byla následně důležitá interakce regionálního, často laického bádání a souběžně probíhající pokusy o syntézu na akademické půdě.⁶ Skutečně vlivnými se staly práce historiků sdružených okolo časopisu *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, kteří byli ve spojení s regionální vlastivědnou tradicí. Především z nich následně vycházela historická složka národovecké konstrukce jednotné sudetoněmecké identity.⁷

Předmětem této analytické stati je proto vliv regionální vlastivědy na utváření společné identity českých (československých) Němců. Soustředí se na problematiku utváření historického narativu, který vznikl vzájemným ovlivňováním akademické sféry a regionálního bádání. V centru mé pozornosti stojí zejména postupná formulace konkrétních témat, dějinných příběhů a autostereotypů obsažených ve vlastivědné produkci regionu horního Poníší.⁸

Vlastivědy horního Poníší a historie

Úvodem krátce načrtnu charakteristiky jednotlivých vlastivědných prací a zaměřím se zejména na ty jejich části, které jsou věnovány minulosti. Role historie v jednotlivých vlastivědných dílech nebyla vždy stejná, i když u většiny z nich tvoří stěžejní část jejich obsahu. Nejstarší vlastivědná práce Johanna Carla Rohna z roku 1763, pojednávající o panstvích a městech Frýdlant a Liberec, je již dle názvu kronikou. Jde tedy o konkrétní, dobově oblíbenou formu historického pojednání, o chronologické vyličení historie zvolených jednotek. V předmluvě zdůraznil její autor význam historie pro pochopení a poznání každé země.⁹

Topograficko-historicko-statistický popis Liberce a Jablonce Carla Josepha Czoerniga je zcela jiným

5_ ANDERSON, Benedict: *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum, 2008, s. 208. ISBN 978-80-246-1490-8.

6_ Přehled německojazyčné historiografie českých zemí v 19. století poskytuje článek Jany Mandlerové. MANDLEROVÁ, Jana: Tematická orientace německé historiografie v Čechách ve 2. polovině 19. století, *Sborník historický* č. 36, 1989, s. 99–129. ISSN 057-3725. Akademickým prostředím v meziválečném období se zabýval Ota Konrád. KONRÁD, Ota: *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-2461-949-1. Institucionální podobu kontaktu regionálního a akademického prostředí popsala Milena Josefovičová. JOSEFOVIČOVÁ, Milena: *Německé vědecké instituce v Liberci 1923–1945. Od vlastivědy k nacistickému „bádání o zemi a lidu“*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014. ISBN 978-80-87782-38-5.

7_ Adjektiva národovecký (völkisch) užívám ve shodě s tím, jak jej charakterizovali Eva Hahnová a Hans Hennig Hahn: „Národovecké prostředí bylo v německy mluvícím světě v první polovině 20. století velmi populární, a to jak v široké veřejnosti, tak akademických kruzích. Právě z tohoto prostředí čerpali svou inspiraci zastánci tzv. sudetoněmeckví, kteří rozpracovávali tzv. národovecké teorie společenského a historického vývoje, politického myšlení a národovecké lidové výchovy. Celý tento myšlenkový svět má původ ve slově *Volk*, které bývá obvykle překládáno do češtiny jako národ či lid. Ale tak jako každý jednotlivec naplňuje slovo „národ“ vlastními asociacemi a konotacemi, má i každý národní diskurs své kolektivní referenční formy, jimiž je slovo „národ“ užíváno a čteno. Německému pojmu *Volk* jsou vlastní konotace přírodního jevu překračující lidský horizont, a proto ne zcela přístupného racionálnímu empiricko-kritickému pohledu. K takto pojímaným představám o obsahové náplni slova *Volk* se družily asociace typu „krev a půda“, „kmen“, „živel“, „domov“, „lid“, „pronikání“, „zanikání“, „zrod“, „osud“ či „katastrofa“. Lidské dějiny se v národoveckém světě proměnily v dějiny zvěčňovaných přírodních a osudových sil, národovečtí historici neznali kulturněhistorickou různorodost „obyčejných lidí“ a individuální člověk jim byl pouhou hříčkou vyšších univerzálních zákonitostí. Literatura soustřeďující pozornost na tuto tematiku a užívající těchto výrazových prostředků bývá nazývána v němčině slovem *völkisch*, a my jsme se rozhodli označovat ji v češtině jako literaturu národoveckou.“ HAHNOVÁ, Eva a HANS HENNING HAHN, *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*. Olomouc: Votobia, 2002, s. 193. ISBN 80-7220-117-04.

8_ Publikovaná stať je součástí připravované disertace, která vedle pojetí a funkce historie analyzuje podobným způsobem rovněž geografické prvky, pojetí modernity a zapojení etnografie v regionálních vlastivědách horního Poníší.

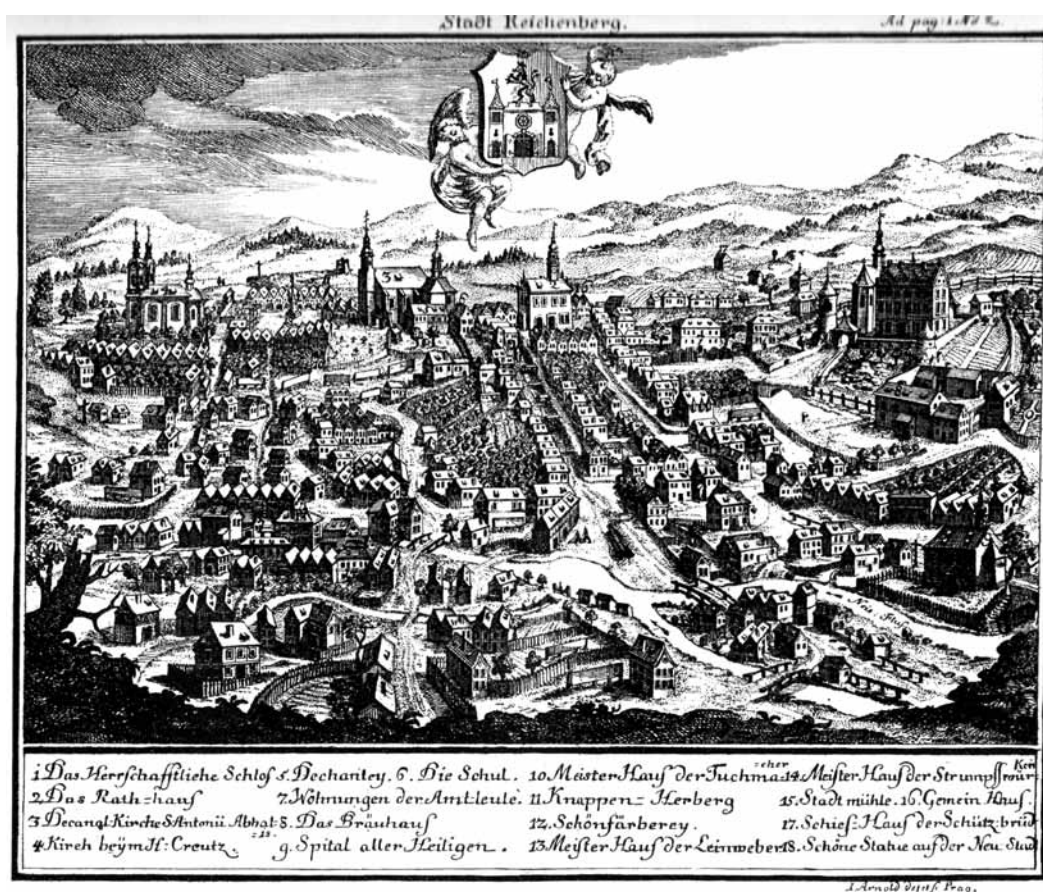
9_ „Was für Nutzen diese edle Wissenschaft dem gemeinem Weesen bringe, ist am Tag, und nur aus dem abzunehmen, daß alle und jede Länder, und Provinzen dahin befließen gewesen, und noch heut viel eifriger darnach trachten, damit sie ihre Geschichte aus dem grauen Alterthum hervor suchen, und bester Weis erläutern mögen.“ ROHN, Johann Carl, *Chronic Vormalis Boehmischer Cron-Lehen, Nunmehr ins Allodium gezogener zweyer Staedten Friedland, und Reichenberg, in welcher Deren allda gewesten Hohen Herrschaften Succession, als deren Berken de Doba, deren von Biberstein, deren von Raedern, des von Wallenstein, deren von Gallas, und deren von und zu Clam, ihre Helden-Thaten, und Wuerden, Aufkommen der Staedten, Veraenderungen der Religion, der Catholischen Geistlichen Hirten Nachfolge, Kriegs-Bedraengnussen, Stadt- und Gerichts-Sachen, verschiedene Gluecks- und Ungluecks-Zufaelle und was sonst etwann merkwuerdiges allda vorgangen, theils aus fleißigen Geschichtschreibern, theils aus geschriebenen Anmerkungen zusammen getragen seynd*. Prag: Johanna Pruschin, 1763, nestr. předmluva [Vorrede].

10_ CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg. Nebst einem Anhange, die Beschreibung von Gablonz enthaltend*. Wien: Friedrich Volke, 1829.

žánrem.¹⁰ Vyličení dějinného vývoje zde plní úlohu základu, z něhož vyrůstá aktuálně úspěšně se rozvíjející hospodářský celek. Takový potenciál viděl Czoernig jak v Liberci, tak i v sousedním Jablonci nad Nisou. Domníval se také, že pro objektivní posouzení stavu a tendencí je třeba hospodářský vývoj sledovat dlouhodobě, tedy s přesahem do historie.

Johann Carl Rohn rozčlenil obsah kroniky panství frýdlantského a libereckého na období, kdy je vlastnily šlechtické rody. Proto do své práce zařadil také jejich erby. Veduty Liberce a Frýdlantu vytvořil Johann Arnold. V některých vydáních je navíc pohled na zříceninu hradu Hamrštejna a vyobrazení bitvy u Liberce.

ROHN, Johann Carl, *Chronic Vormalts Boehmischer Cron-Lehen, Nummehro ins Allodium gezohener zweyer Staedten Friedland, und Reichenberg, in welcher Deren allda gewesten Hohen Herrschaften Succession, als deren Berken de Duba, deren von Biberstein, deren von Raedern, des von Wallenstein, deren von Gallas, und deren von und zu Clam, ihre Helden-Thaten, und Wuerden, Aufkommen der Staedten, Veraenderungen der Religion, der Catholischen Geistlichen Hirten Nachfolge, Kriegs-Bedraengnussen, Stadt- und Gerichts-Sachen, verschiedene Gluecks- und Ungluecks-Zufaelle und was sonst etwann merkwuerdiges allda vorgangen, theils aus fleißigen Geschichtschreibern, theils aus geschriebenen Anmerkungen zusammen getragen seynd.* Prag: Johanna Pruschin, 1763.

V 60. a 70. letech 19. století se historie stala téměř výhradním obsahem vlastivěd a také úroveň odbornosti v tomto směru stoupla. Jako odborná historická pojednání, zpracovaná navíc na základě pramenů, se prezentují Dějiny města Liberce se zvláštním zřetelem k jeho průmyslovému vývoji Josepha Gottfrieda Herrmanna dovedené zhruba do konce první třetiny 17. století. Proklamovaným důvodem vzniku práce je zachycení minulého, především hospodářského obrazu Liberce jako jednoho z nejrozvinutějších měst monarchie na základě pramenů.¹¹

Prvním autorem, jehož práce snesou kritéria odbornosti, je ale až Hermann Hallwich. Školený historik s vazbami na významné podnikatele byl činný také politicky, což se v jeho díle zřetelně odrazilo. Dvoustavkové dílo Liberec a okolí dovedl až do své současnosti a demonstroval tak historickou kontinuitu oblasti.¹² Aktualizačních tendencí Hallwichova díla se následně chopili další, byť ne tak erudovaní autoři, například jablonecký Adolf Benda.¹³

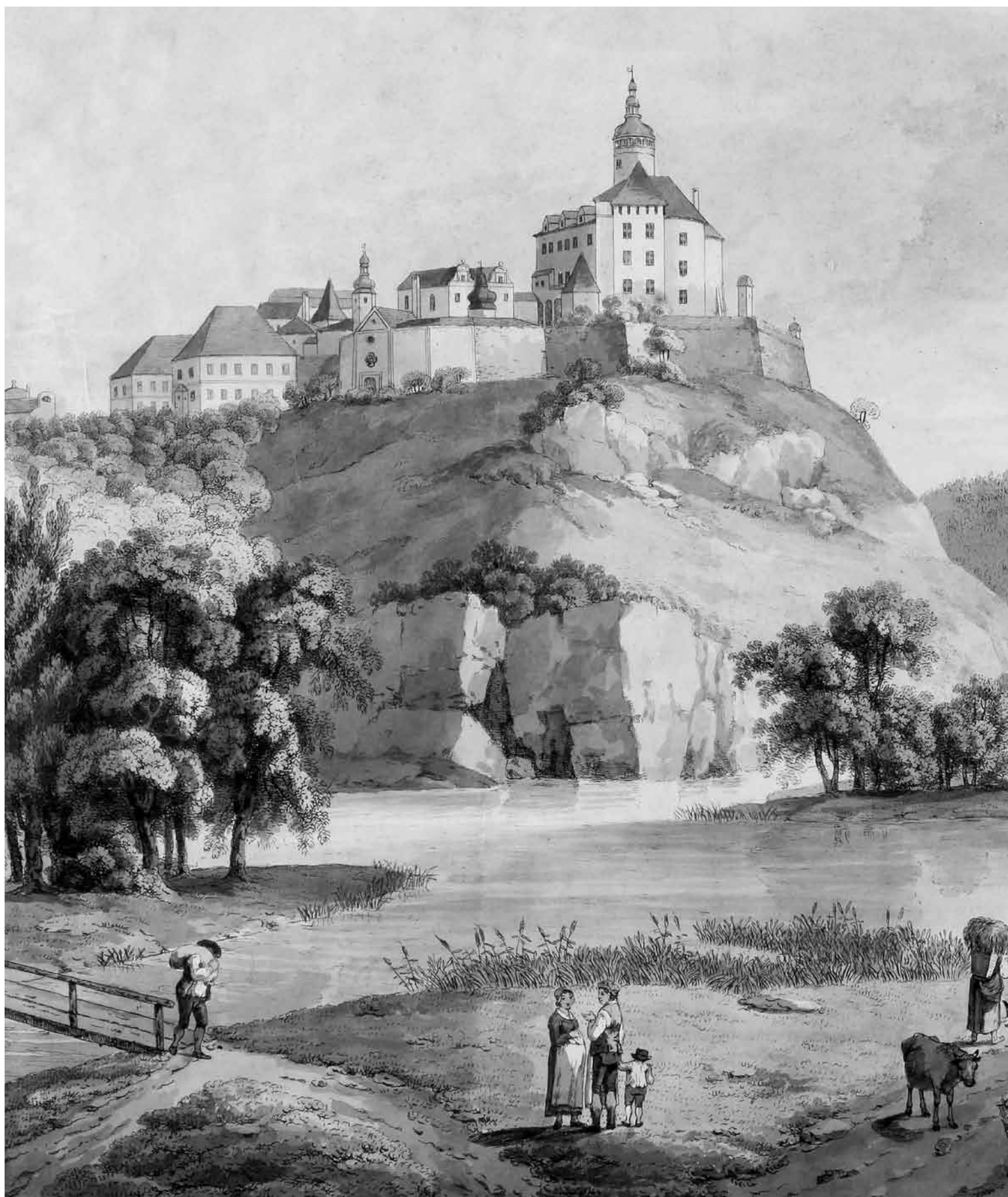
V období od 90. let 19. století až po první desetiletí století dvacátého se rozvinula forma vlastivědných publikací vycházejících z popisového schématu regionální geografie (Landeskunde) vytvořeného v základu německým geografem Alfredem Kirchhoffem. Vycházelo od základních zeměpisných údajů a přes geologii a hydrologii, případně botaniku a zoologii, postupovalo k tématům zaměřeným na obyvatelstvo.¹⁴ Vylíčení dějin regionu, ač ho toto schéma neobsahovalo, mělo v regionálním vlastivědném bádání již tak silnou tradici, že nebylo možno jej opominout. Ve vlastivědách, vydávaných v této době péčí učitelských spolků, byly dějiny jen jedním z mnoha oborů, s jejichž pomocí se autoři pokoušeli o komplexní popis regionu. Faktograficky jejich autoři stavěli na svých předchůdcích, přičemž se snažili rozšířit prameny

11_HERRMANN, Joseph Gottfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg mit besonderer Berücksichtigung der industriellen Entwicklung.* Reichenberg: Franz Jannasch, 1860, Předmluva s. X.

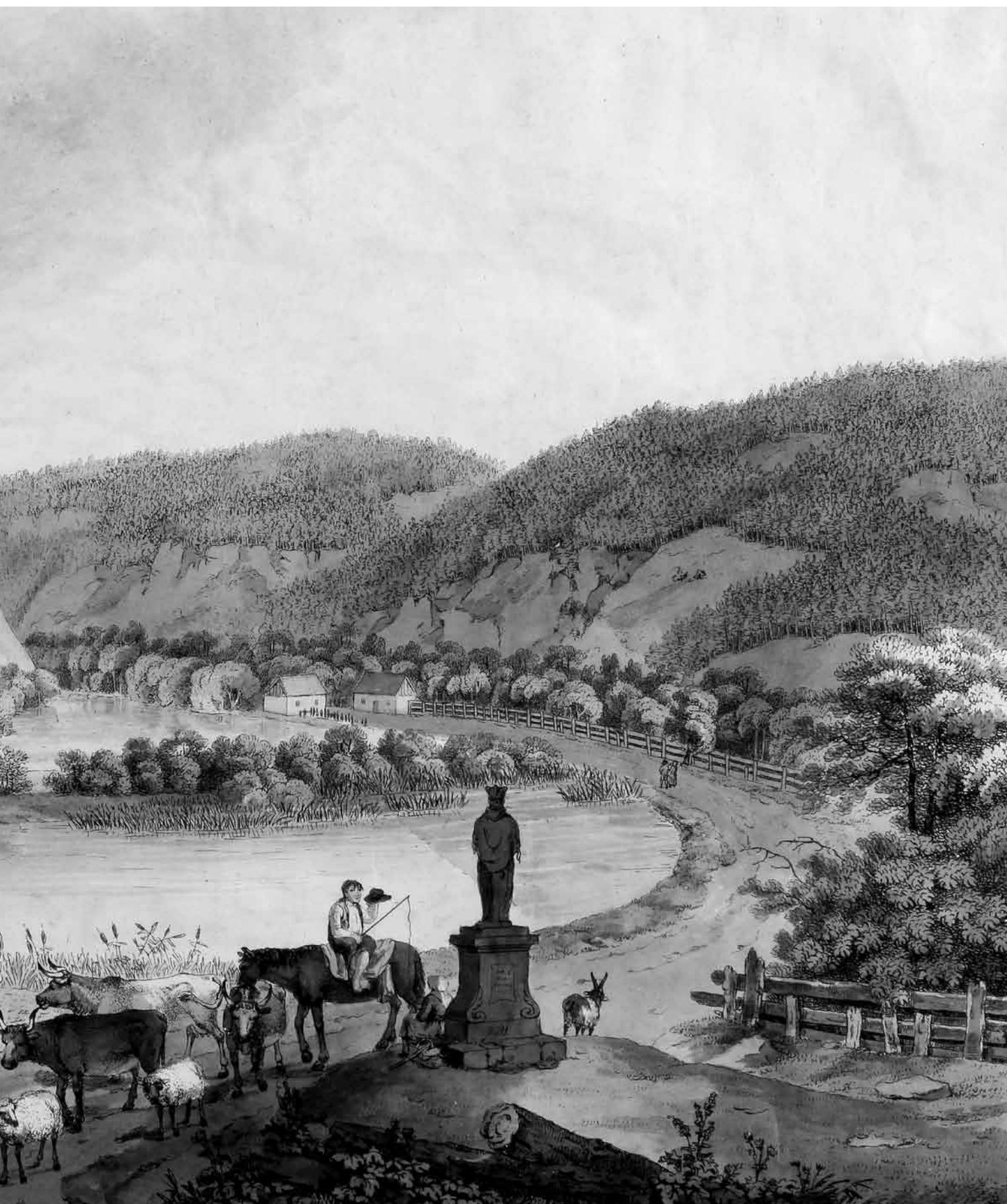
12_HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung: eine Ortsgeschichte mit spezieller Rücksicht auf gewerbliche Entwicklung*, 2 sv. Reichenberg: Franz Jannasch, 1872 a 1874.

13_BENDA, Adolf: *Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung.* Gablonz a. d. Neisse: Josef Rößler, 1877.

14_Metodiku popisu regionů načetl již v 80. letech 19. století německý geograf Alfred Kirchhoff (1838–1907). Pro rozvoj vlastivědy byla významná zejména jeho práce *Anleitungen zur deutschen Landes- und Volksforschung*, která vyšla v roce 1889. Později Alfred Hettner (1859–1941) navrhl komplexní popis regionů o jedenácti bodech počínaje základními zeměpisnými údaji přes geologii, morfologii, klima, hydrografii, půdní poměry, vegetaci až po osídlení, dopravu a politické poměry.

Karl Postl (1769–1818), Zámek Frýdlant, pravděpodobně 1815–1817, kolorovaný lept, papír, 293 × 423 mm, NPÚ, ÚPS na Sychrově, inv. č. S-07333

Rekonstrukce pohledu na Jablonec v roce 1784 vznikla pro potřeby expozice jabloneckého městského muzea na počátku 20. století a byla vydána také jako pohlednice. Fotografie ze sbírky Muzea skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou.

výzkum. Ačkoli jejich zpracování nepřinášelo mnoho nových interpretací, byl jim věnován mimořádně velký prostor.

Ve vlastivědě jabloneckého okresu Adolfa Lilieho tvoří těžiště historických témat Všeobecné části (Allgemeiner Theil) sedmá a osmá kapitola.¹⁵ Dějiny panství (Geschichte der Herrschaften) jsou zaměřeny na patrimoniální správu. Důležité události (Wichtige Ereignisse) jsou líčením otisku „velkých“ dějin v regionu a jsou zde popsány zejména důsledky vojenských konfliktů. Významnější historické retrospektivy obsahují také kapitoly o náboženských a církevních poměrech a školství (IX. Religiöse und kirchliche Verhältnisse, X. Schulverhältnisse), zahrnuje je rovněž kapitola Průmysl a obchod (XV. Industrie und Handel). V části věnované jednotlivým obcím politického okresu (Besonderer Theil) má pak každá z nich své místní dějiny (Ortsgeschichte).

V Resselově vlastivědě libereckého městského a venkovského okresu je separace historie důslednější. Líčení minulosti je soustředěno do rozsáhlé osmnácté kapitoly nazvané Všeobecné dějiny (XVIII. Allgemeine Geschichte).¹⁶ Dějinám jednotlivých měst a obcí jsou věnovány

také samostatné oddíly v rámci jejich medailonů ve druhém díle vlastivědy (Besonderer Teil).

Ve srovnání s vlastivědami Liberecka a Jablonecka je nápadné zdůrazňování minulosti v dílech věnovaných Frýdlantu. Tématem drobných pramenných studií, které tvoří dílo Julia Helbiga, jsou až na výjimky výjevy z dějin města a okolí.¹⁷ Systematicky sepsal Dějiny Frýdlantu a okolí až na počátku 20. století rovněž Anton Franz Ressel.¹⁸ Tato vlastivěda je členěna podobně jako výše zmiňované publikace vydané učitelskými spolky. Výrazná dominance historických témat je ale na první pohled patrná.

15_LILIE, Adolf [ed.]: *Der politische Bezirk Gablonz (Gerichtsbezirke Gablonz und Tannwald). Eine Heimatkunde für Schule und Haus*. Gablonz a. N.: Gablonz-Tannwalder Lehrerverein, Franz Reßel, 1895, s. 41–52 a 52–86.

16_RESSEL, Anton Franz [ed.]: *Heimatkunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land. Anhang: Böhmisches Aicha und Bösching*, 1. díl, Reichenberg: Lehrervereine des Stadt- und Landesbezirkes Reichenberg, Ferdinand Augsten, 1903–1904, s. 678–860.

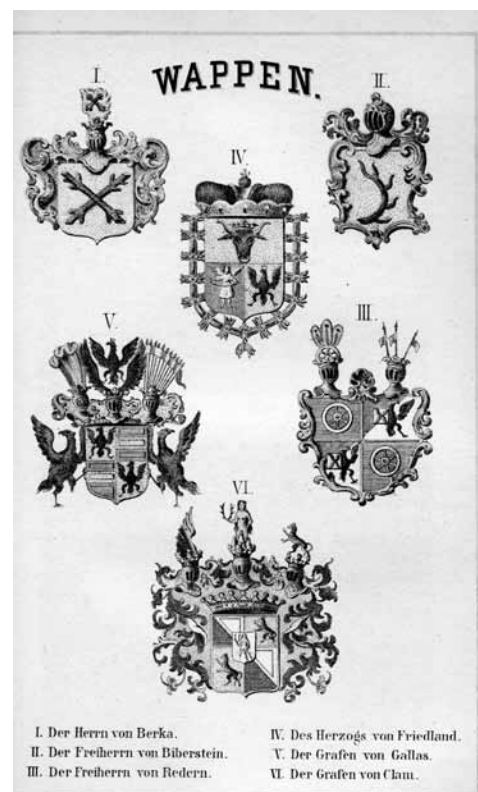
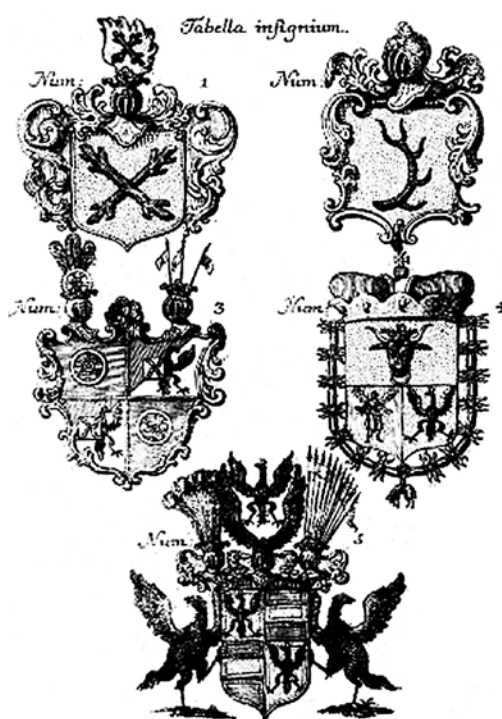
17_HELBIG, Julius: *Beiträge zur Geschichte der Stadt und des Bezirkes Friedland in Böhmen*, I. – IV., Friedland: Josef Weeber, 1892–1896.

18_RESSEL, Anton Franz: *Geschichte des Friedländer Bezirkes*, Friedland i. B.: Franz Rieme, 1902.

Novější autoři hojně čerpali z Rohnovy kroniky. Výjimkou nebylo ani přetiskování obrazového doprovodu. V dějinách města Liberce Josepha Gottfrieda Herrmanna byly zařazeny identické šlechtické erby. Arnoldova veduta Liberce se objevila ve více vlastivědných dílech, například i v nové liberecké vlastivědné řadě.

HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg mit besonderer Berücksichtigung der industriellen Entwicklung*. Reichenberg: Franz Jannasch, 1860.

Heimatkunde des Kreises Reichenberg, Sudetenland (dříve Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg), III. / 3. Reichenberg: Lehrervereine des Bezirkes Reichenberg, Verein für Heimatkunde des Jeschken-Iser Gaue, 1938.

19_ *Reichenberg. Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper*. Band 1, Berlin: Deutscher Kommunal-Verlag, 1929, s. 31–43.

20_ *Gablonz. Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper*, Band 6, Berlin: Deutscher Kommunal-Verlag, 1930, s. 25–28.

21_ *Gablonz. Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper*, Band 6, Berlin: Deutscher Kommunal-Verlag, 1930, s. 31–36.

Komunální monografie Liberce a Jablonce z přelomu 20. a 30. let 20. století soustředily pozornost na aktuální stav obou měst. Obě ovšem mají svůj retrospektivní úvod. V publikaci o Liberci figuruje v rámci první kapitoly „Das Werden der Stadt“ vedle podkapitol zaměřených na osídlení a stavební vývoj také text věnovaný dějinám města (*Geschichte der Stadt Reichenberg*), jehož autorem je Viktor Lug.¹⁹ V jablonecké monografii se odrazil zájem o dějiny místního sklárství a exportu u nejvýraznější osobnosti kolektivu autorů, Karla R. Fischera. Úvodní kapitola je zde nazvána *Das Gablonzer Industriegebiet* a vedle textu Ernsta Schwarze věnovaného osídlení tvoří její stěžejní část právě Fischerovo shrnutí zmíněného tématu (*Anfänge der Glasindustrie und des Welthandels*).²⁰ Následující kapitolu zaměřenou již přímo na město otevírá Fischerova stať *Od vsi k městu světového obchodu* (*Vom Dorf zur Welthandelstadt*).²¹ V obou publikacích uzavírají část věnovanou minulosti kapitoly věnované stavebnímu rozvoji.

Vlastivědy vydávané v meziválečném období dávaly prostor zvláště dějinám osídlení či lidové kultury. Odráželo se v nich německé pojetí kulturních dějin, respektive Volkskunde, v němž stále významnější místo zaujímala etnografie. Nové vlastivědy, které se v této době rozrostly do podoby několikavazkových řad, reflektují množství různých témat. Konvenční výklad dějin regionu, jak ho pěstovali starší autoři, byl postupně doplňován novými metodologickými přístupy, například toponomastikou.

V nejstarší, frýdlantské vlastivědné řadě, byl historii věnován třetí svazek všeobecné části. Chronologickou řadu, která začala ve druhé polovině 20. let textem Martina Jahna zaměřeným na nejstarší dějiny (*Vorgeschichte des Friedländischen*) a pokračovala rozsáhlým pojednáním, v němž Žitavan Ernst Alwin Seeliger vylíčil události do vypuknutí třicetileté války (*Die Geschichte des Friedländischen bis zum Ausbruch des 30jährigen Krieges*), přerušil v roce 1930 aktuálně laděný svazek věnovaný období Světové války (*Die Heimat im Weltkriege*), jehož autorem byl frýdlantský učitel Vinzenz Preißler. Následně se řada vrátila k původní chronologii a v roce 1938 vyšel ještě sešit zaměřený na osobnost Albrechta z Valdštejna z pera Wilhelma Wostryho. Vedle všeobecné části bylo o dějinách Frýdlantska v „mikrohistorickém“ smyslu pojednáno také v sešitech věnovaných jednotlivým obcím.

Ernst Schwarz
načrtnul mapy
osídlení na základě
pomístních jmen.
Heimatkunde des
Bezirkes Gablonz
(der Gerichts
Bezirke Gablonz
und Tannwald) in
Böhmen, Heft II,
3., Gablonz a. N.:
Gablonz-Tannwalder
Lehrervereine 1934.

Historiografie a regionální historie

Regionální badatelé se nemohli vymknout širšímu rámci dobového vědeckého diskurzu, ač působili na jeho okraji. Vědomě v něm hledali oporu zejména v záležitostech historického řemesla. Ne vždy uvědomělý, avšak z hlediska této práce velmi významný, byl i přenos myšlenkových konceptů zahrnujících společenské a politické postoje.

V případě Rohnovy kroniky je výše zmíněným rámcem zemská barokní historiografie, k níž se také sám hlásil. Czoernigův topografický a statistický přístup je do značné míry určován nadnárodním statusem monarchie. Jde o popis specifik jedné části velmi rozmanitého celku, v tomto případě zaměřený na hospodářský potenciál. Později tento typ děl směřoval k větší popularizaci a nezdá se, že by se k nacionalizaci.²³ Na zemské úrovni byla jedním z prvních uplatnění podobného přístupu práce Antona Schmalfusse (1821–1865) *Die Deutschen in Böhmen*, která vyšla v Praze v roce 1851. Dle názvu se

23_Vrcholem byla reprezentativní, monumentální díla. Příkladem může být tzv. Dílo korunního prince (Kronprinzwerk) Rakousko-uherská monarchie slovem i obrazem (*Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*). Jejich 24 svazků vycházelo v letech 1886–1902. Čechům byly věnovány svazky XIV a XV z roku 1896. Dílo mělo povzbuzovat loajalitu obyvatel monarchie k jejich širší vlasti.

Téměř současně, v letech 1882–1908 vycházelo v nakladatelství Jana Otty souborné vlastivědné dílo věnované Čechům nazývané obecně *Ottovy Čechy*. Jeho cílem bylo posilovat národní uvědomění.

24_SCHMALFUSS, Anton: *Die Deutschen in Böhmen, geschildert in geographisch-statistischer, staatwirtschaftlicher, volkthümlicher und geschichtlicher Beziehung*, Prag: F. Ehrlich, 1851.

25_Anton Schmalfuss pocházel ze selské rodiny ze Zatecka, studoval tamní gymnázium a poté v Praze nejprve filosofickou fakultu na univerzitě a později polytechniku. Krátce působil v Krakově, ale události roku 1848 ho přilákaly do Vídně. Spolu s Ludwigem von Löhnerem a dalšími se podílel na založení Spolku Němců z Čech, Moravy a Slezska k udržení jejich národnosti (*Verein der Deutschen aus Böhmen, Mähren und Schlesien zur Aufrechterhaltung ihrer Nationalität*). Jeho zájmy byly zpočátku převážně literární, později spíše historické a národohospodářské. Po návratu do Prahy působil v redakcích časopisů *Centralblatt für die gesamte Landescultur*, *Wochenblattes für Land-, Forst- und Hauswirthschaft* a *Jahrbuch für österreichische Landwirthe*. Byl zakládajícím členem Spolku pro dějiny Němců v Čechách a do své smrti v roce 1865 redaktorem *Mittheilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen*.

26_MANDLEROVÁ, Jana: Tematická orientace německé historiografie v Čechách ve 2. polovině 19. století, *Sborník historický* č. 36, 1989, s. 99–129. ISSN 057-3725.

27_Konstantin Höfler pocházel z jihu Německa a na pražskou univerzitu byl povolán ministrem školství Lvem Thunem, který měl tímto krokem v úmyslu posílit centralistické postoje a oslabit vliv Františka Palackého. Hans Lentze, *Die Universitätsreformen des Ministers Graf Leo Thun Hohenstein*, Wien 1962.

28_Höfler ze spolku vystoupil v roce 1872 a liberální a nacionální tendence v něm zcela převládly.

29_V roce 1879 začal podle německého vzoru vydávat ediční řadu městských německojazyčných kronik z Čech (*Deutsche Chroniken aus Böhmen*) z období 16. a 17. století. Vedle toho také vycházela edice pramenů *Städte- und Urkundenbücher aus Böhmen*.

Více k tomu WRIEDT, Klaus: *Bürgerliche Geschichtsschreibung im 15. und 16. Jahrhundert*. In: *Städtische Geschichtsschreibung im Spätmittelalter und in der Zeit frühen Neuzeit*. Peter JOHANEK (Hrsg.). Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2000, s. 19–50; KUTNAR, František a Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-402-2; TOŠNEROVÁ, Marie, *Kroniky českých měst z období raného novověku*, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Sborník ze 17. odborné konference Olomouc, 5.–6. listopadu 2008, Olomouc 2009, s. 187–197.

30_V 90. letech vrcholila jeho politická kariéra. Zastával post zástupce zemského maršálka. Stál v čele klubu německých poslanců z Čech a byl vůdcem německé *Fortschrittspartei*.

jednalo o první formulaci postavení a role Němců v Čechách. Zároveň to byla také jedna z prvních komplexně pojatých reakcí na počínající politické projevy českých obrozeneckých snah roku 1848. Autor rostoucí nacionalismus Čechů odmítal a poukazoval na hospodářské a kulturní výkony Němců, čímž vytvořil vlivný stereotyp. V podtitulu díla uvedl, že se jedná o popis zeměpisně-statistický, národohospodářský, národopisný a historický.²⁴ Dějinné události byly pro Schmalfusse součástí popisu vymezené oblasti. Také pro něho, stejně jako pro Czoerniga, ležely právě v minulosti předpoklady současného stavu.²⁵

Karl R. Fischer v roce 1895. Fotografie ze sbírky Muzea skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou.

31_SCHLESINGER, Ludwig: *Geschichte Böhmens*. Prag: Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1869. Druhé, rozšířené vydání 1870.

32_KUTNAR, František a Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 353. ISBN 978-80-7106-402-2.

33_HALLWICH, Hermann: *Geschichte der Bergstadt Graupen in Böhmen*. Prag: F. A. Credner, 1868, s. XII.

34_Předmluva ke druhému dílu. HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung. Eine Ortsgeschichte mit spezieller Rücksicht auf gewerbliche Entwicklung*, II. Halbband. Reichenberg: Franz Jannasch, 1874, nestr.

35_„Böhmen selbst erscheint nach seiner ganzen Ausdehnung von Anfang an bis zum heutigen Tage als ein großer Kampfplatz der germanischen und slavischen Rasse.“ HALLWICH, Hermann: *Töplitz. Eine deutschböhmisches Stadtgeschichte*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1886, s. VII.

V 19. století se stále více projevovaly nacionální postoje, v jejichž důsledku došlo k oddělení většiny společenských i odborných aktivit obou etnik, a tak se podstatným rámcem, diskursem, k němuž se regionální vlastivědci z oblasti Jizerských hor vztahovali, stala především německy psaná, často velkoněmecky orientovaná historiografie v Čechách. Impulzem pro její vznik, resp. pro hledání „vnitřního“ německého pohledu na dějiny českých zemí, se stalo vydání prvních dílů Palackého Dějin národa českého v Čechách i na Moravě.²⁶

Zakladatelskou osobností v akademickém prostředí byl v tomto smyslu Konstantin Höfler (1811–1897). Jeho vliv na regionální autory však nijak silný nebyl, neboť na pražské univerzitě reprezentoval oficiální centralistické postoje.²⁷ Höfler stál sice u zrodu Spolku pro dějiny Němců v Čechách (Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen), který regionální vlastivědnou práci v německojazyčných regionech významně ovlivnil, iniciativu ve spolku ovšem již od počátku převzali Höflerovi žáci, zejména Ludwig Schlesinger (1838–1899) a Julius Lippert (1839–1909). Oproti Höflerovu zdůrazňování centralismu převládlo u nich nacionální vyhranění a směřování od společných rakouských ke „speciálním“ dějinám. Rovněž jeho konzervativismus jim nekonvenoval, přikláníli se k liberálním hodnotám.²⁸ Spolek následně v duchu měšťanského liberalismu podporoval především zájem o dějiny měst.²⁹

Nejvýraznější postavou zde byl středoškolský profesor a liberální politik Ludwig Schlesinger.³⁰ K popularizaci historie přispělo zejména Schlesingerovo dílo Dějiny Čech (Geschichte Böhmens), v němž načrtl německý pohled na české dějiny, v mnohém formulované jako polemika vůči pojetí Františka Palackého.³¹ Pro svá nacionální a výrazně liberální východiska měly mezi německým měšťanstvem Čech nebyvalý úspěch. V jeho historickém myšlení upevnili přesvědčení o výjimečném významu německého živlu v českých zemích. Schlesinger nově obracel svůj zřetel právě ke kulturním dějinám, které byly historiky dosud opomíjeny. Dějiny Čech periodizoval podle jejich poměru k německé říši a podle postavení českých Němců v zemi. Reflekoval také aktuální národnostní spory v Rakousku, v nichž viděl jako protivníky Němce, oddané zastánce konstitučních svobod, a konzervativní Čechy, bojovníky za národní ideu, kteří

Hermann Hallwich 1877. Fotografie ze sbírky Regionálního muzea v Teplicích, inv. č. 161.040 HF 14010

jsou ochotni ve službě šlechtě obětovat i svobodu lidu. Podle Schlesingera procházel právě tento ideologický protiklad veškerými dějinami Čech.³²

Z okruhu osobností okolo Spolku pro dějiny Němců v Čechách vzešel rovněž Hermann Hallwich, jenž je zároveň jedním z nejvýznamnějších regionálních vlastivědců. Věnoval se intenzivně dějinám měst, obvykle svých působišť. Na předmluvách Hallwichových děl lze sledovat postupnou nacionalizaci, která korespondovala s aktuálním politickým a společenským vývojem. Dějiny Krupky charakterizoval jako „svět v malém“ („Welt im Kleinen“), tedy určitou výseč, variantu dějin Němců v Čechách. Jako „červená nit“ se podle něho objevovala v dějinách všech německojazyčných měst v českých zemích myšlenka svobody.³³ Vedle toho charakterizovala tato města především tradice řemeslné výroby a obchodu. Tu vyzdvihl i v případě dějin Liberce jako „prvního průmyslového města v Čechách“.³⁴

Na předmluvě dějin Teplic, které vyšly v 80. letech po Stremayrových jazykových nařízeních, je patrné zostrující se vymezování vůči českému živlu.³⁵ Německý kulturní a kultivační vliv v Čechách byl podle Hallwicha nejen Čechy, ale také Němci dosud opomíjen a málo

prozkoumán. Postavení Němců v Čechách je pro současné říšské Němce prý „českou vesnicí“ („böhmisches Dorf“). Hallwich proto předkládal paralely s dalšími zeměmi, kam německý vliv pronikl. Dějiny německé kultivace zakládaly podle něho nárok na držbu.³⁶ Takový postoj měl již velice blízko k národovecké argumentaci typické pro období první republiky.

Dalším vlivným představitelem skupiny autorů okolo časopisu *Geschichte der Deutschen in Böhmen* byl Julius Lippert. Začínal jako středoškolský profesor v Litoměřicích monografií věnovanou dějinám tohoto města.³⁷ Působil v Německu, kde se podílel na činnosti Společnosti pro rozšíření lidového vzdělávání (*Gesellschaft für Verbreitung von Volksbildung*), založené Hermannem Schulze-Delitschem. Po návratu do Čech 1885 založil Německý spolek pro šíření všeobecně užitečných znalostí (*Deutscher Verein zur Verbreitung gemeinnützlichen Kenntnisse*). Podnítil tak zájem o téma osvěty a lidového vzdělávání a také o kulturní prostředí nižších sociálních vrstev. Později v nacionálně vyhocené podobě nalezl rozkvět v národoveckém proudu.

Lippert se zaměřil na dějiny kultury a civilizace, což byla disciplína pěstovaná nejen německými, ale rovněž anglosaskými historiky. Zahrnovala pojem pokroku v komplexní podobě, počínaje mravností a konče sociálními opatřeními a uspokojováním hmotných potřeb (*Lebensfürsorge*).³⁸ Byl jedním z prvních badatelů, který se věnoval sociálním dějinám. Na konci 90. let 19. století vyšly jeho *Sozialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit* (I.–II. 1896 a 1898). I toto dílo obsahovalo prvky, které rezonovaly v soudobé nacionální diskusi. Především druhý díl je věnován vlivu „církvní organizace a německých společenských řádů na českou společnost v době tzv. německé kolonizace.“³⁹

Vyvrcholením kulturně historické orientace německé historiografie směřované však výrazněji k duchovním a náboženským tématům jsou práce Eduarda Wintera (1896–1982)⁴⁰, vydané koncem 30. a na počátku 40. let 20. století.

Okruh autorů okolo *Mitteilungen* projevoval také zájem o hospodářské dějiny, zvláště o průmysl, který se rozvíjel právě v německojazyčných pohraničních oblastech. Základ na centrální úrovni položil Edmund Schebek (1819–1895), tajemník pražské obchodní

36_„Möge es ihm gelingen, in seinen Bestrebungen sich der moralischen Theilnahme von Seite der Stammesgenossen im Mutterlande zu versichern.“ HALLWICH, Hermann: *Töplitz. Eine deutschböhmisches Stadtgeschichte*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1886, s. X.

37_LIPPERT, Julius: *Geschichte der königlichen Stadt Leitmeritz*. Prag: Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen, 1870.

38_MANDLEROVÁ, Jana: Tematická orientace německé historiografie v Čechách ve 2. polovině 19. století, *Sborník historický* č. 36, 1989, s. 99–129. ISSN 057-3725. s. 108.

39_KUTNAR, František a Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepísectví*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 354. ISBN 978-80-7106-402-2.

40_WINTER, Eduard: *Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum. Das religiöse Ringen zweier Völker*. Salzburg-Leipzig: Otto Müller, 1938. Česky *Tisíc let duchovního zápasu*, Praha: Ladislav Kuncíř, 1940.

WINTER, Eduard: *Josefinismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740–1848*. Brün-München-Wien: Rudolf M. Rohrer, 1943. Česky *Josefinismus a jeho dějiny: Příspěvek k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740–1848*. Praha: Jelínek 1945.

41_SCHEBEK, Edmund: *Böhmens Glasindustrie und Glashandel. Quellen zu ihrer Geschichte*. Prag: Handels und Gewerbekammer, 1878. Práce obsahuje edici historických pramenů k tématu.

42_KUTNAR, František a Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepísectví*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 451–452. ISBN 978-80-7106-402-2.

43_MANDLEROVÁ, Jana: Tematická orientace německé historiografie v Čechách ve 2. polovině 19. století, *Sborník historický* č. 36, 1989, s. 99–129. ISSN 057-3725. s. 111 a 125.

44_BACHMANN, Adolf: *Geschichte Böhmens*, Band I., II. Gotha: Friedrich Andreas Perthe, 1899, 1905.

45_KALOUSEK, Josef: *České státní právo*. Praha: J. S. Krejčovský, Kněhkupectví Theodora Mourka, 1871. Kalousek v tomto díle dokazoval, že české země byly vždy svěbytným, státním, mezinárodně uznávaným útvarem a že nikdy nebyly skutečným lénem římskoněmecké říše.

a živnostenské komory. Práce *Böhmens Glasindustrie und Glashandel. Quellen zu ihrer Geschichte*, 1878 obsahuje edici historických pramenů k tématu.⁴¹

Zatímco spolek svou činností výrazně podporoval mimouniverzitní regionální bádání, akademické prostředí pokračovalo v Höflerově linii a usilovalo o vytvoření syntézy českých dějin.⁴² Tito odborníci se nezaměřovali výhradně na zemské prostředí, ale hledali spíše místo českých dějin v rámci dějin Rakouska, Německa a celého středoevropského prostoru. Ovlivňovaly je přední osobnosti německého dějepísectví, zejména Karl Lamprecht.⁴³ Z hlediska vytvoření svěbytného domácího německého pohledu na české dějiny, konkurenčního k českému, jsou podstatné zejména *Geschichte Böhmens* Höflerova žáka Adolfa Bachmanna (1849–1914).⁴⁴ V nich vystavěl dějinný obraz Čech coby německého léna a říšského kurfiřtství. Hlavním tématem je tedy nedílný státoprávní poměr Čech k německé říši, a to zcela v kontrastu k představě Josefa Kalouska, pokračovatele Františka Palackého.⁴⁵

46_Fournier byl zemským a od roku 1897 i říšským poslancem za obvod Děčín, Podmokly. Jeho politické postoje byly liberální, byl členem klubu Vereinigte deutsche Linke. Liberalismus pro něj byl směrem podporujícím umírněný pokrok, stavícím se proti radikalismu i reakci a sledujícím zájem státu a společnosti. „Konzervativní liberalismus“ byl charakteristický pro německé liberály koncem 19. století. MANDLEROVÁ, Jana: Tematická orientace německé historiografie v Čechách ve 2. polovině 19. století, *Sborník historický* č. 36, 1989, s. 99–129. ISSN 057-3725, s. 110–116.

47_Monografie věnované Napoleonovi a Františku Josefovi I. FOURNIER, August: *Napoleon I.: eine Biographie*, 3. Bände. Leipzig-Prag: F. Tempsky, 1886–1889; FOURNIER, August: *Österreichs-Ungarn Neubau unter Kaiser Franz Joseph I. Eine historische Skizze*. Berlin: Ullstein & Co., 1917.

48_KUTNAR, František a Jaroslav MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 455. ISBN 978-80-7106-402-2.

49_HALWICH, Hermann: *Firma Franz Leitenberger 1793–1893. Eine Denkschrift*. Prag: Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen, 1893.

50_Josef Grunzel se narodil v Liberci (někdy je uváděno také ve Staré Pace). Studoval ve Vídni (také v Paříži a Berlíně) politické vědy a orientalistiku, později též práva. Byl tajemníkem Ústředního svazu rakouských průmyslníků (Zentralverband der Industriellen Österreichs). Cestoval po Orientu. Publikoval množství prací z oblasti národního hospodářství. Od roku 1908 působil na Hochschule für Walthandel ve Vídni. GRUNZEL, Joseph: *Die Reichenberger Tuchindustrie in ihrer Entwicklung vom zünftigen Handwerk zur modernen Grossindustrie*. Beiträge zur Geschichte der deutschen Industrie in Böhmen 5. Prague, Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen, 1898.

51_MANDLEROVÁ, Jana: Tematická orientace německé historiografie v Čechách ve 2. polovině 19. století, *Sborník historický* č. 36, 1989, s. 99–129. ISSN 057-3725, s. 111–112.

52_V té době již existovaly i další platformy pro publikování odborných statí z oboru historie: Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur založená v roce 1891 vydávala od roku 1901 kulturní měsíčník Deutsche Arbeit in Böhmen, který měl spíše populárnější charakter. Vyslovené odborné práce vycházely v rámci řady Prager Studien aus Gebiete der Geschichtswissenschaft, která byla od roku 1879 součástí produkce Archiv für österreichische Geschichte.

53_MANDLEROVÁ, Jana: Tematická orientace německé historiografie v Čechách ve 2. polovině 19. století, *Sborník historický* č. 36, 1989, s. 99–129. ISSN 057-3725, s. 125.

54_Vývoj univerzitního proudu v letech 1918–1945 popsal podrobně KONRÁD, Ota: *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-2461-949-1.

55_OBERKROME, Willi: *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945*. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Num 101. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1993; KONRÁD, Ota: *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*. Praha: Karolinum, 2011, s. 15–16. ISBN 978-80-2461-949-1.

56_JAWORSKI, Rudolf: Historische Argumente im sudetendeutschen Volkstumskampf 1918–1938, *Bohemia* 28, 1987, s. 331–343. ISSN 0523-8587.

Vedle Bachmanna je z hlediska tematického směřování významné také dílo Augusta Fourniera (1850–1920).⁴⁶ Věnoval se politickým a státním dějinám, vztahu státu a společnosti a roli osobností v dějinách.⁴⁷ Svůj zájem přesunul k období novějších dějin, k osvícenství, k době vlády Marie Terezie a Josefa II., k francouzské revoluci a panování Františka Josefa I. Fournier také založil v rámci vydavatelských aktivit Spolku pro dějiny Němců v Čechách v roce 1893 monografickou řadu Beiträge zur

Geschichte der deutschen Industrie in Böhmen. Práce v ní publikované se vesměs pokoušely doložit tezi, že český průmysl, který reprezentoval rakouské hospodářství před světem, byl od počátku převážně dílem Němců.⁴⁸ Hermann Hallwich publikoval v této řadě práci věnovanou firmě Leitenberger⁴⁹; jiný liberecký autor, Josef Grunzel (1866–1934), stať o vývoji libereckého soukennictví od cechovního řemesla k tovární velkovýrobě.⁵⁰

Když došlo koncem 19. století ke generační výměně ve vedení Spolku pro Dějiny Němců v Čechách, jenž měl pro regionální autory stále klíčový význam, prosadili se v něm zejména Adalbert Horčíčka (1858–1913) a Ottokar Weber (1860–1927). V době okolo přelomu století byly Mitteilungen pod Horčíčkovým vedením kritizovány odborníky za klesající úroveň (že nemohou konkurovat ČČH). Důvodem byl nedostatek kvalifikovaných spolupracovníků, školených historiků.⁵¹ Kontakt s laickým prostředím regionů se však do budoucna ukázal jako velká výhoda při budování sítě národoveckých pracovníků.⁵²

Německá historiografie v Čechách ve druhé polovině 19. století byla rozdělena na univerzitní a mimouniverzitní proud, které se vzájemně ovlivňovaly.⁵³ Zatímco pro univerzitní proud bylo určující téma vztahu Čech k německé říši a habsburské monarchii, mimouniverzitní proud směřoval ke kulturním dějinám, v nichž rezonovala především témata osídlení, dějin měst a hospodářských dějin. Oba proudy postupně formulováním historicko-politických argumentů napomáhaly k vytváření základů konstrukce jednotné identity, která významně čerpala právě z regionálních zdrojů.⁵⁴ Stále populárnější a komplexně pojaté tzv. Volksgeschichte, jež se šířily z Německa, otevíraly prostor pro komparaci mezi obory, které regionální bádání zahrnovaly: šlo o národopis, lingvistiku, demografii, geografii a vlastivědu.⁵⁵

Problematická se z dnešního hlediska jeví náchyllost Volksgeschichte k aktualizaci a ideologizaci, což jim však v očích Němců v Československu jen dodávalo na atraktivitě. Změna politického rámce, počínaje vznikem samostatného Československa, radikalizovala postoje zdejších Němců. Pocit ohrožení po stránce národní i sociální vedl k sounáležitosti a semknutosti, jež daly vzniknout „politicky ohraničené a vědomé entitě“ označované od této doby jako „sudetskí Němci“.⁵⁶

Pro německou historiografii v českých zemích se stal určujícím trendem „příklon k pojmu národ (*Volk*) jako k samostatnému předmětu výzkumu“.⁵⁷ Koncepce *Volksgeschichte* úzce souvisela se snahou o konstruování jednotné sudetoněmecké identity, zahrnované ovšem pod širší chápánou identitu velkoněmeckou.⁵⁸ Zdůrazňování svébytnosti bylo nástrojem ke stmelení a vyčleňování Němců v rámci Československa. Na druhé straně ale zdůrazňovalo vazbu s „německým národem“. Ten byl vnímán jako organický celek bez ohledu na státní hranice.⁵⁹ Předmětem zkoumání tak nebyla specifika československých Němců, ale hledání „toho německého“, tedy neměnné podstaty německví, společné pro všechny Němce, jak se uchovala ve specifických podmínkách. To byla také záminka pro podporu německé vědy z Říše.

Trend *Volksgeschichte* znovu propojil prostředí univerzity se Spolkem pro dějiny Němců v Čechách.⁶⁰ Již koncem 19. století se začalo měnit jak složení spolku, tak i jeho činnost. Původní liberální zaměření navázané na měšťanské prostředí se vytrácelo. Do vedení spolku se prosadili profesionální historikové z pražské univerzity v čele s Wilhelmem Wostryem a jeho činnost začala být v daleko větší míře určována vědeckými potřebami.⁶¹ Vedle *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* byl roku 1937 založen časopis *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte*.⁶²

V meziválečné době patřili k hlavním představitelům národověcky orientované německé historiografie v Československu vedle Wilhelma Wostryho Heinz Zatschek (1901–1965) a Josef Pfitzner (1901–1945).⁶³ Pro všechny byl ústředním tématem *Volk* – národ. Wostry ho pojímal ještě v historickém rámci českého státu, Zatschek a Pfitzner však viděli v sudetských Němcích nedílnou součást organického tělesa německého národa.⁶⁴ Nejucelenější pohled na dějiny Němců v Čechách v meziválečném období obsahuje Pfitznerova práce *Sudetendeutsche Geschichte* z roku 1937.⁶⁵

Region a centrum

Akademická historiografie pěstovaná na pražské univerzitě byla výrazným, nikoli však jediným zdrojem, k němuž se regionální vlastivědci obraceli. Stejně tak pro ně Praha nereprezentovala samozřejmé centrum celku

57_ SEIBT, Ferdinand: Der Nationalitätenkampf in der Spiegel der sudetendeutschen Geschichtsschreibung 1848–1938, *Stifter-Jahrbuch* 4, 1959, s. 18–38, zde 30–32; NEUMÜLLER, Michael: Die deutsch philosophische Fakultät in Prag um 1882 und die Geschichtswissenschaft, in: F. Seibt, *Die Teilung*, 1984, s. 111–127; KONRÁD, Ota: *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-2461-949-1, s. 28.

58_ JAWORSKI, Rudolf: Historische Argumente im sudetendeutschen Volkstumskampf 1918–1938, *Bohemia* 28, 1987, s. 331–343. ISSN 0523-8587, s. 336; JAWORSKI, Rudolf: *Vorposten oder Minderheit? Der sudetendeutsche Volkstumskampf in den Beziehungen zwischen der Weimarer Republik und der ČSR*. Stuttgart: Deutsche Verlag Anstalt 1977. ISBN 3-421-01816-2. Česky: *Na stráží německví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*. Praha, Pražská edice, 2004. ISBN 80-86239-09-8.

59_ DUCHÁČEK Milan: Vorposten. Obraz německé komunity v českých zemích optikou německojazyčné Volkskunde, příspěvek pronesený na konferenci Vznik Československa a provincie Deutschböhmen, 14. – 15. 6. 2018, Liberec.

60_ LEMBERG, Hans: Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen im 20. Jahrhundert, in: Ferdinand SEIBT (ed.), *Vereinswesen und Geschichtspflege in den Böhmisches Ländern, München R. Oldenbourg Vlg.*, 1986., s. 209–230. ISBN 3-486-52791-6.

61_ NEUMÜLLER, Michael: Der Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen. Ein deutsch liberaler Verein (von der Gründung bis zur Jahrhundertwende) in: Ferdinand SEIBT (ed.), *Vereinswesen und Geschichtspflege in den Böhmisches Ländern, München R. Oldenbourg Vlg.*, 1986., s. 179–208. ISBN 3-486-52791-6; LOHMAN, Nina: Wilhelm Wostry und die sudetendeutsche Geschichtsschreibung bis 1938, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 44, 2004, s. 45–145. ISSN 0323-0562.

62_ KOSTLÁN, Antonín: Die „Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen“ in der Tschechoslowakische Republik (1918–1939), in: *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung*, I. Ústí nad Labem 1996, s. 103–113. ISBN 978-80-9017-616-4; PEŠEK, Jiří, Die Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte, in: *Die böhmischen Länder in der deutschen Geschichtsschreibung*, I. Ústí nad Labem, 1996, s. 115–126. ISBN 978-80-9017-616-4.

63_ Pfitznerův profesní metodologický i názorový vývoj je příkladem směřování německé historiografie v Československu. Vyšel z regionálních dějin. Již v době studií se věnoval „Landesgeschichte Slezska, odkud pocházel. Jeho první publikovanou monografií byly dějiny města Zlaté Hory (Zuckmantel). PFITZNER, Josef: *Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesien bis 1742. Mit besonderen Berücksichtigung der Stadt- und Bergrechtsgeschichte*. Zuckmantel: Stadtgemeinde, 1924.

V následujících letech absolvoval studijní pobyty zaměřené na zemské dějiny (Landesgeschichte) na univerzitě v Lipsku. Zde byl žákem Rudolfa Kötzskeho, jenž byl žákem Lamprechtovým a spolupracovníkem Königlich Sächsischen Kommission für Geschichte. Na univerzitě v Lipsku založil Kötzske Seminar für Landesgeschichte und Siedlungskunde. (Studoval zde rovněž Josef Vitězslav Šimák.) Poté studoval Pfitzner v Bonnu na Institut für geschichtliche Landeskunde der Rheinlande založeném v roce 1920 Hermannem Aubinem. Tyto studijní pobyty ho nasměrovaly k dějinám osídlení (Siedlungsgeschichte). V prostředí německé univerzity v Praze ho ovlivnil především germanista August Sauer. Výsledkem byla idea „podmíněnosti duchovní tvorby prostorem a půdou“. Z tohoto hlediska nahlížel kolonizaci českých zemí. PFITZNER, Josef: Die Besiedlung der Sudeten bis zum Ausgang des Mittelalters. *Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung* 1, 130, s. 68–87; s. 167–191. Využíval rovněž výsledků v té době již na Německé univerzitě v Praze rozvinutých toponomastických a onomastických výzkumů, ale i geologie, geografie či klimatologie. Co se týče role československých (sudetských) Němců v dějinách, specifikoval ji například ve spisku *Sudetendeutsche Einheitsbewegung*, který má již zřetelný propagandistický charakter. PFITZNER, Josef: *Sudetendeutsche Einheitsbewegung. Werden und Erfüllen*, Karlsbad-Leipzig 1937.

Sudetští Němci nejsou podle něho samostatným národem, ale národní skupinou, částí německého národa. Naplnění smyslu sudetoněmeckých dějin viděl v sudetoněmeckém sjednocení a současném uvědomění si soulnélosti s veškerým německvím. Zemský patriotismus 19. století, rakouskou státní či náboženskou identitu i sudetoněmecký politický aktivismus po roce 1918 považoval za slepé vývojové větve. KONRÁD, Ota: *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*. Praha: Karolinum, 2011, s. 127–129. ISBN 978-80-2461-949-1.; GLETTLER, Monika a Alena MÍŠKOVÁ: *Prager Professoren 1938–1948 Zwischen Wissenschaft und Politik*. Essen: Klartext, 2001.

64_ KONRÁD, Ota: *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*. Praha: Karolinum, 2011, s. 114. ISBN 978-80-2461-949-1.

65_ PFITZNER Josef: *Sudetendeutsche Geschichte*. Reichenberg: Franz Kraus, 1937.

66_ ROHN, Johann Carl, *Chronik Vormalis Boehmischer Cron-Lehen, Nunmehr ins Allodium gezahener zweyer Staedten Friedland, und Reichenberg*, Prag: Johanna Pruschin, 1763, nestr. předmluva (Vorrede).

67_ Carpoz vyšel z evangelického prostředí. Jeho otec působil jako kazatel na drážďanském dvoře kurfiřta Jana Jiřího II. Johann Benedict studoval na univerzitách ve Wittenbergu a Frankfurtu. Působil

v kurfiřtských službách. V letech 1720–1731 byl starostou Žitavy. Rohn cituje zejména jeho díla *Analecta fastorum Zittaviensium a Neueröffneter Ehren-Tempel Merckwürdiger Antiquitäten des Marggraffthums Ober-Lausitz*. CARPZOV, Johann Benedict: *Analecta fastorum Zittaviensium, oder historischer Schauplatz der löblichen alten Sechs-Stadt des Marggraffthums Ober-Lausitz Zittau*. Zittau: Schöps, 1716; CARPZOV, Johann Benedict: *Neueröffneter Ehren-Tempel Merckwürdiger Antiquitäten des Marggraffthums Ober-Lausitz*. Leipzig und Budißin: Richter, 1719.

68_Pocházel z rodiny slezského evangelického duchovního. Od roku 1695 působil na gymnáziu ve Zhořelci. Mimo jiné se zasloužil o rozvoj rodící se vlastivědy (*Landesgeschichte*) v saském a slezském prostoru, již využíval i při pedagogické činnosti. Jeho nejvýznamnějším dílem jsou dějiny Horní a Dolní Lužice. GROSSER, Samuel: *Lausitzische Merkwürdigkeiten darinnen von beyden Marggraffthümern in fünf unterschiedenen Theilen von den wichtigsten Geschichten, Religions- und Kirchen-Begebenheiten, Regiments-Verfassung, Beschaffenheit der Schulen und Literatur, Landes-Art und Fruchtbarkeit, wie auch Gewerben, Handthierungen und Commerciën, zulängliche Nachrichten gegeben, mit gehörigen Documenten und Anmerkungen bestärcket, wie auch gehörigen Kupffer Blättern erläutert worden*. Leipzig und Budißin: Richter 1714. Vyjádřil v nich i své politické postoje, když kritizoval jednostranné zdůrazňování významu Horní Lužice a Šestiměstí. Reakcí na toto dílo byla Carpozova práce *Neueröffneter Ehren-Tempel Merckwürdiger Antiquitäten des Marggraffthums Ober-Lausitz*. CARPZOV, Johann Benedict: *Neueröffneter Ehren-Tempel Merckwürdiger Antiquitäten des Marggraffthums Ober-Lausitz*. Leipzig und Budißin: Richter, 1719.

69_Hornolužický evangelický duchovní. V rámci dějin Horní Lužice se zabýval především Lužickými Srby a religionistikou. KNAUTHE, Christian: *Derer Oberlausitzer Sorberwenden umständliche Kirchengeschichte, darinnen derselben Heidenthum, Bezwungung zur christlichen Religion, derselben erste Beschaffenheit, evangelische Reformation und folgender Zustand des Christenthums, imgleichen die wendischen Kirchspiele, and dann der wendischen Sprache Geschichte und Bücher, so zum Theil einen großen Einfluß in die Kirchengeschichte der Oberlausitzer Deutschen hat*. Görlitz: Johann Friedrich Fickelscherer, 1767.

Protože zastával myšlenku, že škola by měla děti seznámit s dějinami místa, kde žijí, zabýval se „regionálním“ badáním. V roce 1765 vydal kroniku svého působišťe Friedersdorfu.

70_Též Friedrich Lichtstern, evangelický duchovní, který odešel ze Slezska do Hessenska poté, co po smrti posledního vévody z rodu Piastů připadlo Břežsko, Lehnisko a Volovsko k České koruně a byla zde Habsburky zahájena rekatolizace. Jeho kronika svým rozčleněním předjímá vlastivědné práce. Je rozdělena do sedmi tematických částí. První je věnována geografii a politickému uspořádání, druhá náboženským poměrům, třetí a čtvrtá panujícím rodům, pátá genealogii a heraldice, šestá správě a poslední krajině a jejímu bohatství včetně obchodu a řemesel. LUCAE, Fredericus: *Schlesiens curieuse Denkwürdigkeiten oder vollkommene Chronica von Ober- und Nieder Schlesien, welche in sieben Haupt-Theilen vorstellt alle Fürstenthümer und Herrschaften mit ihren Ober-Regenten, Landes-Fürsten, Hofhaltungen, Stamm-Registern, Verwandtschaften, Herren und Adlichen Geschlechtern, Tituln, Wappen, Bechaffenhiten, Grentzen, Religionen, Schulen, Fruchtbarkeiten, Strömen, Bergen, Sitten, Manieren, Gewerben und Maximen der alten und heutigen Inwohner: sowohl auch deren Verfassungen, Regierung-Arten, Staats- und Justiz-Wesen, Reichthümer, Regalien, Kriegs- und Friedens-Händel, Veränderungen, Privilegien, Verträge, Bündnisse, Edicta, und dergleichen*: Franckfurt am Mayn: Friedrich Knoche, 1689. MRÓZ-JABŁECKA, Kalina: *Das Bild der literarischen Provinz Schlesiens am Beispiel von „Schlesiens curieuse Denkwürdigkeiten oder vollkommene Chronica von Ober- und Nieder-Schlesien“ von Friedrich Lucae*. In: Marek ADAMSKI, Wojciech KUNICKI (Hrsg.), *Schlesien als literarische Provinz. Literatur zwischen Regionalismus und Universalismus*, Beiträge des Städtischen Museums Gerhart-Hauptmann-Haus in Jelenia Góra 2, Leipzig 2008, s. 31–41.

71_Právník, městský písař a posléze purkmistr v Marklisse (Lešna). Sepsal kroniku zahrnující lužický, český a slezský prostor. ROCH, Heinrich: *Neue Laußnitz-, böhm-, und schlesische Chronica, oder allerhand denck- und merckwürdiger Unglücks- und Trauer-Fälle, so sich in dem Marggraffthum Lausitz, dessen angränzenden, benachbartem Königreiche Böhmen und Fürstenthümern Schlesien, in den nechsten dreyhundert und sechs und achtzig Jahren begeben und zugetragen*. Torgau: Johann Herboldt Kloss, 1687.

72_Jeho rodina pocházela ze Slezska, otec působil jako pastor na Slovensku. Sinapiovo dílo je svázáno především s olešnickým knížectvím. SINAPIUS, Johann: *Olsnographia, Oder Eigentliche Beschreibung Des Delßnischen Fürstenthums In Nieder-Schlesien*, zwei Bände. Leipzig und Frankfurt: Brandenburger 1706–1707.

73_SVOBODA, Milan: Jan Karel Rohn a dvě verze jeho společné kroniky měst Liberec a Frýdlant [1753–1763], in: *Knihy v proměnách času. K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*. Jitka RADIMSKÁ [ed.], *Opera Romanica* 16, České Budějovice 2015, s. 255–261. ISBN 978-80-7394-542-8. s. 257–258.

74_*Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste* vydávaný v Lipsku Johannem Henricem Zedlerem.

(zeměpisného, státního ani kulturního), k němuž jejich region náležel. V následující části se pokusím vymezit myšlenkový obzor autorů vlastivěd a jeho proměny. Prostorový, správní a kulturní rámec, do něhož vlastivědci zasazovali svůj region, obvykle definovali v předmluvách. O vztahování se k aktuálnímu odbornému i regionálnímu diskurzu mnohé napovídají citace. Z nich je patrné, koho regionální vlastivědci považovali za autoritu a která díla chápali jako relevantní.

V barokní kronice frýdlantského a libereckého panství Johanna Carla Rohna je zřetelné stanovisko zemské. Svou práci definoval jako snahu pojednáním o dílčím přispět k poznání zemského celku – Království českého. Účelem díla bylo pro jeho autora zachycení minulosti dvou měst, která dosud nebyla zpracována, aby tato nezůstala zapomenuta, zvláště z toho důvodu, že se jednalo o region při samé hranici, jehož správní příslušnost k zemskému celku prošla v minulosti proměnami.⁶⁶

Johann Carl Rohn vyšel při psaní kroniky panství a měst Liberec a Frýdlant ze zemsky české, ač jazykově převážně latinské a německé kronikářské tradice, zejména z díla Bohuslava Balbína a ovšem také velmi oblíbeného Václava Hájka z Libočan. Jako příklady městských kronik ze 17. století, které ho inspirovaly, uvedl v předmluvě kroniku Loun Pavla Mikšovice nebo mladoboleslavskou kroniku Jiřího Kezelia Bydžovského. Liberecko a Frýdlantsko nebylo právě v centru pozornosti zemských kronikářů, a proto hodně čerpal z děl autorů saských, hornolužických a slezských, zejména Johanna Benedicta Carpozova (1675–1739)⁶⁷, Samuela Grossera (1664–1736)⁶⁸, Christiana Knautheho (1706–1784)⁶⁹, Friedricha Lucaea (1644–1708)⁷⁰, Heinricha Rocha (†1709)⁷¹ a Johanna Sinapia (1657–1725).⁷² Od děl těchto autorů ho neodradila ani skutečnost, že se vesměs jednalo o evangelické duchovní. U Grossera, Knautheho nebo Lucaea je patrný zájem o vlastivědu (*Landesgeschichte*), která se již v 18. století v německých zemích počínala rozvíjet. V některých pracích se projevovale i angažovanost autorů. Rohn z nich však přebíral pouze fakta týkající se Frýdlantska a Liberecka, z nichž kompiloval místní dějiny.⁷³ Dále využíval dobové saské, hornolužické a slezské slovníky, například lipský *Universal Lexicon*.⁷⁴ Dějiny šlechtických rodů pro nejstarší dobu převzal z genealogických

Carl Joseph Czoernig. Portrét ze sbírky Muzea skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou.

děl Petera Becklera⁷⁵, vlastnické a mocenské vztahy z díla Christiana Gottfrieda Hoffmanna (1692–1735)⁷⁶. Rohn ve svém díle sestavil okruh prací, z nichž citovali i jeho následovníci ve vlastivědném bádání o jizersko-horském regionu. Čerpal také přímo z pramenů. Měl přístup ke gallasovskému a clam-gallasovskému rodovému archivu. Rovněž měl k dispozici městské archivy Frýdlantu a Liberce. Některé listiny uváděl v plném znění na podporu důvěryhodnosti svého díla.

Carl Joseph Czoernig napsal Topograficko-historicko-statistický popis a v centru jeho pozornosti byla především hospodářská situace. Svou práci vnímal jako příspěvek k tehdejší dosud nepřilíš bohaté produkci hospodářských přehledů a statistik popisujících stav průmyslu, z nichž si zvláště cenil čtyřsvazkové práce Stephana von Keeß (1774–1840)⁷⁷ z počátku 20. let 19. století, která obsahovala souhrnné informace o tovární a řemeslné výrobě v Rakousku.⁷⁸ Pozastavoval se nad skutečností, že dosud chybí dílo věnované Čechám, které byly již tehdy jednou z nejvýznamnějších částí monarchie.⁷⁹ Jeho popis Liberce a Jablonce byl v tomto smyslu dílčí studií zaměřenou na rozpoznání předpokladů hospodářského rozvoje v regionálním měřítku. Takto získané poznatky podle něho pak mohou být uplatněny

75_BECKLER, Peter: *Historiae Hovoreae Pars Prima [et Secunda]. Das ist Historischer gründlicher Bericht von dem uralten und vormals in Böhmen gewesenem mächtigen Hause Howora. Hof im Voigtland: Johann Nicolai Martio, 1694.*

76_Zabýval se právními dějinami. Rohn cituje jeho dílo *Scriptores rerum Lusaticarum Antiqui & recentiores, Seu Opus, In quo Lusaticae Gentis origines, Res gestae, Temporum vices representur, quidam nunc primum ex Manuscriptis eruti, inter quos Christophori Manlii Rerum Lusaticarum Commentarii diu desiderati deprehenduntur, nonnulli vero ex Libellis fugientibus, ob raritatem in Corpus conjuncti, ex Bibliotheca Senatus Zittavinsis editi*. Lipsiae Budissae: Davidis Richteri, 1719.

77_První komisař při dolnorakouské tovární inspekci (Fabrikinspektion des Gewerbewesen Niederösterreichs). Iniciátor sbírky výrobků a materiálů, která se stala základem c. k. Technického kabinetu ve Vídni (k. k. Technisches Kabinet), který Keeß vedl.

78_KEEß, Stephan von: *Darstellung des Fabriks- und Gewerbswesens im österreichischen Kaiserstaate vorzüglich in technischer Beziehung* (4 Bände), Wien: J. B. Wallishausen, 1819–1824.

79_CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. XI–XX.

80_Uherský evangelický historik a statistik. Autor prvního statistického popisu Uher. SCHWARTNER, Martin: *Statistik des Königreichs Ungarn*, Pest 1798.

81_Profesor statistiky a státního práva na pražské univerzitě. Je mimo jiné autorem spisu srovnávajícího statistický vývoj evropských zemí a také statistického popisu Čech. SCHNABEL, Georg Norbert: *Die europäische Staatenwelt, ein Versuch, die Statistik in der vergleichend rasonnirenden Methode zu behandeln*, 2. Bände. Prag: Caspar Midtmann 1819, 1820; SCHNABEL, Georg Norbert: *General-Statistik der europäischen Staaten mit vorzüglicher Berücksichtigung des Kaiserthums Oesterreich*, 2 Bände. Prag: J. G. Calve, 1829; SCHNABEL, Georg Norbert: *Statistische Darstellung von Böhmen*. Prag: A. Borrosch 1826.

82_Pocházel z Černovic (Czernowitz), hlavního města Bukoviny. Jako důstojník sloužil na Vojenské hranici. Této oblasti se týkala i jeho dvoudílná práce. HIETZINGER, Karl Bernhardt von: *Versuch einer Statistik der k. k. Militärgrenze des österreichischen Kaiserstaates*, 2 Bände, Wien 1817–1823.

83_Zabýval se především geografií a statistikou. Jako úředník státní správy a správce šlechtických statků poznal mnohé regiony habsburské monarchie. Založil Kosmografický institut ve Vídni, přednášel na tamní univerzitě a publikoval množství prací věnovaných popisům rakouských a německých regionů. Vydával časopis *Archiv für Geographie und Statistik ihre Hilfswissenschaften und Litteratur*, mit vorzüglicher Rücksicht auf die österreichischen Staaten a další.

84_Profesor politických věd a statistiky ve Lvově. Jeho práce pojednávaly zejména o různorodém obyvatelstvu monarchie.

85_„Die Handelsgeschichte glaubte er weitläufiger behandeln zu müssen, weil sich nur durch ihre Kenntniß eine richtige Ansicht von dem gegenwärtigen Zustande der Industrie gewinnen läßt.“ CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. XIX.

i v rámci zemského, i říšského, tedy rakouského, celku. Czoernigovými vzory byli autoři rozvíjející se statistické a hospodářské vědy. Vedle už zmíněného Stephana von Keeß to byl zejména Martin von Schwartner (1759–1823)⁸⁰, Georg Norbert Schnabel (1791–1857)⁸¹, Karl Bernhardt von Hietzinger (1786–1864)⁸², Joseph Max von Liechtenstern (1765–1828)⁸³ nebo Joseph Rohrer (1769–1828)⁸⁴, které také jmenovitě uvedl v předmluvě.

Historické pojednání do své práce začlenil, ačkoli si byl vědom, že v tomto oboru není odborníkem.⁸⁵ Je na něm patrné, že čerpal z Rohnovy kroniky a využíval téměř výhradně děl, která jsou v ní citována jako spisy Carpovovy, Grosserovy, ale i Balbínovy, Becklerovy a Hoffmannovy. Z prací nových, zaměřených přímo na region,

86_ NÉMETHY, Franz: *Das Schloß Friedland in Böhmen, und die Monumente in der Friedländer Stadtkirche, nebst einigen Urkunden in eigenhändigen Briefen Herzogs Waldstein. Aus älteren Handschriften und andern verlässlichen Urkunden*. Prag: Gottlieb Haase, 1818.

87_ V kapitole s názvem Ueberreste des heidnischen Naturcultus se odvolává na jeho dílo *Deutsche Mythologie*. GRIMM, Jacob: *Deutsche Mythologie*. Göttingen: Dietrich 1835.

88_ „Jedoch auch der so vergrößerte Kreis erwies sich noch als zu enge; es war ferner nötig, die ganze Umgebung der Stadt so wie sächsische und preußische Nachbarschaft in mancher nicht unwichtigen Beziehung aufs Neue zu durchforschen und den Gewinn mit in das Gesamtbild aufzunehmen, in dessen Hintergrunde die großen Weltbegebenheiten von 600 Jahre vorüberziehen, Licht und Schatten darauf vertheilend.“ HERRMANN, Joseph Gottfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg mit besonderer Berücksichtigung der industriellen Entwicklung*. Reichenberg: Franz Jannasch, 1860. neustránkované věnování.

89_ HERRMANN, Joseph Gottfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 2 an.

90_ Carl Felgenhauer byl farářem v Křižanech (Kriesdorf) a autorem rukopisné kroniky *Felgenhauers Zeitgeschichte Der Hochgräflichen Clam Gallassischen Fabrikstadt Reichenberg. In welcher zu finden Die Nachfolge, Thaten und Würden der hier regierenden Herrschaften. Ursprung und Außkommen der Stadt, Religion und Christlichkeit nebst andern vorzüglichen Personnen. Wie auch Glücks und unglücksfällen, und was sich sonst merkwürdiges zugetragen, nebst einen Anhang auswärtiger Begebenheiten zusammen getragen von einem Reichenberger in Jahr 1812*, Severočeské muzeum Liberec, sbírka Staré tisky, inv. č. ST0638.

91_ Dokázal na základě způsobu datací a dalších formálních a věcných údajů, že zápisky údajného libereckého měšťana Urbana Modera z 10. století (tedy pramen, jež Felgenhauer uváděl a citoval) jsou falzem. HERRMANN, Joseph Gottfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. X.

92_ Karl Gotthelf Jakob Weinhold (1823–1901), filolog a germanista, historik středověku. Žák Theodora Jakobiho. Hermann cituje jeho dílo WEINHOLD, Karl: *Ueber deutsche Dialektforschung*. Wien 1853.

93_ Friedrich Wilhelm Barthold (1799–1858) historik, autor čtyřsvazkových Dějin německých měst a měšťanstva. Toto dílo také Herrmann uvádí. BARTHOLD, Friedrich Wilhelm: *Geschichte der deutschen Städte und des deutschen Bürgerthums*. Leipzig: Wiegand, 1850–1854.

94_ Christian Adolf Pescheck (1787–1859), teolog a historik, vlastivědec Horní Lužice, člen Hornolužické vědecké společnosti (Oberlausitzischen Gesellschaft der Wissenschaften) ve Žhořelci, zakladatel muzea v Žitavě. Herrmann cituje jeho pamětní spis králi Otakarovi II. PESCHECK, Christian Adolf: *König Ottokar II. und die Begründung der Stadt Zittau*. Görlitz: Julius Köhler, 1855.

95_ Heinrich Friedrich Otto Abel (1824–1854), německý historik, který jako jediný z výše jmenovaných, nesouvisí s hornolužickým prostorem. Hermann cituje jeho práci o osobních jménech. ABEL, H. F. Otto: *Die deutschen Personennamen*. Berlin: Wilhelm Hertz, 1853.

využil pojednání Franze Némethyho o Frýdlantu vydané v roce 1818 a zpracované na základě pramenného materiálu ze zámeckého archivu.⁸⁶ Nezanedbatelnou část kapitoly věnované historii tvoří také rozbor hospodářské situace v 18. století a jejího odrazu v regionu, který je autorsky zcela nezávislý.

Vlastivědné práce 60. a 70. let prezentovaly hospodářství jako stěžejní téma pro oblast Liberecka. Rozvoj řemesel a průmyslu však nahlížely z hlediska kulturních dějin. Celkem, k němuž se vztahovaly a od něž se odvíjely, byla pro ně německá kultura. Vazby regionu k okolí viděli vlastivědci počátku druhé poloviny 19. století do značné míry selektivně. Zatímco vztah k německojazyčným sousedům, Sasku a Prusku, případně v historické perspektivě Horní Lužici a Slezsku pocítovali velmi silně, českojazyčné sousedství buď ignorovali, nebo ho vnímali jako konkurenční.

V úvodu Dějin města Liberce (*Geschichte der Stadt Reichenberg*) se Joseph Gottfried Herrmann již prvními slovy věnování přihlásil k dědictví Jakoba Grimma.⁸⁷ Z odkazu bratří Grimmů, kteří stáli na pomezí osvícenství a romantismu, reflektoval Herrmann zejména jejich vlastenectví. V době rozjitřené Napoleonovým tažením dávali německému národu povědomí o vlastní minulosti, aby si uvědomil svou jednotu. Dějiny Liberce a okolí byly pro Herrmanna úzce spojeny se sousedním Saskem a Pruskem a tvořily společný obraz na pozadí velkých světových událostí, které na něj po šest století vrhaly svá světla i stíny.⁸⁸

První kapitolu svého díla věnoval přehledu dosavadních děl o dějinách Liberce (*Geschichtliche Werke über Reichenberg*).⁸⁹ Ta obsahuje nejen přehled dobové regionální literatury, ale zmiňuje také obecnější práce, jež autora inspirovaly svým přístupem. Zhodnotil v ní nejprve práce svých předchůdců Johanna Carla Rohna a Carla Josepha Czoerniga, které považoval za relevantní. Kritice podrobil rukopis Carla Felgenhauera.⁹⁰ Demonstroval na něm nedostatečnou práci s prameny. Felgenhauera nazval nekritickým ignorantem (unkritischer Ignorant).⁹¹ Herrmann sám sebe prohlašoval za prvního autora, který nejen že zveřejnil dosud nepublikované archivní prameny, ale také s nimi kriticky pracoval. Zaštiťování se prameny se stalo obvyklým. Měly podpořit důvěryhodnost autorova sdělení.

V textu citoval Herrmann jednak starší autory, z jejichž děl vycházel již Rohn, zejména Balbina nebo Carpozova, jednak zařadil odkazy na aktuální dobovou odbornou literaturu. Studoval na univerzitách v Praze a v Jeně a byl tedy alespoň rámcově poučen o náležitostech historického řemesla. Například při již zmíněné kritice Felgenhauera použil lingvistickou a chronologickou argumentaci. Také měl přehled o současné historiografii. V poznámkách pod čarou tak nalezneme odkazy na díla Karla Weinholda,⁹² Friedricha Wilhelma Bartholda,⁹³ Christiana Adolfa Peschecka⁹⁴ a Heinricha Friedricha Otto Abela.⁹⁵ Jedná se o soudobé autory, jejichž život a dílo byly vesměs spojeny s prostorem Slezska a Horní Lužice. Většina z nich byla také spjata s evangelickým prostředím. Někteří studovali na Slezské univerzitě Friedricha Viléma (Schlesische Friedrich-Wilhelm Universität) ve Vratislavi.

Herrmann byl ovlivněn kulturními dějinami (Cultur-Geschichte).⁹⁶ Kladl důraz na dějiny města jako centra řemesel a počínajícího průmyslu. Tematicky navazoval na Czoerniga, ale reflektoval přitom i novější národohospodářské autory. Jako ideové východisko v předmluvě citoval profesora národního hospodářství na pražské univerzitě Petera Mischlera (1821–1864) a ekonomickou studii věnovanou oblasti severních Čech z pera redaktora listu Prager Zeitung Theophila Pisinga (1834–1916).⁹⁷ Chvályhodným výkonem nazýval každý příspěvek k poznání zdejších výrobních poměrů a prostředek k udržení dalšího rozvoje zde kvetoucího umění (Kunst) a přičinnosti (Betriebsamkeit).⁹⁸ Kulturní dějiny v jeho pojetí sledovaly historický vývoj kultivačního potenciálu, který byl nahlížen především ekonomicky.

Hermann Hallwich rozvíjel kulturně-historický přístup zcela programově. Inspiroval ho trend příznačný pro anglickou a německou historiografii. Cestu jeho transferu lze do jisté míry rekonstruovat díky předmluvě ke druhému dílu Dějin Liberce, kde se velmi pochvalně zmiňoval o díle Henryho Thomase Bucklea. Citoval slova jeho překladatele do němčiny, „že v Anglii, na rozdíl od kontinentální Evropy, věnují více než hrdinským činům pozornost civilnímu vývoji.“⁹⁹ I když to není přímo uvedeno, jednalo se nepochybně o překlad dvoudílných Dějin civilizace v Anglii.¹⁰⁰ Jejich první díl vyšel německy již v roce 1860 v překladu Arnolda Rugeho (1802–1880), spisovatele a politika, účastníka frankfurtského Národního shromáždění, kde zastupoval zájmy demokratické levice (demokratische Linke). Ony „civilní hrdinské činy“ spatřoval Hallwich zejména v „dějinách řemeslného a obchodního pokroku.“¹⁰¹ Proto své Dějiny Liberce a okolí zaměřil právě na něj a název opatřil upřesněním Místní dějiny se zvláštním zřetelem k vývoji řemesel (Eine Ortsgeschichte mit spezieller Rücksicht auf gewerbliche Entwicklung).

Psaní místních – regionálních – dějin bylo Hallwichovi programovým cílem. Z hlediska ideového (zařazení do kontextu dějin vyšších celků) i praktického – politického patřil k liberálům, kteří podporovali centralistickou vládu. V souladu s původním zaměřením Spolku pro dějiny Němců v Čechách, definovaným Höflerem, pro něho české dějiny představovaly nedílnou součást dějin rakouských.¹⁰² Jak v rakouském, tak v českém

96_HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. X.

97_PISLING, Theophil: *Nationalökonomische Briefe aus dem nordöstlichen Böhmen*. Prag: Bellmann 1856.

98_HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. X–XI.

99_„...daß in England viel mehr Achtung als auf dem Continente vor den Heldenthaten der civilen Entwicklung besteht.“ Předmluva ke druhému dílu. HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung: eine Ortsgeschichte mit spezieller Rücksicht auf gewerbliche Entwicklung*, II. Halbband, Reichenberg: Franz Jannasch, 1874, nestr.

100_BUCKLE Henry Thomas: *History of civilization in England*, 2. vol, London: J. W. Parker and son, 1857–1861.

101_„Geschichte des gewerblichen und mercantilen Fortschrittes.“ Předmluva ke druhému dílu. HALLWICH, Hermann, II. Halbband, nestr.

102_MANDLEROVÁ, Jana: Tematická orientace německé historiografie v Čechách ve 2. polovině 19. století, *Sborník historický* č. 36, 1989, s. 99–129. ISSN 057-3725. s. 102–103.

103_KUTNAR, František a Jaroslav MAREK: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 350–351. ISBN 978-80-7106-402-2.

104_„Der Verein entsprang aus dem Bedürfniß einer Rechts-, eine Culturgeschichte Böhmens, zugleich aus der damals ungetheilten Ueberzeugung seiner eigentlichen Gründer, daß dem Bedürfniß nur durch Gemeinsamkeit der speciellsten Forschungen, durch gründliche Studien –so zu sagen –von Dorf zu Dorf, von Stadt zu Stadt könne abgeholfen werden. Es theiltenjene Gründer, eine kleine Zahl, nach freier Uibereinkunft unter einander die Arbeit, die sogleich begonnen wurde. Das erste größere Stück der Arbeit, die bei dieser Theilung dem Verfasser zugefallen, erliegt in gegenwärtigen Buche.

Dasselbe soll zunächst ein Beitrag zur Sammlung der Quellen der Geschichte deutscher Cultur in Böhmen.“ HALLWICH, Hermann: *Geschichte der Bergstadt Graupen in Böhmen*. Prag: F. A. Credner, 1868, s. VI.

105_„Eine deutschböhmisches Stadtgeschichte giebt sich von vornherein als mehr oder minder bescheidenen Beitrag zur Geschichte deutscher Cultur.“ HALLWICH, Hermann: *Töplitz. Eine deutschböhmisches Stadtgeschichte*. Leipzig: Duncker & Humblot 1886, s. VII.

106_Za falzum například považoval i vlastní životopis rederského záměckého správce a prvního libereckého hejtmána Jáchyma Ulricha z Rosenfeldu z konce 16. století.

SVOBODA Milan Svoboda, Hermann Hallwich a Liberec, in: Robert REBITSCH, Jan KILIÁN, Milan SVOBODA: *Hermann Hallwich 1838–1913, historik, politik, byrokrat, sběratel a básník*. Praha –Teplice: Scriptorium 2015, s. 38–54. ISBN 978-80-88013-12-9.

prostoru považoval ovšem za určující německý kulturní a ekonomický vliv, který demonstroval právě na dějinách měst. Zdůrazňoval klíčový význam německého elementu v urbánních dějinách a vyzdvihoval ekonomický a kulturní přínos německého měšťanstva.¹⁰³ Koncem 60. let 19. století sepsal Dějiny města Krupky. V předmluvě vytyčil cíl přispět pomocí sepsání jednotlivých dějin měst k sestavení celkového obrazu dějin německé kultury v Čechách.¹⁰⁴ V tomto smyslu můžeme jeho dějiny měst považovat za počátek snahy vybudovat s pomocí regionálních dějin základ pro jednotnou identitu Němců z českých zemí. Kulturní projevy popisované v regionálním měřítku byly vždy odvozeny z kultury německé, ale byly významně modifikovány místními podmínkami.¹⁰⁵

Z hlediska odborného je Hallwich prvním školeným historikem, jenž se v tomto regionu vlastivěd věnoval. K pramenům přistupoval někdy až příliš kriticky.¹⁰⁶ Ve-

dle badatelské práce s prameny využíval rovněž jejich dobové edice. Zpřístupňování pramenů přikládal značný význam. Sám také k práci o Liberci připojil přílohy s opisy a registry archiválií. Hojně využíval díla českých německojazyčných i českojazyčných odborných autorit: Wácslava Wladivoje Tomka, Františka Palackého, Konstantina Höflera, Julia Lipperta, Ludwiga Schlesingera. Ze starších hornolužických a slezských dějepisců citoval nejčastěji Carpzo a Peschecka, ze současných pak Hermanna Knotheho (1821–1903).¹⁰⁷ Jako základní příručku pro počátky průmyslové výroby v Čechách používal práci Josepha Antona Schreyera¹⁰⁸ a novější dílo Wenzela Gustava Kopetze (1784–1857).¹⁰⁹ Inspirací i zdrojem mu bylo dílo Christiana d'Elverta (1803–1896).¹¹⁰ Samozřejmě znal také práce starších i současných regionálních autorů. Jimi uváděné informace se však důsledně snažil ověřovat v původních pramenech. Takto pracoval zejména s Némethyho spiskem

a Rohnovou kronikou. Využíval rovněž práce Antona Anschiringera, svého předchůdce ve službách Obchodní a živnostenské komory v Liberci, a vůbec materiálů spojených s činností této instituce.

Podstatným jak pro Herrmannovo, tak pro Hallwichovo dílo bylo již Czoernigem formulované poučení, které lze z historického vývoje řemesel a průmyslu vyvodit pro současnost. Přímá konfrontace se současností byla hlavním tématem i pro Dějiny Jablonce Adolfa Bendy. Jeho obzor byl laický a úzce regionální, ale zřetelně ovlivněný „kulturologickým“ pohledem jeho libereckých současníků. Vedle minulosti regionu mu byl předmětem popisu zejména vývoj zdejšího jedinečného průmyslu a exportu, který Jablonec proslavil po celém světě. Jeho dílo vyjadřuje spíše liberálně než nacionálně laděnou hrdost na výsledky kulturní činnosti.¹¹¹

Z odborných autorit citoval především Ludwiga Schlesingera, zejména oblíbené *Geschichte Böhmens*. Jako příručku pro světové dějiny používal *Allgemeine Weltgeschichte für das Volk* Ludwiga von Alvensleben (1800–1868).¹¹² Nacionálně-liberální postoje vyjádřil zejména v kapitolách sledujících události dlouhého 19. století. Inspirací mu bylo dílo vídeňského novináře a politika, spjatého s německými liberály, Heinricha Reschauera (1838–1888).¹¹³ V částech věnovaných starším českým dějinám citoval vedle Schlesingera rovněž Balbína, Paprockého a čerpal také z edice Archiv český. Byl zřejmě čtenářem časopisu *Památky archeologické a místopisné*, neboť odkazoval na různé příspěvky v něm otištěné. Znal také dílo Franze Alexandra Hebera (1815–1849),¹¹⁴ předchůdce Augusta Sedláčka, a využíval topografické dílo Johanna Gottfrieda Sommera.¹¹⁵ Z regionálních autorů nejvíce citoval z díla Antona Jägera (1817–1872)¹¹⁶ a rovněž dílo Herrmannovo a Hallwichovo. Neopomíjel ovšem ani prameny z maloskalského zámeckého archivu a farních archivů Jablonce i okolních obcí, ačkoli byl v práci s nimi zcela neškolen.

Pozorností obrácenou na prameny se vyznačoval frýdlantský vlastivědec Julius Helbig. Vytvořil dokonce tzv. *Kollektanea*, sbírku dokumentů a jejich fragmentů vztahujících se k historii města Frýdlantu a okolí, která sloužila rostoucímu počtu zájemců o regionální dějiny. Ti se k němu obraceli jako ke svému vzoru. Dnešní archivi by ovšem s jeho přístupem ostře nesouhlasili.

107_Člen Oberlausitzischer Gesellschaft der Wissenschaften, jeden z nejvýznamnějších příspěvatelů listu *Neues Lausitzisches Magazin*, autor mnoha monografií z dějin Horní Lužice.

108_SCHREYER, Joseph Anton: *Ueber Commerz, Fabriken und Manufacturen im Königreich Böhmen*. Prag und Leipzig: Albrecht und Compagnie, 1793.

109_KOPETZ, Wenzel Gustav: *Allgemeine österreichische Gewerbsgesetzkunde oder systematische Darstellung der gesetzlichen Verfassung der Manufaktur- und Handelsgewerbe in den deutschen, böhmischen, galizischen, italienischen und ungarischen Provinzen des österreichischen Kaiserstaates* 2 díly, Wien: Friedrich Volke, 1829–30.

110_D'ELVERT, Christian: *Die Culturfortschritte Mährens und Oesterreichisch-Schlesiens, besonders im Landbaue und in der Industrie, während der letzten hundert Jahre*. Brünn: k. k. sch. m. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur und Landeskunde, 1854.

111_„Es ist nicht bloß die geschichtliche Vergangenheit unseres Heimortes, welche in vorliegenden Chronik mitgeteilt werden soll; der Herausgeber glaubte auf das wichtige kulturhistorische Moment besonders Rücksicht nehmen zu müssen, welches in der Entwicklung unserer heimischen Industrie so eigenartiger Natur, daß sie in gewissen Erzeugnissen geradezu einzig in der Welt dasteht.“ BENDA, Adolf: *Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*. Gablonz a. d. Neisse: Josef Röbier, 1877, s. 2.

112_ALVENSLEBEN, Ludwig von: *Allgemeine Weltgeschichte für das Volk*, 3 díly, Wien: Albert A. Wenedikt 1865–1872.

113_RESCHAUER, Heinrich: *Das Jahr 1848. Geschichte der Wiener Revolution*, 2 díly. Wien: R v. Waldheim 1872.

114_HEBER, Franz Alexander: *Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser*, 7 svazků, Prag: Medau 1844–1849.

115_SOMMER, Johann Gottfried: *Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt*, 16 svazků. Prag: J. G. Calve, 1833–1849.

116_JÄGER, Anton: *Dorfchronik. Geschichte Ortschaften Maffersdorf, Proschwitz und Neuwald, nebst einer übersichtlichen Geschichte der betreffenden Herrschaften und vielen Nachrichten aus der Umgegend*. Reichenberg: Anton Jäger, 1865. Vedle toho cituje také spisek *Meine Bildungsgeschichte*, který vydal Ludwig Schlesinger dva roky po Jägerově smrti jako separát *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*. JÄGER, Anton Franz: *Meine Bildungsgeschichte*. Prag: Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen, 1874.

Pro Helbiga měla velký význam kontinuita. Minulost, kterou se snažil pomocí pramenů co nejpodrobněji vyličit, pojil se současností řetězec díla generací.¹¹⁷ Způsob, jakým popsal vazbu k regionu, osvětluje dobře vyvíjející se představu německých obyvatel českých zemí k místu, kde žili. Právě onen „řetězec díla generací“ zahrnoval ozvěnu osvícenství rezonující v době nacionalismu směřujícího k pojmu národní držby. Vlast je získána zapojením se do společného díla předchůdců a následovníků. Bytostné propojení s ní je vyjádřeno obrazem prachu minulých generací, který se, stejně jako v budoucnu prach současných, smísí se zemí.

Učitelé spolky vydávaly na přelomu století vlastivědné publikace jako pomůcky při výuce vlastivědy i pro širokou veřejnost s úmyslem probudit lásku k vlasti a přispět k rozšíření vědomostí o ní.¹¹⁸ Jejich užší vlastní byla aktuální správní jednotka – politický okres. V případě Liberce i Jablonce se jednalo o jednotku z jazykového hlediska homogenní, s drtivou převahou německojazyčného obyvatelstva a s jen nevelkým počtem českojazyčných obyvatel. Lilie a Ressel nabízeli vnějškově jednoznačně obraz identity regionální, avšak opět výhradně německé – jazykově i kulturně. Skutečnost, že Češi byli vnímáni jako konkurence a hrozba, není ve vlastivědách přímo reflektována, ale dokládá ji například román s názvem *Auf der treue deutsche Wacht* z roku 1886, jehož autorem byl rovněž Adolf Lilie, ovšem použil pseudonym Wolfgang Schield. Hlavním tématem je v něm problematika přenárodnování. Německá škola a učitelé se měli stát hrází proti silícímu českému vlivu.

Tyto vlastivědy opustily model svých předchůdců, jenž byl postaven především na historii. Snažily se o komplexní obraz regionu strukturovaný dle Hettnerova schématu. Tvůrci textů byli vesměs učitelé, takže měli přinejmenším všeobecný přehled a sledovali i aktuální dění v oboru. Poznámky a bibliografii však uváděli pouze někteří.

Pro vlastivědu jabloneckého okresu napsal část textu o historii tanvaldský učitel Ferdinand Thomas (1854–1928).¹¹⁹ Jeho přehled o odborné literatuře lze z kapitoly, které napsal pro jabloneckou vlastivědu z poloviny 90. let, rekonstruovat dosti obtížně. Pouze občas zmínil v textu autoritu nebo pramen, z něhož čerpal. Jmenoval například topografii Johanna Gottfrieda Sommera¹²⁰,

¹¹⁷ „Die Begebenheiten, welche mit dem Boden in Zusammenhang stehen, der uns der Geburt nach Heimat ist, oder durch längeren Aufenthalt zweite Heimat wurde, nehmen, insofern sie der Vergangenheit anhören, schon deshalb ein besonderes Interesse in Anspruch, weil wir in der engeren Rahmen der Lokalgeschichte Personen auf dem Schauplatze erscheinen sehen, die Glieder unseres Stammes, vielleicht sogar Glieder unserer Familie sind, oder doch, wenn uns auch Verwandtschaftsbande nicht an sie fesseln, am Webstuhle ihrer Zeit arbeiteten und ebenso, wie wir es auf verschiedenen Gebieten der öffentlichen Wohlfahrtspflege für unsere Nachkommen thun ihrerseits ebenfalls Samenkörner legten und pflügten, deren Früchte späteren Generationen zu statten kamen. Der Schauplatz selbst aber, auf welchem jene Gestalten der Vergangenheit sich unserem geistigen Auge vorführen, liegt, wenn auch in äußerlich veränderter Gestalt, noch vor uns und werther und heiliger wird uns die heimatliche Stätte, wenn sie uns mehr ist, als lediglich Boden, der und nährt, als bloß Behausung, die uns beherbergt, wenn sie uns bekannt wird als Zeugin froher und trüber Tage des Vergangenen und sich belebt mit Wesen, die einst da wandelten und wirkten, wo wir heute leben und schaffen und deren Staub sich mit derselben Scholle vermählt hat, die voraussichtlich dereinst auch unseren Staub bedecken wird.“ HELBIG, Julius: *Beiträge zur Geschichte der Stadt und des Bezirkes Friedland in Böhmen*, I., Friedland: Friedland: Josef Weeber, 1892 s. 3.

¹¹⁸ „Liebe zur Heimat erwecken und zur besseren Kenntnis derselben beitragen soll.“ LILIE, Adolf (ed.): *Der politische Bezirk Gablonz (Gerichtsbezirke Gablonz und Tannwald). Eine Heimatskunde für Schule und Haus*. Gablonz a. N.: Gablonz-Tannwalder Lehrerverein, Franz Ressel, 1895, nestránkovaná předmluva.

¹¹⁹ Především ve druhé polovině 80. let 19. století publikoval v časopise *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Články se týkaly především Frýdlantska a Tanvaldska. Publikoval i samostatné spisky, například THOMAS, Ferdinand: *Kaiser Josef's II. Reisen in Nordböhmen*, Böhmisches Leipa 1879; THOMAS, Ferdinand: *Tannwald und Umgebung: Ein Büchlein für Fremde und Einheimische*. Reichenberg, J. Fritsche, 1887; THOMAS, Ferdinand: *Wallenstein, Herzog von Friedland. Ein Büchlein für reifere Jugend und das Volk in Deutschböhmen*. Reichenberg: J. Fritsche, 1888; THOMAS, Ferdinand: *Erzählungen aus der Geschichte der Stadt und des Bezirkes Reichenberg*. Grottau: Gebrüder Stiepel, 1911.

¹²⁰ SOMMER, Johann Gottfried: *Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt*, 16 svazků. Prag: J. G. Calve, 1833–1849.

¹²¹ Zřejmě myslí článek URBAN, Michel: Wann ist die Stadt Plan deutsche geworden? *Mitteilungen des Vereines der Deutschen in Böhmen*, roč. 26, 1887–88.

¹²² SVÁTEK, Josef: *Culturhistorische Bilder aus Böhmen*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1879. Český vyšlo ve dvou svazcích jako: SVÁTEK, Josef: *Obrazy z kulturních dějin českých*, díl I. a II. Praha: J. Otto 1891.

¹²³ SCHLESINGER, Ludwig: *Geschichte Böhmens*. Prag: Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1969. Druhé, rozšířené vydání 1870.

v části věnované městům se odvolával na článek západočeského vlastivědce Michela Urbana, publikovaný v časopise *Spolku pro dějiny Němců v Čechách*¹²¹, nebo k tématu poddanských bouří v 17. století citoval Josefa Svátka.¹²² U Michela Urbana hledal potvrzení významu magdeburského městského práva pro rozvoj měst. Svátek mu byl blízký aktualizováním tématu poddanských bouří jako počátku cesty k občanství a evangelictví, které hodnotil jako progresivní prvek. Německý nacionálně orientovaný pohled na období husitství zastupovaly citace z díla Ludwiga Schlesingera.¹²³ Thomas samozřejmě také znal a citoval nejen starší, ale především současné kolegy vlastivědce, zejména Josepha Gottfrieda Herrmanna, Josefa Bendu, Josefa Ressela, autora církevních

124__RESSEL, Josef: *Geschichte der Kirche und Schule in Gablonz und einigen Kirchen und Schulen der Umgebung mit einem Anhang über das Gablonzer Armenwesen*. Gablonz an der Neiße: J. Ressel, 1878.

125__JÄGER, Anton: *Dorfchronik. Geschichte Ortschaften Maffersdorf, Proschwitz und Neuwald, nebst einer übersichtlichen Geschichte der betreffenden Herrschaften und vielen Nachrichten aus der Umgegend*. Reichenberg: Anton Jäger, 1865.

126__JAHNEL Anton F.: *Chronik der Preussischen Invasion*. Reichenberg: A. Jahnel, 1867.

127__Friedrich nebo Bedřich Bernau, původním jménem Přemysl Bačkora, cukrovarský úředník v Plaňanech, autor vlastivědných, historických a archeologických prací, které vyšly jak v češtině, tak i v němčině. Publikoval zejména v časopise Památky archaeologické a místopisné. Napsal rovněž některá hesla pro Ottův slovník naučný. Nejvýznamnějším dílem je BERNAU, Friedrich: *Album der Burgen und Schlösser im Königreiche Böhmen*. Saatz: Brüder Butter, 1879–1883.

128__SCHUBERT, Josef: *Geschichte der k. k. priv. Schützen-Gesellschaft in Grottau. Auf Grund der Acten des Stadt- und Schützenarchives mit besonderer Berücksichtigung der hiesigen Ortsgeschichte*. Grottau: Schützen-corps, 1889.

129__Spolupracoval rovněž na jablonecké vlastivědě Adolfa Lilieho.

130__FRIND, Anton Ludwig: *Die Kirchengeschichte Böhmens im Allgemeinen und in ihrer besonderen Beziehung auf die jetzige Leitmeritzer Diocese in der Zeit vor dem erblichen Königthume*. Prag: Tempsky, 1864.

131__Například výklad o kořenech protireformace, kupčení a odpustky Johanna Tetzela, jeho přítomnost ve Zhořelci a Lubani, Lutherovo vystoupení, šíření jeho myšlenek v regionu díky osobnosti Žitavana Laurentia Heidenreicha, který „verkündete fortan Evangelium frei und deutsch von Kanzlei“ téměř doslova bez uvedení zdroje opisuje z práce Josepha Gottfrieda Herrmanna.

RESSEL, Anton Franz [ed.]: *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land. Anhang: Böhmisches Aicha und Bösching*, 1. díl, Reichenberg: Lehrervereine der Stadt- und Landesbezirkes Reichenberg, Ferdinand Augsten, 1903–1904, s. 407.

132__Gymnaziální profesor v Břehu (Brieg, Brzeg). Zabýval se především historií tohoto města. Napsal množství článků a několik větších prací. K nejvýznamnějším patří: SCHÖNWÄLDER, Karl Friedrich: *Geschichtliche Ortsnachrichten von Brieg und seinen Umgebungen*, 2 díly Brieg: J. U. Kern, 1846 a 1847; SCHÖNWÄLDER, Karl Friedrich: *Die Piasten zum Brieg oder Geschichte der Stadt und des Fürstenthums Brieg*, 3. díly. Brieg: Adolf Bänder, 1855–1856.

Od poloviny 70. let do závěru 80. let 19. století redaktor Neues Lausitzisches Magazin a autor článků.

133__„Ohne nähere Prüfung der Richtigkeit wurde nichts in die folgende Geschichte aufgenommen.“ RESSEL, Anton Franz: *Geschichte des Friedländer Bezirkes*, Friedland i. B.: Franz Rieme, 1902, s. 4.

a školských dějin Jablonce nad Nisou,¹²⁴ nebo Antona Jägera.¹²⁵ Odkazoval se také na prameny, byť spíše na jejich formu zprostředkovanou jinými autory. U událostí, které se blížily horizontu autorovy současnosti, uváděl stále častěji „dle lidového podání“ („im Volksmunde“) i konkrétní osoby, pamětníky událostí, jejichž důvěryhodnost dokládal podrobnostmi, například uváděním přesné adresy bydliště. Jedním z nich byl také Anton Jahnel (1825–1896), státní úředník, který vylíčil události prusko-rakouské války v roce 1866 i v tištěné podobě.¹²⁶

Rekonstruovat okruh pramenných a odborných zdrojů Antona Franze Ressela, hlavního editora i autora historických pojednání v rámci liberecké vlastivědy, je vzhledem k tomu, že již v úvodu vyjmenoval své vzory a častěji je rádně citoval, poněkud jednodušší. Na čelné místo zařadil Julia Helbiga, jemuž vyjádřil vděčnost

za zprostředkování cenných dat a zpráv i za pomoc s připomínkováním textu vlastivědy. Z oboru historie jmenoval v první řadě Friedricha Bernaua (1849–1904), autora česky i německy publikovaných vlastivědných prací.¹²⁷ Pro obor hmotných památek mu byl nápomocen kustod libereckého uměleckoprůmyslového muzea (Nordböhmisches Gewerbemuseum in Reichenberg), kunsthistorik Gustav Edmund Pazaurek (1865–1935). Za cenné připomínky vděčil rovněž Lužičanu Hermanu Knothemu. V poznámce pod čarou na první stránce kapitoly Allgemeine Geschichte přidal dále jména místních amatérských znalců historie, důlního měřiče Josefa Schuberta z Hrádku nad Nisou¹²⁸ a sklářského podnikatele, milovníka hudby a kultury obecně Leopolda Riedela z Rýnovic (1846–1926).¹²⁹ V textu pak citoval dílo litoměřického biskupa Antona Ludwiga Frinda (1823–1881), který byl výraznou autoritou v oblasti církevních dějin.¹³⁰ Znal také dílo Františka Palackého, s nímž v drobné zmínce polemizoval o existenci župního systému, stavěl se na stranu Bernauovu. Značnou pozornost věnoval také historickým stavbám, zámkům a hradům, především zřícenině hradu Hamrštejna, která jako jedna z nejstarších stavebních památek zajímala již jeho předchůdce. Při popisu jeho historie polemizoval například s dílem Franze Alexandra Hebera nebo s topografií Jaroslava Schallera a proti nim stavěl názor Hermannu Knotheho. Své kolegy, vlastivědce starší i současné, přímo necitoval, ale čerpal z nich.¹³¹

Nedostupným vzorem mezi regionálními dějepisci byl pro Ressela, jak již bylo uvedeno, Julius Helbig. Svou další práci, věnovanou tentokrát Frýdlantsku (*Geschichte des Friedländer Bezirkes*) zcela v jeho duchu doplnil v názvu o informaci „Nach den glaubwürdigsten Quellen zusammengestellt“. V předmluvě uvedl, že navazuje na bádání Hermannu Hallwicha, Julia Helbiga, Karla Friedricha Schönwäldera (1805–1888),¹³² Hermannu Knotheho a dalších. Čerpal také z díla Rohnova, Czoernigova, Herrmannova a Némethyho, avšak výslovně uvedl, že všechna tvrzení svých předchůdců ověřil.¹³³

Dějiny frýdlantského okresu jsou spíše historickou monografií nežli vlastivědou. To se odráží i ve formálních znacích, tedy i v důsledném uvádění citovaných pramenů a literatury. Díky tomu lze ještě lépe, než dovozovala vlastivěda libereckého okresu, rekonstruovat

rozsah Resselových odborných znalostí, povědomí o dobovém diskurzu a představu o vlastní pozici v něm. Ressel vedle pramenů, na něž se odkazoval a jejichž význam zdůrazňoval, samozřejmě opět vyjmenoval své předchůdce. Z hlediska odbornosti je pro něj jednoznačně nejvýznamnější autoritou Hermann Hallwich, který je mu nejen regionálním kolegou, ale osobností s přesahem do akademického prostředí. Do okruhu autorů z řad členů Spolku pro dějiny Němců v Čechách odkazují citace děl Julia Lipperta. Naopak chybí díla jinak v tomto okruhu velmi uznávaného Ludwiga Schlesingera. Významní jsou pro Ressela také autoři spojení s dějinami Horní Lužice, ať již starší jako Johann Benedict Carpzov, Samuel Grosser, Friedrich Lucae nebo mladší Christian Adolf Pescheck či Hallwichův současník Knothe. Ačkoli to ani u něho, ani u jeho předchůdců nebylo často výslovně zmíněno, jistě byl seznámen s činností Hornolužické společnosti věd (Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften), jejíž počátky sahají až do poslední čtvrtiny 18. století a která vydávala časopis Neues Lausitzisches Magazin. V závěrečném slově uvedl jako jednoho z těch, jimž předložil práci k připomínkování, příslušníka nastupující generace hornolužických historiků, Ernsta Alwina Seeliger. Je zjevné, že Ressel znal také českou národní i zemsky orientovanou historiografii. Vedle Palackého citoval například Antona Gindelyho (1829–1892). Blízký mu byl ovšem spíše německý liberální proud, například Christian d'Elvert (1803–1896). V souvislosti s valdštejnským bádáním uvedl mimo jiné také práce rakouských historiků na toto téma. Staršího Friedricha Emanuela von Hurtera (1787–1865)¹³⁴ a současníka Hanse von Zwiedineck-Südenhorsta (1845–1906).¹³⁵

Z uvedeného je patrné, že regionální dějepisci a kronikáři ve druhé polovině 19. století usilovali stále více o odborný přístup. Odrazilo se to v kladení důrazu na prameny, přičemž vedle heuristiky se snažili také o jejich kritiku. Znali rovněž starší práce a pěstovali kontakty mezi sebou. Vedle toho měli i přehled o odborné literatuře v oboru včetně odborných diskusí a sporů, které k nim nejspíše doléhaly zejména prostřednictvím časopisu *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Také je ovlivňovala aktivita Hornolužické vědecké společnosti. Obliba regionální historie zjevně stoupala

¹³⁴ HURTER, Friedrich Emanuel von: *Wallensteins vier letzte Lebensjahre*. Wien: Wilhelm Braumüller 1862.

¹³⁵ Cituje ovšem jeho spisek Wallenstein, který vyšel ve Vídni v roce 1878 jako součást řady určené pro mládež Hölders historische Bibliothek für Jugend. ZWIEDINECK-SÜDENHORST, Hans: *Wallenstein*. Wien: A. Egger, 1878.

¹³⁶ *Mitteilungen* tehdy řídil nejprve univerzitní profesor Otakar Weber a poté jeho kolega Wilhelm Wostry. Časopis vycházel původně v Praze a byl zde také tištěn. Od šedesátého prvního ročníku, který vyšel v roce 1923, však tisk zajišťoval podnik Emila Böhmeho v Jablonci nad Nisou. Dost možná je i toto důsledkem stále těsnějšího spojení s regionálním prostředím.

¹³⁷ Obecně: OBERKROME, Willi: *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945*. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Num. 101. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1993.

Pro prostředí Německé univerzity v Praze: KONRÁD, Ota: *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-2461-949-1.

i v čtenářské obci, o čemž svědčila rostoucí produkce nejen článků a drobných spisků, ale rovněž rozsáhlejších, dokonce i specializovaných publikací. Značnou aktivitu přitom vykazovali především učitelé.

Nejvýznamnější osobností mladší generace regionálních autorů, již významně formovaných akademickým prostředím, byl Karl R. Fischer. Ovlivnila ho zejména dotazníková akce profesora pražské univerzity, historika a etnografa Adolfa Hauffena, který zpracovával regionální etnografický materiál, a dále kurzy a přednášky pořádané univerzitou přímo v regionu. Vzor viděl Fischer zejména v Erichu Gierachovi, jenž byl na jedné straně úzce spojen s univerzitou, na druhé organizoval vlastivědnou regionální činnost v rámci Spolku pro vlastivědu (Verein für Heimatkunde). Fischer byl rovněž členem Spolku pro dějiny Němců v Čechách a přispíval do jeho periodika *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*.¹³⁶ Německá pražská univerzita mu v roce 1931 udělila čestný titul doktora filosofie.

Fischer díky těmto vazbám získal rozhled a znalost regionální i akademické historiografie. Pro jeho práci je charakteristická mezioborovost – ta patřila k aktuálně v německém akademickém prostředí pěstovanému trendu *Volksgeschichte*.¹³⁷ Vedle historie se zabýval zejména etnografií, hospodářskými dějinami a geneologií. Jako regionální politik se rovněž nebránil aktualizaci. V minulosti spatřoval odkaz, na nějž se snažil v komunální politice navazovat.

Prameny a literatura, jež Fischer citoval, potvrzovaly vazbu na akademické prostředí, znalost pramenného materiálu celozemského i regionálního. Samozřejmostí u něho byla znalost starší vlastivědné literatury regionu. Udržoval úzké kontakty se současníky a znal také práce

138_SCHMIDT, Ludwig: *Statistisch-topographische Beschreibung der gräflich von Harrach'schen Domaine Starkenbach mit besonderen Rücksicht auf ihre Forste*. Prag: Böhmischer Vorstverein, 1879.

Ludwig Schmidt byl redaktor časopisu *Vereinsschrift für Forst-, Jagd- und Naturkunde* vydávaného spolkem Böhmischer Forstverein.

139_Amand Paudler, kněz a gymnaziální profesor z České Lípy. Zakladatel vlastivědného a turistického spolku Nordböhmisches Excursionsclub, v jehož periodiku *Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions-Clubs* uveřejnil množství článků.

140_Robert Cogho, bývalý voják, mimo jiné i účastník prusko-rakouské války [v pruských řadách], žil ve Warmbrunnu, dnes části města Jelenia Góra (Hirscheberg) s názvem Cieplice Śląskie-Zdrój. Byl členem Riesengebirgsverein a Gesellschaft für Schlesische Volkskunde. Měl italské předky a jedním z témat, jemuž se věnoval, byly pověsti o Vlaších neboli Benátčanech (Walen, Venediger), kteří jsou zmiňováni pramech ze 14.–16. století a pravděpodobně jako prospektoři zkoumali horskou krajinu. Fischer citoval jeho práci *Volkssagen aus dem Riesen- und Isergebirge*, která vyšla ve Warmbrunnu v roce 1905.

141_Jan Nepomuk Hrdý, kněz a amatérský historik, působil jako farář v německojazyčných oblastech [Klín u Litvínova – Göhren, Josefův Důl – Josefthal v Jizerských horách]. Jeho články vycházely v češtině i němčině v různých vlastivědných časopisech. Mnohé zůstaly pouze v rukopise.

142_Fischer cituje zejména ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Příběhy města Turnova nad Jizerou, I. Od založení města do roku 1620*. Turnov: Museum, 1903.

143_František Mareš 1850–1939, ředitel schwarzenberského archivu v Třeboni. Fischer cituje

144_MAREŠ, František: *České sklo. Příspěvky k dějinám jeho až do konce XVIII. století. Se zvláštním ohledem na jižní Čechy*. Praha: J. Otto, 1893.

SCHREYER, Joseph Anton: *Kommerz, Fabriken und Manufacturen des Königreich Böhmen: theils, wie sie schon sind, theils wie sie es werden könnten. Ein nützliches Handbuch für deutsche Kaufleute*. Prag und Leipzig: Schönfeldisch-Meißnerische Buchhandlung 1790.

145_Karl Kostka 1870–1957, právník, později politik a člen Deutschdemokratische Freiheitsspartei a v letech 1935–1938 její předseda. Po vzniku Československa poslanec a senátor Národního shromáždění. Od roku 1896 pracoval pro Obchodní a živnostenskou komoru v Liberci, kde od roku 1927 zastával funkci prvního tajemníka. V letech 1929–1938 byl starostou Liberce. Fischer cituje jeho spisek věnovaný výrobním společenstvům:

KOSTKA, Karl: *Die Produktivgenossenschaft der Hohlperlenerzeuger in Gablonz*, Sonderausdruck aus dem 2. und 3. Hefte des II. Jahrgang Der Annalen des Gewerbeförderungsdienstes des k. k. Handelsministeriums, Wien und Leipzig 1908.

146_PAZAUREK, Gustav Edmund: *Perlen und Perlenarbeiten*. Darmstadt: Alexander Koch, 1911.

147_Adalbert Horčíčka 1858–1913, absolvent pražské univerzity, středoškolský pedagog, patřil k okruhu autorů publikujících v *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*.

148_BALCAROVÁ, Jitka: „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“*, Praha: Karolinum 2013. ISBN 978-802-4624-11-2.

O „panickém existenčním strachu“, který vyvolal naléhavý pocit sounáležitosti realizovaný v „osudovém“ společenství rovněž: JAWORSKI, Rudolf: *Historische Argumente im sudetendeutschen Volkstumkampf 1918–1938*, *Bohemia* 28, 1987, s. 331–343.

Srov. také BRAUN, Karl: Der 4. März 1919. Zur Herausbildung sudetendeutscher Identität, *Bohemia* 37/2, 1996, s. 353–380. konkrétně s. 333.

z českého jazykového okruhu. Čerpal i ze starší tradice historicko-ekonomických prací. Tento myšlenkový horizont potvrzují například citace v jedné z jeho nejstarších prací, spisku *Beiträge zur Geschichte der Gablonzer Glas- und Schmuck-Industrie*, vydaného v rámci zprávy jablonecké obchodní akademie a také samostatně v roce 1912. Ze starších místních autorů uváděl Bendu, Lilieho nebo Antona Franze Ressela, ale také vlastivědce širšího regionu, například Ludwiga Schmidta¹³⁸ nebo Amanda

Paudlera (1844–1905)¹³⁹ či národopisce a sběratele Roberta Cogho (1835–1902).¹⁴⁰ Hojně citoval práce Jana Hrdého (1865–1946).¹⁴¹ Znal také dílo Josefa Vítězslava Šimáka¹⁴² a rovněž práci archiváře Františka Mareše o českém a jihočeském sklářství.¹⁴³ Využíval ale i starší, zato z hospodářského hlediska komplexnější a Fischerovi ideově bližší souhrnné dílo o dějinách českého sklářství a obchodu od právníka a tajemníka Obchodní a živnostenské komory v Praze Edmunda Schebka. Z hlediska hospodářských dějin regionu Fischer do jisté míry navazoval na tradici započatou Carlem Josephem Czoernigem, jehož rovněž citoval. Z oboru hospodářských dějin znal starší i novější díla. Pro doložení stavu průmyslu koncem 18. století používal například práci Josepha Antona Schreyera.¹⁴⁴ Nevynechal ani aktuální analýzu současného stavu jednoho ze sklářských odvětví z pera tehdejšího koncipienta Obchodní a živnostenské komory v Liberci Karla Kostky.¹⁴⁵ Vedle hospodářských ukazatelů ho zajímala také umělecká úroveň sklářství. K tomuto tématu měly nejvíce co říci práce kunsthistorika Gustava Edmunda Pazaurka.¹⁴⁶ Fischerův text ovšem stál především na platformě německojazyčné české historiografie. Nechyběly proto odkazy na články Ludwiga Schlesingera a pramenné studie Adalberta Horčíčky.¹⁴⁷

Ve vlastivědách vycházejících od 20. let 20. století se podíl regionálních autorů paradoxně snižoval. Objevovala se jména odborníků, ale zároveň stoupala míra popularizace, resp. propagandy. Nové práce byly výsledkem organizované a cílené snahy o jednotný národovecký postoj. Regionální historii popisovaly sice erudované a do velkých podrobností, zároveň však tak, aby zapadala do konstrukce společné identity českých Němců a jejich dějinného úkolu. Nové vlastivědné řady 20. a 30. let ovlivnil vznik Československa. Zážitek války byl pro československé Němce velmi bolestivý a mír nenabízel uspokojivou perspektivu. Pocit ohrožení byl pro utváření společné identity klíčový.¹⁴⁸

Vlastivědnou práci v regionu horního Poníší výrazně ovlivnila osobnost Ericha Gieracha, který vytvořil rovněž institucionální zázemí pro koordinovaný rozvoj vlastivědné činnosti. Nejprve převzal vedení Spolku pro vlastivědu Ještědsko-jizerské župy (Verein für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues). Na počátku 20. let využil k tomuto účelu Německou vědeckou společnost

v Liberci (Deutsche wissenschaftliche Gesellschaft in Reichenberg). Její obnovená činnost směřovala k „podpoře duchovního a kulturního života v provincii“. ¹⁴⁹ Tato společnost pak k 1. březnu roku 1925 zřídila Ústav pro sudetoněmeckou vlastivědu (Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung), který podporoval a koordinoval vlastivědnou práci v regionech a poskytoval k ní podklady: knihy, sbírky map, obrazů, listin, opisů a další materiál. Současně bylo jeho úkolem rozvíjet a řídit práci tzv. krajských spolupracovníků, což byli v podstatě amatérští vlastivědci. ¹⁵⁰ Gierachovi se podařilo aktivovat propojení mezi akademickým prostředím a regionálními vlastivědnými pracovníky. Ti pod jeho vlivem přijali za svou metodologii Volksgeschichte. K uchopení předmětu bádání, jímž byl národ „Volk“, bylo využíváno vedle historických také národopisných, lingvistických, demografických či geografických kategorií, přístupů a metod. ¹⁵¹ Centrum těchto aktivit se postupně přesunulo právě do Liberce. ¹⁵²

Spolupráce místních amatérských vlastivědců, zejména učitelů, s odborníky byla prezentována jako významný krok vpřed ve vlastivědné práci a důvod pro vydávání nových vlastivědných řad. ¹⁵³ Ty měly obsahovat nové, komplexní zpracování vlastivědné látky. Jejich účelem bylo, stejně jako u předchozích vlastivěd, prohlubovat lásku k vlasti. ¹⁵⁴ Upevnění této lásky, o níž se mělo postarat právě učitelstvo nejnižšího stupně škol a lidové vzdělávání podporované vědeckými odborníky, mělo sloužit politickým ambicím. Různé varianty regionálního vývoje měly společně jmenovatele - německého ducha a kulturu, jež bylo třeba uchovat a bránit. Spolupráce mezi odborníky a regionálními badateli současně vytvářela iluzi jednoty, práce na společném úkolu. S pomocí vlastivědy byl stupňován pocit ohrožení domoviny a dodávány historické argumenty pro podporu územních nároků a separačních snah. ¹⁵⁵

Samosprávná řada městských monografií byla na rozdíl od nových vlastivědných řad počínem iniciovaným z vnějšku. Zaštiťovala ji spolupráce Spolku pro komunální hospodářství a politiku se sídlem v Berlíně (Verein für Kommunalwirtschaft und Kommunalpolitik) a Svazu německých samospráv v Československé republice (Verband der deutschen Selbstverwaltungskörper in der Tschechoslowakischen Republik). Garantem obsahu byly samosprávy měst. Autoři se soustředili

¹⁴⁹ „siehe nun ihre Aufgabe darin, das geistige und kulturelle Leben der Provinz zu fördern“ Archiv Akademie věd ČR, fond SVÚL, inv. č. 2717, 2722 DWG, Kurze Denkschrift, b. d. Citováno dle: JOSEFOVIČOVÁ, Milena: *Německé vědecké instituce v Liberci 1923–1945. Od vlastivědy k nacistickému „bádání o zemi a lidu“*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014. ISBN 978-80-87782-38-5, s. 8.

¹⁵⁰ JOSEFOVIČOVÁ, Milena: Sudetoněmecký ústav pro výzkum země a lidu. Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung, in: Kristina KAISEROVÁ, Miroslav KUNŠTÁT (eds.), *Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2011, s. 327–340, cit. s. 329.

¹⁵¹ K definování oboru Volksgeschichte OBERKROME, Willi: *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945*. Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Num 101. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1993. K situaci na Německé univerzitě v Praze: KONRÁD, Ota: *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-2461-949-1.

¹⁵² JOSEFOVIČOVÁ, Milena: Sudetoněmecký ústav pro výzkum země a lidu. Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung, in: Kristina KAISEROVÁ, Miroslav KUNŠTÁT (eds.), *Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a první polovině 20. století*, Ústí nad Labem 2011, s. 327–340.

O vztahu libereckého ústavu a Německé univerzity v Praze napsala Milena Josefovičová: (Ústav) „vznikal sice záměrně mimo pražské univerzitní struktury, možná, ač nepříznaně v jisté konkurenční pozici, zároveň za účasti a přispění mnoha pražských univerzitních profesorů. Ve stejné době se totiž několikrát marně pokusili institucionálně ukotvit vlastivědně-národopisná studia na Německé univerzitě.“ Milena JOSEFOVIČOVÁ, Milena: *Německé vědecké instituce v Liberci 1923–1945. Od vlastivědy k nacistickému „bádání o zemi a lidu“*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014. ISBN 978-80-87782-38-5, s. 9.

¹⁵³ „Gerade die Friedländer Heimatkunde hat gezeigt, wie fruchtbar sich die Zusammenarbeit der Lehrerschaft mit den fachwissenschaftlichen Gelehrten auf dem Gebiete der Heimatforschung erweist. Auch in den neuzuschaffenden Heimatkunden soll auf die Zusammenarbeit der heimischen Kräfte mit den Fachleuten das größte Gewicht gelegt werden.“ GIERACH, Erich a Anton RESSEL (eds.): *Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen*. Neue Ausgabe, Heft I./1., Reichenberg: Lehrervereine und des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Iser-Gaues, 1931, s. 3.

¹⁵⁴ „...Zweck ist allein, die Liebe zur Heimat zu vertiefen und zur liebevollen Beschäftigung mit ihrer Vergangenheit, mit ihren geistigen und wirtschaftlichen Kräften anzuregen.“ GIERACH, Erich a Anton RESSEL (eds.): *Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen*. Neue Ausgabe, Heft I./1., Reichenberg: Lehrervereine und des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Iser-Gaues, 1931, s. 4.

¹⁵⁵ „Aller Unterricht geht am besten von der Heimat aus, weil hier dem Menschen die Dinge bekannt und vertraut sind. Hier haben wir den sicheren Boden unter den Füßen, von dem aus wir weiter schreiten können. Und wie in der Volksschule, so ist es auch in der Volksbildung: eine vertiefte Kenntnis der Heimat öffnet die Augen zu verständnisvollerem Ausblick in die Ferne. Je besser wir aber die Heimat erkennen, desto mehr lernen wir sie lieben. Für die Kunde von der Heimat hat jedermann ein reges Verständnis; hier lassen sich die geistigen Kräfte am besten wecken und fesseln. Hier schlingt sich am leichtesten das Band um Wissenschaft und Volk. Aber auch für die Wissenschaft selbst hat die Heimatforschung eine immer steigende Bedeutung erlangt. Viele Fragen, welche auf Grund von Urkunden und Chroniken nicht zu beantworten sind, können nur an Ort und Stelle vom Grund und Boden abgelesen werden. In der brennenden Frage um die Siedlung und Herkunft des deutschen Volkes in den Sudetenländern hat die Heimatkunde das entscheidende Wort.“ GIERACH, Erich a Anton RESSEL (eds.): *Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen*. Neue Ausgabe, Heft I./1., s. 4.

156_„So wird das Werk nicht nur für Reichenberg, sondern auch für die deutschen Selbstverwaltungskörper in der Tschechoslowakei in allgemeinen von besonderer Bedeutung sein als Zeugnis nie erlahmender Kraft und Energie kommunaler Arbeit- auch unter schweren äußeren Umständen.“ Reichenberg. Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper. Band 1, Berlin: Deutscher Kommunal-Verlag, 1929.

157_HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg mit besonderer Berücksichtigung der industriellen Entwicklung*. Reichenberg: Franz Jannasch, 1860, předmluva s. XIV –XV.

158_Pojem neodkazuje výhradně na území propůjčené či vlastněné šlechtickým majitelem, ale na výkon moci, panování, vládu či správu.

především na jejich současné výkony, pro něž však byl nalézán základ v minulosti, a pracovali rovněž se stereotypem v širokém poli německé kultury. Vše je podřízeno stěžejní myšlence, že samospráva měst je německou doménou a s německými samosprávnými principy se lze setkat nejen na území Německa, ale i dalších zemí, kam pronikl německý kulturní vliv. Jednotlivé díly jsou vlastně specifickými příklady toho, jaké formy na sebe tyto samosprávné principy v různém prostředí braly (tak, jak jsme se s tím setkali již u Hallwicha). Pro německá města v Čechách byla podle Erwina Steina, autora předmluvy ke svazku věnovanému Liberci, důkazem, že se dokáže rozvíjet i v „těžkých“ podmínkách.¹⁵⁶

Vybraná témata jizerskohorské regionální historie

Autoři vlastivěd popisovali regionální dějiny prostě jako sled událostí v regionu. Výběr témat a jejich zpracování byly ale zároveň nezdědka poplatné výše popsanému odbornému diskursu. Obojí, jak odborný diskurs, tak i vlastivědnou produkci, ovlivňovala současně společenská a politická situace. Aktualizace, mechanismus, jehož principem je volba, zdůrazňování a propracovávání takových témat, která rezonovala v současnosti, tvoří podstatnou součást procesu formování skupinové identity. Aktualizační tendence jsou prvkem přítomným také v historických textech vlastivěd. J. G. Herrmann psal o „fantastických ruinách minulosti“, jež mají na současnost větší vliv, než se čtenář domnívá.¹⁵⁷ Explicitní aktualizace byly charakteristické pro liberálně nacionální autory druhé poloviny 19. století. Spočívaly v kladném hodnocení současného rozvoje regionu, po-

pisovaného jako výsledek kontinuálního historického vývoje. Historické části vlastivěd tak tvořilo líčení kultivačního procesu, na jehož vrcholu stála současnost jako potvrzení dalšího směřování. Stále častěji byla zdůrazňována německá kultura a posléze německví samo jako nositel kultivace a záruka progresivity, životaschopnosti. Vlastivědci usilovali o to, aby probudili ve čtenářích hrdost na předky, kteří se po generace snažili vyrvat tento prostor chaosu, obdělávali ho a vzdělávali, kultivovali. Na tento základ navázala národovecká vlastivědná produkce, která ho používala jako argumentační nástroj pro objasnění a stvrzení oprávněnosti nacionálních požadavků a politických nároků. Původní stereotyp postavený na liberální víře v pokrok, jenž byl ovšem od počátku spojen s neochvějnou důvěrou v to, že nositelem tohoto pokroku je německá kultura, byl stále více nacionálně vyhraňován. Kulturní stanovisko bylo opouštěno a zdůrazňována byla především etnicita. Tento myšlenkový posun se pokusím doložit na konkrétních tématech.

Panství¹⁵⁸

V této části se pokusím nastínit, jak vlastivědci ze své regionální pozice nahlíželi téma distribuce moci, uspořádání společnosti a správní instituce. Nejzřetelněji se toto obecné téma odrazilo ve vlastivědách při líčení konfliktu panovnické moci a vrchnostenské správy a také při popisu problematiky poddanství a vývoje městských struktur. Sledujeme-li rovinu aktualizací, pak na kontrastním pozadí historických událostí vystupují do popředí hodnoty jako emancipace (autonomie), samospráva a osobní svoboda.

V regionu horního Poníší, v prostředí sousedství zemských celků, bylo významným aspektem mocenské soupeření panovnického, šlechtického a v neposlední řadě měšťanského prvku. Jedním z okruhů, který regionální dějepisci v tomto kontextu tematizovali, byly změny správní struktury ve 13. století. Zejména konflikt panovníka a šlechty, jenž měl v regionálních podmínkách výrazné dopady. Téma mocenské autority a odpovědnosti úzce souviselo také s procesem kolonizace, s otázkou, kdo byl jejím iniciátorem a nositelem. Další tematický okruh představuje vztah vrchnosti a poddaných, respektive vrchnosti a poddanského města.

Panovník a šlechta

Téma poměru mezi panovníkem a šlechtou v regionu se týká zejména středověku a otevřel jej již Johann Carl Rohn. Pro Rohna jako zemského vlastence představovala královská moc fundamentální autoritu. Předpokládal, opíraje se o dílo Bohuslava Balbína, přímou souvislost rozvoje regionu s aktivitami krále Přemysla Otakara II. na počátku druhé poloviny 13. století.¹⁵⁹

Josephu Gottfriedu Herrmannovi, který se nezřídka zabýval revizí názorů starších autorů, se zdála zásadní role Přemysla Otakara II. příliš zdůrazňovaná. Byl ochoten uznat jeho zásluhu o vznik Frýdlantu, který byl podle Rohna založen jako královské zboží (königliches Kammergut).¹⁶⁰ Jako příliš „smělá“ (kühnen Meinung) mu ale připadala Rohnova úvaha o osobním podílu Přemysla Otakara II. na založení Liberce. Oba vycházeli z Balbína, který uváděl, že král v roce 1266 zbavoval cesty lupičů, opevňoval hrady a budoval města, městečka i vsi. Rohn vztáhl tuto informaci přímo k Liberci, zatímco Herrmann ji interpretoval v obecné rovině a předpokládal spíše nepřímou účast.¹⁶¹

K panovnickému zájmu a péči o oblast Frýdlantska a vznik Frýdlantu shrnul poznatky a interpretace dostupných pramenů v samém závěru 19. století Julius Helbig a obohatil je o přehrániční pohled a širší kontext.¹⁶² Pro nejstarší dějiny uvedl dva názory historiků z okruhu časopisu Neues Lausitzisches Magazin, z nichž je patrné, že ani zde neexistovala shoda.¹⁶³ Karl Friedrich Schönwälder považoval Frýdlant za jeden z hradů, postavených panovníkem na obranu proti tatarskému vpádu v roce 1241 – patřila sem dále Tšochcha, Lešna (Marklissa), Schwertha, Graffenstein (Grabštejn) a Lämberg (Lemberg).¹⁶⁴ Frýdlant měl chránit přístup do Čech mezi Žitavou a Jablonným. Naproti tomu Hermann Knothe se domníval, že ve stejné době drželi hrad i okolní krajinu páni z Michalovic, jedna z větví nejvýznamnějšího šlechtického rodu severních a severozápadních Čech, Markvarticů,¹⁶⁵ ačkoli před prvním písemně doloženým vlastnictvím Bibrštejnů byla tato držba předmětem diskusí a historických spekulací, neboť k ní prameny chybějí.

Principiálně šlo o hrad v nejisté hraniční oblasti, jehož držení nejspíše od dob Bibrštejnů propůjčoval panovník věrným šlechticům za prokázané služby nebo

159_„Ich bin dahero dieser Meinung, daß König Ottogar, welcher im Jahr 1255 die Stadt Zittau erbauet, hernach auch Friedland (nachdem er dieses denen Berken de Duba abgenommen, und bevor er dieses denen Herren von Biberstein verkaufte) in seinen Händen hatte, und also Besitzer davon war, diesen zweyen Dertern Zittau und Friedland zu Gut um das Jahr 1266 an dem Ort, welcher hernach Reichenberg genent worden etwan einer Kretschem, oder Gastherberge habe aufführen lassen, damit von Seiten des Riesengebürges zu diesen Städten ein bequemerer Zutritt derschaffet wurde, und die dahin reisen wollende Leute in der damals wilden Waldung eine Herberg haben könten; es stimmen mit diesem die damaligen Umstände gar wohl überhin, dann Balbinus schreibt, daß König Ottogarus II. im Jahr 1266 in Böhmen die Strassen von denen Räubern, und Mörder gereinigt. die Schlösser an gelegenen Orthen befertiget, Städte und Makrflecke erbauet Mayerhöfe und Dörfer aufgeführt habe.

Das aber Reichenberg einen solchen Ursprung gehabt, wie schon gedacht worden, zeigt auch der Ort selbst, aus welchem das erste Haus, oder Gastherberg gestanden, weil sich in dieser Gegend der Weg gegen Friedland und Zittau theilet, nemlich auf dem alten Markt, wo man jetzt in die alte Kirche gehet.“ ROHN, Johann Carl, *Chronic Vormalis Boehmischer Cron-Lehen, Nunmehr ins Allodium gezogener zweyer Staedten Friedland, und Reichenberg*, s. 31–32.

160_HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 119.

161_HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 96–97.

162_HELBIG, Julius: Zur ältesten Geschichte unserer Gegend, in: *Beiträge zur Geschichte der Stadt und des Bezirkes Friedland in Böhmen*, IV. Band, Friedland: Josef Weeber, 1895, s. 61–90.

163_HELBIG, Julius: Zur ältesten Geschichte unserer Gegend, in: *Beiträge*, IV. Band, s. 73–77.

164_SCHÖNWÄLDER, Das Quellgebiet der Görlitzer Neiße oder Der Zagost und seine Bevölkerung, *Neues Lausitzisches Magazin*, Jahrgang 63, 2. Heft, Görlitz 1888 (1887), s. 197–250.

165_KNOTHE, Hermann, Untersuchungen über die Meißner Bisthumsmatrikel soweit sie die Oberlausitz betrifft, *Neues Lausitzisches Magazin* Jahrgang 56, Görlitz 1880, s. 278–290.

v naději, že mu v budoucnu služby prokáží. Mechanismus odebrání a udělování v léno popsal na několika příkladech Hermann Hallwich. Ačkoli ani on nemohl pramenně doložit, jak získali páni z Michalovic Frýdlantsko, zda darem, koupí, či zástavou, „durch Schenkung, Kauf oder Verpfändung“, má jasno v tom, jak o něj přišli. Uvádí totiž, že Markvartici si znepřátelili nového krále Přemysla Otakara II., když v době vzpoury stáli na straně jeho otce. Mladý král chtěl rozsáhlá území, která věnoval jeho otec věrným šlechticům, znovu připojit ke Koruně, a proto Michalovicům Frýdlantsko odebral. Když pak král Přemysl Otakar II. na sklonku své vlády potřeboval pomoc šlechticů, prodával královské statky. Prodál tak v roce 1278 Rulkovi z Bibrštejna Frýdlantsko za 800 marek stříbra a slib lenní poslušnosti.

Mocenská situace na hranici zemských celků, do nichž bibrštejnské državy přesahovaly, byla často nepřehledná. Nejasná územněprávní norma, či spíše nemožnost mocensky sankcionovat konání proti ní, byla ve sledovaném regionu poměrně častým jevem. Příkladem využívání této situace je snaha o rozšíření bibrštejnských držav v Dolní Lužici na přelomu 14. a 15. století, kterou se podrobně zabýval zejména Hermann Hallwich. Bratři Jan a Oldřich z Bibrštejna zabrali v roce 1383 úze-

166_Oldřich z Bibrštejna držel panství Forst a Seidenberg (Záwidow), Matyáš z Bibrštejna panství Muskau, Triebel a Hamrštejn (pod něj tehdy znovu spadl také Frýdlant). HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 56.

167_*Reichenberg. Die sudeten-deutschen Selbstverwaltungskörper*. Band 1, Berlin: Deutscher Kommunal-Verlag, 1929, s. 31–43.

168_„Der Grund davon ist folgender: Seidenberg gehörte dem Kaiser nicht als Könige von Böhmen, sondern als Markgrafen der Lausitz, als solcher hatte Ferdinand II. am 6. Juli 1620 dem Churfürsten Johann Georg zu Sachsen, Jülich und Berg etc. für die Kriegskosten, die derselbe während der Bekämpfung der Revolution in Böhmen gehabt, die beiden Markgrafenthümer Ober- und Niederlausitz bis zur Liquidation verpfändet.“ HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 258.

mí, na něž si činili dědický nárok po smrti svého strýce Reinharda von Strele, hejtmana ve službách braniborského markraběte. Šlo o dolnolužická panství Beeskow a Storkow, svěřená jejich strýci v léno. Král Václav IV., svrchovaný lenní pán, považoval panství za odúmrť Koruny a svůj souhlas s potvrzením bibrštejnského nároku podmiňoval zaplacením 6000 kop grošů. Bratři se k placení zřejmě neměli. Navíc jim braniborský markrabí svěřil i úřad hejtmánů po zemřelém strýci. Následně vypukl otevřený konflikt s králem. Zemský fojt zastupující krále dokonce na počátku roku 1387 zaútočil s vojskem na Frýdlant. Panství Frýdlant a Hamrštejn s Libercem pak spravoval zhruba do roku 1395 soused Bibrštejnů, Zdenko (Čeněk), purkrabí z Donína na Grabštejně. Dolnolužická panství si však Bibrštejnové ponechali. Snad i zaplatili určenou částku. O tom, jakým způsobem bylo možné v regionu s nepevnou panovnickou mocí zacházet s lenním svazkem, svědčí jejich další tah. Vlastnická práva k panství Beeskow přenechali vévodovi pomoranskému, a později si jej nechali znovu udělit jako léno.

V dalších letech pak získali ještě panství Forst, Triebel, Sorau, Sommerfeld a Reichwalde. Vzhledem k tomu, že Ulrich brzy zemřel, vládl jeho bratr Jan rozsáhlým državám v Čechách i v Horní a Dolní Lužici a byl jedním z nejmocnějších šlechticů v této oblasti. O dědictví následně vznikly v rámci rodu spory. Teprve v roce 1497 byly vyřešeny za asistence nejvyššího kancléře Jana ze Šelmberka a rod Bibrštejnů se rozdělil na linii forstskou a frýdlantskou.¹⁶⁶ Když v polovině 16. století frýdlantská větev Bibrštejnů vymřela, Liberec, Frýdlant, Hamrštejn a také Seidenberg (Závidow, Zawidow) připadly jako odúmrť znovu Koruně. V roce 1558 prodal císař Ferdinand I., jakožto král český, panství Frýdlant a Liberec (s ruinou hradu Hamrštejna) za 40 000 tolarů císařskému radovi, prezidentu komory Horního a Dolního Slezska (Kammer-Präsident) Friedrichovi (Bedřichovi) z Redernu.

Národoveckou ideologií ovlivnění autoři účelově zdůrazňovali některé historické vazby regionu. Příznačným příkladem je Viktor Lug, autor kapitoly věnované dějinám v monografii Liberce z ediční řady Sudetoněmecké samosprávné sbory (Sudetendeutsche Selbstverwaltungskörper).¹⁶⁷ Rozvoj města rozčlenil podobně jako jeho předchůdci na jednotlivá období podle vlády

šlechtických rodů či jednotlivých majitelů a identifikoval také aktéry lenního závazku. Po oddílu Reichenberg unter den Bibersteinen (1278–1551) následuje Reichenberg als Pfand der Hohenzollern (1552–1558). Lug považoval za významné věnovat tomuto krátkému období zvláštní pozornost a je to také jediná část této kapitoly, kde se věnuje širšímu dějinnému rámci. Ferdinand I. tehdy nevyhověl nárokům forstské větve Bibrštejnů a panství jejich příbuzných prohlásil za odúmrť náležící České koruně. Stalo se pak předmětem politických kroků, jimiž se císař snažil upevnit mocenskou pozici ve Slezsku, mimo jiné vůči silicimu vlivu Hohenzollernů. Císař udělil markraběti braniborskému jako zástavu (náležely mu výnosy z daní) Sorau (Žary), Sagan (Zahán) a Frýdlant výměnou za Opolsko a Ratibořsko, které měl v zástavě doposud. Jako královský hejtmán spravoval panství Frýdlant (a později Liberec) od roku 1554 Bedřich z Redernu, první předseda finanční komory (erster Kämmer-Präsident) Horního a Dolního Slezska. Ten za půjčku 20 000 zlatých získal od císaře předkupní právo na tato panství, jež uplatnil po vypršení zástavní lhůty. V jiných případech se Lug lenním vztahům nevěnoval zdaleka takto detailně. Zjevně však chtěl zdůraznit epizodní událost a poukázat na historickou vazbu k Braniborsku a Hohenzollernům.

Díky rozsáhlé autonomii vlastivědci obecně považovali za pozitivní zejména období, kdy bylo Liberecko a Frýdlantsko součástí Valdštejnova vévodství. Současně však v této době zanikla přeshraniční správní souvislost s Horní Lužicí. Na to upozorňuje zejména J. G. Herrmann. Když panství Liberec a Frýdlant získal v roce 1622 Albrecht z Vladštejna, došlo zároveň k oddělení panství závidovského (Seidenberg), které bylo pod vládou stejné vrchnosti od roku 1278. Důvodem byla příslušnost k odlišným zemským celkům, byť toho času stále ještě spojeným osobou císaře Ferdinanda II.¹⁶⁸ Je tedy patrné, že hranice byla jasně narýsována a také, alespoň z formálně právního hlediska, zřetelně vnímána. Oproti tomu existuje v mnoha vlastivědách snaha zdůrazňovat, že místní obyvatelstvo bylo dlouhodobě zvyklé vnímat všechna tři panství jako jeden celek. Ve shodě s tím Herrmann považuje oddělení sousedních hornolužických panství za jeden z „dlouhých stínů“, jež „velké“ dějiny vrhají na dění v regionu. Valdštejn měl podle Herrmanna, který

to dokládá citacemi pramenů, možnost oddělení Lužic zvrátit, neboť císař chtěl jejich zástavu vyměnit za zástavu území dobytých Valdštejnem. Ten to však odmítl.¹⁶⁹

Diskuse okolo důvodů a iniciátorů založení sídel revidující názory starších i novějších autorů odrážejí širší téma, jímž je proces kolonizace. Pro J. G. Herrmanna i jeho následovníky a kolegy tak není podstatný osobní podíl českého krále Přemysla Otakara II. na založení sídel, ale zejména skutečnost, že tento panovník zásadně ovlivnil region podporou kolonizace, s níž sem pronikly německé obyvatelstvo a kultura.¹⁷⁰

Přestože Herrmann nastínil průběh kolonizace v této oblasti, uvedl prameny a zabýval se detaily, komplexní výklad zformuloval díky své odborné erudici až Hermann Hallwich. Ten středověké dějiny nahlížel vždy právě v souvislosti s klíčovým procesem kolonizace. Stejně je tomu i u tématu moci a správy a v jejím rámci se vyvinuvšího konfliktu šlechty a panovníka. Princip kolonizace a její průběh v regionu popsal v kapitole Gründungsgeschichte.¹⁷¹ Vložil zde obecně princip postupné distribuce moci, jak se z výhradní sféry panovníkovy postupně vyčleňovaly oblasti správy. Okolo poloviny 13. století došlo k významné změně, která se dotkla všech vrstev obyvatelstva. Dříve majetek Koruny (Krongut) přestal být nadále spravován královskými úředníky, obvykle významnými šlechtici, a byl jim nadále udělován jako zástava (Pfand) nebo léno (Lehenherrschaft). Ti pak na těchto územích prováděli kolonizaci, usazovali zde obyvatelstvo pod dohledem pověřených podnikatelů (Unternehmern),¹⁷² kolonizátorů či lokátorů, nadaných příslušnými pravomocemi. Jim byl posléze obvykle svěřen úřad rychtářů. V německojazyčné historiografii (a stejně tak u Hallwicha) je kolonizace vždy pevně spojena s německým kulturním vlivem. Tento proces, který Hallwich nazýval druhou germanizací Čech (zweite Germanisierung Böhmen's), započal podle něho již za vlády Přemysla Otakara I. Na jeho dvoře podle Hallwicha začal získávat vliv německý element a vedle toho sem byli německí měšťané přilákáni privilegií danými Starému Městu pražskému již Vratislavem II. Při severní a západní zemské hranici vznikaly německé obce, jejichž důležitým atributem bylo, že byly svobodné (...zahlreiche deutsche, freie Dorfgemeinden).¹⁷³ Kolonizační proces pak ještě intenzivněji pokračoval

169 „Es sollte übrigens nicht zur Abtretung der Lausitzen an das Churhaus Sachsen kommen; der Kaiser wollte das Pfand gegen eines der Länder einlösen, die Waldstein erobert hatte, wie aus dem nachstehenden kaiserlichen Handschreiben zu ersehen ist. Es scheint, daß die darin nachgesuchte Einwilligung Waldsteins nicht erfolgte und daher die Auflösung unterblieb.“ HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg mit besonderer Berücksichtigung der industriellen Entwicklung*. Reichenberg: Franz Jannasch, 1860, s. 461.

170 „Wenn König Ottokar auch nicht unmittelbar an der Begründung der neuen Ansiedelung theilhaftig war, so betrieb er es doch eifrig sein Land mit festen und volkreichen Städten auszuschnücken und begünstigte deutsche Einwanderung und Cultur.“ HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 119.

171 HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 31–5.

172 HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 13.

173 Rozhodující vliv německé kolonizace je zmiňovaný všemi německými autory od poloviny 19. století a často, například u Julia Helbiga, je dokládán prameny, na něž se odkazují nejen německí historikové, ale i zakladatel české historiografie František Palacký. Jako nejstarší pramen dokládající německou kolonizaci zde Helbig uvádí listinu Václava I. datovanou rokem 1234, která potvrzuje přechod vsi Jakobsdorf (Jakubov Villa) na Loketskou na německé právo, kterou zmiňuje František Palacký. PALACKÝ, Franz: *Geschichte von Böhmen*, II. Bd. Prag: Kronberger und Weber, 1839, s. 60.

V současnosti jsou za nejstarší ves v Čechách spravovanou dle německého práva považovány Mury, spadající stejně jako Jakubov pod premonstrátský klášter v Doksaněch. KLAPŠTĚ, Jan: *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2012. ISBN 978-80-7422-140-8.

174 „Das ist der factische Anfangspunkt der Entwicklungsgeschichte auch unseres Landtrichts.“ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 9.

za vlády Václava II., kdy se vedle šlechticů zapojily do tohoto úsilí také církevní řády. Přemysl Otakar II. se následně ujal kolonizace sám. Jako opěrné body panovnícké moci zakládal královská města. Hallwich v rámci tohoto úsilí jmenoval počátky měst, opět svobodných (freie deutsche Städte): Ústí, Most, České Budějovice, Kutná Hora, Mělník, Nymburk, Plzeň a další. Uváděl, že právě tento dějinný moment byl podle něho skutečným počátkem dějin zdejšího regionu.¹⁷⁴ Frýdlant zůstal v královských rukách necelé čtvrtstoletí. Nešlo však dosud o město, nýbrž o hrad, zřejmě s osadou, ale bez jakýchkoli městských práv. Ve stejné době se ovšem v okolí rozvíjela významná městská centra, zejména královská Žitava a Budyšin. Vznikala ale také menší městečka Hrádek, Chrastava, Hodkovice, Turnov a další. Hallwich předpokládal, že mezi lety 1255–1278 byl položen také základ osady Liberec.

Výrazný dějinný předěl představovalo podle Hallwicha husitství. Zejména z toho důvodu, že narušilo charakter vztahu mezi vrchností a poddaným obyvatelstvem daný kolonizací. Liberec zůstal osadou s trhem a celníci. Zničené městečko mohlo být nově osídleno jen díky šlechtě, která se však nestarala o jazyk ani národnost.

175_HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 50.

176_HELBIG, Julius: Zur ältesten Geschichte unserer Gegend, in: *Beiträge*, IV. Band, s. 61–90, s. 78.

177_HELBIG, Julius: Zur ältesten Geschichte unserer Gegend, in: *Beiträge*, IV. Band, Friedland: Josef Weeber, 1895, s. 61–90, s. 85–86.

178_HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 170–186.

179_„Hier ist von allen andern einer merkwürdigen Sach zu gedenken, welche schon zur Zeit Bolconis Herren von Biberstein vorbeygegangen, daß nemlich die Herren von Bibrstein zu Friedland, gleichwie die Herren von Dony, zu Grafenstein anfänglich zur Zeit König Ottogari, und auch nach dessen Tod mit einigen ihrer Herrschaften und Gütern in das Zittauische Weichbild gehöret, und im Land-Gerichte zu Zittau haben zu Rechte stehen müssen, als aber Wenceslaus dieses Namens der andere König in Böhmen dem alten Herrn von Leippe (im Jahr 1304) Land und Stadt Zittau wiedergab, baten die von Dony, und die von Bibrstein den von der Leippei, daß er sie der Antwort ledig durch Freundschaft willen, also ist das Recht unterwegs blieben von der Herren wegen, der von Dony, und der von Bibrstein bis auf diesen heutigen Tag.“

ROHN, Johann Carl, *Chronik Vormalis Boehmischer Cron-Lehen, Nunmehr ins Allodium gezogener zweyer Staedten Friedland, und Reichenberg*, s. 37.

Noví příchodci minulost místa neznali a principy správy obce, nesené předchozí kolonizací, jim byly cizí. Podle Hallwicha tedy právě tímto dějinným zvratem zesílila moc šlechty, v tomto případě Bibrštejnů.¹⁷⁵ V důsledku husitských válek tedy mělo dojít k utužení poddan- ských poměrů, minimalizaci svobod. Odrážela se v tom do značné míry politická situace druhé poloviny 19. sto- letí. Němečtí liberálové vytýkali české politické repre- zentaci spojení se šlechtou s poukazem na její národní indiferentnost.

Hallwichův širší pohled sledující kolonizační akti- vity panovníka již nenalezneme u Julia Helbiga, který svou pozornost zaměřil spíše přímo na region, případně na jeho souvislost s Horní Lužicí a Saskem. Samozřej- mě i pro něj měla kolonizace na Frýdlantsku zřetelně německý charakter, který byl ještě posílen tím, že se zde podle Helbiga setkal kolonizační proud postupující z jihu, z Čech, s kolonizací započatou již ve 12. sto- letí míšeňskými markrabaty a postupující z rovinatých oblastí Horní Lužice a Slezska do vyšších poloh.¹⁷⁶ Kolonizaci zde spojoval nikoli s Přemyslem Otakarem II., ale až s dobou vlády Václava II., kdy ji důsledně pro- váděli Bibrštejnové (cituje Schlesingera, *Geschichte Böhmens*). Vyjmenoval vsi vysazené dle německého práva „nach deutschen Rechte ausgesetzt“ a předpo- kládal, že podmínky správy v nich nastolené se vztaho- valy i na osadu rostoucí v okolí hradu Frýdlant.¹⁷⁷ Helbig

tedy silněji a konkrétněji vnímal podíl šlechty na kolo- nizaci. Větší důraz také kladl na kolonizační dílo církve a organicky ho také zapojil do výkladu tématu, zatímco ostatní autoři ho popisovali zvlášť v samostatných kapi- tolách věnovaných náboženství.

Ač jsou mnohá vlastivědná díla dějinami měst, sku- tečnost, že od konce 13. století byla nejvýznamnějším historickým činitelem v regionu šlechta, nebylo možno pominout. Odrazila se zejména v přetrvávající peri- odizaci podle změn majitelů panství, tedy ve členění na období pod vládou určité vrchnosti. Dějinné události a procesy, v nichž se projevovала mocenská pozice ma- jitelů panství a v nichž zároveň byla patrná postupná kultivace, podléhaly však srovnávání s aktuálním stavem. Ze šlechtických majitelů byli pak vyzdvihováni přede- vším ti, kteří jakýmkoli způsobem podpořili autonomní a samosprávné prvky. Například J. G. Herrmann věnoval pozornost zejména tématům jako je soudnictví, správa, specifický lenní systém na Frýdlantsku, výběr daní a raž- ba mincí.¹⁷⁸

Oblast vrchnostenského soudnictví, o níž vlastivědci jeví až po počátku 20. století značný zájem, se odvíje- la rovněž od tématu konfliktu panovnické a šlechtické moci. Již Rohn zaznamenal konkurenci mezi soudní pravomocí šlechticů na jejich lenních statcích a měst- ských soudních okrsků – vikpildů (Weichbild), v našem případě Bibrštejnů či Donínů a královského města Žita- vy.¹⁷⁹ Vikpild představoval území, na němž platila soudní pravomoc městské obce v okruhu nejprve půl, později jeden a půl míle od městských hradeb. Takto vymezené soudní pravomoci podléhali poddaní i šlechtici, což bylo zdrojem konfliktu.

Původní stav, kdy veškerá soudní pravomoc ležela v rukou zeměpána (Landesherr), jehož moc byla vy- konávána prostřednictvím jím ustanovených purkrabí (Burggrafen), případně markrabího a jeho úředníků – fojtů (Vögten), se postupně měnil. Do situace v soudnic- tví se promítlo soupeření panovnické a šlechtické moci a následně také ambice měst, která od konce 14. století fojstství vykupovala. Klíčovým procesem pro Frýdlantsko a Liberecko bylo to, že se během 14. a 15. století sou- středila majetková a soudní pravomoc v rukou majitelů panství. J. G. Herrmann tak líčil jako významný mezník potvrzující rostoucí moc Bibrštejnů v oblasti okamžik,

kdy si v záležitostech soudů nižší šlechty, které obvykle byly v pravomoci královského fojta, vymohl Bedřich z Bibrštejna výsadu soudit své vazaly sám.¹⁸⁰

V dalších kapitolách se J. G. Herrmann k tématu patrimoniálního soudnictví několikrát vrátil. Hermannovo ocenění na poli soudnictví si zasloužili především Redernové. K roku 1585 byla v Liberci zavedena soudní kniha (Gerichtsbuch) a soudní řád (Gerichtsordnung) Kryštofa z Redernu. Herrmann zejména ze soudní knihy hojně citoval.¹⁸¹ Považoval ji za významný pramen pro poznání „kruté“ reality a uváděl příklady sporů a trestů. Značnou pozornost věnoval J. G. Herrmann také řádu, jež vydal pro města Frýdlant a Liberec Melchior z Redernu v roce 1598.¹⁸² Jde o zásady upravující záležitosti manželské jako je svatba, šestinedělí, křty dětí, dědictví, závěť, dále také záležitosti finanční – úroky, lichva, obchodní zásady – a rovněž praktické záležitosti v denním chodu města.¹⁸³ Melchiora z Redernu označil za systematickou osobnost, osobu nejen normativní, ale také normy respektující, což je zřetelně hodnocení vyznívající liberálně.¹⁸⁴ Tématu soudnictví se věnoval také Hermann Hallwich.¹⁸⁵ Kontrast mezi temnou minulostí a světlou současností je u něho v souvislosti se soudnictvím ještě zřetelnější než u Herrmanna. Přesto hodnocení redernského soudního řádu u něho vyznívá kladně, neboť v něm viděl zárodky samosprávy.

Rámec, k němuž se regionální bádání o mocenské struktuře a správních či soudních kompetencích upínalo, vystupuje do popředí v jablonecké vlastivědě Adolfa Bendy. Pro období středověku, kdy Jablonec bojoval o svou existenci, nebylo k tomuto tématu možno uvést žádnou relevantní informaci. Benda se tedy soustředil na obecný rámec, z něhož poměrně zřetelně můžeme rekonstruovat jeho představu o tom, k jaké historické tradici region vztahoval.

Zřetelným zdrojem ideového rámce jsou u Bendy názory Ludwiga Schlesingera. Reagoval ale také na názorové odlišnosti mezi Františkem Palackým a Friedrichem Bernauem týkající se župního systému. Stěžejní představou byl pro Bendu proces postupného upadání slovanského obyvatelstva do závislosti (Hörigkeit) a nevolnictví (Leibeigenschaft) související se zesilující mocí šlechty a duchovenstva ve 13. století. Když byl původní župní systém v době panování Václava II. nahrazen no-

180 „Späterhin wurde der Besitz der Güter mit der Gerichtsbarkeit für gewöhnlich verbunden und im 14. und 15. Jahrhunderte hatten mehrere Gutsbesitzer sogar auch die Obergerichte, d. i. Gerichte über Hals und Hand, Leben und Tod auf ihren Dörfern. So war also die Gerichtsbarkeit von dem Landesherrn auf die Besitzer der Herrschaft und von diesen auf ihre Vasallen übergegangen.“

HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, 1860, s. 173.

181 V kapitole Das Reichenberger Gerichtsbuch unter den Redern.

HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 417–454.

182 Podle Herrmanna byly za základ vzaty zásady vypracované pro Zhořelec doktorem Johannem Welsem, pozdějším starostou Zhořelce, již roku 1592.

183 V kapitole v Kulturhistorische Rückblicke auf die Zeit der Redern

HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 275 an.

Kompletní přepis pramene a zhodnocení: HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 395–405.

184 „Es darf hier nicht an einer Rechtssache ohne Erwähnung vorbeigegangen werden, welche den thatsächlichen Beweis liefert, daß Melchior von Redern nicht der Mann war, welcher die gegebenen Rechtsvorschriften und die vom Adel gar oft außer Acht gelaßene Ehrlichkeit bloß für seine Unterthanen für bindend hielt; wie er, so zu sagen, in der Theorie des Rechtes schaffend und musterhaft war, so übte er es nicht minder in der Praxis.“ HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 291.

185 HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, 1872, s. 95–96.

186 „...allein die Ausführung dieser höchst lobenswerten Reform scheiterte am Widerspruche der hohen Adeligen und insbesondere des Landesgerichtes, das eine Beschränkung seiner Autonomie befürchtete.“ BENDA, Adolf: *Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*. Gablonz a. d. Neisse: Josef Rößler, 1877, s. 164.

187 V případě Jablonecka Lilieho vlastivěda podstatně rozšiřuje informace obsažené v Bendově práci. Benda pojednával pouze o Jablonci, a tak se věnoval pouze jeho příslušnosti k maloskalskému panství. Předmětem kapitoly *Geschichte der Herrschaften*, kterou napsal Ferdinand Thomas, byl však politický okres Jablonec. Autor tedy musel zmínit skutečnost, že tato jednotka zahrnovala nejen maloskalské a smržovské panství, ale okrajově také část pěti dalších (Semily, Liberec, Česká Lípa, Svijany a Rohozec). Do třicetileté války náležela panství různým majitelům. Maloskalské a rohožské panství vlastnili páni z Vartenberka. Semilské, z něho až po třicetileté

vým dělením na kraje, vstoupil v platnost Všeobecný zemský zákoník, jehož autorem byl Gozsius Urbeveta-nus. Ten podle Bendy zachovával ještě jisté prvky autonomie. Zárodky moderních principů spatřoval především v instituci Zemského soudu (Landesgericht), který měl státotvornou a pro šlechtu současně samosprávnou funkci.¹⁸⁶

Bendovo zpracování tématu správy a soudnictví je příkladem poněkud hypertrofovaného obecného rámce. O novějších vlastivědách z přelomu 19. a 20. století lze říci, že se vrátily do konkrétní, regionální roviny. Ustoupily od tématu konfliktu panovnické a šlechtické moci a do jisté míry i od tématu kultivace. Obě učitelské vlastivědy, Lilieho jablonecká z let 1894 až 1895 a Resselova liberecká z let 1903–1905, obsahují v rámci pojednání o historii dějiny panství (*Geschichte der Herrschaften*). Jedná se vesměs o části věnované dějinám jednotlivých šlechtických rodů a změnám jejich majetkové držby

válce vyčleněné smržovské, a českolipské panství drželi Smiřičtí. Svijany byly majetkem hraběte Schlicka a Liberec vlastnili Bibrštejnové a Redernové. Po bitvě na Bílé hoře získal vše Albrecht z Valdštejna, který v roce 1627 stvořil Vévodství frýdlantské, jež sahalo od zemských hranic až k Nymburku a jehož správní centrum bylo v Jičíně.

Po Valdštejnově smrti císař odměnil z jeho majetku věrné generály a velitele. Zatímco Matyáš z Gallasu obdržel mimo jiné panství Frýdlant a Liberec, Mikuláš Desfoursovi připadlo rohozecké panství, které mu Valdštejn sám přenechal již v roce 1628 jako zástavu na žold. A nejen to. Šlechtický rod Desfoursů získal rovněž panství Malá Skála, Semily a Smržovka, které se vyčlenilo ze semilského panství v roce 1662. LILIE, Adolf (ed.): *Der politische Bezirk Gablonz (Gerichtsbezirke Gablonz und Tannwald). Eine Heimatskunde für Schule und Haus*. Gablonz a. N.: Gablonz-Tannwalder Lehrerverein, Franz Reßel, 1895, s. 41–52.

Také Ressel v Liberecké vlastivědě připomíná, že politický okres Liberec - venkov netvořil pouze panství liberecké a část frýdlantského, ale zasahuje sem také panství grabštejnské, českolipské a svijanské. Rovněž zde se nacházelo několik statků. Ve středověku jejich počet dosahoval až ke dvaceti a byly v držení vazalů frýdlantské a liberecké vrchnosti.

RESSEL, Anton Franz (ed.): *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land. Anhang: Böhmisches Aicha und Bösching*, 1. díl, Reichenberg: Lehrervereine des Stadt- und Landesbezirkes Reichenberg, Ferdinand Augsten, 1903–1904, s. 628 an.

188_RESSEL, Anton Franz: *Geschichte des Friedländer Bezirkes*, Friedland i. B.: Franz Riemer, 1902, s. 37.

189_RESSEL, Anton Franz: *Geschichte des Friedländer Bezirkes*, s. 39.

190_RESSEL, Anton Franz (ed.): *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land. Anhang: Böhmisches Aicha und Bösching*, 1. díl, Reichenberg: Lehrervereine des Stadt- und Landesbezirkes Reichenberg, Ferdinand Augsten, 1903–1904, s. 641 an.

a dále patrimoniální správě. Zatímco pro Liberecko a Frýdlantsko byla situace poměrně přehledná, na Jablonecku byla pozemková držba složitější.¹⁸⁷ Učitelské vlastivědy zaměřily svůj pohled na regionální úroveň s množstvím specifických podrobností.

Výjimkou je pouze Resselova vlastivěda frýdlantského okresu z roku 1902, jež se vymkla novému vlastivědnému členění a vrátila se ke struktuře starších prací orientovaných zejména na historii. Vykazuje návaznost na předchozí autory a zároveň propojení politicko-geografické a kulturní roviny. Ressel posunul výklad o vývoji správních kompetencí až do raného novověku. Čtenářům jasně a zřetelně vložil rozdíl mezi lénem a svobodným statkem (alodem), který ostatně reflektoval Johann Carl Rohn již v názvu své kroniky z druhé poloviny 17. století. Klíčový proces regionálních dějin viděl Ressel ve vývoji od první formy vlastnictví ke druhé. Původně byli šlechtici držitelé panství panovníkovými vazaly povinni obnovovat lenní přísahu s nástupem nového panovníka, stejně jako v případě, že pokračovatelé rodu převzali panství po smrti jejich předka. V opačném případě by panství znovu připadlo Koruně. V 15. století zůstávalo léno již obvykle v rukou příslušníků téhož rodu a v průběhu 16. století se stalo dědičným.¹⁸⁸ Šlechtic,

jemuž bylo uděleno v léno panství, mohl mít sám další leníky. Taková situace byla charakteristická pro oblast Horní Lužice. Také na Frýdlantsku bylo až 20 lenních statků a tento systém se zde udržel poměrně dlouho. Až hrabě František Ferdinand z Gallasu je vykoupil a zahrnul do svého panství. Jednalo se o historické specifikum Frýdlantska, které je svazovalo s hornolužickým prostředím. Na sousedním Liberecku ani na Jablonecku se nic podobného nevyskytovalo.

S Herrmannem sdílel Ressel názor, že významným mezníkem bylo, když páni z Bibrštejna získali v roce 1304 právo hrdebního soudnictví pro svá panství a vyvázali je tak z pravomoci zemského soudu (Landgericht) sídlícího v Žitavě. Zároveň v návaznosti na specifický lenní systém měli dokonce někteří z jejich drobných leníků soudní pravomoc pro své vsi. Takto Ressel dokládal, jak postupem doby přecházela soudní pravomoc ze zeměpána na majitele panství a jejich vazaly. Vyšší šlechtu soudil v případě provinění sám panovník. Ressel však k tomu poznamenal, že praxe tomu vždy neodpovídala. Když po smrti císaře Karla IV. panovnícká moc zeslábla, zvláště v okrajových územích, jakým byla Horní Lužice, mocní šlechtici, mezi něž patřili také Bibrštejnové, vyřizovali své spory častěji silou zbraní, popřípadě prostřednictvím institutu smírčího soudce. Respekt královské soudní moci podle Ressela navrátil až Ferdinand I.

Jako téma související s panovníckou a šlechtickou mocí (odpovídající později centrální a regionální správě) se u Ressela objevila také záležitost daní, která se již dříve objevila v práci J. G. Herrmanna. Ressel popisuje vývoj od desátku odváděného panovníkovi jako svrchanému zeměpánovi k výběru poplatků, jež však plynuly zejména majitelům panství. Počátek pravidelného výběru daní kladl Ressel do druhé poloviny 15. století.¹⁸⁹ Vývoji daní v době před rokem 1848 věnoval také podkapitolu ve vlastivědě Liberecka.¹⁹⁰ Sledování vývoje mechanismu financování správy vymezeného území je inspirováno pojetím civilizačních procesů popisovaných v díle Julia Lipperta. Zároveň směřuje k aktualizaci a konfrontaci se současným stavem.

Vyzdvihování současného stavu v kontrastu s minulostí bylo oblíbeným a často užívaným myšlenkovým schématem zejména liberálně nacionálních autorů. Z vlastivědných prací vydaných po první světové válce

téměř zmizelo. Pozornost autorů se znovu soustředila na geopolitickou problematiku. Pohled orientovaný na rovinu vyšších celků jako by se vracel znovu k velkým dějinám.

Otázka mocenského vlivu, výrazně doplněná o vliv sousední Horní Lužice, potažmo Saska a Slezska, se stala znovu předmětem pozornosti Ernsta Alwina Seeliger a v kapitolách týkajících se nejstarších dějin Frýdlantska i doby před třicetiletou válkou.¹⁹¹ Nejprve shrnul komplikovanou správní situaci v kapitole Ursprünglicher Umfang und Wachstum der Herrschaft Friedland.¹⁹² Jako základní informaci uvedl, že majitelé frýdlantského panství, Bibrštejnové a Redernové, vlastnili od roku 1530 rovněž panství závidovské (Seidenberg) a liberecké. Zároveň ovšem z hlediska církevní správy a příslušnosti zemské šlo o území značně nesoúrodé. Z církevněsprávního hlediska spadal Liberec pod Prahu, Závidov a Frýdlant pod biskupství míšeňské. Hamrštejn, jenž byl původním správním centrem před vzestupem Liberce, náležel k Žitavsku, Frýdlant od roku 1241 k Čechám, Závidov byl vždy součástí Horní Lužice, konkrétně Zhořelecka. V období mezi lety 1454 a 1620 jsou v pramenech týkajících se lenních vztahů tyto tři části vždy zřetelně odlišeny. Jejich formální scelení (například v případě Rulka z Bibrštejna v roce 1278) považoval za zvlášť. Seeliger zastával stanovisko, že hranice mezi Čechami a Horní Lužicí byla vždy zřetelná. Za „báchorku“ považoval názor svého kolegy Knotheho a dalších, že v důsledku stavu, kdy od roku 1530 mělo celé území stejné majitele a od roku 1558 ho spravoval tentýž pověřený úředník (hejtman), obyvatelstvo ani drobní leníci tuto hranici nevnímali. Ta začala být v reálném životě patrná až poté, co frýdlantské panství získal Albrecht z Valdštejna, neboť musela být stanovena rozhraničovací komisí.¹⁹³ Seeliger naproti tomu tvrdil, že vazby Závidova (Seidenbergu) ke správnímu centru ve Zhořelci a příslušnost ke Zhořelecku zůstaly pevné i přes spojení v bibrštejnské doméně. Přestože Seeliger zdůrazňoval historickou existenci zemské hranice, byl si vědom, že zde není žádná hranice přírodní. Oblast definoval jako sídelní celek, jenž vzhledem ke geografické otevřenosti v severním směru náleží spíše k Horní Lužici a má v kulturním smyslu německý charakter. Ten byl dán historickou tradicí, jejíž počátek

viděl v útvaru zvaném Záhvoz (Zagost) a zejména v církevněsprávní příslušnosti k míšeňskému biskupství.¹⁹⁴

Seeligerovo ohrazení se vůči kolegům směřovalo spíše k oddělení formální (zemskoprávní a správní) a faktické (v denní praxi prožívané) roviny. V úvodu textu pro novou vlastivědnou řadu Liberecka prohlašoval, že dějiny tohoto regionu vykládá „konečně v pravém světle“ („...erst dann in rechte Licht“), tedy v souvislosti s děním v sousedních oblastech, zejména v Horní Lužici, jejíž součástí je liberecký okres podle jeho slov z fyzicko-geografického hlediska a rovněž historicky – z velké části k ní patří z hlediska církevního, státního a do třicetileté války také hospodářského, duchovního a společenského.¹⁹⁵

Poddanství

Prvním vlastivědcem, který se systematicky zabýval postavením poddaných, byl Hermann Hallwich. Sledování vývoje poddanské závislosti u něj tvoří jednu z linií odvíjejících se od ústředního tématu kolonizace. Výše byla zmíněna jeho teze, že osídlovací vlna, s níž se do oblasti dostaly principy německé kolonizace, k nimž náležela především smlouva mezi majitelem panství a osídlenci jakožto osobně svobodnými lidmi, byla narušena husitskými válkami. Zničená osada Liberec mohla být nově osídlena jen díky šlechtě. Nově přichodí minulost místa neznali a pouze jako staré pověsti (Sage) se tradovaly střípky minulosti.¹⁹⁶ Negativním důsledkem války bylo utužení poddanství. V kapitole Die letzten Biberstein popsal bibrštejnská panství na počátku 16. století jako poddanská „unterthan“, což se týkalo jak obyvatel měst, tak i venkova. Při popisu dalšího vývoje vyzdvihoval vždy prvky, které směřovaly k hodnotám samosprávy a autonomie a jež pro něj byly obsaženy právě v původních kolonizačních principech a po válečném přerывu musely být znovu nalézány a obnovovány.

Hallwicha zajímaly v této souvislosti zejména nájemní poplatky a robotní povinnosti. Vzhledem k jejich výši i času a energii, kterou museli sedláci vynaložit, aby svým povinnostem dostáli, se podle něho jen stěží mohli věnovat vlastnímu hospodaření.¹⁹⁷ Opět se zde setkáváme s aktualizací typickou pro liberálně nacionální auto-

191 *Heimatkunde des Bezirkes Friedland in Böhmen*, Allgemeiner Theil III., 1. Heft, Friedland: Friedländer Lehrerverein 1926.

192 *Heimatkunde des Bezirkes Friedland in Böhmen*, Allgemeiner Theil III., 2. Heft, Friedland: Friedländer Lehrerverein, 1927.

193 *Heimatkunde des Bezirkes Friedland in Böhmen*, Allgemeiner Theil III., 2. Heft, Friedland: Friedländer Lehrerverein, 1927, s. 61–69.

194 KNOTHE, Hermann Friedrich: *Geschichte des Oberlausitzer Adels und seiner Güter vom XIII. bis gegen Ende des XVI. Jahrhunderts*. Leipzig: Breitkopf und Härtel, 1879, s. 573.

195 Tak ji Seeliger popsal v kapitole nazvané Das Friedländische als Theil des Zagosts unter dem Bischöfe von Meißen. *Heimatkunde des Bezirkes Friedland in Böhmen*, Allgemeiner Theil III., 1. Heft, s. 42–59.

196 „Wie der größere Theil des Bezirkes, nach seiner Bodengestalt zur Oberlausitz gehört, so ursprünglich auch kirchlich und staatlich und bis zum Dreißigjährigen Kriege wirtschaftlich, geistlich und gesellschaftlich.“ *Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg in Böhmen*, Heft III.1. Reichenberg, 1936, s. 4.

197 HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 50 an.

198 „Natural- und Geldabgaben, Zeit und Arbeit, wie sie nach alledem der Dorfbewohner seinem unmittelbaren Herrn zu opfern gezwungen wurde, repräsentieren, nach den ihnen zukommenden wirtschaftlichen Werten berechnet, eine Verzinsung des bauerlichen Grundes zu Gunsten der Obrigkeit, wie sie im Interesse seines Bebauers drückender kaum gedacht werden könnte.“ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 62–63.

198_HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 257 an.

199_„...daß die Friedländische und Reichenberger Bürgerschaft nicht leibeigene Knechte oder Erbunterthanen sondern Ihrer königl. Majestät zu Böhmen verliehene freie Kronlehens-Unterthanen sind.“ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 267.

200_BENDA, Adolf: *Geschichte der Stadt Gablonz*, s. 163 an.

201_„Die Lage des českischen Volkes verbesserte sich im 14. Jahrhunderte wesentlich indem seine Dörfer nach dem Vorgange der Deutschen auf emphyteutische Art ausgesetzt wurden.“ BENDA, Adolf: *Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*. Gablonz a. d. Neisse: Josef Rößler, 1877, s. 165.

202_HELBIG, Julius: Untertänigkeits-Verhältnisse vor 200 Jahren, in: *Beiträge*, IV. Band, s. 8–56.

203_HELBIG, Julius: Peinliche Gerichtsfälle, in: *Beiträge*, II. Band, s. 166–206.

204_Helbig uvádí smlouvu mezi frýdlantským rychtářem Gabrielem Königem a katem Georgem Pietschem ze 17. června 1630, která stanovuje taxy za jednotlivé úkony zahrnující mučení a vykonání rozsudku. Pokládá je za „děsivý doklad tehdejší barbarské podoby trestního práva“. („...grauenerregende Darlegung damaligen barbarischen Strafformen“). HELBIG, Julius: Peinliche Gerichtsfälle, in: *Beiträge*, II. Band, s. 168.

205_„In früherer Zeit übte die Grundobrigkeit über alle Dörfer, die auf ihrem Grund und Boden lagen, sowohl die politische als judizielle Verwaltung aus.“ RESSEL, Anton Franz (ed.): *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land. Anhang: Böhmisches Aicha und Bösching*, 1. díl, Reichenberg: Lehrervereine des Stad- und Landesbezirkes Reichenberg, Ferdinand Augsten, 1903–1904, s. 628.

ry. Hallwich tak dával vrchnosti za vinu špatné hospodaření z pozic ekonomického myšlení 19. století. Jako by prodloužil Czoernigovo ekonomické nazírání a vztáhl ho na minulost. Dobře hospodařící vrchnost by podle něho měla poskytnout podmínky pro hospodářský rozvoj, odklonit se od intenzivního a přejít na extenzivní využívání zdrojů.

Z pozic liberalismu je nahlížena i doba po třicetileté válce. Čtvrtou knihu, do níž zahrnul léta 1650–1759, nazval „Die clerical-feudale Reaction“. První kapitola v ní věnoval snaze měšťanů o znovuzískání privilegií a svobod – Privilegienkampf.¹⁹⁸ V opakovaných stížnostech na vrchnostenské i zemské úřady tehdy měšťané připomínali vrchnosti, která na ně uvalovala stále více povinností, že nejsou nevolníky, ale poddanými na korunních lénech Jeho královské Milosti.¹⁹⁹

Silný liberálně nacionální stereotyp, který spojoval emfyteutické právo, německý kulturní vliv a svobodu do jednoho celku, je jasně patrný i v díle Adolfa Bendy. Podle něho, resp. podle Ludwiga Schlesingera, jehož koncepci reprodukoval, se původní slovanské obyvatelstvo Čech stalo nesvobodným již ve 13. století, kdy zesílila moc šlechty a duchovenstva.²⁰⁰ Díky emfyteutickému právu, jehož nositeli byli Němci, se pak situace mnohých

českých vesnic dočasně zlepšila.²⁰¹ Feudální pouta se ale znovu utáhla ve druhé polovině 14. století, kdy Karel IV. šlechtě přikl patrimonální soudní pravomoc. Zatímco Hallwich spatřoval příčinu následného negativního vývoje v implicitním spojení češství s husitstvím, u Bendy představuje negativní faktor směsice prvku českého, klerikálního a šlechticko-konzervativního.

Ve frýdlantských vlastivědách se objevovalo téma poddanství zejména ve vazbě na trestně právní prameny a problematiku poddanství a poddanských řádů. Julius Helbig se jim věnoval ve svých Příspěvcích k dějinám Frýdlantska, například v pramenné studii Untertänigkeits-Verhältnisse vor 200 Jahren.²⁰² V jiné s názvem Peinliche Gerichtsfälle se zaměřil na období 17. a 18. století, k němuž se dochovalo více pramenů.²⁰³ Pro toto historické období na konci první třetiny 17. století vystoupilo do popředí, zřejmě jako následek staroměstské exekuce, téma hrdelního soudnictví a nabylo na čtenářské atraktivnosti. Obecně Helbig líčil vrchnostenské soudnictví jako barbarské a kruté, čímž ve čtenářích nepochybně budil pocity vděčnosti za vymoženosti civilizované současnosti.²⁰⁴

Učitelské vlastivědy přelomu 19. a 20. století se poddanství jako historickému jevu zvláště nevěnovaly. Pouze Liberecká vlastivěda Resselova ho reflektovala ve světle správních poměrů. Principiálně je zde v rámci pojednání o správě a úřadech (kapitola Verwaltung und Behörden) postaveno do kontrastu k současnému stavu pojednání o období před rokem 1848, a to opět zejména v oblasti soudnictví. Toto období je nazváno dobou patrimonálního soudnictví – Patrimonialgerichtszeit. Autor se soustředil zejména na dobu po husitských válkách, kterou charakterizoval jako nadvládu vrchnosti – Vorherrschaft der Grundobrigkeit. Jejím hlavním znakem byla skutečnost, že vrchnost vykonávala politickou i soudní správu nad veškerými vesnicemi ležícími na jejich majetku a půdě.²⁰⁵ A nejen to – vedle ekonomických a soudních pravomocí spadaly pod vrchnostenskou správu rovněž bezpečnost, školství, zdravotnictví, výstavba silnic a další oblasti klíčové pro současnost.

Ressel při líčení patrimonální správy v liberecké vlastivědě z let 1903–1905, podobně jako předtím Julius Helbig, deklaroval kritický postoj. Z původního stavu, kdy vrchnost měla ochraňovat ty, jimž pronajímala

půdu, i nevolníky, se stal systém útlaču a vykořisťování.²⁰⁶ Aktualizace, v níž se mísí postupně překonaný liberalismus se silicím významem sociální otázky, je zde opět velmi patrná.

V dějinách frýdlantského okresu z roku 1902 Ressel uvažoval o vzniku poddanství zcela v intencích díla Julia Lipperta, jehož také v této souvislosti citoval.²⁰⁷ Právě Lippert, který se zaměřoval na sledování civilizačních procesů, vylíčil ve své práci věnované nevolnictví proces změny funkce šlechtice od rytíře (Rittersmann) přes mluvčího či správce (Advokat oder Vogt) svobodných sedláků až k jejich pánovi (Herr). Sedláci se tak dostali do postavení otroků připoutaných k půdě („an die Scholle geketterter Slave“), z něhož je vysvodil až císař Josef II.²⁰⁸

Je zřejmé, že právě pro oblast Frýdlantska bylo poddanské téma významné. Poddanské otázky a selským bouřím vyhradil Ressel v Dějinách frýdlantského okresu samostatnou podkapitolu v rámci kapitoly nazvané Historie utrpení Frýdlantska (Die Leidensgeschichte des Friedländer Gegend).²⁰⁹ Vedle poddanství sem zařadil také války, protireformaci, epidemie a živelní katastrofy. Na úvod této podkapitoly konstatoval, že kulturní vývoj Frýdlantska byl v minulosti pomalý. Toto zbrzdění přičítal na prvním místě právě „smutným poddanským poměrům“ („traurigen Untertänigkeitsverhältnissen des Volkes“).²¹⁰ Čtenáři je zde předkládán příběh ztracené svobody, která se znovu vrátí až s osvětským panováním Josefa II. Původní osídlenci byli svobodní lidé. Války, nejprve husitské a pak třicetiletá, zničily i poslední zbytky svobody, které sedláci ještě měli. Nutnost ochrany, kterou poskytovala šlechta, se stala tak palčivá, že ji byla obětována všechna další práva a svobody a ze svobodných poplatníků nájmu se stali závislí nevolníci.²¹¹

Není tedy divu, že následovala selská povstání. Na Frýdlantsku nejprve v roce 1625 a poté 1680. Podání gallasovských panství se v roce 1680 rozhodli vyslat zástupce k císaři Leopoldovi I. se stížným listem. Jejich uvěznění vrchností vyvolalo selské bouře, v čele kterých stál Andreas Stelzig. Nepokoje trvaly několik let. Vrchnost však podle Ressela neholdovala ustoupit. Nerespektovala ani nařízení císařského patentu z téhož roku, jímž se výše roboty upravovala na ne více než tři dny v týdnu.²¹² Velmi podrobně se pak Ressel rozepsal také o nařízeních Marie Terezie a Josefa II.

206_„Die Patrimonialgerichtsbarkeit, welche sich im Wesen auf das Schutzrecht des Grundherrn über seine Zinsleute oder Hörigen (Leibeigenen) gründete, wurde von den obrigkeitlichen Angestellten gewöhnlich in einer von Volk bedrückenden Weise ausgenutzt. Die Amtleute waren keine Beschützer, sondern geradezu Bedrucker der Untertanen.“ RESSEL, Anton Franz (ed.): *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land*, s. 628.

207_RESSEL, Anton Franz: *Geschichte des Friedländer Bezirkes*, Friedland i. B.: Franz Rieme, 1902, s. 10. Konkrétně cituje dílo J. Lipperta, *Die Leibeigenschaft* (Nr. 65 der Sammlung gemeinnütziger Vorträge), které vyšlo také samostatně. LIPPERT, Julius, *Die Leibeigenschaft. Zur Erinnerung an 1781*. Prag: A. Haase, 1881.

208_RESSEL, Anton Franz: *Geschichte des Friedländer Bezirkes*, s. 10–11.

209_RESSEL, Anton Franz: *Geschichte des Friedländer Bezirkes*, s. 196 an.

210_RESSEL, Anton Franz: *Geschichte des Friedländer Bezirkes*, s. 195.

211_„Die ersten Ansiedler der Gegend waren auf Grund verbriefter Rechte freie Leute, die ihre Güter erb- und eigenthümlich besaßen. Im 15. Jahrhunderte hatte der böhmische Bauer noch das Recht, seinen Gutsherr persönlich vor Gericht zu belangen. Jedoch schon damals hatte sich der grundbesitzende Adel das Ziel gesteckt, aus den freien Bauer einen Leibeigenen, einen Hörigen zu machen. Die verheerenden Stürme des Hussitenkrieges begünstigten dieses Vorhaben des Grundherrschaften, und schon nach dem denkwürdigen Landtagsbeschlusse vom 1. October 1487 galt auf dem Lande nur noch der Wille der Herrschaft. Die ehemals nur zinspflichtigen Bewohner, über welche die Grundherrschaft ursprünglich nur ein Schutzrecht ausübte, waren nun insgesamt Gerichtsunterthanen ihrer Grundherrschaft geworden, weil diese mit oder ohne königliche Bewilligung die Gerichtsbarkeit an sich gebracht hatten. Schutzbedürfnis in unruhigen Zeiten und verschuldete Güter führten allmählich auch die noch freien Grundbesitzer in die slavische Botmäßigkeit ihrer Herren. Im 16. Jahrhundert besaß der Bauer nur noch das Recht des freien Eigenthumes, seine autonomen Gerichte in Civil- und Strafsachen, sowie der ihm gebührenden Antheil an der Verwaltung der Kirchenvermögens. Diese letzte Reste der Freiheit des Bauernstandes vernichtete der dreißigjährige Krieg. Der Bauer war nun Leibeigener geworden, dem Grundherrschaft mit Leib und Seele verfallen.“ RESSEL, Anton Franz: *Geschichte des Friedländer Bezirkes*, s. 196.

212_„Die Grundherrschaften kehrten sich aber nicht daran, sondern walteten und schalteten noch wie vor in der gewohnten Weise, unterstützt von ihren tyrannischen Vögten und sonstigen Beamten.“ RESSEL, Anton Franz: *Geschichte des Friedländer Bezirkes*, s. 197.

Poddanství a svoboda patřily k tematickým okruhům spojeným s liberalismem. Národovědci autoři je již neakcentovali. Místo toho nové vlastivědné řady zdůrazňovaly téma lidové kultury a svou pozornost v souvislosti se selstvem přesouvali k etnografii.

Město

Z hlediska titulů vlastivědných publikací představovalo město naprosto zásadní téma. Některé vlastivědy jsou výhradně monografiemi měst. S tím souvisela čistě urbaní problematika, městské instituce, správa a cechy jako korporace a hospodářská společenstva. V regionu se však vyskytovala výhradně města poddanská. Proto neopominutelnou roli v jejich historickém vývoji hrála šlechta.

K tématu identity se v souvislosti s dějinami městských center regionu Horního Poníší vážou zejména dva momenty. První z nich je způsob, jak autoři určují

213_Carl Gotthelf Theodor Neumann (1823–1856), sekretář Oberlausitzischen Gesellschaft der Wissenschaften. NEUMANN, Carl Gotthelf Theodor: *Geschichte von Görlitz*, Görlitz: E. Remer, 1850.

214_HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg mit besonderer Berücksichtigung der industriellen Entwicklung*. Reichenberg: Franz Jannasch, 1860, s. 100–101.

215_BENDA, Adolf: *Geschichte der Stadt Gablonz*, s. 12.

216_HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung: eine Ortsgeschichte mit spezieller Rücksicht auf gewerbliche Entwicklung*, 1. sv. Reichenberg: Franz Jannasch, 1872, s. 13.

217_HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, 1860. 2. vydání z roku 1863 vyšlo bez věnování starostovi i bez autorovy předmluvy, zato je zde uvedeno, že se jedná o I. Band; snad tedy byl plánován druhý díl.

218_Cituje Czoerniga: „...obwohl böhmischen Ursprunges, verdankt seine Fortbildung und Erweiterung deutscher Kultur.“ HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 106; CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. 48.

219_HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 185.

220_HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 185–186.

dějinný okamžik vzniku města, respektive jaká kritéria muselo podle nich osídlení splňovat, aby se dalo hovořit o městě, druhým je pak formulování dějinného příběhu města, narativu, jenž byl čtenářům předkládán.

Starší autoři Rohn, Czoernig a Herrmann považovali za počátek města krčmu nebo herberk, zastávku na cestě mezi jinými městy. Zvláště existence herberku, tedy útulny pro cestující tovaryše, předpokládala, že v okolí existovala etablovaná městská centra s funkčními cechy, mezi nimiž tovaryši, případně obchodníci cestovali. Díky kulturnímu přenosu pak vznikala nová centra v jejich okolí.

Joseph Gottfried Herrmann takto vzniklá sídla odlišoval od těch, jejichž základ tvořil hrad, což byl příklad Žitavy, Frýdlantu, Zhořelce, Lubaně (Lauban), Lešné (Marklissa) nebo Závidova (Seidenberg). Odvolával se přitom na dílo Carla Gotthelfa Theodora Neumanna o dějinách Zhořelce a uváděl zároveň, že v okolí některých byly rovněž doloženy herberky (v Žitavě, Zhořelci a Frýdlantě).²¹³ Vznik vsi Liberec kladl Herrmann mezi 70. léta 13. století, kdy předpokládal existenci takového herberku, a rok 1384, k němuž je doložena fara.²¹⁴ Také Adolf Benda předpokládal v případě Jablonce při brodu přes řeku Nisu existenci herberku a postupné usazování řemeslníků, jejichž práce souvisela s cestováním, např. kováře, koláře a podobně.²¹⁵

Hermann Hallwich takové představy rázně odmítal. Podle něho došlo k založení Liberce v rámci německé kolonizace a v souladu s jejími pravidly tak, že král nebo jeho zástupce učinil smlouvu s osídlenci, respektive s jejich předákem, lokátorem. V ní byly stanoveny počet a rozloha pozemků a rovněž lhůta na vybudování hospodářství, z nichž následně měly být placeny poplatky. Tento předák či podnikatel byl následně pověřen soudní a vrchnostenskou pravomocí nad vzniklou obcí a náležela mu také část výnosu, který z ní plynul, což byl základ úřadu rychtáře či šoltyse.²¹⁶

Zájem o kulturní dějiny a zaměření na dějiny měst, který v mnohém korespondoval s pojetím okruhu autorů okolo *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, zřetelně vystupoval již z Dějin města Liberce Josepha Gottfrieda Herrmanna.²¹⁷ Herrmann byl prvním, kdo věnoval soustavnou pozornost městským institucím a privilegiím, které odlišovaly

město od pouhé vsi. Tyto vymoženosti, na tom se autoři vlastivěd shodovali, přicházely do oblasti Jizerských hor z Horní Lužice a měly jazykově a kulturně německý charakter. Za svůj rozvoj vděčil Liberec podle Herrmanna také německé kultuře rozšířené díky podpoře kolonizace, kterou poskytl Přemysl Otakar I.²¹⁸ Počátky městské kultury byly v regionu ovšem velmi skrovné. Herrmann konstatoval, že Liberec nebyl ve 14.–16. století skutečným městem. Zcela chybělo opevnění, všechny stavby byly ze dřeva. Moc vykonávali z části majitelé panství osobně, částečně ji delegovali na úředníka (*Haupt-Amtmann*), který byl vybírán z řad šlechty usazené na panství. Liberec měl snad již v tomto období také městskou radu, která podobně jako další hornoluzická města, s nimiž Herrmann Liberec srovnával, spravovala již od 13. století obec dle magdeburského práva. Zatímco města jako Sorau (Žary), Zhořelec nebo Žitava měla 12–18 členů rady, v Liberci jich v počátečním období bylo pouze 4–6.

Herrmann a po něm i další autoři dokumentoval na regionálních dějinách posun kultivačního vlivu od severu k jihu, z německého prostoru do českého. Jeho potvrzením je mu především náskok Frýdlantu před Libercem v rozvoji městské správy. Liberec byl podle něho zhruba až do poloviny 16. století jen nevýznamným sídlem. Předpokládal, že řemeslníci vyráběli pouze pro lokální potřebu a obyvatelstvo se živilo chovem dobytka a zemědělstvím.²¹⁹ Naznačoval zbrzdění vývoje v 15. století způsobené husitskými válkami a obtížné navazování na předpokládaný dřívější právní statut. Například při interpretaci pramenného materiálu z roku 1550, týkajícího se sporu některých obyvatel Liberce s majitelem panství Kryštofem z Bibrštejna o využívání pozemků, upozorňoval čtenáře, že se obyvatelé Liberce odvolávali na „stará práva“.²²⁰

Obnovovací proces byl završen potvrzením statutu města, vnějškově i formálně, ve druhé polovině 16. století. K tomuto dějinnému mezníku neoddělitelně patří osobnost hejtmána Joachima Ulricha z Rosenfeldu. Jeho počínání v úřadě, do něhož ho uvedla vrchnost, popsal již Johann Carl Rohn. Herrmann ho však označil za „otce města Liberce“, neboť teprve on mu dodal podobu města stavbou kostela, fary, školy, vydlážděním ulic a vybudováním vodovodu.

Hermann Hallwich viděl velký význam pro rozvoj Liberce v blízkosti hospodářských center, zejména Žitavy a Zhořelce, a v jejich vzájemné rivalitě, jež se odrážela i ve snaze hromadit a uplatňovat různá hospodářská privilegia. Přestože se průběh sporu Žitavy a Zhořelce o obchodní trasu odrazil v počátcích vývoje Liberce spíše negativně, považoval Hallwich vznik hospodářských privilegií a vyjednávání spojené se stanovováním obchodního styku v okolí těchto center za významný kultivační přínos.²²¹ Privilegiím souvisejícím s obchodem se ovšem těšila v podstatně větší míře zeměpanská, tedy královská města (landesfürstliche Städte) Žitava a Zhořelec než chudá a navíc poddanská městečka jako Frýdlant a Liberec. Na jejich rozvoj měla podstatný vliv hlavně vrchnost.

Prvním, kdo podle Hallwicha začal cíleně podporovat prosperitu poddanských měst na svých panstvích, byl Jan z Bibrštejna. Hallwich popsal šíření této podpory v rámci bibrštejnských panství, které rovněž geograficky postupovalo od severu k jihu.²²² Nejdříve udrželo privilegia město Sorau (Žary). Vzhledem k tomu, že se v následujících staletích začaly rozvíjet obchod a řemesla, zvláště pak soukenictví ve městech Sommerfeld, Beeskow a Storkow, předpokládal Hallwich, že podobně postupoval Jan z Bibrštejna i zde. Také pro Liberec připisoval zásluhu na položení základu k budoucímu rozkvětu těmto mužům.

Už bylo výše uvedeno, že za velký předěl v rozvoji obce považoval Hallwich husitství. Jeho zničitelská síla zlikvidovala charakter místa daný předchozí německou kolonizací. Obyvatelé Liberce ztratili kontinuitu se starší tradicí včetně uspořádání a správy obce.²²³ Nový rozvoj Liberce nastal až počátkem 16. století. Městečko se až tehdy vymanilo z pravomoci správců sídlících na nedalekém hradě Hamrštejn. V rámci frýdlantského dominia se začalo utvářet jako nové správní centrum namísto hradu Hamrštejna, který byl jádrem sporu mezi Bibrštejnem a Donínem. Liberec okolo roku 1500 podle Hallwicha barvitějším líčením neskýtal nijak impozantní pohled. Na vyvýšenině nad korytem Nisy uprostřed lesů stálo pár domků a kostelík. Panský dům byl jedinou kamennou stavbou a vedle něj stál sešlý panský mlýn. U řeky měli své domky: „zahradníci“ („Gärtner“), tedy „obyčejní měšťané“ („gewöhnliche Bürger“). Nahoře okolo trhu („Marktplatz“) stály „várečné domy“ („Bräuhäuser“),

221_„Man kennt die Handelspolitik der früheren Jahrhunderte, deren ganze Weisheit, den Handel zum Vortheile des Staates und der Unterthanen zu heben, in Zollerpressungen, Straßenzwang, Stapel- und Meilenrechten u. s. w., mit einem Worte in nichts Anderem als einem übermäßig cultivierten Privilegienwesen bestand.“ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 20.

222_„... erst durch ihn das Zunftwesen in Stadt Sorau geregelt wurde, d. h. förmliche Zünfte entstanden und bestimmte „Ordnungen“ erhielten.“ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 29.

223_ Hallwich předpokládal prohloubení závislosti na šlechtě, avšak přiznával, že pro porovnání v tomto případě chybí starší prameny. „Uebrigens vermehrt der absolute Mangel an bezüglichen Quellen noch durch ein Menschenalter jeden tieferen Blick in das Innere der wiederaufgestandenen Gemeinde.“ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 50.

224_ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 58–59.

225_„Aber ein Theilchen seiner souveränen Gewalt hat der „Herr“ den doch seinen Unterthanen überlassen; eine, wenn auch schwache Spur von Autonomie hat die alte deutsche Colonie noch immer aufzuweisen. Die Verwaltung des Gemeinwesens im engeren Sinne, sowie der richterliche Gewalt in Strafsachen gewöhnlicher Art steht einer „Dingbank“ zu, bestehend aus einem Bürgermeister, einem Richter und höchstens neun „geschworenen Aeltesten“ oder „Schöppen“, später „Rathsgeschworne“ oder „Rathsfreunde“ genannt.“ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 59–60.

226_ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 81.

kte které byly obdařeny právem vařit pivo a které patřily privilegovaným měšťanům („bevorzugte Bürger“). Stála zde také škola a „radnice“ („Rathaus“). Tyto veřejné stavy („öffentliche Bauwerke“) se však nijak nelišily od ostatních. Zde si měl čtenář opět uvědomit, jak takový stav kontrastuje s moderními veřejnými stavbami, které byly již na počátku 19. století chloubou Liberce.²²⁴

Nejen svým vzhledem, ale i vnitřním uspořádáním měl ovšem tehdejší Liberec stále blíže k vesnici než městu. Poplatky a robotou byl povinován vrchností. Jediným prvkem autonomie, kterou Hallwich považoval za ubohý pozůstatek kolonizačních principů, byla správa obecních věcí v užším smyslu a také soudní pravomoc v běžných záležitostech.²²⁵

Teprve od roku 1558 se Liberec začal pod dohledem hejtmána Jáchyma Ulricha z Rosenfeldu proměňovat. Vnějšíkově získal městský vzhled díky vytyčení hlavních ulic, a zejména zásluhou vydláždění prostoru pro konání trhů, prvního náměstí, z něhož tyto ulice vybíhaly. Ulrichova snaha o rozvoj Liberce byla za nemalého přispění vrchnosti završena vydáním královského diplomu Rudolfa II., jenž potvrzoval všechna dosavadní práva a k tomu také privilegium dvou výročních trhů. To Liberec konečně zařazovalo mezi skutečná města a stejně tak i právo užívání městského znaku a pečeti. Toto datum (1577) je pro Hallwicha zásadním mezníkem.²²⁶ Velký

227_BENDA, Adolf: *Geschichte der Stadt Gablonz*, s. 189–196.

228_„Eine Folge hiervon war, daß das ganze čechische Volk von seinen übermächtigen Adel in die drückendsten Unterthänigkeitsfesseln geschmiedet wurde, und so die früheren Freisassen [freie, nicht adelige Grundbesitzer] ganz verschwanden.“ BENDA, Adolf: *Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*, s. 189.

229_RESSEL, Anton Franz [ed.]: *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes*, s. 635.

význam však zároveň přikládá hospodářským privilegiím, zejména vrchností povrženým povinností plynoucím z právozárečných práv (Bräuerbar).

U Hallwicha je patrné úzké sepětí s dobovým odborným diskursem, na němž se sám aktivně podílel. Přesto je jeho práce zejména díky existenci pramenů, velmi konkrétně zaměřena. U Adolfa Bendy, který jakékoli prameny k nejstarším dějinám Jablonce postrádal, je opět na místo konkrétních informací postaven obecný rámec převzatý z děl autorů z okruhu časopisu *Mitteilungen für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, zejména však Ludwiga Schlesingera. Výklad o vzniku Jablonce jakožto obce zahájil popisem národně odlišných principů vzniku a vztahu k obecnímu společenství.²²⁷ Pro Čechy uvedl jako typická společenstva založená na příbuzenských vazbách a spravovaná stařešiny (Aelteste). Přes vymizení příbuzenských vazeb zůstalo pak toto původní uspořádání principem správy nejstarších obcí, který pak v 10.–11. století zanikl s mocenským vzestupem šlechty. Od té doby byl pak, jak uvedl, český národ spoután okovy poddanství.²²⁸ Naproti tomu Němci povolání do Čech panovníkem a církevní i světskou vrchností zakládali osady prodchnuté podstatně svobodnějším duchem.

V případě Jablonce se z předhusitské doby nezachovaly žádné prameny, které by vypovídaly o správě obce. Jediným pramenným vodítkem bylo jméno rychtáře uvedené až k roku 1590. Vzhledem k tomu, že vrchností dosazený rychtář byl dle Schlesingerova výkladu typický pro české osady, předpokládal Benda, že po příchodu německého obyvatelstva, které zde již konce 16. století nesporně žilo, zůstalo zachováno starší uspořádání, a přisoudil tak Jablonci český původ. Z četnějších pramenů bylo v případě Jablonce možno čerpat spolehlivější informace až pro 18. století. Do roku 1808, kdy byl povýšen na městys, stál v čele obce vrchnostenský rychtář (herrschaftlicher Obrichter), jemuž byli podřízeni dva rychtáři, jeden pro Horní, druhý pro Dolní Jablonec. Dále měl Jablonec čtyři přísežné (Gechworene) a dva obecní starší (Gemeindeälteste), kteří tvořili s rychtáři a vrchním rychtářem obecní zastupitelstvo (Gemeindevertretung). Na správě obce se podílel také mladší rychtář (Jungrichter), jehož úkolem podle Bendy bylo zastávat povinnosti odpovídající policejnímu sluhovi (Polizeidiener).

Silnější vazbu Jablonecka k vnitrozemí oproti vlastivědcům Liberecka a Frýdlantska, jejichž pohled byl obrácen především k Horní Lužici a Sasku, potvrzoval text Ferdinanda Thomase pro Lilieho vlastivědu jabloneckého politického okresu. Učitelské vlastivědy, které dbaly na formální znaky, sledovaly ve všeobecné části spíše linii správní a právní. Thomas se v kapitole VII. *Geschichte der Herrschaften* věnoval okrajově také městské správě a soudnictví. Konstatoval, že se v severních Čechách ve 12. a 13. století rozšířilo tzv. magdeburské právo. Pro města, která se spravovala tímto právem, byl vrchní soudní instancí soud v mateřském městě, tedy v Magdeburku. V praxi se staly ovšem pro česká města spravovaná magdeburským (saským) právem právním centrem Litoměřice. Thomas zmínil klíčový význam díla Pavla Kristiána z Koldína *Práva městská Království českého*, jež v návrhu z roku 1569 formulovalo jednotné právní normy pro česká města využívající přednostně norimberského práva. Navzdory odporu Litoměřic a dalších měst spravujících se magdeburským právem císař Rudolf II. v roce 1579 zákoník schválil a potvrdil. Touto právní normou se také řídila města v nejbližším okolí dosud venkovského Jablonce, tedy Železný Brod a Semily, až do druhé poloviny 18. století centra malosaského a semilského panství.

Anton Franz Ressel ve vlastivědě libereckého okresu popsal systém městského soudnictví v regionu následně: Nejnižší instancí byly ve městech městské soudy, na panstvích vrchnostenské soudní úřady. Druhou instancí byl dvorský soud v Praze, od roku 1556 pak krajský soud v Boleslavi (Bunzlau, Mladá Boleslav). Nejvyšší instancí byl pro města apelační soud v Magdeburku, od roku 1547 královský vrchní apelační soud v Praze.²²⁹ Z poddaných měst na Liberecko mohly pouze Liberec, Chrastava a Hodkovice vykonávat vrchností propůjčené právo soudu v kriminálních záležitostech. Liberečtí a frýdlantští vlastivědci se soustřeďovali zejména na normy stanovené vrchností a oceňovali v tomto smyslu především Rederny. Ti se, jak již bylo výše uvedeno, inspirovali normami hornolůžických měst (v případě Melchiora z Redernu řádem vytvořeným Johannem Welsem pro Zhořelec).

Výklad E. A. Seeligera týkající se soudnictví je podstatně komplexnější a zahrnuje nejen rovinu městské správy, ale také mocenskou sféru panovnickou a šlech-

tickou.²³⁰ Oproti předchozím autorům je jeho výklad sice stručnější, ale podstatně systematictější. Za směrodatné pro situaci na Frýdlantsku jednoznačně považoval uspořádání a soudnictví v sousední Horní Lužici. Seeliger uvedl svůj text vymezením soudních okrsků, vikpild Žitavského (Landgericht zřízen Přemyslem Otakarem II. 1268), který zasahoval na Frýdlantsko a k němuž patřila ves Předlánce, a Zhořeleckého, jenž dosahoval k zemské hranici. Bibrštejnská panství, jak bylo výše zmíněno, nebyla zpočátku ze soudní pravomoci žitavského a zhořeleckého vikpildu vyňata. Toho Bibrštejnové podle Seeligera dosáhli v případě Žitavy v roce 1310, v případě Zhořelce 1343. Následovalo zřízení vrchnostenského soudu (Obergericht) v Závidově (Seidenberg). Když v roce 1547 potrestal Ferdinand I. města hornolužického Šestiměstí za účast ve stavovském odboji (Pönfall), byly zrušeny i zemské soudy (Landgerichte) v Žitavě a Zhořelci. Význam soudu v Závidově tak ještě vzrostl. Ve Frýdlantě jako centru panství byl podle Seeligera soud „od nepamětných let“ („undenklichen Jahren“) a soudní okrsek zahrnoval i okolní vsi. Soudní pravomoc byla v rukou majitele panství. Jeho jménem soudil měšťany a sedláky rychtář a soudci z řad měšťanů. Vykonavatelem této moci byl městský kat. Byla však období, kdy Frýdlant vlastního kata neměl a využíval služby žitavského nebo zhořeleckého popravčího. Drobná lenní šlechta předstupovala v případě provinění před dvorský soud (Hofgericht) na Frýdlantě, který majitel panství svolával dle potřeby.

Seeligerův výklad ukazuje, že v důsledku poddanského charakteru měst nelze jednoznačně oddělit problematiku městské správy od vrchnostenské. Ke komplexnosti pohledu směřovaly již učitelské vlastivědy z přelomu 19. a 20. století, které se však ve svých všeobecných částech zabývaly dějinami měst jen okrajově. Bylo to dáno vymezením předmětu zkoumání, územím politického okresu, které v historické perspektivě zaostruje pohled na dějiny panství jako nejpodobnější správní jednotky. Navzdory tomu se právě v nich začaly formovat narativy, v nichž byla zakotvena charakteristika všech tří regionálních center – Jablonce, Liberce a Frýdlantu. Všechny totiž obsahují vedle všeobecné ještě zvláštní část (Besonderer Teil), kde se autoři věnují dějinám konkrétních obcí i měst velmi podrobně. Díky stejnému „formátu“ příběhu míst-

ních dějin (Ortsgeschichte) máme příležitost porovnat především historické obrazy měst, jak je místní učitelé s největší pravděpodobností předávali svým žákům.

Příběh Jablonce byl velmi dlouho pouze zamlženým zrcadlem dohadů.²³¹ Jediný obraz, který z něho díky pramenům vysvítá jasně, je dosazení duchovního v roce 1359, bratra Sebastiana z řádu cyriaků. Řád cyriaků byl zdejší vrchností a sehrál roli iniciátora kolonizace. Ačkoli mateřský jazyk, tím méně národní příslušnost, nebylo možno z pramenů vyčíst, Lilie silně pochyboval, že by se jednalo o Čechy. Neschůdnost terénu a neúrodnou půdu považoval za překážky, s nimiž se mohli utkat spíše Němci. Dalším argumentem mu byla blízkost staršího a údajně čistě německého Liberce i „německý charakter“ církevního řádu cyriaků.

Hlavní obživou ve zdejších lesích bylo dle Lilieho nejspíše uhlířství. Soudil tak z místních názvů. V roce 1469 byl Jablonec vypálen a ještě v roce 1538 byl zmiňován v pramenech jako pustý. Ve druhé polovině 16. století však znovu ožil s novou kolonizační německou vlnou, již doprovázelo rovněž šíření luterství. Adolf Benda již dříve spojoval znovuosídlení Jablonce se založením sklářské hutě v nedalekém Mšeně v roce 1548. Liliemu ovšem připadal pravděpodobnější kolonizační scénář, tedy že byl Jablonce osídlen německými sedláky pozvanými varthenberskou vrchností.

Dějinný příběh Liberce je podstatně delší a košatější.²³² Založení města bylo ve shodě se staršími vlastivědci připisováno Přemyslu Otakaru II. První písemná zmínka v konfirmačních knihách pražského arcibiskupství však pocházela až z roku 1360. Již před husitskými válkami udělila bibrštejnská vrchnost rozvíjející se obci várečné právo. Opakované průtahy husitských vojsk první zárodky prosperity zcela zničily. Teprve v roce 1449 nechal Václav z Bibrštejna znovu postavit kostel a „ze sutí a popela“ se znovu začalo rodit městečko – „Stetlin“, jak je nazváno v listině krále Ladislava Pohrobka z roku 1454. Postupně získávalo svá privilegia. Město z něho však učinil až hejtman Jáchym Ulrich z Rosenfeldu, nikoli pán a vlastník, ale zodpovědný správce a dobrý hospodář, který mu dal městský vzhled a prosperitu. Jemu osobně byla také připisována zásluha na získání v roce 1577 císařem Rudolfem II. povrženého práva dvou výročních trhů a městského znaku.

²³⁰ V krátké shrnující kapitole *Recht und Gericht. Heimatkunde des Bezirkes Friedlad in Böhmen, Allgemeiner Theil III., 2. Heft.*, s. 70–75.

²³¹ LILIE, Adolf [ed.]: *Der politische Bezirk Gablonz*, s. 352–360.

²³² RESSEL, Anton Franz [ed.]: *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes.*, s. 85–97.

233_RESSEL, Anton Franz: *Geschichte des Friedländer Bezirkes*, s. 256–257.

234_„Die Stadt Friedland ist eine ältere als die Stadt Reichenberg. Zur Zeit des Tartareneinfalles (um 1241) entstanden allenhalben an der östlichen Grenze des alten Böhmens wurde einer größere Anzahl solcher Castelle und Burgen errichtet. Jedenfalls in diese Zeit fällt auch die Entstehung der Friedländer Veste – des Bergfriedes Indica oder Index. Am Fuße der Burg entstand kurze Zeit nachher ein Burgflecken – die heutige Stadt Friedland, die bereits zur Zeit des königlichen Städtegründers, welche deutsche Ansiedler herranzog, Stadtrechte erlangte und durch Mauern befestigt wurde, von welchen Ueberreste mit Bogenschußweiten untereinander entfernten Bastionen noch in heutigen Ringgasse enthalten sind.“ RESSEL, Anton Franz: *Geschichte des Friedländer Bezirkes*, s. 33.

235_„Bekanntlich kannten die Slawen keine städtische Siedlung, das Städtetum und der Bürgerstand sind in Böhmen wie anderwärts im Osten erst von den Deutschen geschaffen worden. Und so sind selbstverständlich auch die Städte des Jeschken-Isergaues rein deutschen Ursprungs.“ *Reichenberg, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper*. Band 1, Berlin: Deutscher Kommunal-Verlag, 1929, s. 27.

236_*Reichenberg, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper*, s. 31–57.

237_*Gablonz, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper*, s. 31–36.

238_ROHN, Johann Carl, *Chronik Vormalis Boehmischer Cron-Lehen*, s. 31–32.

Resselova práce o frýdlantském okrese obsahuje stručný dějinný příběh města Frýdlantu.²³³ Na jeho počátku stojí nejasné představy o strážní věži v hraničních lesích, již na zřetelnosti dodala potřeba obrany proti tatarskému vpádu před polovinou 13. století.²³⁴ Počátky Frýdlantu jsou proto spojovány s polohou na hranici a s obranou – na rozdíl od Liberce, o němž píše Herrmann, že byl mladší a žádné opevnění ani obranu neměl.

První písemnou zmínkou je smlouva z roku 1278 potvrzující, že Rulco z Bibrštejna kupuje Frýdlantsko i s hradem od krále Přemysla Otakara II. Resselovi se zdálo nejpravděpodobnější, že okolí hradu bylo v době Přemyslova aktivního zakládání královských měst osídleno německými osadníky, jimž byla propůjčena městská práva. Nejstarší městská kniha pochází až z roku 1493. Starší písemnosti se nedochovaly. V roce 1537 obdržel Frýdlant městský znak a roku 1558 právo výročního trhu.

Podobné ucelené skici, načrtnuté dějiny měst Liberce a Jablonce obsahují také monografie z řady samosprávných sborů. Erich Gierach v obecné části liberecké monografie zdůrazňoval význam měst při kolonizaci. Města charakterizoval jako centra hospodářského života okolních vsí, kde se nacházel trh a rozvíjela řemeslná výroba. Města a městské instituce označoval jednoznačně za kolonizační přínos Němců.²³⁵ Konkrétní část věnovanou Liberci napsal Viktor Lug. Počátkům existence osady se věnoval jen minimálně.²³⁶ Konstatoval pouze nabytí panství Bibrštejn v roce 1278. Připomněl spojení Bibrštejnů s hornolužickým Šestiměstím a barvitě vylíčil husitskou zvůli, která zlikvidovala dosud málo významnou ves. Rozkvět Liberce v období renesance spojoval s rozšířením luteránství. V tomto období oživila region nová německá kolonizační vlna. Nastal rozvoj řemesel a obchodu, podporovaný vrchností, který přinesl městu prosperitu, jež se stala jeho neoddelitelnou charakteristikou. Zatímco Lug nazval svou kapitolu prostě *Geschichte der Stadt Reichenberg*, Karl R. Fischer byl v jablonecké monografii květnatější a konkrétněji napověděl děj historického příběhu Jablonce, který díky němu pevně zakotvil v představách místních obyvatel a stal se zdrojem jejich hrdosti. Nazval ho *Vom Dorf zum Welthandelstadt*.²³⁷ Také on začal výklad dějin osady okamžikem, kdy překonala své zničení. Klíčové pro její

znovuzrození bylo podle Fischera sklářství, které stálo na počátku cesty k hospodářské prosperitě oblasti, jež ze zemědělského hlediska sotva poskytovala zdejším obyvatelům nejnужnější obživu. Jejich píle a podnikavost však překonala nepříznivé výchozí podmínky a z Jablonce učinila centrum světově proslulé bižuterní výroby a obchodu.

Hospodářství. Zemské stezky, obchodní cesty

Obecně lze říci, že pro vznik Frýdlantu i Liberce měla zásadní význam obchodní stezka spojující Čechy se Saskem, Slezskem a Polskem vedoucí přes hornolužická města, z nichž největšími obchodními centry byly od druhé poloviny 13. století Zhořelec (Görlitz) a Žitava (Zittau). Zemská stezka vedla přes Zhořelec a Žitavu na Jablonce v Podještědí (Gabel), Mimoň (Niemes) a Bělou pod Bezdězem (Weißwasser) ku Praze. Před polovinou 14. století začala být hojněji užívána kratší trasa přes Liberec. Odtud bylo možno dále pokračovat zpět na původní řádnou trasu k Žitavě nebo toto hospodářské centrum zcela minout a přes Frýdlant a Závadov (Seidenberg) směřovat přímo ke Zhořelci. Obchodní trasy a jejich význam jsou dalším tématem, které zaznamenal ve vlastivědách zajímavý vývoj završený ustálením narativu, jenž se stal posléze součástí společné identity.

Johann Carl Rohn spojoval počátky rozvoje Frýdlantska a Liberecka s péčí Přemysla Otakara II. o zabezpečení cest a zakládání nových sídel při trase zemské stezky do Horní Lužice. Díky tomu Frýdlant, který měl sloužit primárně k obraně hranice, začínal nabývat také obchodní a hospodářský význam. Ve stejné souvislosti viděl Rohn i počátky Liberce jako zastávky v podobě šenku nebo herberku vzniklého pro potřeby těch, kdož směřovali jednak na sever do Horní Lužice, jednak východním směrem, podhůřím Krkonoš.²³⁸

Ve shodě s Rohnem, v souvislosti s trasou obchodních cest, popsal rozvoj obou sídel Carl Joseph Czoernig.²³⁹ Protože jeho práce se věnovala i Jablonce, analogicky popisovala také vznik Jablonce jako zastávky, jakési obcerstovny, na cestě při toku Nisy. V tomto případě cesty z Podkrkonoší do Liberce a dále do Žitavy

nebo Frýdlantu. Princip byl tedy stejný jako u mnohých ostatních sídel v regionu. K jejich vzniku podstatně přispěl kontakt s městy v sousední Lužici.²⁴⁰

Czoernig stejně jako Rohn vyzdvihoval roli obchodu, z něhož těžila hornolužická města. Rostl význam Zhořelce (centra Horní Lužice a sídla zeměpanského správce) i Žitavy (královského města, opory královské moci) a také konkurence mezi nimi. Obchodní cesta vedla do českého vnitrozemí, jak bylo výše uvedeno přes Žitavu, Jablonné, Mimoň, Českou Lípu (Böhmisch-Leipe) a Bělou pod Bezdězem dále na Prahu. Zhořelečtí obchodníci však své žitavské konkurenty obcházeli právě přes Frýdlant. Spory Žitavských a Zhořeleckých řešil již Jan Lucemburský a po něm i císař Karel IV. Rohn to dokládá dopisem Karla IV. z 2. března 1351, v němž Zhořeleckým znovu zakazoval vozit zboží přes Frýdlant a nařizoval užívat řádnou obchodní trasu.²⁴¹ Czoernig doplnil další podrobnosti týkající se trasy obchodu, konkrétně obchodu se solí, která byla jednou z nejvýznamnějších komodit. Ta se do Horní Lužice a Čech dovážela ze Saska, z Míšně přes Königsbruck, Kamenz (Kamenec), Budyšin (Bautzen), Žitavu a dále již po řádné trase vedoucí přes Bělou pod Bezdězem. Pohodlnější cesta ovšem vedla z Míšně přes Waltersdorf, Liberec a Turnov. Zákaz používání této cesty a také konání trhů na její trase, například v Chrástavě, potvrdil ještě před vypuknutím husitských válek v roce 1418 ve svém listu žitavským měšťanům Václav IV.²⁴²

Joseph Gottfried Herrmann považoval vznik nové, kratší cesty, která v polovině 14. století začala konkurovat dosavadní zemské stezce, za klíčový faktor v počátcích rozvoje Liberce. „Obchod hledá nejkratší cestu“ („Der Handel sucht den kürzesten Weg“);²⁴³ tak zobecnil zmíněnou situaci, kdy obchodníci hledali schůdnější a méně nákladnou cestu, aby se vyhnuli etablovaným městským centrům a jejich clům, čímž promítl do minulosti liberální princip laissez faire. Alternativní, neoficiální, linie nakonec svým významem zcela překonala původní trasu zemské stezky a její etablování mělo za následek růst počtu obyvatelstva a rozkvět řemesel.

Hermann Hallwich důsledně spojoval počáteční rozvoj regionu s kolonizací. Význam obchodní cesty neopomíjel, pouze jej odděloval od procesu kolonizace probíhajícího ve 13. století. Rozkvět obchodu kladl

až do století čtrnáctého. Předpokládal tedy, že Liberec vznikl v důsledku kolonizace a posléze se významněji rozvinul na počátku 14. století v souvislosti s nárůstem obchodního styku, a to zejména díky používání oné vedlejší linie královské cesty. Vznik přímé spojnice mezi Zhořelcem a Libercem, již Liberec vděčil za svůj vzestup, byl i podle Hallwicha následkem soupeření dvou obchodních center („rivalisierenden Handelsplätze“) Zhořelce a Žitavy.²⁴⁴ Hallwich psal o sporu trvajícím pět set let. Toto pultisíciletí je zřetelným odkazem k aktuální dopravní situaci a složitým jednáním o stavbě železnice do Žitavy, která byla vedena libereckou hospodářskou komorou.²⁴⁵

Hallwich popisoval situaci do značné míry pod vlivem ahistorické analogie, kdy řešení středověkých obchodních sporů srovnával s moderním politicko-ekonomickým vyjednáváním. K tématu však zároveň shromáždil množství nových pramenných informací. Situace se často měnila a byla dosti komplikovaná. Podle pramenů shrnul Hallwich nejdůležitější zvraty. Nejprve král Jan v roce 1341 povolil užívání vedlejší cesty, jež obcházela Žitavu a vedla přes Frýdlant na Zhořelec. O deset let později, když císař Karel IV. pobýval v Žitavě, triumfovali místní kupci, když si vymohli zákaz nové cesty přes Frýdlant a potvrzení staré trasy ze Zhořelce přes Žitavu a Bělou. V roce 1378 byly specifikovány podmínky obchodního kontaktu obou hornolužických měst týkající se nejvýznamnějších obchodních komodit, jimiž byly chmel, boryt, dobytek a železo. Například právo skladu borytu bylo vyhrazeno Zhořelci. Pokud ho však místní nekoupili, měl být přenechán Žitavským, ti ho však nesměli přeprodávat. Z Jelení Hory (Jelenia Góra, Hirschberg) se do Žitavy vozilo železo a rovněž chmel na výrobu piva, které se pak znovu vozilo do Jelení Hory. Chmel odjinud se však musel prodávat pouze ve Zhořelci. Žitavští řezníci směli sice v horách nakupovat dobytek, hnát ho ale museli po řádné obchodní cestě a podobně.²⁴⁶

Jablonecký vlastivědec Adolf Benda doplnil informace o obchodní trase vedoucí na východ, již liberečtí vlastivědci věnovali jen minimum pozornosti. Čerpal přitom ale opět z díla Ludwiga Schlesingera. Popisoval tzv. polskou stezku s Náchodem jako zemskou bránou, která měla bezprostřední význam i pro jizerskohorskou oblast. Právě do Náchoda a pak dále do Slezska vedla

239 „Nun hat sich die Sage von Räufern, die um diese Zeit in der dortigen Gegend zu großer Beschränkung der Wanderer gehäuset haben sollen, bis auf diesen Tag erhalten; diese mag daher Ottokar erhalten; diese mag daher Ottokar ebenfalls zerstreut, und zum Schutze und zur Bequemlichkeit derer, die von Zittau und Friedland nach dem Gebirge reisten, eine Herberge errichtet haben: und wirklich war das älteste Haus in Reichenberg einst eine Herberge und stand auf dem Punkte, wo sich die in's Gebirge führenden Straßen von Zittau und Friedland vereinigen.“ CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. 45–46.

240 „Der Platz schien zu einer Herberge sehr gelegen, und als diese einmal stand, bauten sich in der Folge mehrere dabey an. Diesen Ursprung hat Gablonz mit vielen Orten im böhmischen Gebirge gemein, und er läßt sich leicht durch den Verkehr erklären, den die Gebirgswohner schon in sehr früher Zeit mit den benachbarten Städten der Lausitz trieben.“ CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. 205–206.

241 ROHN, Johann Carl, *Chronik Vormal's Boehmischer Cron-Lehen*, s. 40.

242 CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. 52.

243 HERRMANN, Joseph Gottfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg mit besonderer Berücksichtigung der industriellen Entwicklung*, s. 96.

244 HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 21.

245 „Das sollte aber nicht so ungestört hingehen. Das heutzutage – Gott sey's gedankt – endlich der Lösung nahegerückte Problem einer directen Verbindungslinie Reichenberg-Görlitz ist eine mehr als fünf hundertjährige Streitfrage.“ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 20.

246 HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 23–24.

247_„Die eine unter der Gablonzer Kirche, ungefähr dort, wo jetzt das Plischkische Haus Nr. 387 steht, durch die Neisse, und die andere beim sogenannten Hübnersteg durch das Reinowitzer Wasser.“ BENDA, Adolf: *Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*, s. 11.

248_RESSEL, Anton Franz (ed.): *Heimatkunde des Reichenberger Bezirkes. Stadt und Land. Anhang*: 1. díl, s. 680.

249_Heimatkunde des Bezirkes Friedland in Böhmen, Allgemeiner Theil III., 1. Heft., s. 31–34.

cesta jižním podhůřím Jizerských hor a Krkonoš ze Žitavy a Zhořelce přes Liberec, Rýnovice, Jablonec, Železný Brod, Jičín, Hořice a Jaroměř, kterou Benda označil za nejstarší v celé oblasti a kladl ji ve shodě se Schlesingerem možná již do 12., jistě však do 13. století. V blízkém okolí Jablonce i v Jablonci samotném pak Benda detailně lokalizoval místa, kudy cesta vedla, včetně dvou brodů.²⁴⁷ Zřejmě šlo, podobně jako u Hallwicha, o odraz dobového problému v historickém textu. Živým tématem byla dosud stavba tzv. Krkonošské silnice, o jejíž trase se hojně diskutovalo koncem 40. let 19. století. Tato silnice významně přispěla k rozvoji obcí, jimiž procházela. Aktuálně se vedla jednání o chybějícím železničním spojení.

V díle libereckých autorů J. G. Herrmanna a H. Hallwicha a ještě silněji u Adolfa Bendy je v souvislosti s hospodářskými tématy patrný narativní model jakéhosi „dřímajícího“ potenciálu, který čekal na svou příležitost, dějinnou změnu, než se bude moci rozvinout. Liberec byl původně odlehlou lokalitou, která se rozvíjela ve stínu dvou nejvýznamnějších, rozsáhlými privilegii vybavených měst Zhořelce a Žitavy a která těžila z jejich sporů. Jablonec, ještě podstatně déle než Liberec, byl v pozici nevýznamného sídla, které na svou příležitost muselo čekat, dokud nepominou stará privilegia a nepřijdou ke slovu píle a pracovitost. V takové myšlenkové konstrukci se zřetelně odrážely liberální hodnoty.

Na přelomu 19. a 20. století se z vlastivědných publikací téma obchodních tras téměř zcela vytratilo. Objevilo se ve specifické podobě pouze ve vlastivědě libereckého politického okresu Antona Franze Ressela. Ten při líčení kontinuálního historického vývoje regionu od prvních stop osídlení připomněl zemské stezky a hovořil primárně o obraně, která s nimi byla spojena. Téma obrany vstupů do Čech, „zemských bran“ („Landestore“) se objevilo také u Adolfa Bendy a Julia Helbiga a bylo zřejmě převzato z díla Ludwiga Schlesingera *Geschichte Böhmens*. Posléze z něho vzešel stereotyp hraničářství, rozšířený především v dílech národoveckých autorů. Obrana vnitřního prostoru Čech se změnila v pozici v čele šíření německého kulturního vlivu a nakonec ve „stráž Němectva“.

Ressel vyjádřil poměrně pozoruhodný a ojedinělý názor, že zdejší zemská brána, kterou situoval do údolí řeky Mohelky, byla podobně jako jinde pod dohledem stráž-

Adolf Benda, archiv autorky

ců – Chodů. Jejich přítomnost dokládá v písemných pramenech k roku 1376 uvedeným označením dnešních Hodkovic (Liebenau) jako „Libenow in Chodonibus“. Podle něho tedy Hodkovice plnily funkci „zemské brány“, ačkoli se nacházely na alternativní, kratší a často zapovídané spojnici z Čech na Zhořelec přes Liberec. Současně Ressel věděl o cestě, kterou ostatní autoři považovali za oficiální. Jmenoval ji ale až na druhém místě, ačkoli i podle něho již v 10. století vedla skrze průsmyk u Jablonného a spojovala ves Jablonné (Gabel) s osadou Sytavia, budoucí Žitavou.²⁴⁸ Na významu zřejmě nabyla až poté, co se Žitava stala královským městem. Zemské stezky spojoval Ressel primárně s šířením německé kultury, přičemž obchod byl pro něho jen jedním z jejich projevů a podrobněji se mu nevěnoval.

Ojedinělý návrat k obchodní a hospodářské problematice v souvislosti s tématem zemských stezek můžeme pozorovat v textu Ernsta Alwina Seeligerova popisujícím dějiny Frýdlantska do třicetileté války, který v roce 1926 vyšel v nové vlastivědné řadě. Odlišnost jeho interpretace je dána „lužickocentrickou“ optikou. Seeliger se v kapitole Dopravní situace Frýdlantska (Verkehrslage des Friedländischen) věnoval komunikacím mezi Čechami a územím na sever od nich.²⁴⁹ Význam regionu spočíval

podle něho v tom, že skýtal nejschůdnější přechod horského pásma mezi Labem a Lubawkou (Liebau) na východní straně Krkonoš. V rámci zhodnocení obchodních tras a jejich významu pro rozvoj sídel na Frýdlantsku nabídl Seeliger mnohem podrobnější a od prací svých předchůdců odlišný obraz obchodní komunikace v hornolužickém prostoru. Narozdíl od nich totiž za základní trasu z Čech (Prahy) na sever považoval cestu přes Frýdlant, Lubaň (Lauban) a Boleslav (Bunzlau, Bolesławiec) na Hlohov (Glogau, Głogów). Tuto cestu podle něho také užívali všichni kupci z okolí Zhořelce a z Frýdlantu a ležely na ní také Závidov (Seidenberg, Zawidów) a Schönberg (Sulików).

Podrobně Seeliger popsal místní komunikace vycházející z Frýdlantu. Spojnice mezi Žitavou a Frýdlantem vedla přes Kleinschönau (Sieniawka), Reichenau (Bogatynia) a Tschau (Türchau, Toroszków). Pokud byla část mezi Žitavou a Kleinschönau (Sieniawka) neprůjezdná kvůli vysokému stavu vody, volili obchodníci trasu vedoucí více na sever přes Hirschfelde. Také cesta ze Žitavy na Závidov protínala Frýdlantsko (nikoli však přímo Frýdlant). Vedla ze Žitavy na Hirschfelde, Königshain, mezi osadami Zahne (Saň) a Engelsdorf (Andělka) na Ebersdorf (Habartice). Z Frýdlantu vycházela také obchodní trasa do Slezska přes Greiffenberg (Gryfów Śląski) na Hirschberg (Jelenia Góra). Po této cestě probíhal v poslední čtvrtině 14. století čilý obchodní ruch s železem, vlnou, chmelem, pivem a dobytkem a právě ona byla příčinou sporu mezi Žitavou a Zhořelcem na počátku 15. století, který zmiňovali starší vlastivědci. Spojnice Žitava, Frýdlant, Greiffenberg, Löwenberg (Lwówek Śląski) byla několikrát postižena panovnickým zákazem a Zhořelečtí trvali na užívání pravé cesty („rechte Straße“) z Čech do Polska, tedy původní směr na Lubaň.

Druhá významná trasa (v podání ostatních autorů ona kratší cesta) vedla ze Zhořelce přes Frýdlant a západní svahy Jizerských hor do Čech. Ta byla zakázána pro změnu z podnětu Žitavanů již roku 1351. Její východní větev vedla přes Liberec na Turnov a Jičín; západní přes Chrastavu a hrady Rojmund a Lemberk na Jablonné (v podání ostatních autorů řádná trasa zemské stezky). První byla stížena panovnickým zákazem v roce 1418, druhá roku 1422.

Seeliger také v rámci tohoto tématu specifikoval zájmy místní šlechty, o nichž se předchozí autoři zmiňovali spíše v souvislosti se vznikem sídel a které začaly ve spletích sporech mezi obchodními centry hrát významnější roli ve druhé polovině 15. století. Uvedl, že v roce 1454 udělil král Ladislav Pohrobek Bibrštejnům právo užívat cestu z Hodkovic do Frýdlantu s celnicí v Liberci („eine Freistraße mit Zollstelle in Reichenberg“). Pro dálkové cesty ovšem zůstala cesta v souladu s nároky Žitavy dále uzavřená. Obchodování v tomto prostoru bylo nadále svázáno privilegiem jednotlivých měst vztahujícími se k právu skladu a odkupu jednotlivých komodit.

Nově se spor rozhořel ve druhé polovině 16. století. Clo bylo tehdy na panstvích Redernů vybíráno nejen v Liberci, ale také ve Frýdlantě a Závidově. Znesvářenými stranami byli páni z Redernu a zhořelečtí kupci, kteří zadržovali zboží a zpoplatňovali jeho dopravu ve směru na Frýdlant. Jako odplatu uvěznil Bedřich z Redernu dva zhořelecké měšťany. Následně se do sporu vložila rovněž Žitava, která intervenovala u panovníka. Napětí dlouho přetrvávalo, ještě v závěru 16. století císař Rudolf II. potvrdil zákaz užívání trasy. Teprve poté, co Horní Lužice připadla kurfiřtství saskému, byla trasa oprostěna od všech závazků a privilegií, což umožnilo i další rozvoj Frýdlantu a zejména Liberce. Východní hranice Čech začínala tehdy na potoce Scheidebach (levém přítoku Nisy nedaleko Žitavy), kde se muselo na cestě do Slezska projít úzkým cípem Horní Lužice a kde také byla zřízena saská celnice.

Seeligerův text shrnul celé téma a neopustil ho na rozdíl od starších autorů ani v novověku. Za rovnocenné soupeře považoval Zhořelec a Žitavu. Frýdlantu přisoudil roli lokálního centra. V souladu s historickou přínáležitostí Žitavy k Českému království jako nejsevernějšího královského města byla pro něho Žitava, nikoli Frýdlant, samozřejmým vstupem do Čech. Starší autoři ovšem považovali Žitavu spíše za součást hornolužického Šestiměstí, obchodního a obranného svazku hornolužických měst. Počinání Žitavských ličili jako konkurenci etablovaného centra, které se snažilo zabránit užívání efektivnější, progresivnější trasy.

Privilegia

Tímto tématem se znovu dostáváme do centra zájmu německé mimouniverzitní historie, resp. okruhu autorů kolem časopisu *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, v němž se nacházely jednak dějiny měst, jednak hospodářské dějiny. Rohnova kronika ovšem takové zaměření ještě postrádala. O hospodářských městských strukturách se Johann Carl Rohn začal zmiňovat až v období okolo poloviny 16. století a vždy tak činil v souvislosti s aktivitou šlechtických majitelů, resp. s rozvojem vrchnostenské správy. Toto téma je u něho spojeno zejména s osobou Joachima Ulricha z Rosenfeldu. Rozvoj města, který nastal poté, co ho Bedřich z Redernu jmenoval libereckým hejtmanem, se stal později stálým narativem v rámci všech libereckých vlastivěd, k čemuž přispěl zejména J. G. Herrmann. Ulrich nejen zvelebil město, ale podnikl další kroky k ekonomické prosperitě panství, například výstavbu mlýnů či poplužních dvorů.²⁵⁰ Městu věnoval právo-várečný dům, v němž byla sladovna. Rohn poskytl, zřejmě i díky dochovaným pramenům, hospodářskému vývoji Liberce

znatelně větší prostor než v případě Frýdlantu. Srovnání vývoje obou měst, kdy jsou od 17. století patrné stoupající význam a hospodářská prosperita Liberce, se ukazuje jako jedno z nejzajímavějších témat Rohnovy práce.

Pro Carla Josepha Czoerniga představovalo hospodářství stěžejní téma. Na počátku cesty k prosperitě Liberce stáli podle něho Redernové. Kapitolu věnovanou dějinám uvedl pododdílem „Entstehung der Stadt. Anfang der Industrie“. V jejím rámci shrnul ve stručnosti hospodářská opatření Bibrštejnů a zejména Redernů, jež převzal z Rohnovy kroniky. Klíčovou roli podle něho hrálo potvrzení práv, která Liberci udělil císař Rudolf II., Melchior z Redernu a jejich rozšíření o hospodářsky výhodná privilegia, várečné právo, které bylo předtím provozováno bez koncese, a právo vinného a kořalečnického šenku.²⁵¹

Také J. G. Herrmann popsal vzestup Liberce za Redernů. Za nejdůležitější odvětví považoval v této době pivovarnictví. Na základě pramenů doložil, že várečné právo užívali liberečtí měšťané již za Bibrštejnů, avšak ne ve formě řádně stvrzeného privilegia.²⁵² To bylo poskytnuto až Melchiorem z Redernu koncem 16. století.²⁵³ Podmínky stanovil tzv. Bräuurbar. Zasluky na hospodářském rozvoji města připisoval zejména vrchnostenskému správci, hejtmanovi Jáchymu Ulrichovi z Rosenfeldu, jemuž svým dílem vytvořil trvalý pomník.²⁵⁴

Hermann Hallwich viděl předpoklady nejen pro kolonizaci, ale také pro vznik a rozvoj řemeslné výroby v geografické poloze a přírodních podmínkách. Klíčový význam tak podle něho měla řeka Nisa a její přítoky, které začaly být záhy využívány k řemeslným procesům.²⁵⁵ Udělení právo-várečných privilegií kladl již do roku 1560 a za jejich původce označoval Bedřicha z Redernu – na rozdíl od Herrmanna, který je připisoval Melchiorovi z Redernu a datoval je o více než 30 let později. Jako úředníka hospodářské komory ho zajímaly zejména podmínky, které tato privilegia provázely, a jejich ekonomické fungování. Pěči o hospodářský rozvoj nepřipisoval dobré vůli vrchnosti, ale zdůvodňoval ji její ziskuchtivostí. Privilegia podle něho nezaručovala hospodářský rozvoj. Mohla být snadno ztracena, což se nezdá stálo.²⁵⁶ Hallwich zde opět implicitně poukazoval na „nespravedlnost“ dob minulých, aby vyzdvihl současnost, v níž se lze na právní záruky spolehnout.

250__ROHN, Johann Carl, *Chronic Vormalts Boehmischer Cron-Lehen*, s. 86.

251__„Er ertheilte den Reichenbergen (1592) vermittelt eines vom Kaiser Rudolph II. 1598 bestätigten Privilegiums das Bräu-Urbar, [das jene schon früher ausgeübt hatten, ohne durch eine förmliche Concession dazu berechtigt zu seyn], so wie [1598] die Befugnisse des Wein- und Brantweinschanks.“ CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. 58.

252__HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 200.

253__Podle Herrmanna v roce 1589 obdržel tato privilegia Frýdlant, v roce 1592 Liberec a Žávdov.

254__HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 209–210.

255__„...er Zug der Colonisten aber ging zu uns wie von selbst den Fluß entlang, immer aufwärts. Er mußte an der Punkte Halt machen, an welchem das zwischen dem Jeschen und dem Isergebirge über eine Stunde breite, von Nordwesten gegen Südosten hingezogene Thal wieder in ein Hügel-land überzugehen beginnt, hart am Zusammenfluße des jetzt sogenannten Harzdorfer- und des Baierbaches, sowie der „Gablonzer-“ und der „schwarzen-“ Neiße somit ein eigentlichen Ausgangspunkte des Thals der Görlitzer Neiße, deren bedeutendes Gefälle hier zu Niederlassung insbesondere für gewerbliche Zwecke, zur Anlegung von Rädergetrieben, Mühlen, Walken u. dergl., wie geschaffen scheint. Um die Ueberzahl jener Niederlassungen deutscher Colonisten schon im 13. Jahrhunderts galt bekanntlich eben nur gewerblichen Interessen, als dem vorzugsweise deutschen, bürgerlichen Nahrungsweige.“ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 11–12.

256__„Damit war unendlich viel gewonnen, und es ist kein Zweifel, daß, wenn nichts allzubald, was der Gemeinde die besondere Güte ihres Herrn zurückerstattet, die rohe, zurücksichlose Gewalt ihr wieder entrissen hätte, eben diese Gemeinde eine andere, bessere Zukunft erfahren haben würde, als wir sie später kennen lernen werden.“ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 74.

Herrmannovo a zejména Hallwichovo dílo poskytlo podrobný obraz hospodářského rozvoje Liberce, z něhož čerpaly další generace vlastivědců. Frýdlant, ač se pyšnil starší tradicí, musel na zpracování dějin městského hospodaření čekat až do 90. let 19. století. Navíc nebylo soustavné jako v případě Liberce. Stati Julia Helbiga se zabývaly pouze dílčími událostmi a tématy. O správě města a jejím hospodářství pojednávala například jeho pramenná studie *Soll und Haben* (Má dáti a dal) – městské účty ve druhé polovině 16. století.²⁵⁷ Impulzem pro vytvoření vlivného narativu „o zlé Kateřině“ byla jeho studie s názvem *Privilegienstreit*.²⁵⁸

Spor o privilegia, přesněji o várečná práva a především právo šenku, mezi Kateřinou z Redernu a frýdlantskými měšťany probíhal v letech 1605–1612. Helbig ho ale nepovažoval za ojedinělou epizodu. Byl pro něj součástí boje o práva, jejichž ztrátu označil za jednu z mnoha útrap, která město v minulosti potkala, a zařadil je hned vedle válek, náboženského pronásledování, řádění živlů a epidemií.²⁵⁹ Viděl v něm „stejně významnou jako i zajímavou kapitolu místních dějin bohatou na příklady kruté vlády i měšťanského smyslu pro pospolitost“, jež by měla být zprostředkována současníkům.²⁶⁰ Jednalo se vlastně o konkurenční boj. Frýdlantští měšťané získali právovárečná privilegia již za Bibrštejnů. V roce, kdy město spravoval královský správce, si je nechali potvrdit. S nástupem Redernů usilovali nejen o potvrzení, ale také o jejich polepšení. Vrchnost se naopak snažila o jejich omezení, neboť provozovala vlastní pivovar postavený již za Melchiora z Redernu. Spor se tedy týkal především práva prodávat pivo. K vyostření došlo po jeho smrti, kdy panství převzala vdova Kateřina. Ta vystupovala proti měšťanům velmi tvrdě a nešetřila tresty. Spor nakonec musel rozhodnout císař, který dal v roce 1616 zapravdu měšťanům. Nová vrchnost, Albrecht z Valdštejna, ale záhy privilegia odňal jak frýdlantským, tak i libereckým měšťanům. Obě města se po Valdštejnově smrti domáhala jejich navrácení u zemských úřadů. Liberec spor vzdal v 50. letech 17. století, Frýdlant se svých práv dovolával dál. K vyrovnání došlo až v roce 1679. Listina z 11. března toho roku (*Transaktionsurkunde*) stanovovala, za jakých podmínek, kde a za jakou cenu může být na panství hraběte Františka Ferdinanda Gallase vařeno a prodáváno pivo. Helbigův závěr je silně aktualizující,

257 _HELBIG, Julius: *Soll und Haben*, in: *Beiträge zur Geschichte der Stadt und des Bezirkes Friedland in Böhmen*, I. Band, Friedland: Josef Weeber, 1892, s. 218–236.

258 _HELBIG, Julius: *Der Privilegienstreit*, in: *Beiträge*, II. Band, s. 1–73.

259 _„Solchen Schattenseiten der Ortsgeschichte gehört auch der Privilegienstreit an, ein unseren Vorfahren aufgezungerer Kampf um's Recht, den sie durch mehr als 60 Jahre wacker kämpften und der schließlich zu einem Ausgleich der streitenden Parteien führte, dessen Bestimmungen darnach angethan waren, die damaligen lieben Unterthanen nicht zu fett und übermüthig werden zu lassen.“ HELBIG, Julius: *Der Privilegienstreit*, in: *Beiträge zur Geschichte der Stadt und des Bezirkes Friedland in Böhmen*, II. Band, s. 1.

260 _„...ein ebenso wichtiges, als interessantes, an Beispielen rohert Gewalt und bürgerlichen Gemeinsinns reiches Capitel des Heimatgeschichte“ HELBIG, Julius: *Der Privilegienstreit*, in: *Beiträge*, II. Band, s. 2.

261 _„Das Wesen der Untertänigkeit hatte damals keine Aehnlichkeit mit dem jetzigen. Der nicht-bürgerliche Haus- und Grundbesitzer war unfrei, robotpflichtig, leibeigen mit Weib und Kind, der „freie“ Bürger der Städte frei so lange es des Machthabern gefiel, ihn im ruhigen Genuße seiner bescheidenen Befugnisse zu lassen, die ungnädigste Obrigkeit war „gnädig“, der schlichte Bürger und Bauer durfte sich nicht „Herr“ nennen und er war es in der That nicht auf seinen Acker, der andere nicht in seiner Stadt, jede wenn auch noch so demüthige Geltendmachung eines öffentlichen Rechtes war strafbare Rebellion – der Geist Joseph II. schwebte noch nicht über seinem Volke.“ HELBIG, Julius: *Der Privilegienstreit*, in: *Beiträge*, II. Band, s. 73.

262 _SEELIGER, Ernst Alwin: *Der Brauurban*, in: *Heimatkunde des Bezirkes Friedland in Böhmen*, Allgemeiner Theil III., 2. Heft., s. 107–109.

když hovoří o tom, že současné podmínky jsou s těmi minulými nesrovnatelné. Zaznívá v něm obdiv k osvícenství, liberální požadavek svobody a respektování práva i jistý kritický sociální tón.²⁶¹

Učitelské vlastivědy z přelomu 19. a 20. století byly vymezeny politickými okresy a o jednotlivých městech a jejich hospodářských strukturách proto pojednávaly zejména v kapitolách věnovaných jednotlivým obcím. Nepřinášely mnoho nového a vesměs pouze opakovaly a shrnovaly předchozí práce. Rovněž nové vlastivědné řady byly koncipovány jako okresní, respektive župní. Problematiku správy města samostatně nevyčleňovaly, v rámci kapitol věnovaných hospodářství však reflektovaly témata s městským prostředím související. Například ve frýdlantské vlastivědné řadě, ve druhém sešitě třetího svazku, jehož autorem je opět E. A. Seeliger, nalezneme krátké pojednání s názvem *Brauurban*, jež vychází z Helbigova článku *Privilegienstreit*.²⁶² Seeliger byl ve svém výkladu systematictější. Nevyžíval se v emocionálním líčení sporu, ale snažil se objasnit princip, jak vaření piva ve Frýdlantu probíhalo, jak se vyvíjela várečná práva a právo šenku a na ně navazující účetní agenda. Situaci ve Frýdlantu opět srovnával s hornolužickými městy, která byla také konkurenty frýdlantských právovárečných měšťanů. Městskými okrsky a dalšími úmluvami bylo stanoveno, kde se které pivo smí

263_BENDA, Adolf: *Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*, s. 319 an.

264_ROHN, Johann Carl, *Chronik Vormalis Boehmischer Cron-Lehen*, s. 96.

265_„Das Städtlein blühte damals zusehends auf; von allen Seiten, besonders aus der Lausitz, strömten Gewerbsleute und Arbeiter herbey, um sich daselbst niederzulassen; so kam auch im Jahre 1579 den 11. May der erste Tuchmacher Urban Hoffmann aus Seidenberg nach Reichenberg; viele andere folgten ihm bald nach, und das Gewerbe kam schnell in Aufnahme. Etwas später (1605) errichtete Peter Lehmann die erste Färberey.“ CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. 56.

266_CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. 64–65.

267_CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. 71–72.

268_„Die Geschichte der Reichenberger Industrie ist im Wesentlichsten zugleich die Geschichte der Stadt.“ HERRMANN, Joseph Gottfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg* předmluva.

269_HERRMANN, Joseph Gottfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 296–323.

prodávát. Ke změně v zaběhlém systému došlo před koncem 16. století, kdy přibyla konkurence vrchnostenského pivovaru. Kateřina z Redernu zde již není líčena tak ostře jako utlačovatelka svobod, ale jako silný konkurent. V její prospěch hovořilo, že se jako vdova snažila svým zvýšeným podnikatelským úsilím umořit dluhy po svém zemřelém manželovi a zabezpečit svého syna.

Jablonec, který svůj hospodářský rozvoj prodělal až v průběhu 19. století, z tématu této podkapitoly vlastně vypadl. Klíčovým pro jeho počáteční rozvoj nebylo vaření piva ani spor o privilegia. Cechům jakožto historickým formám sdružování řemeslníků a obchodníků věnoval ve své práci samostatný oddíl (Zunftwesen) Adolf Benda.²⁶³ Jejich funkci viděl v udržování „norem výroby“. Ručily za správnou míru a kvalitu výrobků svých členů i za kvalifikaci výrobců (Meisterrecht, Meisterstück). Vytvářely si vlastní organizační strukturu a řády. Postupem doby však podle něho byly stále zkostnatější a místo podpory řemeslné výroby začaly v mnohém jejímu rozvoji bránit. O jabloneckých ceších mohl však konkrétně říci pouze tolik, že zdejší řemeslníci spadali jako obyvatelé poddanské vsi pod cechy okolních měst – Turnova, Hodkovic a Železného Brodu.

Klíčovým hospodářským odvětvím bylo v Jablonci n. N. od 16. století zejména sklářství, které se však rozvíjelo mimo městské centrum. Město našlo svého hospodářského dobrodince až v 19. století. Podobné postavení, jaké přisoudili vlastivědci Jáchymu Ulrichovi z Rosenfeldu, zaujal – zejména díky práci Adolfa Benda – v dějinném líčení rozvoje Jablonce Franz Zacharias von Römis. Nobilitovaný podnikatel, jenž panství koupil v roce 1802, podporoval zdejší podnikání, především soukenictví, a po něm pak i první starosta a významný podnikatel Josef Pfeiffer.

Hospodářská specifika regionu: Soukeníci a skláři

Oblast Jizerských hor je z hospodářského hlediska charakteristická především dvěma odvětvími, která zde mají dlouhou tradici: textilní výrobou a sklářstvím. V částech vlastivěd věnovaných historii mají obě své pevné místo a díky narativům v nich zformovaným se tyto obory staly nedílnou součástí regionální identity.

Pro Liberecko je klíčovým odvětvím soukenictví. Jako dějinný mezník bývá v této souvislosti uváděn zejména „příchod prvního soukeníka“ Urbana Hoffmanna 11. května 1579. Zmiňuje ho již Rohnova kronika.²⁶⁴ Carl Joseph Czoernig přidal k soukenictví ještě barvířství, které s ním bylo úzce svázáno již za Redernů. Do hospodářských dějin města uvedl osobu barvíře Petera Lehmana.²⁶⁵ Vysoko Czoernig cenil hospodářského ducha Albrechta z Valdštejna. Liberec, ač nebyl zdaleka nejvýznamnější z osmi měst pozdějšího Vévodství frýdlantského, těžil zejména z podpory soukenictví. Důležitým faktorem rozvoje byly dodávky sukna a plátna pro vojsko.²⁶⁶

V průběhu 18. století začal výrazně stoupat význam soukenictví, které ve městě rychle předběhlo ostatní řemesla. Dělo se tak zejména díky prosperujícímu obchodu se soukenickými výrobky. Stěžejním tématem byla pro Czoerniga v tomto období reglementace, nastavení výrobních, obchodních a celních podmínek, které umožnily rozvoj prvních manufaktur a posléze továren.²⁶⁷

J. G. Herrmann byl prvním vlastivědným badatelem, který soustavněji pracoval s archivy libereckých cechů. Tento listinný materiál, jak sám uvedl v dedikaci starostovi Ehrlichovi, byl dosud zcela neprobádaný. Herrmann ho však považoval za klíčový a byl přesvědčen, že dějiny Liberce jsou dějinami zdejšího průmyslu.²⁶⁸ Obsah jeho práce přesto není úzce hospodářsky zaměřen. Již v případě Czoernigově a u Herrmanna ještě zřetelněji, zřejmě pod vlivem rozvíjejících se kulturních dějin, směřoval k širším souvislostem, zejména k popisu organizačních a právních rámců řemeslné výroby.

Počátkům výroby sukna věnoval Herrmann samostatnou kapitolu. Nazval ji „die Einwanderung der Tuchmacher; ihr erstes Privilegium“. ²⁶⁹ Liberecké soukenictví se pokusil vsadit do co nejširšího rámce, ale vylíčení nejstarší historie soukenického cechu ve Vídni včetně zmínky o vojenských zásluhách soukenických tovaryšů při tažení Karla V. v roce 1535 do Tunisu působí dosti neorganicky. Jde o podobný substituční model, s nímž pracoval také Adolf Benda, kdy se autor snaží při nedostatku pramenů posunout počátky regionální tradice co nejvíce do minulosti za pomoci popisu situace obecné nebo týkající se jiných center. V rámci tohoto postupu nastínil Herrmann také vazby k Horní Lužici, z nichž je patrné, že jeho vědomosti byly v tomto směru dosti kusé. Zmín-

kou o vlámském původu žitavských soukeníků, jejichž tradici spojoval se 13. stoletím, naznačil směr kultivačního vlivu. Na to navázal již konkrétnější zmínkou o založení soukenického cechu v Seidenbergu (Závidově) díky privilegiu Václava z Bibrštejna. Soukenictví podle Herrmanna kvetlo rovněž v dalších bibrštejnských poddanských městech jako Sommerfeld (Lubsko), Crossen (Krosno Odrzańskie), Goldberg (Złotoryja), Löwenberg (Lwówek Śląski). Předpokládal, že podobná privilegia měl ve stejné době také Frýdlant. Rozvoj Liberce však spojoval až s druhou polovinou 16. století a s působením Jáchyma Ulricha. Tehdy prý do města „přicházeli ze všech stran, zvláště ze Slezska a z Lužice muži, kteří s sebou přinášeli nové dovednosti a znalosti“.²⁷⁰ Takto uvedl klíčovou pramenovou informaci známou již z předchozích prací, tedy zápis z mistrovské knihy (Meisterbuch) libereckého cechu o příchodu závidovského Urbana Hoffmanna do Liberce v květnu roku 1579. Do konce 16. století pak přišla ještě necelá desítka soukenických mistrů, které Herrmann nazval „Ehrväter der Reichenberger Tuchmacherzunft“. Ti spolu s necelou třicítkou tovaryšů vytvořili korporaci, jež v roce 1599 obdržela od Melchiora z Redernu první privilegium, základ svobod pozdějšího cechu.

270_„So zogen den von allen Seiten, besonders aus Schlesien und der Lausitz Männer des Handwerks und der Arbeit herbei und brachten außer ihrem Vermögen weit höher anzuschlagende Kenntnisse und Betriebsamkeit mit.“ HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 306.

Jedná se o parafrázi Czoernigova textu. CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. 56.

271_„Klar ausgesprochenes Prinzip dieses Briefes ist, wie man steht, die gediehenste Rechtllichkeit nach allen Seiten.“ HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 315.

272_„Reell zu sein im Verkehr mit Innungsgenossen, gegen Untergebene, Käufer und Verkäufer, kurz gegen jedermann, mit dem eine geschäftliche Berührung stattfindet, wird dem in den Verband der Gesamtheit aufgenommenen zur unverbrüchlichen Pflicht gemacht.“ HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg mit besonderer Berücksichtigung der industriellen Entwicklung*. Reichenberg: Franz Jannasch, 1860, s. 315.

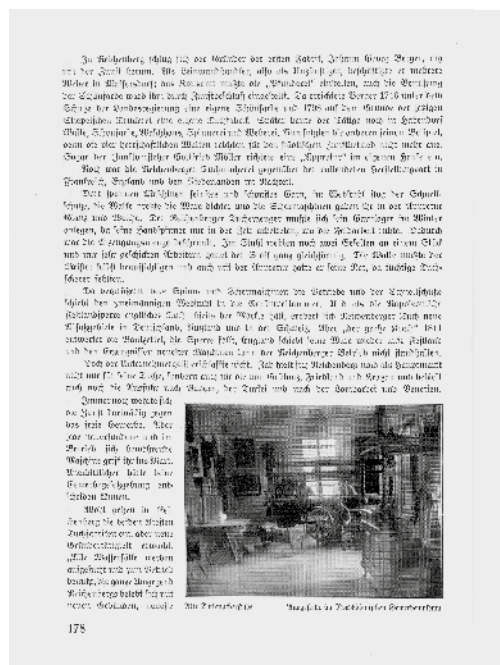
273_HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 317.

274_HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 479–482.

Důraz na prameny normativního a právního charakteru je Herrmannovým osobitým přínosem regionální vlastivědné produkci Liberecka. Hledal a nacházel v nich zárodky liberálních hodnot, právních záruk pro rozvoj podnikání a občanských svobod. Toto cechovní privilegium, které ve své práci citoval v plném rozsahu, je podle něho prodchnuto principem čisté zákonitosti.²⁷¹ Důraz na počestnost v něm podle Herrmanna není jen bezobsažnou slovní okrasou, ale vyznačuje se opravdovostí a vážností. Fundamentální hodnotou je zde příslušnost ke korporaci, která garantuje dodržování pravidel.²⁷² Korporace také ručila za kvalitu výrobků a stanovila vnitřní mechanismy její kontroly a tresty za nedodržení. Byla zde rovněž popsána pravidla týkající se disciplíny, přijímání učňů a nabývání mistrovského práva. Lze předpokládat, že vzorem byly již prověřené řady soukenických cechů z Frýdlantu, Žitavy, Zhořelce či Závidova. Herrmann vysoce vyzdvihoval srozumitelnost a jasnou formulaci jednotlivých ustanovení, která podle něho více než dobře obstojí ve srovnání s jinými dobovými, dokonce císařskou kanceláří vydanými normami.²⁷³

Hodnocení valdštejnské epochy u Herrmanna nevyznívá tak kladně jako u Czoerniga. Všiml si především negativního dopadu, který měl na hospodářskou situaci ve městě masivní odchod protestantů poté, co Albrecht z Valdštejna začal uplatňovat rekatolizační nařízení.²⁷⁴ Odliv pracovních sil i kapitálu byl podle Herrmanna značný. Na druhou stranu byl ovšem v této době vybudován mistrovský a tovaryšský cechovní dům. Teprve za nového majitele, Matyáše hraběte z Gallasu, však byla

O historii regionu v první třetině 20. století nepsaly pouze vlastivědy. Součástí expozice Severočeského řemeslného muzea (Nordböhmisches Gewerbemuseum) v Liberci byla stará soukenická světnice dokumentující počátky zdejší textilní výroby. Reichenberg, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper, Band 1, Berlin: Deutscher Kommunal-Verlag, 1929.

275_„...die jedoch in vielen Stücken auf Beschränkung des früheren Maßes der Selbstverwaltung der Corporation hinauslaufen.“ HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 482.
 276_„Johann II. Bibrstein ist der nachweisbare Gründer der Tuchmanufactur in Reichenberg.“
 HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 29.
 Rudolf Anděl označuje tutěž osobu jako Jana III. z Bibrštejna. MELANOVÁ, Miloslava a kol.: Liberec. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 24. ISBN 978-80-7422-484-3.
 277_NEUMANN, Carl Gotthelf Theodor: *Geschichte von Görlitz*, Görlitz: E. Remer, 1850.
 HÜBSCH, F. L.: *Versuch einer Geschichte des böhmischen Handels*. Prag: Gottlieb Haase Söhne 1849.
 278_HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 31.
 279_„...erst in Folge der allmählichen Wiederausbreitung des deutschen Elementes in Böhmen waren unterdessen auf dem weiten Brachfelde hie und da, allerdings nur spärlich, neue Keime gewerblicher Tätigkeit aufgegangen.“ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 82.
 280_HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 83 an.
 281_„So nahm die nunmehr angesehenste, größte und wohlhabendste Genossenschaft Oesterreich's ihren Anfang.“ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 89.
 282_„Die Bevölkerung, wenn wir so sagen dürfen, war sich selbst, das heft der ihr allein zusagenden, naturgemäßen Thätigkeit, der Handel und Gewerbe, wiedergegeben, einer Thätigkeit – es kann nicht oft genug wiederholt werden – die ohne das Rechte Maß von Selbstbestimmung nimmermehr gedeihen wird. Und von nun an sollten Stadt und Land aus dieser Thätigkeit nicht wieder abgelenkt, ihrer Freiheiten nicht mehr beraubt werden und festgegründet steht der Ruf der Reichenberger Industrie in weiten Fernen wie im eigenen Lande. Was die Besten aus dem Hause Biberstein, die Urheber gewerblichen Lebens in Friedland-Reichenberg, vor fünf Jahrhunderten mit richtigem Verständnis angepflanzt, die graulichen Hussitenkriege aber bis zur Wurzel wieder ausgerottet; was die Edlen des Geschlechtes Rädern mit energischer, geschickter Hand auf's Neue und viel schöner, besser aufzubauen gestrebt, die „dreißig Jahre“ aber und die clericalfeudalen Erben Wallenstein's noch einmal mit dem gänzlichen Ruin bedroht hatten: das stand nunmehr verwirklicht da, der Mikrokosmos eines Industriegebietes, wie es von ähnlicher Bedeutung zu derselben Zeit im Ganze Lande Böhmen, ja in Oesterreich nicht mehr zu finden war.“ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 462–463.

cechu navrácena privilegia, která mu krátce před odchodem do exilu udělil Kryštof z Redernu, a mohlo tak pokračovat již dříve nastolené samosprávné směřování.²⁷⁵

Podstatným způsobem přispěl k bádání o počátcích hospodářského úspěchu Liberce zejména Hermann Hallwich. Co se týče vzniku soukenické tradice, jednoznačně spojoval příchod soukeníků a vznik cechu v Liberci již s Janem II. z Bibrštejna.²⁷⁶ Předpokládal totiž stejně jako Theodor Neumann a F. L. Hübsch²⁷⁷, že sem soukeníci přišli na počátku 15. století ze Zhořelce. Zdejší spory mezi „urozenými“ (Geschlechter) a řemeslníky (Handwerker) ukončily přísné tresty, které mnohé řemeslníky přinutily hledat si domov jinde. Hallwich se domníval, že alespoň někteří se usadili právě v Liberci a dával jejich příchod do souvislosti se vznikem zdejšího soukenického cechu v roce 1410.²⁷⁸

Hermann Hallwich považoval řemeslo za jeden z prvků německého kulturního vlivu, jehož nástup byl přerušován obdobím husitství. Až s obnovováním německého vlivu se začala řemeslná výroba znovu rozvíjet.²⁷⁹ Soukenické cechy doložil po polovině 15. století nejen pro Závídiv a Frýdlant, ale i pro podkrkonošská města Bí-

linu, Teplice a Krupku a také pro podkrkonošský Broumov a Trutnov a další města, vesměs s velkým podílem německého měšťanstva.

V Liberci pracovali jednotliví soukeníci znovu snad již roku 1575. Hallwich předpokládal, že byli do města pozváni Jáchymem Ulrichem z Rosenfeldu. Na rozdíl od svých předchůdců se nedomníval, že první uváděný soukenický mistr Urban Hoffmann byl v Liberci cizincem. Předpokládal, že synové libereckých měšťanů vyjeli „do ciziny“, přesněji do center redernských panství, Frýdlantu a Závídiva, aby se seznámili se soukenictvím, a Hoffmannův příchod v roce 1579 byl tak vlastně návratem vyučeného řemeslníka.

Zatímco J. G. Herrmann si všímá především cechovní organizace a jejích regulí, Hallwicha zajímala praktická, výrobní stránka věci. Považoval například za důležité, že se k soukeníci přidalo koncem 16. století barvířství. Ke zvyšování kvality a také ceny vyrobeného zboží bylo třeba vybudovat další zařízení. Hallwich uvedl, že první valchu vybudovali soukeníci svépomocí, až později byla postavena další na náklady vrchnosti. Tato drobná zmínka představuje jedno z mnoha míst v jeho díle, kdy proti sobě staví měšťanskou podnikavost a šlechtickou ziskuchtivost.

Od druhé poloviny 16. století registroval Hallwich počátky regulace obchodu s vlnou a snahu státu o podporu soukenictví, kterou připisoval zejména císaři Maximiliánovi II. Dokládal to vznikem prvních zpráv o stavu soukenictví v Čechách, zejména zprávou císařského komisaře Mikuláše Sladkého, který na svých cestách zjišťoval informace o stavu tohoto řemesla v Čechách.²⁸⁰ Hallwich, jistě i díky svému angažmá v hospodářské komoře, viděl soukenictví a organizaci výroby a obchodu s ním související v širší perspektivě, tedy jako řemeslo, z něhož postupně povstalo „nejpozoruhodnější, největší a nejblahobytnější společenství v Rakousku“, ²⁸¹ ve kterém byl Liberec jedním z jeho nejvýznamnějších center.

Hallwich viděl rozvoj libereckého průmyslu, jak jej znali současníci, v širokých souvislostech a klíčovým pro jeho rozvoj mu bylo téma svobody vnímané v občanském a současně hospodářském smyslu. Když téměř v závěru své knihy popisoval období osvícenství, které pro něho znamenalo počátek „nové doby“, zachytil dějiny regionu jako cestu k hospodářskému úspěchu.²⁸²

Rovněž v jablonecké vlastivědné tradici hrály hospodářství a počátky průmyslové výroby významnou roli, jak dokládá rozsáhlý oddíl věnovaný výrobě (Von der Industrie) v díle Adolfa Bendy. Uvedl ho informací, že Čechy byly již v nejstarších dobách obchodním prostorem Německa a česká výroba je „dítětem“ té německé.²⁸³ Jde zřejmě o simplifikaci náhledů, které převzal z díla Ludwiga Schlesingera, z něhož čerpal také obecný historický úvod. S jeho pomocí vykreslil základní obraz historického vývoje zdejší výrobní činnosti od uhlířství v nejstarších dobách přes pěstování a zpracování lnu až po sklářství. Další významné obory, pasířství, výroba dóziček a olejomalba i soukenictví, byly již záležitostí 19. století.

Mnohem soustavněji než liberečtí autoři, kteří ho považovali za okrajové a spojovali ho s venkovským prostředím, si Benda všiml plátenictví. To v celé oblasti Jizerských hor předcházelo rozšíření soukenictví. Pěstování lnu mělo v regionu vzhledem ke klimatickým podmínkám dlouhou tradici. Plátenictví označil Benda, zřejmě opět dle Schlesingera, za nejstarší výrobní odvětví v Čechách. Jeho počátek kladl do 11. století. V 15. století se začalo rozvíjet na Liberecku, které se posléze stalo jeho hlavním centrem v Čechách. Vznik plátenických cechů ve Frýdlantě a Liberci spojoval až s koncem 16. století, neboť bylo v městském prostředí vlastně organizačním završením již předtím existující venkovské domácí výroby. Zadávání práce venkovským tkalcům z městského centra bylo charakteristickým rysem tohoto odvětví. Postupně se tak rozvinul princip rozptýlené manufaktury.²⁸⁴ V případě Jablonce, jenž byl až do roku 1808 pouhou vsí, byli zpočátku zadavateli práce zřejmě měšťané z Liberce.

Protože Jablonec postrádal městskou středověkou tradici, neměla zde cechovní organizace tak zásadní význam, jaký jí připisovali liberečtí vlastivědci. Benda pod dojmem současné situace považoval cechy za přežitek, a proto se zaměřil zejména na náznaky počínající průmyslové výroby. V poznámce například zmínil počínající Kateřiny z Redernu z roku 1609, kdy usadila 24 chudých tkalců v oblasti dnešních Kateřinek, čímž k ne-libosti libereckých měšťanských řemeslníků narušila jejich cechovní privilegia a vytvořila tak konkurenční prostředí.²⁸⁵ Počátky průmyslové výroby v oblasti spat-

283 „„Schon in dem ältesten Zeiten wurde Böhmen in das Handelsgebiet Deutschland einbezogen, wie auch die böhmische Industrie ein Kind der deutschen genannt werden muß.“ BENDA, Adolf: *Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*, s. 211.

284 „Obdobný systém [organizace exportu vývozními firmami a zadávání výroby malým dílnám a drobným výrobcům] se na Jablonecku později uplatnil i ve výrobě bižuterie, a udržel se až do poloviny 20. století.

285 BENDA, Adolf: *Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*, s. 216. Benda se odvolával na Hallwicha. HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*

286 BENDA, Adolf: *Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*, s. 216.

287 BENDA, Adolf: *Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*, s. 216.

288 NOVÁ, Jana: Adolf Benda a Adolf Lilie. Dva pohledy na dějiny Jablonce nad Nisou. *Fontes Nissae – Prameny Nisy*, Liberec 2005, s. 24–37. ISSN 1213-5797.

řoval Benda v podniku již Czoernigem uváděného Petera Lehmannna, který v roce 1605 vybudoval v Liberci barvírnu plátna. Vyzdvihoval také existenci libereckého obecního „Brechtshausu“, který již dříve sloužil okolním pěstitelům lnu i místním pláteníkům.²⁸⁶ Po třicetileté válce, která rozvoj výroby poškodila, došlo k novému růstu. V roce 1700 vytvořili zušlechťovatelé plátna (mandlováním a barvením Leinwand-Mangelern und Leinwand-Färbern) téměř z celých severních Čech nové cechovní společenství nejprve se sídlem v Jablonném v Podještědí (Gabel) a posléze v Liberci. Zahrnoval řemeslníky z Jablonného, Frýdlantu, Mimoně, Lípy, Zákup (Reichstadt), Cvikova (Zwickau), Chrastavy, Hodkovic, Bílého Potočka, Holen a Ostritz, Stráže pod Ralskem (Wartenberg), Rumburku, Osečné (Oschitz), Liberce a Turnova.²⁸⁷ Nejednalo se však již o typický městský cech, spíše o obchodní společenství s některými moderními prvky. Cechy považoval Benda za problematické nejen kvůli zkosnatělé organizaci brzdící rozvoj výroby, ale také ze sociálních důvodů. Zmiňoval rozpory mezi mistry a tovaryši v Liberci a následné první „stávky“. Záměr o tuto problematiku v minulosti odrážel skutečnost, že organizace výroby a její reglementace byly v Jablonci ve druhé polovině 19. století aktuálním tématem a Benda se osobně dotýkala. Jako drobný řemeslník byl svědkem jednání, která probíhala mezi okresním hejtmanstvím a libereckou živnostenskou komorou v souvislosti s hospodářskou krizí v polovině 70. let 19. století.²⁸⁸

Soukenictví označoval Benda rovněž za prastaré řemeslo, na rozdíl od plátenictví ale spojené výhradně s městským prostředím. Samozřejmě se nemohl vyhnout zmínce o vzniku libereckého cechu v poslední čtvrtině 16. století, rychle však obrátil pozornost k počátkům

289_BENDA, Adolf: *Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*, s. 229.

290_BENDA, Adolf: *Geschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*, 259 an.

291_Citová H. Hallwicha. HALLWICH, Hermann: *Nordböhmen auf der Wiener Weltausstellung in Wien 1873*. Reichenberg 1873.

292_Nejvýznamnějším dílem věnovaným dějinám sklářství je práce Karla R. Fischera vydaná Spolkem pro dějiny Němců v Čechách. FISCHER, Karl R.: *Die Schürer von Waldheim. Beiträge zur Geschichte eines Glasmachergeschlechtes*. Prag: Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1924.

293_LILIE, Adolf [ed.]: *Der politische Bezirk Gablonz (Gerichtsbezirke Gablonz und Tannwald)*, o textilnictví s. 195.

294_LILIE, Adolf [ed.]: *Der politische Bezirk Gablonz (Gerichtsbezirke Gablonz und Tannwald)*, s. 169 an.

295_LILIE, Adolf [ed.]: *Der politische Bezirk Gablonz (Gerichtsbezirke Gablonz und Tannwald)*, s. 46–47.

průmyslové výroby. Jako nejstarší v rakouské monarchii jmenoval továrnu Johanna Baptista Fremmricha na výrobu sukna v městečku Plánice (Planitz) na Klatovsku, založenou v roce 1710. V Liberci byl prvním takovým podnikatelem až na konci 18. století Johann Georg Berger. Na Jablonecko se soukenické podnikání dostalo až v prvních desetiletích 19. století a bylo tedy spíše předmětem popisu současnosti než dějinného líčení.²⁸⁹

Adolf Benda byl prvním vlastivědcem, který se věnoval dějinám sklářství na Jablonecku.²⁹⁰ Zajímavá je v této souvislosti absence tématu v jabloneckém dodatku k Czoernigovu topograficko-historicko-statistickému popisu Liberce. Ten se zabýval až novodobou bižuterní výrobou; sklářskou tradici, která jí předcházela, Czoernig vůbec nezmiňuje. Benda uvedl text o sklářství opět velmi zešíroka. Po exkurzu do starověku a krátké zmínce o Rakousku informoval čtenáře, že již ve 14. století kvetlo sklářství také v Čechách. Za jednu z nejstarších sklářských oblastí považoval okolí Nového Boru a Kamenického Šenova. Právě odtud podle něho přišli první skláři do okolí Jablonce, a začali provozovat sklárnu ve Mšeně založenou Adamem z Vartenberka.²⁹¹ Také u ostatních sklárů v Jizerských horách zdůrazňoval Benda zakladatelskou a podnikatelskou úlohu šlechty. Novější badatelé se poté zaměřili více na sklářské rody a opravili tak Bendovy nepřesnosti a chyby.²⁹²

Pro Lilieho vlastivědu z roku 1895, respektive pro Josefa Nitscheho, který byl autorem kapitoly věnované průmyslu, již byly hlavními obory pro Jablonecko sklářství a bižuterní výroba, textilnictví se věnoval jen velmi okrajově.²⁹³ Navíc ještě více než Benda směřoval svůj zájem k současnosti, což bylo v případě velmi mladého Jablonce pochopitelné. V historické perspektivě pojednávala vlastivěda jabloneckého okresu pouze o sklářství, které začalo být považováno za jednu ze stěžejních historických tradic Jablonecka. Zdůrazňování sklářství a upožadování textilnictví můžeme vnímat také jako důsledek snahy profilovat se vůči sousednímu Liberci.

Podkapitulu o dějinách sklářství zpracoval Ferdinand Thomas.²⁹⁴ Bendův výklad ztlačil posunul. Sklářství se podle něho šířilo ze Slezska, kde byly sklárny zmiňovány již v polovině 14. století. Nejvýznamnějším sklářským rodem zde byli Preußlerové. Sklárny se stěhovaly z důvodu nedostatku dřeva. Přes hřbety Krkonoš

Adolf Lilie, archiv autorky

se sklářství rozšířilo do Jizerských hor. Z východního směru se k Jablonecku sklářská tradice nejvíce přiblížila v poslední čtvrtině 16. století, kdy byla založena sklárna v Rejdicích. Západně od Jablonce pracovala již od první třetiny 16. století sklářská huť ve Falknově u Nového Boru. Sklářský rod Schürerů přišel poté na Jablonecko právě z této oblasti. V roce 1558 byla založena další sklárna v Huti (Labau).

Pro dějiny Jablonce i zdejší sklářské výroby je podstatný především příběh již zmíněné sklářské huti ve Mšeně. Na přelomu 16. a 17. století již osada vyrostla okolo sklárny převyšovala význam nedalekého Jablonce. Statek (Rittergut), jenž k ní patřil, zahrnoval část území, které mnohem později rostoucí Jablonec pohltil. Byl v poddanském vztahu k majiteli panství (vázá na něm robotní povinnost), ale měl vlastního rychtáře. Benda považoval za jeho zakladatele Erharda Ewalda a vznik sklárny kladl do roku 1608, což Thomas označil ve světle nových zjištění za chybné. I jeho údaje byly ale záhy novějším badáním opraveny. Sklárna ve Mšeně byla založena již v roce 1548, jak uvádí, nikoli však Hansem Schürem z Waldheimu.²⁹⁵ K omylům docházelo velmi snadno. Sklářské rodiny byly navzájem spřízněné a sklářští odborníci si najímali uvolněné sklárny.

Anton Franz Ressel v obdobné vlastivědě libereckého okresu čerpal pro kapitolu Gewerbe und Industrie z děl starších autorů, zejména Anschiringera a Hallwicha.²⁹⁶ Ranému rozvoji řemeslné výroby podle něho vděčilo Liberecko zejména kontaktu s kultivovanějšími oblastmi na severozápadě, odkud se rozšířilo především plátenictví a soukenictví.²⁹⁷ U plátenictví si podobně jako Benda všímal organizace výroby a zajímala ho rovněž sociální situace. Nastínil vývoj, v němž bylo předemíněno přize a tkaní plátna nejprve záležitostí venkovských obyvatel. Postupně převzali výrobu řemeslníci. Pláteníci z každé stolice (Webstuhl) platili vrchnosti poplatek (Stuhlgeld) a za každého učně a tovaryše další (Weberzins). Ve Frýdlantě a Liberci bylo podle Ressela plátenictví obvyklým řemeslem již v 15. století. Po přerušení způsobeném husitskými válkami nastal jeho druhý rozkvět na konci 16. století a trval až do třicetileté války.

U soukenictví, které bylo díky starším vlastivědcům považováno za základ prosperity Liberce, se Ressel snažil načrtnout geografický i kulturní posun. Popsal cestu, kterou se do regionu dostalo, a upevnil tak jeho spojení s německojazyčným prostředím a německým kulturním vlivem. Prvky tohoto narativu jsou patrné již u J. G. Herrmanna. Kořeny soukenictví spatřoval sice Ressel v Nizozemí, avšak podstatnou pro něj byla skutečnost, že ve 13. století se vlámští soukeníci usadili v Sasku, Braniborsku, Slezsku a Horní Lužici, kde se staly zvlášť významnými centry Žitava a Zhořelec. Jako impulz, jímž započal rozvoj soukenictví ve Frýdlantě a Liberci, jsou líčeny události ve Zhořelci z konce 14. století. V jejich důsledku došlo k migraci řemeslníků. Pro tento klíčový kulturní přenos využil Ressel obdobný model vyprávění, který se ve vlastivědné literatuře jizerskohorského regionu objevil v souvislosti s popisem alternativní trasy obchodní stezky. Ve chvíli, kdy starší hospodářské centrum „zkostnatělo“ a ustrnulo v obhajobě své pozice, když odmítlo inovaci, nabídl Liberec prostor pro obnovu prosperity a stal se alternativním centrem ekonomické obrody. O tom, že se jednalo o oblíbenou vyprávěcí figuru, svědčí i její jablonecká varianta. Již Adolf Benda vylíčil, jak na počátku 19. století soukeníci, které nepřijal liberecký cech, odešli do sousedního Jablonce. Jablonec tak v tomto modelovém příběhu přebíral libereckou pozici.

Frýdlantu byla v rámci dějinného narativu tradičně přisuzována naopak role předchůdce a také jakéhosi přechodového nebo převodního článku mezi Libercem a Horní Lužicí či Slezskem. Julius Helbig se problematice řemeslných a výrobních odvětví, včetně soukenictví, detailně nevěnoval. To posléze učinil až Anton Franz Ressel. Došlo tak k zajímavé situaci, kdy starší vlastivědní badatelé připisovali Frýdlantu delší tradici, která však dosud nebyla soustavněji probádána a přehledně publikována. Naopak Liberec, jehož dějiny na tuto starší frýdlantskou tradici poukazovaly, se již honosil několika přehledně zpracovanými díly. K počátku libereckého soukenictví, které definoval již Hallwich, a ke vzniku soukenického cechu v roce 1410 přidal tedy teprve Ressel pramenně podložené údaje o situaci ve Frýdlantě. Zdejší cech doložil k roku 1441, předpokládal však, že byl starší. K jeho obnově po zničujících husitských válkách došlo v roce 1532 a nový cechovní řád Bedřicha z Redernu pro Frýdlant byl datován rokem 1562. Až teprve o téměř dvě desetítky let později následoval mezník, s nímž byl obvykle spojován počátek liberecké prosperity, příchod soukenických mistrů a obnova libereckého cechu v roce 1579.

Ressel byl také prvním vlastivědcem, který se soustavněji zabýval sociální problematikou a v obou svých pracích ukazoval, jak se již záhy k hospodářskému úspěchu soukenictví vázala. Popsal, jak se v roce 1588 ve Frýdlantě i Liberci spojili pláteníci a soukeníci a založili bratrstvo tovaryšů („Gesellen-Brüderschaft“). V roce 1619 byl vypracován tovaryšský řád (Tuchknappen – Ordnung), který Ressel považoval za první regulaci na poli dělnické otázky.

Díky širšímu geografickému vymezení předmětu svých vlastivěd se Ressel na rozdíl od předchozích vlastivědců zaměřených vesměs přímo na dějiny městských center věnoval také alespoň okrajově i dalším hospodářským oborům a výrobním odvětvím. Ve vlastivědě libereckého okresu se krátce zmínil o sklárství.²⁹⁸ To se v jeho podání rozvíjelo nejprve ve 14. století na slezské straně Krkonoše a Jizerských hor. Po sklárnách na vartenberském panství založila Kateřina z Redernu sklárny také na redernských panstvích, v Dolním Hanychově a Bedřichově. Vrchnostenské podnikání, využívající zejména bohatství zdejších lesů, bylo ovšem na Liberecko a zvláště na Frýdlantsko podstatně různorodější. Například již

296 _RESSER, Anton Franz (ed.): *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes*, s. 258 an.

297 „Der fortwährende Verkehr der hiesigen Bevölkerung mit jener der nordwestlich angrenzenden, bereits auf höhere Kulturstufe stehenden Gebiete trug dazu bei, daß im kurzer Zeit auch andere Gewerbebezüge daselbst heimisch wurden, so vor allem die Leinen- und Tuchweberei.“ RESSEL, Anton Franz (ed.): *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes*, s. 258.

298 _RESSER, Anton Franz (ed.): *Heimatskunde des Reichenberger Bezirkes*, s. 306 an.

299_ *Heimatkunde des Bezirkes Friedland in Böhmen, Allgemeiner Theil III., 2. Heft.* s. 75an.

300_ AUBIN, Gustav: Die Leinenweberzechen in Zittau, Bautzen und Görlitz. Darstellungen und Urkunden, in: *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 104, 1915, s. 577–649 a 599–601; KUNZE, Arno: *Die Verlagsbeziehungen des Nürnberger Handelskapitales zum sächsisch-böhmischen Leinwandproduktionsgebiete im 16. und 17. Jahrhundert.* Reichenberg, Stiepel, 1926; JECHT, Horst: *Beiträge zur Geschichte des ostdeutschen Waidhandels und Tuchmachergewerbes.* Görlitz: Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften 1923.

za posledních Bibrštejnů byla poblíž Frýdlantu založena papírna, kterou v roce 1590 významně rozšířil Melchior z Redernu. Redernové podporovali na svých panstvích dolování. To je spojeno především se založením Nového Města pod Smrkem v roce 1584. V Resselových Dějinách frýdlantského okresu ovšem témata spojená s počátky průmyslu nehrála klíčovou roli. Zřejmě se zde projevila stagnace regionu, jehož zaostávání za prudce se rozvíjícím Libercem bylo v době vydání vlastivědy, na počátku 20. století, již značné. Hlavní zdroj obživy obyvatel okresu představoval podle Ressela i v historické perspektivě chov dobytka a zemědělství.

Ernst Alwin Seeliger, který vnesl do Helbigem a Resselem často poněkud nesystematicky vyprávěných dějin Frýdlantska stručnost a přehlednost, věnoval naopak hospodářským záležitostem v nové vlastivědné řadě frýdlantského okresu téměř celý jeden sešit.²⁹⁹ V rámci této kapitoly je hodně prostoru věnováno zemědělství, lesnictví i výrobním oborům s nimi souvisejícím a rovněž dolování. Nechybějí však ani podkapitolky zaměřené na plátenictví a soukenictví, které jsou vlastně ve vlastivědné produkci Frýdlantska prvním soustavným specializovaným výkladem na toto téma. Tomu také odpovídaly zdroje, z nichž Seeliger čerpal. Vedle Hallwicha a Ressela šlo často o poměrně nová díla hornolužických autorů.³⁰⁰ Od Arna Kunzeho například převzal pramenně podloženou informaci o spojení frýdlantských obchodníků s norimberskými finančníky, která podtrhla historický význam zdější výroby.

Plátenictví popsal jako původně domáckou výrobu, která se až později stala řemeslnou výrobou spojenou s městským prostředím. Venkovská výroba byla postupně podřízena cechům vznikajícím ve městech. Městští tkalci se začali sdružovat a získávat privilegia. Mistrem se mohl stát pouze měšťan. V roce 1564 byl ve Frýdlantě postaven městský Flachsbrechhaus, kde měl kdokoli možnost si len za poplatek zpracovat. Stály zde také barvírna a bělidlo. Rovněž obchod s přízí a plátnem se soustředil ve městech. Vznikala tak síť objednavatelů a obchodníků, faktorů, kteří působili v celé oblasti Horní Lužice. Soukenictví bylo naopak i podle Seeligera řemeslem čistě městským. Stejně jako v ostatních hornolužických městech, byl také ve Frýdlantě soukenický cech tím nejvýznamnějším. Počátek výroby sukna ve Frýdlan-

tě kladl Seeliger na základě pramenů již do 13. a 14. století. Již tehdy údajně žitavští krejčí kupovali frýdlantské sukno. V roce 1381 stála také ve Frýdlantě valcha, nikoli však na pozemcích města, ale hradu, a poplatek se platil vrchnosti. V roce 1530 byla před Horní bránou vystavěna barvírna. Z ní se poplatek platil naopak do městské pokladny. V roce 1441 potvrdil Oldřich z Bibrštejna privilegia cechu a právě tento cechovní pořádek se podle Seeligera stal předlohou libereckého z roku 1599.

Za klíčové pro rozvoj soukenictví považoval Seeliger obchodní kontakty s hornolužickými městy. Frýdlantští soukeníci podle něho nejprve obchodovali výhradně v úzce vymezené oblasti v okolí města. Teprve v roce 1525 jim bylo městskou radou ve Zhořelci dovoleno dovážet své výrobky na zdejší trh. Ve třicátých letech 16. století navázali spojení s budyšínskými obchodníky a na počátku 17. století začali zboží vozit také do Prahy. Vydávalo se rovněž do Polska. Obchod byl především v rukou obchodníků se surovinami. Obchod a kontakt se zahraničními trhy se u některých meziválečných vlastivědců stal nově zdůrazňovaným prvkem a najdeme ho v souvislosti s růstem významu sklářské a zejména bižuterní výroby jako významné téma v textech Karla R. Fischera.

V textech Viktora Luga pro monografii Liberce z roku 1929 i pro novou vlastivědnou řadu nehrála hospodářská témata podstatnou roli. Význam Liberce již nebyl spatřován v jeho hospodářské síle, ale spíše v jeho politických ambicích. Lug ho líčil jako centrum kulturních a politických snah českých Němců. Části věnované historii členil na etapy vlády jednotlivých vrchností a změny hospodářských podmínek připisoval jejich aktivitě či pasivitě, což byl vzhledem k Seeligerovým pracím i ve srovnání s díly Karla R. Fischera krok zpět. Soukenictví bylo pro Luga součástí dějin Liberce, nikoli však zvlášť vyzdvihovanou, jak tomu bylo v pracích Herrmannových či Hallwichových. Pro starší vlastivědy charakteristické zdůrazňování hospodářských aspektů německé kultury se zcela vytratilo.

V jablonecké meziválečné vlastivědné produkci zůstal klíčový význam hospodářských témat a zejména sklářství pro dějiny Jablonce a Jablonecka zachován. V nové vlastivědné řadě sice nevyšel dlouho očekávaný shrnující díl, který měl být zřejmě završením celoživotní badatelské práce předního regionálního odborníka

v tomto oboru, Karla R. Fischera, avšak jeho dosavadní dílo našlo u odborné i laické veřejnosti velký ohlas. Zformulování narativu, jenž se pak promítl v představách o významu sklářství pro jablonecký region, Fischer provedl v krátkém úvodním textu pro monografii o Jablonci z roku 1930 nazvaném *Anfänge der Glasindustrie und des Welthandels*.³⁰¹ Fischer do něho zahrnul nejen sklářskou tradici, ale rovněž broušení kamenů a skla, které se na Jablonecku ujalo na počátku 18. století, a pasířství, jež zde zakořenilo v poslední třetině 18. století. Tyto tři výrobní obory dohromady daly v 19. století vzniknout specifickému „jabloneckému“ bižuternímu průmyslu. Hospodářský úspěch Jablonce dovršil ještě další faktor. Tím byl obchod se světem – export. První pokusy vyvážet sklářské zboží datoval Fischer do přelomu 17. a 18. století. Průkopníkem dálkového obchodu byl Georg Franz Kreybich z Kamenického Šenova. V 18. století se pak už i místní obchodníci pokoušeli dostat jablonecké výrobky na cizí trhy. Jablonecké zboží si tak postupně získalo světový věhlas.

Že bylo možno skloubit starý nacionálně-liberální zájem o hospodářské prvky kultury a o nové metody užívané vlastivědci ovlivněnými národovectvím, je patrné z textů, které pro monografii Jablonce z roku 1930 a pro samostatný sešit, jenž se věnuje osídlení a pomístním názvům, napsal Ernst Schwarz.³⁰²

Ačkoli se text zabýval primárně osídlením a pomístními jmény, hlásil se k hospodářské metodě. V případě Jablonecka spojoval německé osídlení jednoznačně s hospodářskými motivy, především se sklářským podnikáním šlecht. Nepovažoval za správné, alespoň v této oblasti, spojovat germanizaci s pobělohorskými událostmi, tedy s velkými politickými dějinami, ale naopak se snahou vrchnosti zefektivnit hospodářství svých panství.³⁰³

Osobnost v dějinách regionu

Nejen hledání klíčových historických okamžiků, ale také osobností jakožto vzorů je neoddělitelně spjata s konstruováním vlastního obrazu, identity. Vzhledem k zaměření na dějiny měst a hospodářské dějiny by bylo nasnadě se domnívat, že hrdiny libereckých, frýdlantských a jabloneckých regionálních dějin budou měšťané, řemeslníci a podnikatelé. Již několikrát jsem ale zmínila,

³⁰¹ *Gablonz, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper*, Band 6, Berlin: Deutscher Kommunal-Verlag, 1930, s. 25–28.

³⁰² SCHWARZ, Ernst: *Besiedlung*, in: *Gablonz, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper*, Band 6, Berlin: Deutscher Kommunal-Verlag, 1930, s. 23–24.

³⁰³ „Auf tschechischer Seite wird heute noch gern behauptet, daß erst nach der Schlacht am Weißen Berge (1620) eine bewußte Germanisierung durch den Staat eingesetzt habe. Für unsere Industriegegend ist die Unrichtigkeit dieser Anschauung durch die vorgebrachten Daten wohl klar genug erwiesen. Sowohl die erste wie die zweite Schicht der Besiedlung hat hier schon früher stattgefunden. Auch die Besiedlungstätigkeit der dritten Stufe nach dem Abschluß des deutschen Krieges kann nicht außer Zusammenhang mit den früheren Unternehmungen gestellt werden. Es ist nichts Neues, sondern nur die eine Wiederaufnahme schon bestehender und bewährter wirtschaftlicher Methode.“ SCHWARZ, Ernst: *Besiedlung*, in: *Gablonz, Die sudetendeutschen Selbstverwaltungskörper*, Band 6, Berlin: Deutscher Kommunal-Verlag, 1930, s. 23–24.

³⁰⁴ „Es ist in der That merkwürdig, daß alle die sechs Familien, die von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart einander im Besitze von Reichenberg nachfolgten, rühmlich in der Geschichte glänzen, durch Männer, die, tapfer im Felde, klug im Rathe, wohlthätig und prachtliebend zu Hause, sich als Helden, Staatsmänner und Vaterlandsfreunde Dank und die Anerkennung von Fürst und Vaterland erwarben.“ CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. 47.

že hybateli veškerého dění byli přes všechn obdiv liberálně-nacionálních autorů k měšťanskému prostředí především šlechticí majitelé. Roli zde jistě hrál i charakter a četnost dochovaných pramenů, díky nimž vystupoval jejich obraz z regionálních dějin nejplastičtěji.

Představa, že právě vrchnost určovala členění a charakter dějinných etap, byla pevně zakotvena zejména v dílech libereckých a frýdlantských autorů. Chronologické členění dějinného výkladu na období vlády jednotlivých šlechtických rodů, v jejichž majetku se panství i města Frýdlant a Liberec nacházela, použil již nejstarší autor zkoumané regionální vlastivědné tradice Johann Carl Rohn. Šlechticí majitelé vystupovali jako tvůrci dějin i v díle Carla Josepha Czoerniga.³⁰⁴

Změna postoje ke šlechtě nastala ve druhé polovině 19. století. Vlastivědci sice stále zachovávali šlechtické etapy jako základní chronologické celky, obdiv ke šlechtě se ale pomalu vytrácel. Události regionálních dějin již nebyly líčeny jako série zásluh vrchnosti, ale jako řetězec rozhodnutí nejen blahodárných, ale často i pro rozvoj nepříznivých. Šlechta byla podrobována kritice z liberálních pozic zejména v díle Hermanna Hallwicha.

Z hlediska identifikace předků jako vzorů je zařazení biografických medailonků významných osobností regionu do vlastivědy jabloneckého politického okresu z konce 19. století velmi důležité. Šlo zřejmě o pedagogický záměr. O důležitosti vhodných vzorů především pro školní děti a mládež se její autor Adolf Lilie vyjádřil na-

305_*Festschrift gewidmet den verehrlichen Theilnehmern an der 17. Hauptversammlung des Deutschen Landeslehrervereins in Böhmen zu Gablonz a. d. N. in den Tagen des 6., 7. und 8. August 1891.* Gablonz a. N.: Lehrerverein, 1891.

306_*Heimatkunde des Bezirkes Friedland in Böhmen, Allgemeiner Theil III., 3. Heft., s. 150–168.*

307_*Heimatkunde des Kreises Reichenberg, Sudetenland (dříve Heimatkunde des Bezirkes Reichenberg), III. / 3. Reichenberg: Lehrervereine des Bezirkes Reichenberg, Verein für Heimatkunde des Jeschken-Iser Gauces, 1938.*

308_*„Haben im Vorangehenden die Zustände der Heimat und ihre Entwicklung den Gang der Erzählung bestimmt, so sollen im folgenden die Träger des Geschehens, die handelnden Menschen, noch schärfer ins Auge gefaßt werden. Es gilt, ihre Herkunft und ihr Volkstum festzustellen, ihren Bildungsgang und ihren Zusammenhang mit den geistigen und politischen Mächten der Zeit aufzuzeigen und die durch Stellung, Wirken und Schicksal sich aus dem Menschenstrom hervorhebenden Geschlechter und Einzelpersonen zu schildern. Wegweisen ist dabei die altbeständige Gliederung in Herrschaftsbesitzer mit ihren Lehnleuten und Beamten, in Geistliche, Lehrer, Schriftsteller und Künstler, in erwerbstätige Bürger und Bauern.“ Heimatkunde des Kreises Reichenberg, Sudetenland, 1938, s. 151.*

309_*„Die politischen Führer der Siedlungszeit und Jahrhunderte darüber hinaus waren Glieder des Adels. Selten nur taucht in der Geschichte der Heimat wie aus weiter Ferne die Gestalt des Landesherrn empor.“ Heimatkunde des Kreises Reichenberg, Sudetenland, s. 152.*

příklad v drobném spisku vydaném pro účastníky sjezdu německých učitelských spolků v roce 1891.³⁰⁵ Historických osobností je však mezi nimi kvůli poměrně mladým dějinám Jablonce pomálu. Jednalo se téměř výhradně o současníky, úspěšné podnikatele či politiky, duchovní a učitele.

Národovecký proud přinesl do vnímání role osobnosti v dějinách nové akcenty. Již v Katechismu pro sudetské Němce použil Erich Gierach princip „přisvojování si“ historických osobností. Sestavil prakticky seznam historických osobností, které byly podle něho pilíři společných dějin „sudetských“ Němců. Ve třech svazcích knihy *Sudetendeutsche Lebensbilder*, které vyšly postupně v letech 1926, 1930 a 1934 nákladem Německé společnosti pro vědu a umění v Československu (Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowakische Republik), soupis podstatně rozšířil. Publikace obsahovala podrobné životopisy jednotlivých osobností z různých oborů (politiky, práva, vědy, umění a dalších) od dávné minulosti až po současnost. Zdá se, že tento koncept, který čerpal do značné míry z regionálních vlastivěd, neboť uváděl množství regionálních osobností, případně se zabýval důsledky jejich rozhodnutí a činnosti pro německé regiony, mohl zpětně ovlivnit způsob uspořádání historické látky u místních autorů.

Konkrétním a dosti specifickým příkladem národoveckého vlivu jsou texty Ernsta Alwina Seeliger. Ve frydlantské vlastivědné řadě ještě částečně navázal na šlech-

tické etapy, když k době před třicetiletou válkou zařadil vedle kapitol věnovaných jednotlivým odvětvím (právu, hospodářství atd.) také kapitolu Majitelé panství (Die Herrschaftsbesitzer) rozdělenou na podkapitoly Páni z Bibrštejna a Páni z Redernu (Die Herren von Biberstein a Die Herren von Redern).³⁰⁶ Již v nové liberecké vlastivědné řadě však postupoval odlišným způsobem odrážejícím stoupající význam role osobnosti v dějinách. Celý jeden sešit nese název Vůdci mužové před rokem 1618 a jejich národnost (Führende Männer vor 1618 und ihr Volkstum).³⁰⁷ Na jeho počátku postuloval Seeliger výchozí diskusí, že má-li být líčen historický vývoj domoviny, musí být zkoumán původ, národní charakter, utváření jeho nositelů v souvislosti s duchovními a politickými silami doby.³⁰⁸

Respektoval přitom dobovou společenskou skladbu, takže nejvlivnější skupinou mu pro dané období byla opět šlechta, již i v dílčím nadpisu přisoudil roli politického vedení (I. Der Adel, der politische Führer der Bevölkerung). Šlechta však jen zřídka pocházela z dané oblasti a byla dosazována panovníkem.³⁰⁹ Za romantickou proto označil Palackého představu, že přední šlechtické rody byly českého původu. Charakter osobních i pomístních jmen v prostoru severozápadních Čech, odkazujících na Slezsko a Horní Lužici, a také provázanost šlechtických rodů podle Seeliger zřetelně ukazovaly, že šlechtu v tomto období nelze dělit dle národnosti na českou a německou.

Odlišné je to ale u vůdcích osobností duchovního života (II. Die Führer der Bevölkerung des Geistesleben). Duchovními vůdci lidu rozuměl Seeliger nejen kněží, ale také učitele, literáty, umělce a vůbec všechny, které lze charakterizovat vzděláním a dílem (durch Bildungsgang und Wirken erkennen lassen), čítaje v to umění i vědu. V této části hojně využil staršími vlastivědnými badateli sestavované soupisy duchovních a učitelů, zvláště pro dobu reformace, a rozšířil je o spisovatele a umělce. Skrze mapování jejich původu a migrace pak dokládal německý charakter kultury regionu a její spjatost s příhraničními oblastmi.

Některé osobnosti vystupují z dějinných popisů vlastivědců regionu horního Poníší jen mlhavě, jiné jsou plastičtější. Jsou i takové, které rámec regionu značně přesahují. Lze pak nejen pozorovat vývoj obrazu takové

osobnosti v jednotlivých vlastivědných dílech, ale rovněž sledovat prolínání regionální a centrální perspektivy. Ideální postavou je v tomto smyslu Albrecht z Valdštejna.

Albrecht z Valdštejna

Albrecht z Valdštejna je nesporně osobností, jejíž otisk v dějinách regionu nelze pominout. Je ale zároveň vlastivědci nahlížen z různých úhlů. Johann Carl Rohn vyzdvihoval u Valdštejna vzhledem ke svému pevnému katolickému postoji především jeho protireformační aktivitu. Až ve druhé řadě se zabýval jeho hospodářskými opatřeními, zejména ražbou vlastních mincí.³¹⁰ Ličil také rozvoj městské „infrastruktury“ Liberce, hlavně stavbu vodovodu.³¹¹ Valdštejnovu osobnost a zjev popsal v heroickém stylu jako „...velikého a neohroženého ducha, avšak nepokojného nepřitele míru. Muže vysokého a silného těla, spíš přísné než krásné tváře, který žil v souladu se svou přirozeností, spal málo, pracoval stále, snadno snášel chlad a hlad, vyhýbal se smyslnosti a temperamentu...“³¹²

Oproti tomu Carl Joseph Czoernig považoval Valdštejnův obraz líčený z hlediska politických dějin a zkrslý básnickou tradicí za nedostatečný. Zajímal se především o jeho vztah k dominiu, které muselo nést břemeno financování jeho vojenských a politických plánů. To předpokládalo dobrou organizaci, bezpodmínečné plnění povinností a kázeň, kterou Valdštejn vyžadoval nejen od svých vojáků, ale také od svých úředníků a poddaných.³¹³ Jeho nesmlouvavost se odrážela mimo jiné v přísné rekatolizaci, v jejímž důsledku mnoho poddaných jeho panství opustilo. Avšak podle Czoerniga byly jeho důvody spíše politické než náboženské, neboť, jak poznamenal, ve vojenském prostředí byl k protestantům tolerantní. Protestantů na svých panstvích se tedy Valdštejn podle Czoerniga zbavoval proto, že předpokládal jejich přetrvávající loajalitu k předchozímu majiteli Kryštofovi z Redernu, jenž se stále snažil uplatňovat své nároky.³¹⁴ V souvislosti s povýšením na vévodu z Frýdlantu v roce 1625 věnoval Czoernig značnou pozornost způsobu organizace a správy panství a výrazné tendenci k jejich autonomii.³¹⁵

Vůči městu Liberci vystupoval Valdštejn podle Czoernigova názoru despoticky. Požadoval absolutní poslušnost a zejména plnění kontribučních povinností.

³¹⁰ ROHN, Johann Carl, *Chronik Vormalts Boehmischer Cron-Lehen*, s. 158.

³¹¹ ROHN, Johann Carl, *Chronik Vormalts Boehmischer Cron-Lehen*, s. 174 an.

³¹² „Albrecht Waldstein war von grossen, und unerschrockenen Geist, aber unruhig, und ein Feind des Friedens: von hohen, und starken Leib, mehr von herrlichen, als lieblichen Angesicht; lebte der Natur nach mäßig, schliefte wenig, arbeitete stets, duldete leichtlich die Kälte und Hunger, flohe die Wollüste, und übermunde durch Mäßigkeit, und Übung der Waffen die Beschwenüß des *Podagra*, und Alters; redete wenig, gedachte viel, er war tapfer, und scharfsinnig, wundersam in Anwerbung, und Unterhaltung der Soldaten, scharf in deren Bestrafung, verschwenderisch in der Belohnung, standhaft wider das Unglück...“ ROHN, Johann Carl, *Chronik Vormalts Boehmischer Cron-Lehen*, s. 201–202.

³¹³ „Die Ereignisse, wodurch dieser einfache Edelmann sich zum Herzog von Friedland, Meklenburg, Sagan und Großglogau, so wie zum General-Feldhauptmann der kaiserl. Armeen im dreyßigjährigen Kriege emporschwang; seine Thaten, die ihm die Bewunderung und den Tadel der Zeitgenossen und Nachkommen zugezogen, gehören der politischen Geschichte an. Die gründliche, geistreiche Auffassung seines Lebens und Wirkens einiger neuerer (vorzüglich deutscher) Geschichtschreiber lassen dem künftigen Geschichtsforscher kaum etwas anderes mehr übrig, als die Enthüllung seiner Plane, die sein tragisches Ende herbeyriefen; und auch über diesen Punct gründet sich allmählich eine festere Meinung, seitdem man den Schleyer der Dichtung von der (zu hoher Wahrscheinlichkeit erhobenen) Vermuthung wegzuziehen angefangen hat. Urkundliche, zum Theil noch unbenützte Belege zur Geschichte seiner Zeit anzuführen, bleibe einer schicklicheren Gelegenheit vorbehalten; hier kann nur von seinem Verhältnisse zu seinen Gütern die Rede seyn. Diese betrachtete der gewaltige Mann nur als Quellen, die ihm die Mittel zur Ausführung seiner kühnen Entwürfe darbothen. Sie waren bedeckt mit Werkstätten zur Erzeugung von Kriegsbedürfnissen; die Contributionen wurden mit eiserner Strenge eingetrieben, und, die soldatische Subordination auch von seinen Beamten und Unterthanen fordernd, machte er sie für die schleunige Erfüllung seiner Aufträge und Befehle mit ihrem Kopfe verantwortlich.“ CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. 61–62.

³¹⁴ CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. 63.

Razantně odmítl žádost Libereckých o potvrzení privilegií, která podle něho zůstala pohřbena na Bílé hoře.³¹⁶ Také proto Liberec neprojevil vévodovi žádnou vděčnost. Po jeho smrti zdejší měšťané pragmaticky sledovali vlastní zájmy. Ke švédskému generálu Bannerovi poslali neprodleně žádost o potvrzení zejména várečného práva, které skýtalo městu největší příjmy, a spolu s ní značnou sumu, která ho měla obměkčit.³¹⁷

J. G. Herrmann považoval za oprávněnou jen částečně Czoernigovu výtku, že Valdštejn využíval panství jen jako zdroj prostředků pro uskutečnění svých mocenských plánů. Odvolával se na dobové prameny, zejména bohatou korespondenci, z níž je patrný zájem a péče o správu dominia.³¹⁸

Právě organizaci a výkon správy na valdštejnských panstvích vyzdvihl Herrmann především.³¹⁹ Hejtmani jednotlivých panství se museli ze svých činů zodpovídat a byli nezřídka přísně trestáni. Správa byla centralizována, soustředěna v rukou jediného úředníka (Landes-

Text Wilhelma Wostryho
*Der Herzog von Friedland
 v nové vlastivědné řadě
 Frýdlantska byl ilustrován
 nejen historickými, ale také
 novodobými podobami
 Albrechta z Valdštejna.
 Heimatkunde des Bezirkes
 Friedlad in Böhmen,
 Allgemeiner Theil III.,
 4. Heft. Friedland:
 Friedländer
 Lehrerverein 1938.*

315_„Sein Verwaltungssystem war demjenigen eines unabhängigen Staates gleich. Des Herzogs Residenz war Gitschin, wo sich auch die fürstliche Regierung mit dem Landeshauptmann des Herzogthums an der Spitze, das fürstliche Tribunal, dem alle Rechtssachen in dem Herzogthume zugewiesen waren, und die fürstliche Kammer mit einem Kanzler befanden. Er wählte seinen Titel wahrscheinlich deßhalb von Friedland, weil diese Herrschaft unter seinen Besitzungen die größte war, und sich in derselben allein mehrere adelige Lehngüter befanden. In der von ihm beabsichtigten, aber wegen seines frühen Endes nicht zur Ausführung gekommenen Einrichtung einer ständischen Verfassung des Herzogthums bildeten die 8 Städte desselben den dritten Stand; Gitschin hatte darin den ersten, Friedland den zweyten, Reichenberg den achten Rang.“ CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. 63–65.

316_„Als die Reichenberger um die Bestätigung ihrer Privilegien, besonders des Bräu-Urbars bathen, ließ er ihnen bedeuten, daß ihre Privilegien auf dem weißen Berge begraben lägen; daß er ihnen dennoch das Stadtrecht belassen, und sie nicht Bauern gleich halten wolle.“ CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. 62.

317_CZOERNIG, Carl Joseph: *Topographisch-historisch-statistische Beschreibung von Reichenberg*, s. 67.

318_HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 463an.

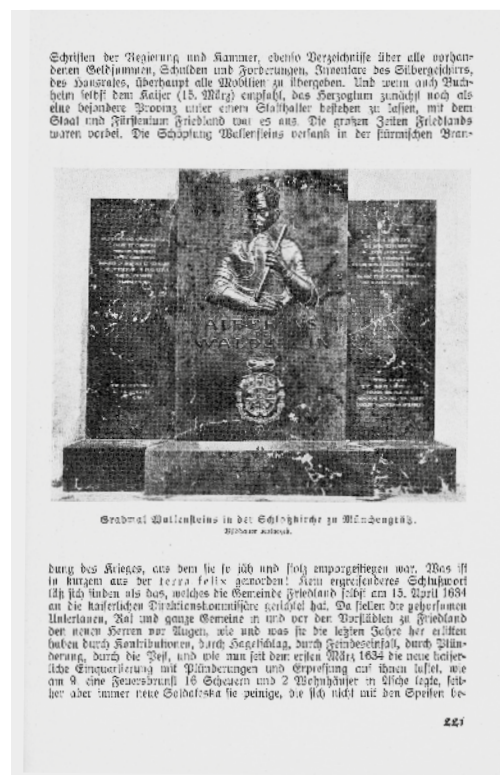
319_HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 540 an.

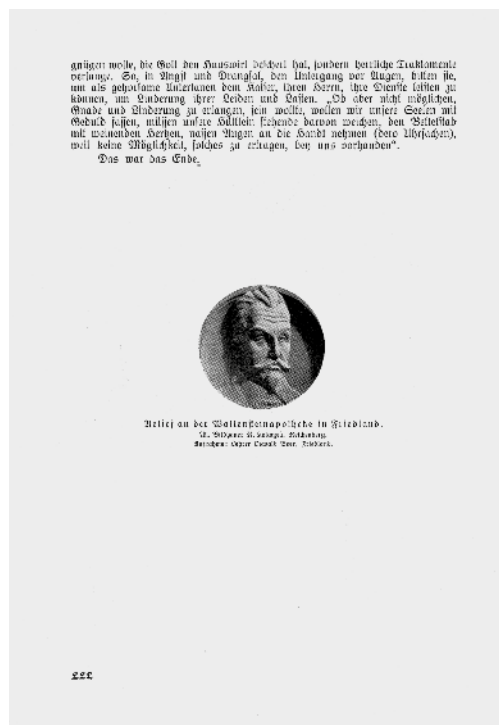
320_HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 546.

321_„Stellt sich in diesem Allem Waldstein als ausgezeichnete Wirtschaftler, gewißermaßen als sorgsamer Hausvater dar, der selbst das Geringsfügigste nicht unberücksichtigt läßt, in Allem seinen Rath und seinen Willen kund gibt, so tritt dieselbe Eigenschaft in seinen Verhältniß als Oberherr zu den Angestellten in gleicher Weiße hervor. Er wußte dieselben so in Zucht und Ordnung zu halten, daß man ihn wohl allen Obern und Höchstgestellten als Spiegel entgegenhalten möchte. Er pflegte nicht bloß zu sagen, sondern gleich an dem Worte festzuhalten: „meine Dienern sollen wissen, daß sie mich nicht zum Besten halten dürfen und daß ich meinen Willen ernstlich vollführt sehen will.“ HERRMANN, Joseph Gotfried: *Geschichte der Stadt Reichenberg*, s. 545.

hauptmann) a administrována prostřednictvím kanceláře v Jičíně. Ve Valdštejnově korespondenci Herrmanna zaujal soustavně opakovaný požadavek být osobně informován, který hodnotil kladně, zatímco někteří pozdější badatelé ho považovali za projev paranoie. Zmínil také, že Valdštejn v zájmu efektivity zakázal úřadování v češtině.³²⁰ To byl obvyklý postřeh mnoha německých historiků, kteří zde viděli paralelu s josefínskou osvětskou snahou o zefektivnění státní správy. Pro Herrmanna byl tedy Valdštejn především vynikající hospodář a organizátor. Jeho pragmatický přístup konvenoval aktuálním liberálně nacionálním měřítkům.³²¹

Z regionálních autorů věnoval Albrechtovi z Valdštejna nejvíce pozornosti Hermann Hallwich. Vydal o něm později samostatné práce značného rozsahu, zejména *Fünf Bücher Geschichte Wallensteins*, které ale vyšly až v roce 1910. V nich sledoval především Valdštejnovu vojenskou a politickou kariéru a vykreslil v nich obraz hr diny. Zradu, z níž ho obviňovali současníci i historikové,

odmítal. Viděl v něm osobnost, která se všemožnými prostředky zasazovala o jednotu říše. V tomto smyslu ho nepovažoval za Čecha, a dokonce spekoval o jeho německém původu (používal jméno Wallenstein místo zažitého Waldstein vzniklého z českého Valdštejn).³²² Z rozjitřené situace v zemi v době třicetileté války vinil zejména zpátečnické myšlení a jednání českých stavů. Ti podle něho v tvrdohlavém odporu vůči všemu německému způsobili v zemi rozkol. V reakci na jejich odboj Ferdinand II. následně zadusil všechny náznaky demokratismu a autonomie nastolením absolutismu.³²³

Kapitola o Valdštejnovi pro Dějiny Liberce vznikla o téměř čtyřicet let dříve než Fünf Bücher Geschichte Wallensteins. Přesto je zde Valdštejn již Wallensteinem, ačkoli místo velkých, zemských a evropských dějin se v této práci Hallwich zaměřuje úzce regionálně na Vévodství frýdlantské a zejména jeho správu. Návrh jeho zemského zřízení (Landesordnung) zaslal Valdštejn na jaře 1632 svému správci do Jičína a brzy nato uvedené zřízení vstoupilo v platnost. Hallwich spatřoval ve Valdštejnově návrhu základ moderního pojetí autonomní správy. Srovnával dokonce jeho historickou tradici přímo se základy české státnosti, na níž byly postaveny státoprávní nároky české politické reprezentace. Analogicky tak uplatňoval princip historicko-politických individualit maďarského politika

322_REBITSCH Robert a Jan KILIÁN, Milan SVOBODA: *Hermann Hallwich 1838–1913, historik, politik, byrokrát, sběratel a básník*. Praha – Teplice: Scriptorium 2015, s. 38–54. ISBN 978-80-88013-12-9, s. 110–126.

323_„Und doch, wer sie Verhältnisse genauer kennt, wie sie in Böhmen sich gestaltet hatten, kann die Schlacht auf dem Weißen Berge und die Folgen, die sie hatte, nicht sowohl der Besiegten als vielmehr nur der Sieger wegen beklagen. Daß diejenige Partei im Lande, die von Anfang an Alles, was deutsch, was Bürgerthum und Recht und besser Gesittung hieß, mit blinder, rücksichtsloser Selbstsucht zu bekämpfen suchte; daß der ganze alte Bau ständischer Erbarmlichkeit gründlich beseitigt wurde, konnte schließlich als ein hochehrfreulicher Fortschritt angesehen werden; alle die fürchterlichen unzählbaren Opfer, die das Land einem solchen Fortschritt brachte, waren – die ganz verrotteten Zustände verlangten eine radicale Heilung – die Cultur, der Freiheit dargebracht: wenn nur Sieger eben nicht Sieger war, der politische und religiöse Fanatismus eines Ferdinand II. mit seiner soldatesca, seinen Jesuiten.“

„Drei Jahrzehnte, ausgefüllt von Mord und Brand und Plünderung und clerical Verfolgung, gehen über arme, unglückliche Böhmen; das Land liegt verwüstet und entvölkert wie kaum vorher oder nachher: über dem Ganzen wuchert der krasseste feudale und monarchische und kirchliche, „alleinseligmachende“ Absolutismus.“

HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 156.

- 324_„Auch das alte Herzogthum Friedland hat, so gut wie der „glorreiche Staat von Böhmen“, seine besondere Landesordnung oder, wenn man will, sein specielles „Staatsrecht“, das wie irgend Eins gewisser moderner „historisch-politischer Individualitäten“ seinen strenghistorischen Grund und Boden hat.“ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 182–183.
- 325_„Dasselbe hing mit Böhmen, dessen besseren nordwestlichen Theil es umfasste, nunmehr nicht nur de jure sondern auch de facto in einer bloßen Personalunion der bezüglichen Beherrscher beider Länder zusammen.“ HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 185.
- 326_HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 184.
- 327_HALLWICH, Hermann: *Reichenberg und Umgebung*, s. 174–175.
- 328_LILIE, Adolf (ed.): *Der politische Bezirk Gablonz (Gerichtsbezirke Gablonz und Tannwald)*, s. 41.
- 329_THOMAS, Ferdinand: *Wallenstein, Herzog von Friedland. Ein Büchlein für reifere Jugend und das Volk in Deutschböhmen*. Reichenberg: J. Fritzsche, 1888.
- 330_„Es wurden Musterwirtschaften zur Hebung der Viehzucht eingerichtet, Versuche mit dem Weinbaue und der Anpflanzung von Maulbeerbäumer gemacht, Pferde aus Italien, dem Morgenlande und Mecklenburg herbeigeschafft; die Tuchmacher, Leinweber, Schneider und Schuhmacher hatten für die Bekleidung der kaiserlichen Armee zu sorgen, die Hammerwerke sämtliche Eisen für die Reiterei, sowie die Kugeln für das schwere Geschütz zu liefern, tausende Centner Lunte mussten verfertigt und hunderttausende von Centnern Getreide, Mehl und Brot geliefert werden. In einigen Städten wurden Kloster errichtet, acht Städte (darunter Reichenberg, Friedland, Aicha und Turnau) erhielten wichtige „Begnadungsbriefe“, und die Bürger derselben wurden zu „einem freien Landstande“ erhoben.“ LILIE, Adolf (ed.): *Der politische Bezirk Gablonz*, s. 42.
- 331_Heimatkunde des Bezirkes Friedland in Böhmen, Allgemeiner Theil III., 4. Heft. 1938.
- 332_Socha se stala součástí kompozice kašny z roku 1914. Kašna byla po roce 1945 již nefunkční. V roce 1947 byla socha z kašny odstraněna a určena do sběru. Koupil ji vedoucí muzea ve Frýdlantu a umístil v expozici. Později stála na dolním nádvoří zámku. V roce 2007 prošla restaurováním a stála pak na nádvoří frýdlantské radnice. Od roku 2011 je, v kombinaci s moderní kašnou znovu součástí frýdlantského náměstí.

Jószeffa Eötvöse, na který se odvolával i František Palacký při návrzích na uspořádání složitých národnostních poměrů v habsburské monarchii.³²⁴ Valdštejnovi se tedy podle Hallwicha podařilo vytvořit samosprávný útvar, který byl se zbytkem Čech propojen pouze jako personální unie osobou panovníka.³²⁵ Naopak se zdejší správa odlišovala „národnostním“ postojem („nationale“ Haltung), neboť jednací řeči (bei der Kanzlei) byla výhradně němčina.

Vnitřní uspořádání, jež Hallwich nazýval Valdštejnskou ústavou (Wallenstein'sche Constitution) hovořilo o třech stavech Frýdlantského vévodství: o prelátech, panstvu a rytířích a o měšťanstvu (Bürgerstand). Pro tento „třetí svobodný stav“ („zum dritten freien Stande“) vydal Valdštejn zvláštní patent, jímž uděloval privilegium osmi městům a jejich měšťanům (Jičín, Frýdlant, Česká Lípa, Hostinné, Turnov, Český Dub a Liberec), která nazýval „fürstliche Städte und Bürgerstand“, svolávat sněmy, pořádat porady a hlasování.³²⁶

Hallwich oceňoval u Valdštejna především schopnost konsolidovat svá panství, pro něž dosáhl statutu vévodství. Měštům vymezil právní rámec, který umožňoval rozvoj měšťanstva a řemeslné výroby.³²⁷ Hallwichovo

hodnocení Valdštejna odráží sklon německých liberálů považovat vytváření funkčních regionálních celků za jakýsi předobraz pro jimi navrhované národně homogenní správní jednotky. Ze stejného důvodu byly vyzdvihovány i prvky samosprávy.

Především hospodářskou stránku valdštejnské správy vyzdvihoval Ferdinand Thomas, autor kapitoly o dějinách panství (Geschichte der Herrschaften) ve vlastivědě jabloneckého politického okresu z roku 1895.³²⁸ Thomas byl autorem populárně naučné biografie Valdštejna určené „dospívající mládeži a lidu v německých Čechách“ (Deutschböhmen), která vyšla již v roce 1888 a kterou můžeme považovat za projev už výše zmíněné snahy učitelů popularizovat historické osobnosti jako vzory.³²⁹ Věvodství frýdlantské líčil jako kvetoucí zemi („blühendes Land“). Zmínil pozvednutí chovu dobytka a koní i hospodářské inovace – pokusy s pěstováním vína a moruš. Řemeslníci vyráběli výstroj pro armádu a ze stejného důvodu byla rovněž zvýšena produkce potravin. Dále Thomas uvedl jako pozitiva zakládání klášterů, privilegia pro města a pozvednutí měšťanského stavu, což jsou aspekty, které by zjevně antiklerikální Hallwich vedle sebe jistě nepoložil.³³⁰

Národovecký obraz Albrechta z Valdštejna je obsažen v textu Wilhelma Wostryho. V nové vlastivědné řadě mu byl věnován celý jeden sešit.³³¹ Ačkoli šlo nebo mělo jít o historické pojednání, bylo vedle dobových vyobrazení a snímků valdštejnských staveb doplněno zpodobněními vévody od soudobých umělců. K nim patřil pomník Albrechta z Valdštejna od Heinricha Karla Scholze (1880–1937), sochaře, jenž působil ve Vídni, ale narodil se v Luhu (Mildenaue) nedaleko Frýdlantu. Pomník byl odhalen v roce 1934 ve Frýdlantu.³³² Dále to byly dvě práce libereckého sochaře narozeného v Ratibořicích, Karla Kolaczeka (1898–1959): Valdštejnův náhrobek z kostela svaté Anny v Mnichově Hradišti a reliéf z Valdštejnské lékárny (Wallensteinapothek) ve Frýdlantu. Důraz je tedy kladen na „současný“ obraz historické osobnosti, resp. na její odkaz dnešku, tj. aktualizovanou „kulturu vzpomínání“.

Wostryho Wallenstein je muž, který se sice narodil v Čechách, v české „utrakvistické“ šlechtické rodině, ale byl ovlivněn německou protestantskou výchovou a záhy vstoupil do císařských vojenských služeb. Jeho

životní osudy považoval Wostry za zcela obvyklé, odpovídající geografickému prostoru a době. Jako výjimečné hodnotil pouze dvanáctileté období panství, knížectví a posléze vévodství Frýdlantského. Právě tento odkaz zůstal živý v paměti následujících generací.³³³ Wostry popsal, jak Valdštejn z majetku poražených protivníků císaře Ferdinanda II. v roce 1622 vytvořil postupně autonomní území. V roce 1625 dosáhl povýšení na knížectví, o dva roky později na vévodství. Jako celek bylo vyňato ze zemských desk a tvořilo de facto samosprávný celek. Tento text, který vyšel v roce 1938, charakterizoval Frýdlantské vévodství jako šťastnou zemi (terra felix), což byl přívlastek, který valdštejnská území získala již za jeho života, neboť byla osvobozena od daní a kvartýrování. Je evidentní, že se v roce 1938 jednalo o historickou reminiscenci pro české Němce, velmi přitažlivou díky naději, že bude její obdoba v brzké době znovu nastolena.

Prvky demokratismu, o nichž se zmiňoval Hallwich, Wostry ve valdštejnském stavovském zřízení neviděl. Valdštejnovu vládu charakterizoval jako absolutistickou.³³⁴ Obdivoval zejména propracovanost a efektivitu správy valdštejnského dominia.³³⁵

Wostry spatřoval v tomto systému předstupěň osvěcenského absolutismu a jednoznačně včlenil Valdštejna do vývojové linie, která spojovala autoritativní vládu s racionalismem a efektivním hospodářstvím v duchu osvěcenské a moderní byrokracie.³³⁶ V propojení správy a hospodářství spatřoval znaky merkantilismu, preferujícího po správní stránce uzavřená a z hospodářského hlediska soběstačná území.³³⁷ Vylíčení Valdštejna jako hospodáře a správce autonomního území bylo pro drtivou většinu vlastivědců nejpodstatnější součástí jeho biografie. U Wostryho se tento obraz nejzřetelněji propojil s aktuální situací. Území Vévodství frýdlantského v mnohém korespondovalo s územními nároky sudetských Němců, na což poukazovala také připojená mapa.

333 „Diese zwölf Jahre sind es, mit denen Wallenstein vor allem im Gedächtnis der Nachwelt lebt.“ *Heimatkunde des Bezirkes Friedlad in Böhmen*, Allgemeiner Theil III., 4. Heft., s. 180.

334 „Es war dabei an Landtage gedacht, zu denen die Vertreter der drei Stände einberufen werden und zu Jitschin, in dem dazu deputierten Hause, gehorsamlich erscheinen sollten, um die Landtagspropositionen anzugehören, zu beratschlagen und zu votieren, „wie denn bei solchen Consultationen ein jeder Stand sein Kollegial-Votum haben soll.“ Also ein Parlament? Ach nein! Auf das Ausschreiben des Landesherrn hin gehorsamlich erscheinen, seine Propositionen, d. h. seine Foederungen anhören and votieren, d. h. ebenso gehorsamlich zur Kenntnis nehmen und pünktlich zu erfüllen, das war die ihnen zugedachte Aufgabe. Es war ein Landtag, nicht einmal nach Muster der verneuten Landesordnung; es war ja überhaupt nur ein geplanter Landtag, waren nur für die Zukunft versprochene Landesversammlungen; auch wenn sie zustande gekommen wären, hätte nur ein einziger Wille gegolten und gelten dürfen: der Wallensteins. Denn seine Staatsauffassung war durchaus absolutistische.“ *Heimatkunde des Bezirkes Friedlad in Böhmen*, Allgemeiner Theil III., 4. Heft., s. 186.

335 „Bleib auch die Verfassung ein Entwurf, umso mehr wurde die Verwaltung ausgebaut. Sitz der wallensteinschen Regierung war Jitschin. Hier amtete als Vertreter des Fürsten, als Haupt der Regierung sein Landeshauptmann, hier war die fürstliche Kanzlei mit einem Kanzler an der Spitze, hier war die Kammer, die Zentraleinkaufs-, Verwaltungs- und Verrechnungsstelle der Ein- und Ausgaben des Fürstentums; auch sie war gleich der Regierung eine Kollegialbehörde mit einem Kammerpräsidenten und mehreren Räte; in der Kanzlei und in der Kammer dienten Sekretäre, Konzipisten, Registratoren, Buchhalter, Ingrossisten usw. Auf den einzelnen Herrschaften und Gütern vertrat jeweils der Oberhauptmann, bzw. der Hauptmann die Obrigkeit und nahm mit seinen Untergebenen die fürstlichen Interessen war. Es ist das Urteil eines Feindes Wallensteins, der in einer Denkschrift an den Kaiser, „Typus modernus bohemicus“ benannt (der sogenannten Wolkensteinschen Relation), die Ordnung der Jitschiner Kameralien in Wirtschaft wie in Geldsachen bewundernd anerkennen muß. Die Beamten seien gut und sicher bezahlt, wodurch „Corruptelen“ vermieden werden; bei solch guter Administration müsse stündlich viel Geld einkommen. „Es ist unglaublich, was bei obbmelder Kammer praktiziert und wie subtile Grifflein und Vorschlag erfunden werden, diesen fürstliche statum täglich zu aggrandieren; denn die nutzbaren Vorschlag werden überaus reichlich remuneriert.“ Es sei kein wunder, daß der junge Staat sich in so kurzer Zeit so formidabel und blühend fundiere.“ *Heimatkunde des Bezirkes Friedlad in Böhmen*, Allgemeiner Theil III., 4. Heft, s. 186–187.

336 „Und doch: Wallensteins Staat ist nicht mehr die Fürstenstaat alten Stils. Schon kündigt sich in ihm eine Auffassung an, die die Zusammenhänge zwischen Staatverwaltung und Staatswirtschaft besser erfaßt, welche auch die Aufgaben des Staates den Untertanen gegenüber besser erkennt – in manchen Zügen scheinen Gedanken des Wohlfahrtsstaates aus der Zeit des aufgeklärten Despotismus des 18. Jahrhunderts vorweggenommen, Gedanken, die bei Wallenstein nicht zu erstenmale begegnen, wohl aber bei ihm in ganz eigenartigen Weise verwirklicht erscheinen. Das Verständnis für den Zusammenhang zwischen Volkswohlfahrt, staatlicher Volkswirtschaft und fiskalischem Interesse, wie es die spätere Entwicklung kennzeichnet, wird schon bei ihm sichtbar.“

Heimatkunde des Bezirkes Friedlad in Böhmen, Allgemeiner Theil III., 4. Heft., s. 188.

337 „Es klingt hier die Note an, die Wallensteins Verwaltungspraxis den stärksten Ton trägt: das wirtschaftliche Moment. Hier ist er Meister. Man hat ihn als Merkantilisten geschildert. Es mag bestritten sein, ob diese Bezeichnung zutrifft; aber die Art, wie er in seinem Fürstentum Volks- mit Staats- (Territorial-) Wirtschaft in Verbindung setzt, erinnert in vielem an das spätere Zeitalter der Wirtschaftspolitik des Merkantilismus. Wenn man den Merkantilismus erklärt hat als die umfassende Zusammenfassung von wirtschaftlichen Maßregeln, die sich in kleinen Kreisen längst bewährt hatten, dann kann man bei Wallensteins Wirtschaftspraxis solche Maßregeln feststellen. Die Lehre von des aktiven Handelsbilanz konnte ihm natürlich noch nicht bekannt sein, aber daß man im Lande erzeugen solle, was man hier erzeugen könne, „auf daß das Geld daselbst bleibe“, das hat er gewußt und darnach hat er gehandelt.“ *Heimatkunde des Bezirkes Friedlad in Böhmen*, Allgemeiner Theil III., 4. Heft, s. 191.

Závěr

Na příkladu rozboru části vlastivědné produkce horního Poníší jsem se pokusila ukázat, že utváření identity Němců z českých zemí, resp. československých či sudetských Němců je procesem, v němž významnou roli hrálo nejen soupeření s konkurenčním českým emancipačním procesem, které stálo dosud v centru badatelské pozornosti, ale také paralelní regionální identity, jež byly důsledkem nekompatního osídlení, a jejich vztahování se k různým centrům a z nich vycházejícím identitám.

Regionální vlastivědy, byť úzce vymezené, se samozřejmě nemohly vyhnout jistému začlenění do celků, které je přesahovaly. Stejně jako jsou regionální dějiny součástí dějin vyššího celku, spadala také vlastivědná pojednání o nich pod obor historiografie. Jak zaměření na geograficko-politická témata tzv. velkých (politických) dějin, tak i sledování kulturních a civilizačních procesů poskytovalo regionálním vlastivědcům rámec, do něhož situovali místní dějiny. Někdy, obvykle v případě nedostatku pramenů, zůstával tento rámec prázdný. Regionální rovina byla nahrazena citacemi a odkazy na události obecnější, často se vážící k nějakému jinému regionu či centru – Horní Lužici, Vídni, Praze. Častější byla situace, kdy se regionální autor snažil naplnit či potvrdit koncept formulovaný obecněji zaměřeným historickým dílem. Díky německé historiografii, rozvíjející se na pražské univerzitě, byl pro regionální vlastivědce silným zdrojem vlivu zejména zemský rámec. Z hlediska vnímání geografické a historické sounáležitosti však nebyla německá historiografie v Čechách jediným zdrojem, z něhož regionální autoři čerpali. Významné byly především přeshraniční vazby do sousedních regionů, v našem případě do Horní Lužice, Slezska a Saska. Zejména v první polovině 19. století se regionální vlastivěda vztahovala k celku habsburské monarchie. Od druhé poloviny 19. století pak sílilo pouto k německé kultuře a německému prostoru obecně.

Byl však možný i opačný směr přenosu, kdy regionální dějiny sloužily jako zdroj příkladů, jež měly potvrzovat akademickým prostředím formulované trendy. Při konstruování jednotné identity Němců z českých zemí, resp. z Československa, jejíž podstatnou součástí byly vlastní koncepce dějin, popularizovaný dějinný narativ

a identifikace předků a významných kulturotvorných osobností, byl při nekompatnosti osídlení klíčovým faktorem kontakt mezi regionální vlastivědnou tradicí a akademickou sférou. Skutečnost, že se zejména v německojazyčném prostředí stala regionální vlastivěda především ve druhé polovině 19. století velice oblíbenou, navíc způsobila, že vznikl jakýsi mikrosvět regionálních vlastivědců. Ti byli v kontaktu díky vznikajícím regionálním časopisům, jimž na centrální úrovni dominovaly *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Mnozí autoři se znali osobně a vedli živou korespondenci. Právě tato síť vztahů a vazeb mezi odborným a laickým prostředím se stala převodním článkem, díky němuž se historický obraz Němců v Čechách úspěšně dostával k nejširším vrstvám obyvatelstva jako podstatná součást konstrukce jednotné identity. Zásluhou v něm obsažených prvků regionálních, které byly zároveň ve spolupráci s uznávanými odborníky, akademiky, včleněny do širšího rámce a ukázány jako součást historického procesu, společného příběhu, velkého vyprávění, působilo vše pevně a důvěryhodně. Ne vždy ovšem regionální situace odpovídala rámci, který si vlastivědci pro své historické narativy vybrali. Nejmarkantnější je to asi v případě zdůrazňování klíčové role městské kultury, která ale byla v případě poddanských měst primárně ovlivňována především autoritou vrchnosti.

Vybrané příklady témat odrážejí proměny vztahu regionu a centra (center) a současně vývoj instrumentalizace historie ve vlastivědách. Již u Rohna jsou patrné nejméně tři zdroje identity: rovina zemská, příslušnost k panství a pro něj specifická vazba ke katolictví odrážející se v tématu církevní správy. Tak jako Rohn nahlížel minulé děje odehrávající se v regionu prismaticem katolické víry, byla pro Czoerniga určující optika hospodářská. Czoernig zkoumal v historii předpoklady hospodářského růstu, čímž předjímal zaměření vlastivědných prací třetí čtvrtiny 19. století. Na rozdíl od nich je ovšem sledoval pohledem dosud spíše nacionálně indiferentního státního úředníka. Jeho zaměření na současnost, resp. budoucnost pak zúročily učitelské vlastivědy na přelomu 19. a 20. století.

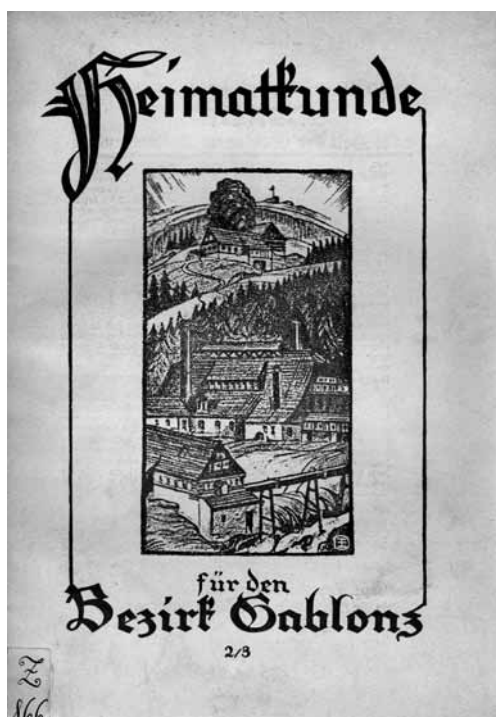
Nacionálně-liberální autoři J. G. Herrmann a Hermann Hallwich obraceli pozornost výrazně k historii. Byla jim polem, na němž viděli klíčit hodnoty, které sami

vyznávali. V jejich dílech je patrná velká míra aktualizace. Regionální dějiny se snažili včlenit do civilizačních procesů a kulturních vlivů. Dodávali jim tak širší rámec a zároveň je přiřazením do odlišného kulturního proudu vyjímali ze správního rámce daného zemí či státem. Na druhou stranu, pokud se zabývali rovinou správy, zaměřovali svou pozornost úzce regionálně. Princip založený na heslu „historia magistra vitae“ specifickým způsobem aplikoval Adolf Benda. Ve svém díle vylíčil velmi konkrétně problémy regionu vyvolané modernizačními procesy a v historii hledal modely pro jejich překonání.

Pro učitele-vlastivědce byla historie jedním z mnoha aspektů popisu regionu. Často čerpali a jen doplňovali poznatky předchozí generace vlastivědců, shromažďovali a vršili informace. Do jisté míry tak vyprazdňovali hodnotový systém nastavený liberálně-nacionálními autory.

Nový obrat v tomto smyslu přinesl vliv národovectví. Nikoli kultura, emancipace, svoboda, ale zakořeněnost v půdě vlasti se stala nejvyšší hodnotou. Národoveckému proudu se podařilo vytvořením institucí, které integrovaly starší spolky, a také zachováním čtenářsky oblíbené formy vlastivědné produkce navázat na původní tradici. Konstrukce společné identity tak byla budována právě s využitím regionálních vlastivědných prací. Noví autoři vesměs jen rozšiřovali obzor, hledali paralely v německém kulturním prostředí a v přeshraničním okruhu. Více si všímali souvislostí s velkými, téměř výhradně německými dějinami a zároveň vybírali z regionálních dějin události a osobnosti, které sem zapadaly.

Regiony, vyznačující se mnohdy drsnými klimatickými podmínkami, zeměpisně nepříznivou situací i pozicí na periferii působení vyšších správních struktur, poskytovaly prostor, kde se mohly uplatnit vlastnosti jako

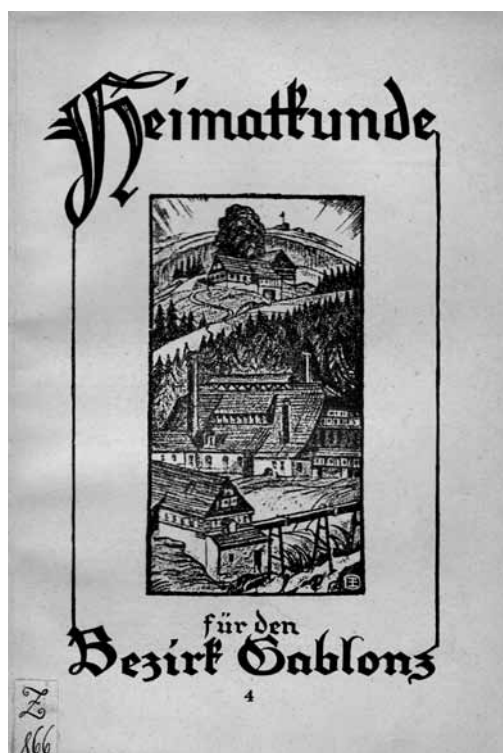

Obálky vlastivědných řad Frýdlantska, Jablonecka a Liberecka.

podnikavost a vynalézavost, schopnost obstát v nepříznivých podmínkách. To je výchozí bod cesty k jednotné identitě obsažené v regionálních vlastivědách. Postupně byl na tento zpočátku neutrální základ nabalován národní obsah. V dílech vlastivědců z počátku druhé poloviny 19. století se tato charakteristika objevovala v úzké souvislosti s formulací smyslu dějin českých Němců, resp. s jejich dějinnou úlohou, a promítala se do zdůrazňování témat osídlení a kolonizace. Pod vlivem národovectví se pak předpokládalo, že pro tento úkol má právě německé etnikum zvláštní vrozené nadání.

Pro region na hranici bylo od počátku zřejmé téma historického vývoje mocenských a správních forem, které se objevilo již u Rohna. S Czoernigovou prací jsou spojeny počátky zájmu o hospodářství, které je významným zejména u autorů 60. a 70. let 19. století a které hraje významnou roli ještě v učitelských vlastivědách přelomu

19. a 20. století. V 60. a 70. letech se stala významným tématem kolonizace zejména díky pracím Hermanna Hallwicha. Od přelomu století lze sledovat úbytek prostoru, jenž je ve vlastivědách věnován minulosti. Historie, která tvořila po celou druhou polovinu 19. století převážně obsah vlastivěd, se stala jen jednou z kapitol. S nástupem národoveckého vlivu byl ústup historie ještě patrnější. Jediným novým historickým konceptem, který vedle zájmu o kolonizaci a osídlení souzněl s novým ideovým naladěním, byla otázka role osobnosti v dějinách. Historie ve vlastivědách začala být nahrazována etnografií (Volkskunde). V centru zájmu již nestála kultura, jež kontrastovala s naturou, tedy nepříznivými přírodními podmínkami, s nimiž bylo třeba se v regionu potýkat. Nově se pozornost vlastivědců zaměřila na etnicitu, lidovost, jakousi dávnou predispozici, jež byla v souladu s ideologií Blut und Boden.

Technological equipment, survey and restoration of the paper mill no. 5 in Hamr na Jezeře

ABSTRACT

MIROSLAV KOLKA | IVAN PEŘINA | The study is devoted to the historical building survey of the Early Baroque paper mill in Hamr na Jezeře. On the examples of evaluation of finding situations at the facade are presented possibilities of exploratory works and their necessity for qualified reconstruction of buildings. The facade was presented in a decorative Baroque style. Close attention is paid to the preserved torsion of the paper mill's technological equipment. Findings from the fieldwork are confronted with data from archival research and analogies from the industrial field. The paper mill was established in 1655, but the existing building core dates from the 1680's. The appearance of the building was modified by the Baroque rebuilding and Classicistic adaptations in the second and third decades of the 19th century. The oldest stage with a brick basement and a ground floor and a half-timbered floor coincides with the development of village buildings in Northern Bohemia during the 17th century. In regard to the technological facilities, it was possible to reconstruct the operation of the company in individual time periods.

KEY WORDS

History of Papermaking
Building Historical Surveys
Technical Monuments
Waterworks
Českolipsko Region

KLÍČOVÁ SLOVA

historie papírenství
stavebně historické průzkumy
technické památky
vodní díla
Českolipsko

Technologické zařízení, průzkum a obnova objektu bývalé papírny č. p. 5 v Hamru na Jezeře

MIROSLAV KOLKA | IVAN PEŘINA

Obr. 1_Pohled od východu na Papírenský rybník, pod levým okrajem dolní hráze objekt papírny, foto J. Vidman, 2018.

Úvod

Ve stavebním fondu předprůmyslových a průmyslových staveb na území Libereckého kraje zaujímá jedno z nejdůležitějších míst papírna č. p. 5 v Hamru na Jezeře (okres Česká Lípa). I přes památkovou ochranu a existenci cenného torza technologického zařízení nebyla stavbě dosud věnována téměř žádná pozornost. Tento dluh se částečně snaží nahradit předkládaná studie. Plošná dokumentace technických staveb v rámci Libereckého kraje se zde také zajímavě protнула s nejnovějšími průzkumy na poli starších vrstev vesnické architektury a staveb využívajících hrázdné konstrukce.¹

Základní informace k dějinám lokality a stavebně historickému vyhodnocení shrnul v nedávné době stavebně historický průzkum papírny², který by měl být automatickou součástí odborné práce se stavebním fondem, ale nadále tomu tak u většiny lokalit na území našeho regionu bohužel není. Zpracováním průzkumu však zpravidla informační potenciál staveb nekončí, čehož názornou ukázkou je i sledovaný objekt papírny v Hamru

na Jezeře. V průběhu postupných stavebních prací v interiéru budovy v posledním desetiletí a zejména při celkové obnově fasády a související výměně poškozených tesařských konstrukcí hrázdného patra v letech 2015–2017 bylo možno výrazně doplnit a rozšířit poznatky o podobě objektu a jeho bohatém stavebním vývoji.³ Na prezen-

1_Příspěvek vznikl v rámci výzkumného cíle „Průzkum, dokumentace a hodnocení industriálního dědictví“, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace [DKRVO]. Práce by nevznikla bez vstřícnosti a ochoty majitele objektu, pana Rudolfa Krejčího, kterému tímto velmi děkujeme.

2_NOVÁ, Eliška – NOVÝ, Miroslav – KOLKA, Miroslav. *Hamr na Jezeře – Útěchovice (okr. Česká Lípa, Liberecký kraj). Dům č. p. 5 – bývalá papírna. Standardní stavebně historický průzkum*. Nepublikovaný strojopis. Ústí nad Labem, 2011.

3_Nové poznatky budou zpracovány formou aktualizace stavebně historického průzkumu. K nutnosti doplňování průzkumů u větších stavebních akcí viz RAZÍM, Vladislav a kolektiv. *Operativní průzkum a dokumentace historických staveb*. Praha: Národní památkový ústav, 2005. ISBN: 80-86516-18-0. Pestrou škálu příkladů nových zásadních zjištění z takových průzkumů prezentuje publikace RAZÍM, Vladislav – MACEK, Petr [ed.]. *Zkoumání historických staveb*, Praha: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2011. ISBN: 978-80-86516-41-7. Na území Libereckého kraje ale bohužel najdeme dodnes řadu velkých realizací obnov kulturních památek či historicky cenných objektů, ke kterým je problém dohledat několik fotografií, natož nějaké průzkumové elaboráty.

Obr. 2_Situační zákres vodního díla papírny do katastrální mapy, www.cuzk.cz, zákres M. Kolka – I. Peřina, 2019.

tovaném příkladu se budeme snažit ukázat, že pořízení takových průzkumů má velký význam a zcela zásadně tím ovlivňujeme odbornost a výslednou kvalitu stavebních prací. Dlužno dodat, že finanční náročnost takových aktivit je vzhledem k dosaženým výsledkům a srovnání s cenami projekčních prací a dalších typů průzkumů (např. stavebně technických) malá.

Základní údaje o papírně a jejím vodním díle

Papírna se nachází na řece Ploučnici severovýchodně od Hamru na Jezeře a na východním okraji zástavby vesnice Útěchovice (obr. 1). Z Ploučnice vede náhon na Papírenský rybník na pozemku p. č. 1016/1 (všechny uvedené parcely jsou v katastrálním území Hamr na Jezeře) a pod jeho hrází se nachází na pozemku st. p. č. 70/1 papírna č. p. 5. Náhon do rybníka odbočuje z pravého ramena Ploučnice, přičemž levé rameno řeky teče od rybníka v Chrástné lesním komplexem,

napáji Hamerský rybník a pod obcí Hamr se pak obě koryta spojují.⁴ Na pozemku p. č. 1045 je Ploučnice přehrazena betonovým jezem, zapřeným do krátkých pobřežních betonových zídek. Jez je opatřen dvojicí stavidel s ocelovými rámy a dřevěnými okenicemi. Stavidla jsou uchycena k betonovému rámci s lávkou, jehož zábradlí má zdobně tvarovanou zhlaví. Levá třetina jezu (ve směru toku) je tvořena betonovým přelivem. Vlevo od jezu je náhon do Papírenského rybníka, opatřený stavidlem s ocelovým rámem a jednou dřevěnou okenicí. Hráz rybníka je sypaná a osázená vzrostlými listnatými stromy. Na jižním okraji hráze je zanesený a částečně patrně zborcený valeně klenutý propustek z pískovcových kvádrů, kterým voda přitékala na vodní motor papírny. Za propustkem pak navazují betonové vantroky ukončené betonovou turbínovou kašnou s jalovým přepadem (obr. 2).

Vlastní objekt papírny je založen ve svahu jihozápadně od rybníka. Má obdélný půdorys s okapovou orientací k náhonu, ke kterému je otočeno severní průčelí. Budova

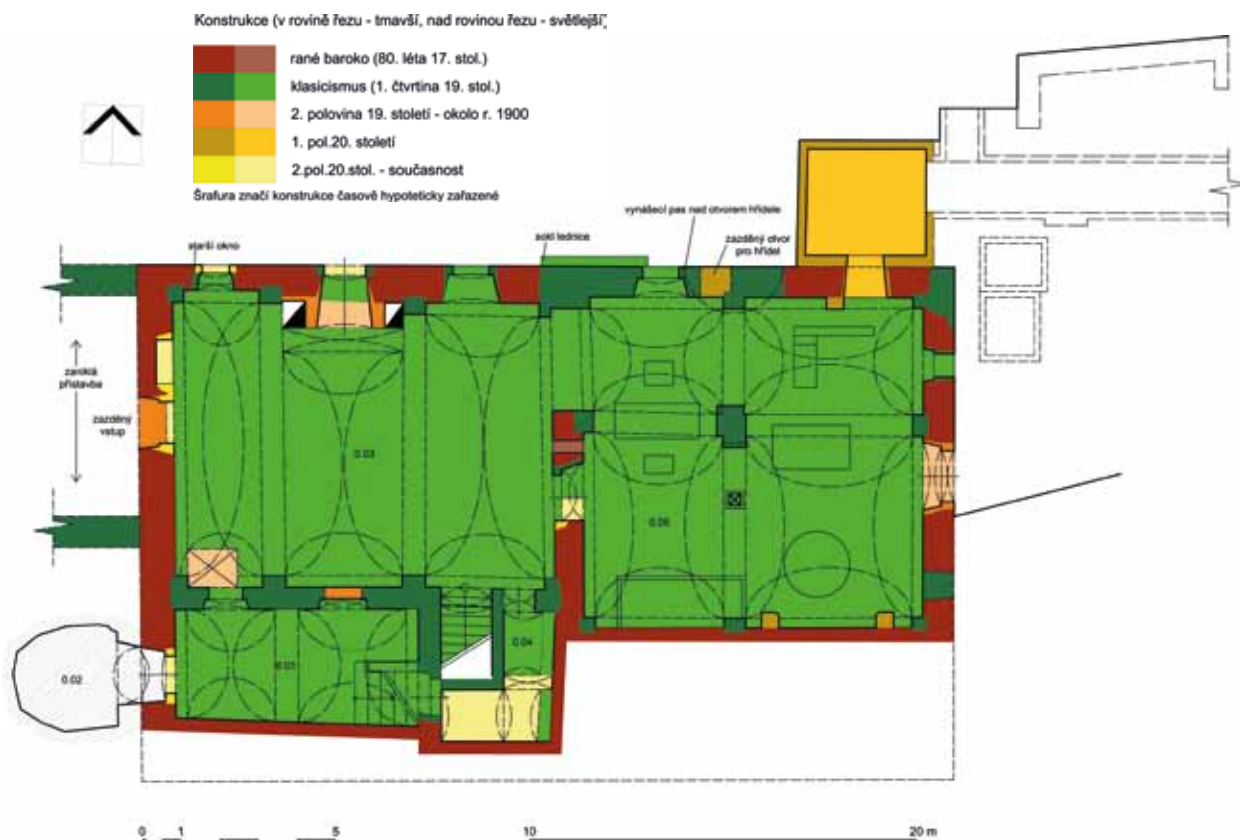
⁴ V mapách nepanuje shoda v uvádění názvů obou ramen Ploučnice a v určení, které rameno je umělým kanálem (tzv. Hamerská strouha) a které přírodním tokem. Pouze ze starších mapových podkladů a terénních pozorování se zdá, že severní rameno je přírodním tokem Ploučnice, meandrujícím v údolní nivě, a jižní rameno s přímějším hluboce zaříznutým korytem je překopem pro rybník v Hamru na Jezeře, tedy vzniklo uměle coby napájecí Hamerská strouha pro toto vodní dílo.

Obr. 3_Pohled od západu, vpředu objekt bývalé papírny, za ním Papírenský rybník, foto J. Vidman, 2018.

s částečně zapuštěným suterénem je třípodlažní. Díky stoupajícímu terénu se stavba na jižní straně jeví jako dvoupodlažní. Obvodové stěny jsou zděné z lomového zdiva, lokálně jsou použity pálené cihly a v nároží pravidelnější pískovcové kvádry. V exteriéru i interiéru je zdivo opatřeno omítkou. Třetí podlaží je hrázděné s cihelnými výplněmi a celoplošnou omítkou. Štíty jsou bedněné

z překládaných širokých prken a dělené na tři etáže. Prkna štítů jsou kladena svisle, pouze u krajních polí dolní etáže šikmo dovnitř. Mezi jednotlivými poli se nacházejí ozdobné lišty. Střecha je mansardová s trojím průhybem. V dolním zlomu a v horní části jsou umístěny pro tento druh staveb typické úzké průběžné vikýře – větrací průduchy. Krytina je z vláknocementových šablon (obr. 3).

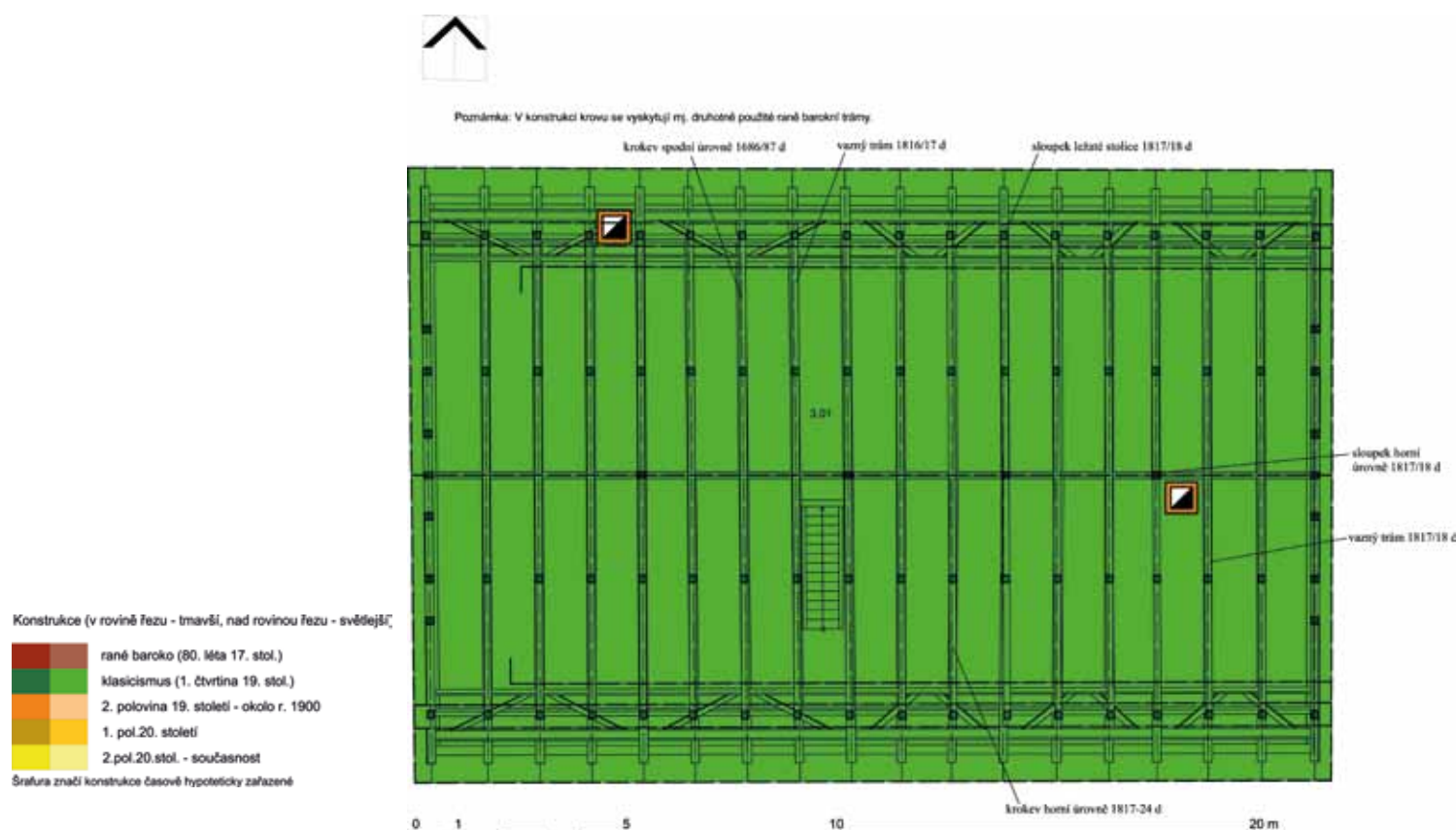
Obr. 4_Půdorys suterénu, stavebněhistorická analýza M. Nový, 2011, upraveno a doplněno M. Kolka – I. Peřina 2019.

Obr. 5_Půdorys přízemí, stavebněhistorická analýza M. Nový, 2011, upraveno a doplněno M. Kolka – I. Peřina 2019.

Obr. 6_Půdorys patra, stavebněhistorická analýza M. Nový, 2011, upraveno a doplněno M. Kolka – I. Peřina 2019.

Obr. 7_Půdorys podkroví, stavebněhistorická analýza M. Nový, 2011, upraveno a doplněno M. Kolka – I. Peřina 2019.

5_Podrobnější popis objektu viz NOVÁ – NOVÝ – KOLKA, cit. v pozn. 2. Detailnějšímu rozboru dispozice, konstrukci krovu a průzkumu interiéru bude věnována bližší pozornost v případné další studii.

6_Z technických staveb s výrazně zdobným a architektonicky bohatě pojednaným řešením barokní nebo klasicistní fasády je možno odkázat především na papírnu v Dušníkách [Dušníky-Zdrój, Dolnoslezské vojvodství, Polsko] viz EYSYMONTT, Rafał. *Przemiany architektoniczne młyna papierniczego w Duśnikach na tle przemian ekonomicznych miasta Duśniki do początku XIX wieku. Rocznik Muzeum Papiernictwa X, 2016, s. 9–41 a SZYMCIŃSKA, Małgorzata. *Źródła do dziejów duśnickiej papirni Marian Kutzner, Studium historyczno-architektoniczne papirni w Duśnikach. Rocznik Muzeum Papiernictwa V, 2011, s. 79–126.**

Dispozice interiéru vychází z výrobního účelu stavby. Suterén je v celém rozsahu určen pro výrobní účely a je rozdělen příčně na dvě části. Výjimkou je umístění přístupového schodiště a menšího sklepa do jihozápadní části podlaží. Východní část, tvořená strojovnou a prostorem pro přípravu suroviny, je zaklenutá placovými klenbami se segmentovými pasy, sklenutými na střední a přízdní pilíře. V západní polovině suterénu je použita trojice placových klenb se stejným typem pasů a přízdních pilířů (obr. 4). Přízemí je rozděleno na východní třítraktovou obytnou partii a západní polovinu s výrobními prostorami (sušárna lepenky). Obytnou část tvoří v předním traktu vstupní síň s chodbou, zaklenutá valenou klenbou s výsečemi a placovou klenbou, na které navazují v severním traktu obytné plochostropé místnosti. Do východního dílu je mezi chodbou a obytnou světnicí vložena někdejší černá kuchyně s valenou klenbou s výsečemi. Výrobní díl je druhotně rozdělen v podélném směru příčkou na dvě místnosti, do severovýchodního rohu je navíc vložena roubená komora a do jihovýchodního rohu schodiště (obr. 5). Hrázdné patro zhruba opakuje rozdělení dispozice na západní výrobní a východní obytnou část (obr. 6). Obytné prostory jsou dále děleny na dva díly a tři trakty.

Ve středním traktu je chodba, zpřístupňující jednotlivé pokoje. Výrobní část není dělená, ale obsahuje schodiště do přízemí a do podkroví, které je rozděleno na tři výškové úrovně (obr. 7). Krov je hambalkový, ve spodní úrovni opatřený ležatou stolicí a střední vaznicí se zavětrováním v podélném směru pomocí páru diagonál, v horní úrovni je použita středová stojatá stolice.⁵

Průzkum a obnova fasády

V letech 2015–2017 proběhla velmi zdařilá obnova a rekonstrukce celé fasády papírny. Realizaci lze hodnotit jako velmi povedenou a významně rehabilitující celkový vzhled papírny s náročně provedenou fasádou, která nemá u protoindustriálních staveb na území severních Čech obdoby.⁶ Celkový přístup vlastníka, důraz na kvalitní odbornou přípravu a tradiční provedení fasády mohou být vzorovým příkladem pro řadu dalších památkově chráněných staveb a areálů.

Celá akce byla zahájena v letech 2014 a 2015 u severního podélného průčelí, které bylo pro přípravu a technické řešení nejsložitější. Po přípravné fázi byla v roce 2016 obnova severního průčelí dokončena a rovněž realizována celková obnova štítového západního

Obr. 8_Pohled na papírnu od východu s nejmladší vápeno-cementovou omítkou, která neprospěla hrázděné konstrukci, fotoarchiv NPÚ, g. ř. Praha, inv. č. 98.352, foto M. Posselt, 1965.

a východního průčelí. Celek byl v roce 2017 dokončen obnovou jižního průčelí, včetně restaurování pískovcového vstupního portálu.⁷ Nezbytnou součástí všech etap, ale zejména obnovy severního průčelí, byla náročná tesařská obnova poškozené hrázděné konstrukce, při které došlo k výměně zcela destruovaných částí trámů. Stavbu trámů vedle dřívější dlouhodobé neúdržby zjevně neprospěla tvrdá vápenocementová omítka, kterou byly fasády všech průčelí opatřeny pravděpodobně v průběhu první třetiny 20. století (obr. 8). Výměny trámů byly o to složitější, že na konstrukci se nacházely velmi cenné reliktomy omítek původního architektonického řešení průčelí včetně dokladů několika fází barevných úprav. Tesařským pracím musela tedy nutně předcházet fixace dochovaných partií omítek a jejich pečlivé zdokumentování (obr. 9). Nálezové situace na severním průčelí byly rozsahem zachování a informačním potenciálem pro celek stavby klíčové, proto stála v popředí snaha o jejich maximální zachování.

Na jednotlivých průčelích byl stav zachování barokních a klasicistních úprav omítek různý a z tohoto důvodu se musely pečlivě zaznamenat a zdokumentovat i sebemenší detaily, které mohly napomoci rekonstrukci architektonického členění a rekonstrukci barevnosti. Klíčovým bodem bylo zpracování fotoplánů průčelí před

⁷Obnovu omítky, tesařských konstrukcí, hrázděných výplní a souvisejících prvků provedla Stavební firma Hlaváček Ústě. Restaurování omítek a kamenných prvků fasády měl na starosti kolektiv restaurátorů pod vedením BcA. Davida Zemana, DiS.

Obr. 9_Detail střední části západního průčelí v patře s dochovanými vrstvami omítky s rohem rámce, vlevo patrná starší šedomodrá barevnost, vpravo mladší zelená monochromní barevnost, foto M. Kolka, 2015.

Obr. 10_Fotoplán severního průčelí, zpracoval P. Hlavenka – J. Vidman, 2015.

8_Výstupem fotogrammetrie jsou fotoplány pro jednotlivá průčelí zpracované v letech 2015–2017, autoři Ing. Pavel Hlavenka a Ing. Jiří Vidman.

9_Návrh řešení jednotlivých průčelí v každé stavební etapě provedli autoři studie.

stavbou lešení (obr. 10).⁸ Fotoplány kromě detailního zachycení historické podoby objektu před obnovou poskytují i další možnost zanést do nich, tj. do jednotného grafického i obrazového celku, řadu poznatků získaných při hloubkovém průzkumu z lešení. Tyto poznatky slouží jak k poznání cenného historického pramene, tak jsou zároveň využity při obnově (obr. 11). Před vlastním zahájením prací byl nejprve proveden zevrubný průzkum z lešení. Do fotoplánů byly zakresleny nalezené detaily, díky kterým bylo možné mimo jiné rekonstruovat hodnotnou vrcholně barokní podobu fasády (obr. 12). Mohly tak vzniknout další typy výstupů s návrhem řešení průčelí a jeho barevnosti (obr. 13 a 14). Okótované fotoplány díky tomu sloužily jako podklad pro obnovu, neboť podle nich byla rozměřena chybějící rytá zrcadla v omítce (obr. 11 a 12). Výsledná podoba průčelí je tak kvalitním výstupem všech zúčastněných stran.⁹

Celková koncepce obnovy fasády použila výhradně restaurátorský přístup k omítkovým vrstvám, které jsou cenným pramenem k poznání vývoje objektu. Vzhledem k zachování nejstarších raně barokních vrstev omítek, velmi zdobné vrcholně barokní fáze a také klasicist-

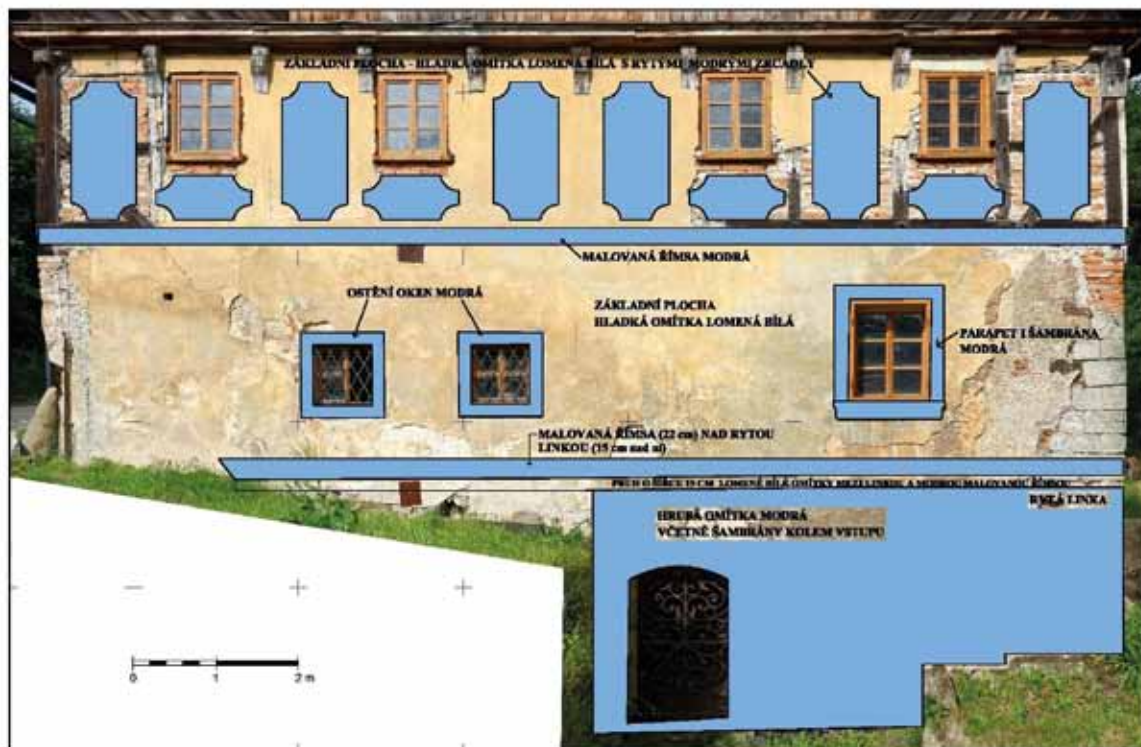
ních i mladších úprav bylo nutno maximálně podrobně vyhodnotit nálezové situace. Teprve na základě jejich odborného vyhodnocení bylo možné zvolit nejcitlivější způsob prezentace fasády. Nakonec bylo rozhodnuto provést restaurování všech historických vrstev omítek vyjma nejmladších úprav, používajících omítku s vysokým obsahem cementu a okrový nátěr. Důraz byl kladen na zachování velmi cenné pozdně barokní výzdoby, sestávající v úrovni suterénu z hladkých lizénových rámců a hrubých základních ploch a v přízemí a patře z bílé základní plochy, rytých obdélných a barevně pojednaných polí a malovaných mezipatrových říms. Tato omítka byla plošně zachována nejlépe, ale i tak byl její rozsah relativně omezený, a to zejména na jižním, východním a západním průčelí. Proto bylo rozhodnuto chybějící plochy rekonstruovat dle zachovaných stop. Konzervace původních omítkových vrstev a jejich doplnění neutrální omítkou by v tomto případě byly vizuálně velmi sporné a výsledek nepochybně rozporuplný. Z těchto důvodů byl tento postup vyloučen. Z barevných vrstev byl zvolen plošně nejlépe zachovaný šedomodrý odstín polí v kombinaci s bílou základní plochou.

Obr. 11_Fotoplán severního průčelí se zákresem dochovaných a rekonstruovaných prvků architektonického členění po ukončení první etapy v roce 2015, podklad P. Hlavenka – J. Vidman, návrh řešení a kresba M. Kolka – I. Peřina, 2016.

Obr. 12_Fotoplán jižního průčelí s rekonstrukcí rámců, okenních šambrán a malované mezipatrové římsy, podklad P. Hlavenka – J. Vidman, návrh řešení a kresba M. Kolka – I. Peřina, 2017.

Obr. 13_Fotoplán východního průčelí s rekonstrukcí prvků fasády a návrh její barevnosti, podklad P. Hlavenka - J. Vidman, návrh řešení a kresba M. Kolka - I. Peřina, 2016.

Obr. 14_Fotoplán jižního průčelí s návrhem barevnosti, podklad P. Hlavenka - J. Vidman, návrh řešení a kresba M. Kolka - I. Peřina, 2017.

Obr. 15_Fotoplán východního průčelí, zpracoval P. Hlavenka – J. Vidman, 2016.

Při vlastní obnově byly používány technologie a materiály výhradně určené na obnovu historických staveb – vápenné omítky (pro hrubé omítky s různými frakcemi kameniva), vápenné barvy, tradiční tesařské spoje pro nastavované části dřevěných konstrukcí nebo uchycení omítek na hrázděné konstrukci pomocí rákosových výpletů. Kamenné prvky byly šetrně restaurovány, u již dříve doplněných nových pískovcových prvků okenních ostění a vstupních portálů bylo provedeno kamenické opracování povrchu, základní patinace a sjednocení s originálními prvky fasády.

Nejstarší barokní fáze omítek byly identifikovány na východním štítovém průčelí (obr. 15). Právě nároží tohoto průčelí bylo zjevně v mladších fázích přezděno, spáru přízdívky ale zleva lemoval pás nejstarší omítky od suterénu až do přízemí (obr. 16). Jednalo se o souvislou plochu utažené vápenné omítky, do které byly druhotně provedeny hustě kladené peky pro přichycení mladších vrstev omítek.¹⁰ Drobné torzo nejstarší omítky bylo nalezeno rovněž na severním průčelí při levém

nároží v úrovni přízemí. S touto omítkou nejspíše korespondovala starší jednoduchá pískovcová ostění okenních otvorů, která měla čtvercový tvar bez profilace. Ve zpracovaném SHP byla považována až za klasicistní, nicméně se zdá, že se jedná již o raně barokní otvory bez výraznějšího zdobení, osvětlující v přízemí technické a částečně i obytné prostory papírny. U jižního průčelí se jedná o dva otvory u jihozápadního nároží (místnost 1.06, číslování dle stavebně historického průzkumu – viz obr. 5), další tři otvory u východního průčelí (místnost 1.03 a 1.05), čtyři otvory u severního průčelí (místnost 1.07 a 1.08) a dva otvory u západního štítového průčelí (místnost 1.06 a 1.07).

Na nejstarší napekované vrstvě barokní omítky byla nanesena výrazně členěná omítká nejspíše vrcholně barokního stáří. Jak již bylo uvedeno výše, nejuceleněji se zachovala na severním průčelí (obr. 10). V úrovni suterénu byla její koncepce založena na kontrastu hladkých lizénových rámců a hrubé základní plochy. V hrubé omítce byl zjištěn velký podíl drcených uhlíků,

¹⁰_Vzhledem k rozsáhlé destrukci omítek zachytil tyto partie již stavebně historický průzkum – viz NOVÁ – NOVÝ – KOLKA, cit. v pozn. 2. K vyhodnocení stáří omítky viz také ZEMAN, David – VIŠEK, Lukáš. *Restaurovatelský stratigrafický průzkum omítkových a barevných vrstev na fasádě západního průčelí objektu bývalé papírny v obci Hamr na Jezeře. Restaurovatelská zpráva. Nepublikovaný strojepis. Duben 2015.*

Obr. 16_Detail pravého nároží východního průčelí s nejstarší barokní vrstvou omítky s peky, trhlinka identifikuje rozsah přezděnění nároží v 1. čtvrtině 19. století, foto M. Kolka, 2015.

Obr. 17_Detail střední části severního průčelí v přízemí, nahoře starší rámce s modrým nátěrem porušuje mladší klasicistní okno, pod ním malovaná modrá mezípatrová římsa a pod ní hrubá omítka suterénu, foto I. Peřina, 2016.

11_K vyhodnocení omítek ZEMAN – VÍŠEK, cit. v pozn. 10.

kteřý způsobil zabarvení omítky do šedého odstínu (tzv. holubí šed).¹¹ Na severním průčelí se omítka zachovala téměř intaktně v celé ploše, narušená byla pouze na nárožích a na levé straně v souvislosti s umístěním otvoru pro hřídel vodního kola a pozdější přístavbou turbínové kašny. Starší nátěry v šedomodré a bílé kombinaci překrýval okrový nátěr z nejmladší etapy. Na východním štítovém průčelí byla zachována pouze hrubá základní plocha bez lizénových rámců, které by zde patrně neměly smysl, neboť stěnu z části zakrývá přilehlý prudce stoupající terén. Ve zbylých průčelích se suterén již pohledově neuplatňuje.

U přízemí a patra byla použita jen hladká omítka. Na severním průčelí byla do její plochy v obou zmíněných podlažích vyryta zrcadla s konkávně vybranými rohy, na rozdíl od ostatních průčelí, kde jsou zrcadla uplatněna pouze v patře.

Mimo to se zde uplatňovala pouze starší hladká pískovcová ostění a omítkové šambrány kolem oken v patře, obojí opatřené nátěrem ve shodě se zbytkem plochy. Relativně pravidelný rastr je v přízemí proveden střídáním obdélných zrcadel na výšku celého průčelí (zrcadla mají šířku 55–81 cm) a obdélných zrcadel nad okny a pod nimi o šířce 105 cm, pod okny je výška 27 cm a nad okny 60 cm. Mezi okny je vždy vloženo jedno až dvě pole zrcadel. Dochovaný rastr na levé straně průčelí zjevně narušila tři mladší klasicistní okna, která mají mnohem větší rozměry (obr. 17). Omítka hrázdného patra opakuje popsany rastr, s tím, že v okenních osách zde vycházejí pouze zrcadla pod okny o rozměrech cca 120 × 65 cm. Mezi stávající okna jsou doplněna slepá okna tak, aby se pravidelně střídalo okno a jeden až dva obdélné rámce o rozměrech cca 80 × 170 cm.

Obr. 18_Detail střední části východního průčelí v patře, dochovaná vrstva omítky s mladším zeleným nátěrem, foto I. Peřina, 2016.

Horní partie šambrán a zrcadel v patře v některých případech mizí a přerušuje ji profilovaná prkenná římsa, opatřená nátěrem ve shodě se základní plochou fasády. Po očištění omítky od cementových vrstev a novodobých nátěrů byla upřesněna existence malovaných mezipatrových říms, vymezených rytými ryskami, a jejich rozměry (výška 22 cm). Na dochovaných torzech omítek na severním, východním a západním průčelí byla ověřena rovněž barevnost fasády, která byla u hrubé omítky suterénu, zrcadlech, vystupujících kamenných prvcích ostění a portálů a omítkových šambrán kolem oken v šedomodré odstínu (obr. 9 a 17). Základní plocha byla bílá. Tuto barevnou vrstvu překryl

Obr. 19_Pohled na vstupní portál na jižním průčelí, na klenáku uvedeno číslo popisné „N. 5“ a datace „1826“, fotoarchiv NPÚ, g. ř. Praha, inv. č. 98.355, foto M. Posselt, 1965.

monochromní zelený nátěr, který korespondoval již s mladšími klasicistními ostěními (obr. 9 a 18).¹² Ta byla použita u tří oken zmíněné obytné levé strany severního průčelí a u jednoho okna východního průčelí (místnosti 1.04 a 1.05). Ostění s profilovaným parapetem náleží pravděpodobně ke stejné fázi jako vstupní portál v jižním průčelí s datací na klenáku 1826 (obr. 19).

Další nálezy zrušených a druhotně zazděných otvorů v přízemí nelze blíže časově zařadit. První tři otvory jsou umístěny do chodby 1.01. Jedná se o vstupní otvor na levém okraji východního průčelí a dvojici oken na jižním průčelí, vždy situovaných vpravo od dnešních mladších okenních otvorů. Z důvodu narušení mladšími okny nelze určit jejich původní rozměry. Okna měla pískovcové prvky u parapetů a překladu a cihelné stojky a záklenky. Další zazděné okno o šířce 79 cm s cihelnou špaletou a záklenkem se nacházelo na západním průčelí, vpravo od dnešního krajního pravého okna (místnost 1.06, viz obr. 5).

Kromě povrchových úprav bylo zásadním zjištěním především konstrukční řešení hrázděných obvodových stěn u patra. V době provedení standardního stavebně historického průzkumu bylo hrázdění více překryté a bylo uvažováno o tom, že se v klasicistní konstrukci uplatňují pouze druhotně užitě prvky starší konstrukce datované dendrochronologicky do sedmdesátých a osmdesátých let 17. století (1673/1674, 1679+, 1683–1686, 1685, 1685/1686 d).¹³ Po podrobném ohledání se ale naopak potvrdila existence intaktně zachovaného hrázdění z této doby, přičemž lze předpokládat, že stavba byla dokončena nejdříve v roce 1686 a bylo při ní využito částečně starší nashromážděné dřevo. Při průzkumu z lešení bylo zjištěno, že většina původních hliněných výplní hrázděné konstrukce patra se špány byla nahrazena výplněmi cihelnými (obr. 20), na které byla nanášena výše popsaná zdobná vrstva vrcholně barokní omítky. V rámci této úpravy došlo k odstranění některých šikmých pásků či vzpěr mezi spodní ližinou a sloupky, čímž došlo k částečnému zjednodušení staršího rastru hrázdění (obr. 21, 22). Kdy k této úpravě přesně došlo, prozatím nevíme, pouze relativně ji datujeme do průběhu 18. století oproti starší představě, kdy byla tato stavební etapa řazena až do dvacátých let 19. století.¹⁴

Dalším důležitým detailem pro podobu hrázděné konstrukce jsou profilované konzoly či záporny u štíto-

vých průčelí na styku svislých sloupků a horní ližiny hrázděného patra (obr. 23, 24). Tyto konzoly patrně zčásti ztužovaly konstrukci spoje mezi sloupky hrázděné konstrukce a horní ližinou stejně jako u nedaleké sýpky dvora v Útěchovicích přestavěné ze starší tvrže.¹⁵ Podobné prvky jsou jindy nazývány jako záporny či závlače a jsou osazeny např. při styku sloupků hrázdění, horních ližin a vazných trámů anebo ztužují horní obvod zdí stavby s vaznými trámy. Tento prvek profilované konzoly je typický i pro řadu dalších hrázděných staveb z druhé poloviny 17. století, za všechny jmenujme např. Valdštejnské domky v Liberci anebo řadu zaniklých staveb včetně radnice v Zákupích.¹⁶

12_K tomuto vývoji barevnosti stručně ZEMAN – VIŠEK, cit. v pozn. 10.

13_Dendrochronologickou analýzu v rámci standardního stavebně historického průzkumu i v průběhu stavební obnovy v letech 2009 a 2016 provedl Ing. Tomáš Kyncl.

14_K tomu stručně KOLKA, Miroslav – PEŘINA, Ivan. K vývoji hrázděné konstrukce v severních Čechách. *Sborník XIV*, 2016. Roubené a hrázděné konstrukce historických staveb, s. 11–30.

15_PEŘINA, Ivan. Tvrz v Útěchovicích. K průzkumu středověké jizby, nebo již světnice?, *Průzkumy památek XXV*, 2018, č. 1, s. 3–24.

16_KOLKA – PEŘINA, cit. v pozn. 14.

Obr. 20_Střední část severního průčelí v patře, detail poškozené hrázděné konstrukce, po rozebrání cihelných výplní jsou patrné dlaby po starších výplních se špány, foto I. Peřina, 2015.

Obr. 21_Fotoplán západního průčelí, zpracoval P. Hlavenka – J. Vidman, 2016.

Obr. 22_Střední část jižního průčelí v průběhu osekávání tvrdé novodobé omítky, odhalené partie hrázděné konstrukce patra, dole hlavní vstupní portál, foto I. Peřina, 2017.

Obr. 23_Východní průčelí v průběhu osekávání tvrdé novodobé omítky, odhalené partie hrázdné konstrukce patra, silnější sloupky při nároží a uprostřed mají zavětrování pásy, zbylou část tvoří slabší sloupky a paždíky mezi dolní a horní ližinou, foto M. Kolka, 2016.

Obr. 24_Konzola na východním průčelí v patře, podpírající prahový trám štítu, foto M. Kolka, 2016.

Obr. 25_Pohled na objekt papírny od západu, na levé straně patrná kašna turbíny s betonovými vantroky, přivádějícími dříve vodu od hráze rybníka, foto J. Vidman, 2018.

Průzkum technologického zařízení¹⁷

Vodní dílo/vodní motor

Přívod vody na vodní motor a vodní dílo byly částečně popsány již výše. Vlastní strojní zařízení bude následně popsáno ve směru technologického toku, tedy od konce vodního díla – vodní pohon, přes stroje na přípravu surovin až po stroje na finální zpracování produktů. Betonové vantroky, navazující na klenutý propustek v hrázi, mají světlou šířku cca 1,4 m, odhadovanou původní hloubku cca 1,5 m a na jejich konci v mírné prohlubni chybí česla. Těsně před turbínovou kašnou je po pravé straně jalový přepad o světlé šířce zhruba 0,7 m. Betonová kašna téměř čtvercového půdorysu je založena na pasech rovnoběžných s papírnou a zcela přiléhá ke zdivu severní stěny papírny (obr. 25). Vpouštěcí stavidlo ani zastropení kašny a vantroky nejsou dochovány. Na odtokové stěně přístavby je v rámečku nápis „J.1920T.“. V místech styku kašny se zdivem papírny je patrný zbytek špalety staršího okenního otvoru, jehož segmentový záklenek byl výše než koruna kašny. Špaleta byla zazděna tak, že z ní byla ponechána mělká nika a v ní zřízen otvor pro hřídel turbíny. Ve stěně kašny je oblá kovová zděř o průměru 115 cm, ke které přiléhala

nedochovaná Francisova turbína, upevněná nepochybně k podlaze. Odtok od turbíny je patrný pouze z venkovní strany pod kašnou. Nad zděří je v kašně uchycena obdélná kovová destička s regulátorem turbíny. Pod uchycením regulátoru je vysekána úzká štěrbin, kterou natékala voda z kašny do interiéru.

Před turbínou zde bylo používáno vodní kolo, umístěné ve zděné lednici, zasahující také mimo dnešní turbínovou kašnu. Svědčí o tom zazděný otvor pro hřídel, rozsah pískovcového zdiva bez omítky a prohlubeň se zbytky pískovcových kvádrů (obr. 10). Lednici tedy lze hypoteticky vymezit zhruba prostorem mezi dnešní turbínovou kašnou a soklem, který je umístěn mezi druhou a třetí okenní osou na severním průčelí zleva. U druhého bodu nacházíme ve fasádě vyčnívající sokl z pískovcových kvádrů, patrně provázaných se zdivem. Toto zdivo mohlo sloužit pro založení obvodu lednice. Otvor pro někdejší dřevěnou hřídel vodního kola má průměr zhruba 80 cm a je druhotně zazděn pískovcovými kvádry a pálenými cihlami. Na interiérové straně není průchod hřídele čitelný, neboť zde je stěna opatřena mladším pilířkem a omítkami (obr. 4). Umístění vodního kola však koliduje s dochovanými lizénovými rámci omítky, které probíhají téměř až k otvoru. Vizualní kolize musela na-

¹⁷_Popis zařízení vychází ze stavebně historického průzkumu – viz NOVÁ – NOVÝ – KOLKA, cit. v pozn. 2.

stat i u druhého okna, které však mohlo být využito pro kontrolu chodu zařízení. Dochovaná omítka neobsahuje žádné stopy po přístavbě lednice vyjma spodní části, kde chybí, což ale může být také dáno degradací omítky. Možným vysvětlením je, že lednice nebyla zakryta, pouze ji tvořila nízká zídka se zhlavím hřídele. Absenci regulérní přístavby odpovídají i zákresy v katastrálních mapách, kde žádná taková stavba není zachycena, což bylo jinak běžné. Závažnější je částečná kolize průběhu hřídele s pilířem klenby v interiéru suterénu, neboť hřídel by musela přiléhat k pilíři natěsno. Na lednici navazoval otevřený odtokový kanál, který mohl být u vstupu do objektu překlenut mostkem nebo kamennými deskami. Průběh kanálu je přerušen novodobou skládkou a lépe je čitelný až dále za papírnu, kde pokračoval na vodní dílo mlýna č. p. 16 v Hamru (obr. 26, 27, 28). Celý suterén vyjma jihozápadní části, kde je přístupové schodiště a větší a menší sklep, byl využit pro výrobu. Prostor strojovny a přípravný výrobní suroviny je umístěn ve východní části dispozice v návaznosti na někdejší hřídel vodního kola nebo později turbíny. Druhá – západní část je o něco užší a byla využívána k vlastní výrobě papíru. Umístění hřídele vodního kola a strojního zařízení ze staršího období nebylo identifikováno na žádném místě. Veškerý popis zařízení je tedy spojen s poslední etapou vývoje papírny. V dalším textu bude nejprve popsán popis převodu energie od turbíny a teprve poté jednotlivá zařízení.

Pohon strojů/převodové mechanismy

Pohon strojů zajišťovala hřídel turbíny umístěná v zadivce staršího okna (viz výše). Osazení konce hřídele na betonovém fundamentu není dochováno. Umístění fundamentu s ložiskem lze však přesně určit podle svislé dráhy v zídce vlevo od otvoru pro hřídel turbíny. Dráží šířky 23 cm procházel řemen pohánějící první hlavní transmisi v přilehlém prostoru pod druhým polem klenby. Tato transmise byla podložena trojicí betonových fundamentů, z nichž na prvním při severní obvodové stěně je dochováno i ložisko, na ostatních jsou dnes jen úchyty (obr. 29). Transmise převáděla energii zřejmě řemenem na kovovou vodorovnou hřídel ukončenou litinovým ozubeným pastorkem zabírajícím do palečnického kola dochovaného kolového mlýna pro obrušování

Obr. 26_Výřez z povinného císařského otisku stabilního katastru z roku 1843, ČÚZK Praha dle archivnimapy.cuzk.cz

Obr. 27_Výřez z indikační skici stabilního katastru z roku 1843, NA Praha dle archivnimapy.cuzk.cz.

Obr. 28_Výřez z reambulované mapy z roku 1875, ČÚZK Praha dle archivnimapy.cuzk.cz.

Obr. 29_ Pohled na torzo transmise ve východní části suterénu při severní stěně, foto R. Kursy, 1991.

Obr. 30_ Pohled na holandr ve východní části suterénu při severní stěně, foto R. Kursy, 1991.

dřeva, jehož zaniklý převod je znám z dochovaných fotografií (obr. 32).

Z první hlavní transmise vedla další řemenice šikmou dráží v pilíři dělicím strojovnu od výrobního prostoru na druhou hlavní transmisí pod stropem naproti schodišti. Z ní jsou dochovány pouze čtyři nosné dřevěné konzoly s ložisky. Na starších fotografiích je patrné ještě podložení konzol dřevěnými sloupky (obr. 31). Odtud byl rozvod energie nejprve veden na hladicí kalandr a lis v západní části suterénu a dále dvojicí obedněných otvorů v klenbě nad transmisí do přízemí a odtud až do podkrovní. Další převod lze předpokládat přímo při severní obvodové stěně, kde se dochovalo také osazení regulátoru turbíny. Podle zjištěných stop, existence ložisek, dráží a kovových ovládacích mechanismů zde probíhala menší vodorovná kovová transmise, poháněná zřejmě přímo z hřídele turbíny přes kovový nedochovaný pasetorek a určená nejspíše pro pohon holandru.

Prostor strojovny a přípravný výrobní suroviny

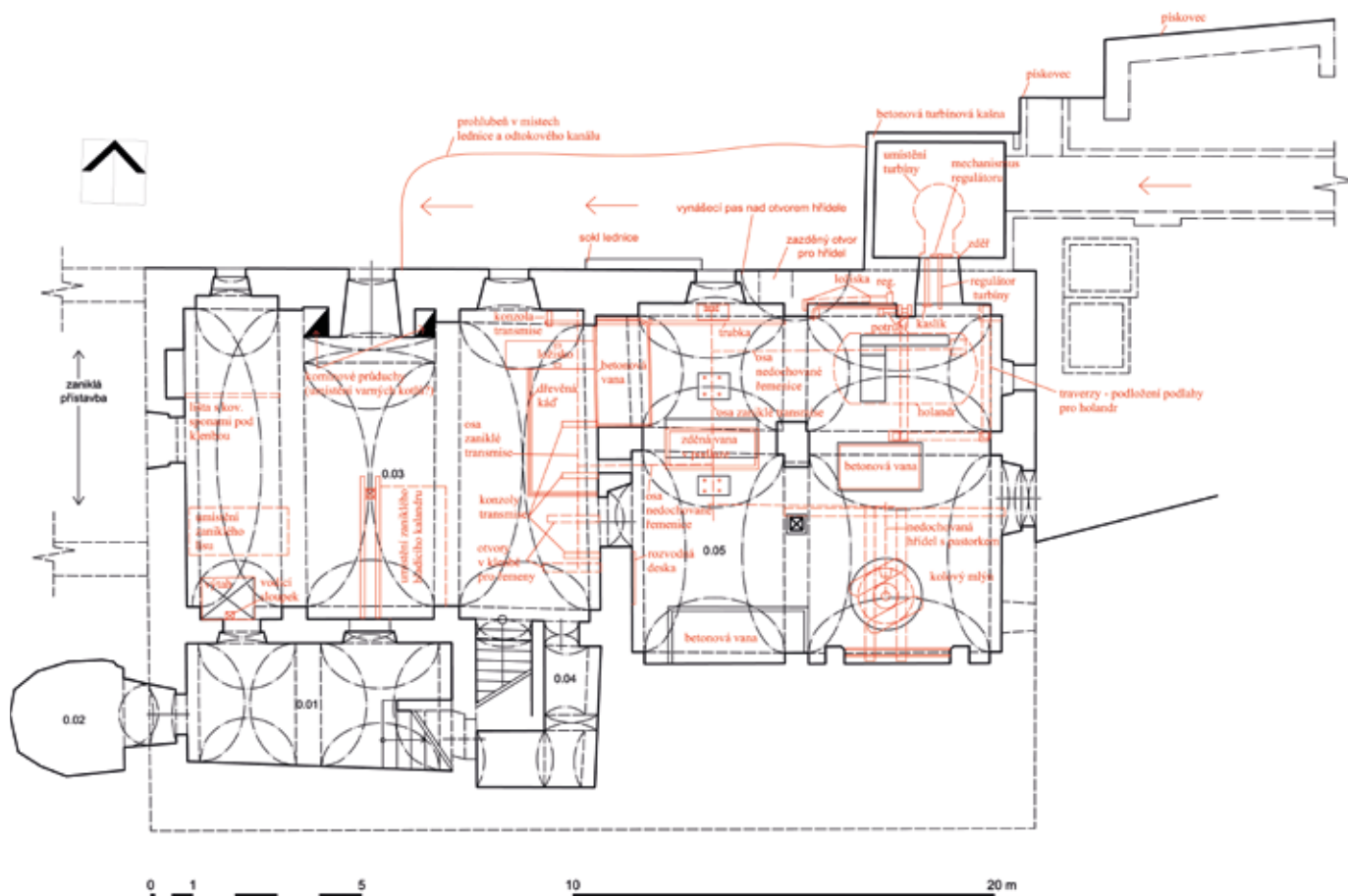
V severovýchodním koutu suterénu při hříděli turbíny nacházíme první zařízení k přípravě papírenské suroviny. Při severní a východní stěně jsou přizděny pilíře pro osazení kovových traverz I profilu, doprovázené zídou půdorysu L s dráží pro řemenici a dvěma sešroubovanými trámky. Tyto prvky podíraly dřevěnou podlahu, na které byla osazená dřevěná vana obdélného tvaru se zaoblenými rohy. Evidentně se jedná o zařízení zvané holandr, určené k přípravě papíroviny – k rozmělnění hadroviny. Z tohoto zařízení je dochována pouze spodní deska o rozměrech 265 × 155 cm s otiskem tvaru vany. Zespuďu je na ní připevněn kovový pásek s dvojicí vodicích kladek. Zbylou část známe pouze ze starších fotografií (obr. 30). Stěny vany byly zesílené zkříženými kovovými pásky. Na straně směrem do interiéru bylo osazeno kovové zařízení s ozubeným břitem, poháněné patrně přímo z hřídele turbíny a zajišťující mletí suroviny. Dochována jsou rovněž torza potrubí pro přívod vody.

Obr. 31_ Transmise v západní části suterénu při dělicí přčce, zajišťující převod na zařízení do horních podlaží, řemeny prostupovaly otvorem v klenbě, foto R. Kursá, 1991.

Obr. 32_ Kolový mlyn ve východní části suterénu při jižní stěně, dochováno ještě převodové zařízení, foto R. Kursá, 1991.

Obr. 33_ Púdorys suterénu s umístěním technologického zařízení, doplnil M. Kolka, 2010, zakresl. I. Peřina, 2018.

Obr. 34_ Hladicí kalandr v západní části suterénu při jižní stěně, foto R. Kursa, 1991.

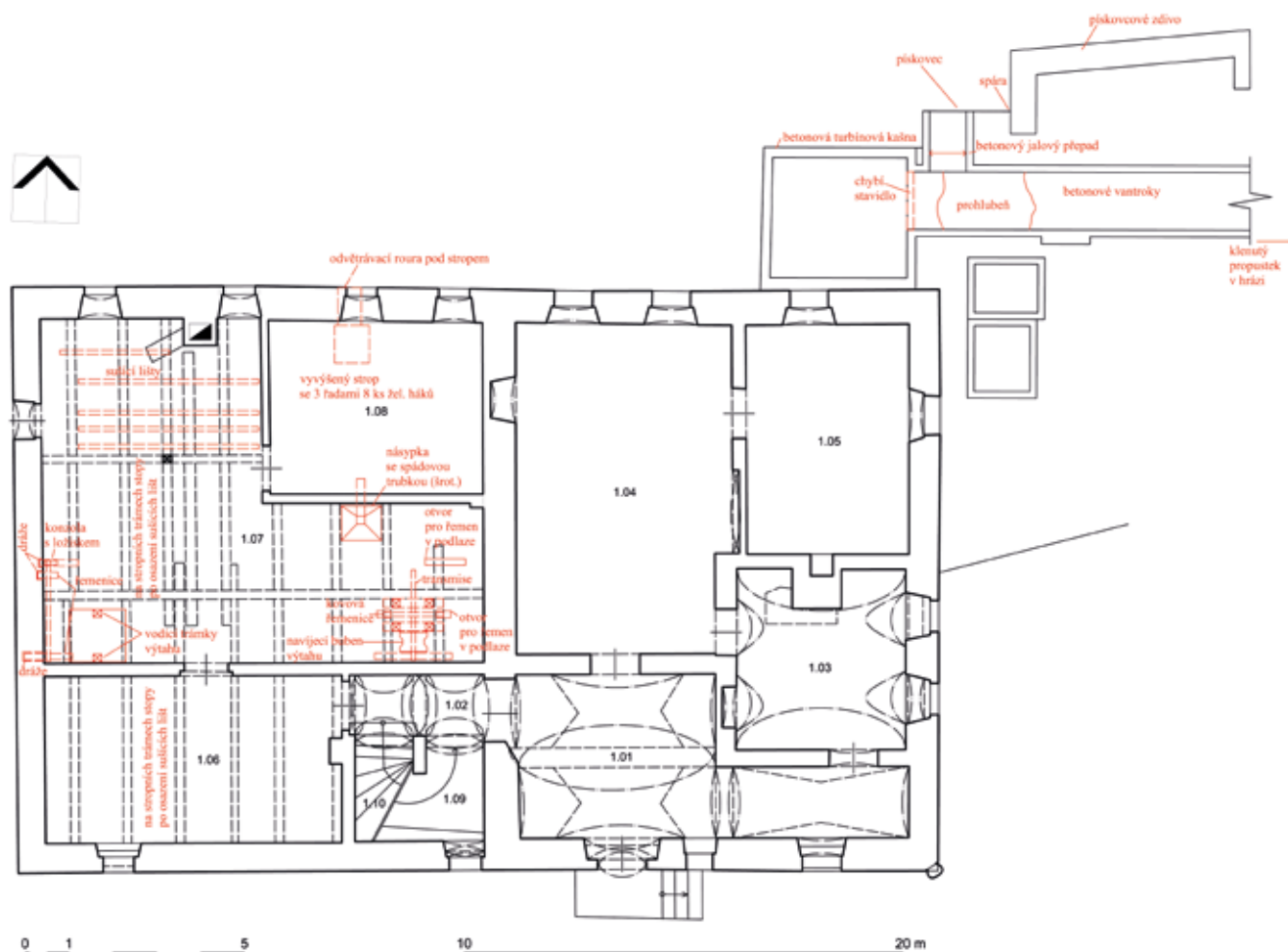

Obr. 35_ Lis v západní části suterénu při jižní stěně, v pozadí výtah, foto R. Kursa, 1991.

Jižně od tohoto stroje stojí betonová vana o rozměrech $1,1 \times 2$ m. Patrně mohla sloužit jako tzv. ředicí kád, kde se získaná papírovina ředila vodou a odstraňovaly se z ní uzlíky. Při jižní obvodové stěně je v původní poloze dochován kolový mlýn k obrousování dřeva a k výrobě dřevoviny, další z potřebných surovin pro výrobu papíru (obr. 32). Sestává z vodorovně položeného spodku o průměru 173 cm a výšce 60 cm (spodní polovina je zděná, dobetonovaná, horní je pískovcová), na kterém leží dvojice svisle položených pískovcových kamenů, spojených kovovým mechanismem se svislou hřídelí. Pískovce mají průměr 147 cm a výšku 38 cm a jejich obvod je upraven hlubokými rýhami v pravidelných polích. Spodek má horní plochu spádovanou tak, že tvoří oblou prohlubeň (od obvodu dolů a u středu zase nahoru). Plocha je opět rýhovaná, a to ve směru z obvodu do středu, tj. paprskovitě. Obvod spodku má na koruně kovovou obruč se zbytky bedněného lubu, do kterého se kladla surovina. Ve středu spodku je kruhové lože s kovovou obručí, ve kterém je osazeno ložisko svislé kovové hřídele s pískovcovými kameny. Na horním konci hří-

dele je litinové ozubené paleční kolo o průměru 125 cm a výšce 16 cm. Kolo má dřevěné palce, které původně zabíraly do nedochovaného kovového pastorku kolmo vedené vodorovné hřídele, jež byla osazena na trámkové konstrukci upevněné ke stávajícímu dřevěnému sloupku pod pasem klenby.

Další torza zařízení se nalézají při severní stěně poblíž dělicí příčky suterénu. Jsou zde umístěny fundamenty výše uvedené hlavní transmisy a podél zdi probíhá přívodní trubka pro dopravu vody do výrobní části. Průraz v příčce vyplňuje torzo betonové vany s okoseným rohem. Okosení si vynutil průběh vodovodní trubky, která prochází tělesem vany. Na vnitřní stěně vany je patrný plstěnek. Klenební pas je zde kvůli umístění nádrže druhotně odsekán a podepřen ocelovou traverzou. Další vana je umístěna jižně od předchozí v podlaze mezi pilíři klenby a je vyzděná z kamene. Ve zdivu je drážka sloužící zřejmě pro uzavírání poklopem. Další betonová vana stojí při jižní stěně. Opodál je na interiérové příčce přichycena rozvodná deska. Izolátory jsou umístěny také na pasech klenby (obr. 33).

Obr. 36_ Půdorys přízemí s umístěním technologického zařízení, doplnil M. Kolka, 2010, zakresl. Peřina, 2018.

Výrobní část

V západní části suterénu stály podle archivní fotodokumentace při jižní stěně následující stroje: v jihozápadním rohu výtah s navijecím bubnem, před ním (na severní stranu) kovový lis (pracovní výška cca 180 cm) a blíže ke schodišti dvouválcový hladicí kalandr. Po těchto strojích jsou dochovány pouze kapsy, průrazy ve zdivu a torza dřevěných konstrukcí pro převod energie od transmise. Pod transmisí naproti schodišti je dále torzo dřevěné kádě usazené v podlaže. Fošny jsou propojeny dlouhými tyčemi se šroubovicí. Mezi kádí a severní stěnou je přízdívka se zbytky ložiska, patrně pohon čerpací kádě vedený od transmise pod stropem. Ze severní obvodové stěny vystupují přízdívky s dvojicí komínových průduchů, ke kterým mohly být přisazeny kotle na vaření klišu, případně dalších surovin. Druhotným efektem rovněž mohlo být vytápění prostoru a sušení. Ze stanoviště kalandru je dochována pouze konstrukce, ke které přiléhá. Je tvořena sloupkem

na betonovém fundamentu, ke kterému jsou na šroubech upevněny vodorovné trámkové konstrukce směrem ke schodišti, přičemž dochovaný rám sloužil pouze pro převod energie z transmise (obr. 34). Z výtahu v jihozápadním rohu existují pouze jeden dřevěný vodící sloupek a bedněný rám průchodu klenbou (obr. 35). Na klenbě před zazděným vstupem v západní obvodové stěně je uchycena dřevěná lišta o profilu 11×4 cm s šikmými otvory 3×6 cm a kovovými sponami na uchycení sušeného papíru.

1. nadzemní podlaží (přízemí)

Strojní zařízení jsou umístěna v severní části západního výrobního dílu dispozice (obr. 36). V jihozápadním koutu této místnosti nalézáme výtahovou šachtu s vodícími trámkami a kovovou transmisí na západní stěně (obr. 37). Kovová řemenice transmise o průměru 105 cm a šířce 7 cm, vybavená drážkou pro navijení lana, je čas-

Obr. 37_Výtah s převodovým zařízením a vodicím trámem v západní části přízemí při západní stěně, foto R. Kursy, 1991.

Obr. 38_Navíjecí buben výtahu s převodovým zařízením v západní části přízemí, foto R. Kursy, 1991.

tečně osazena do dráhy ve zdivu. Transmise, uchycená na trámovou výměnu pod stropem, byla poháněna přes další kovovou řemenici o průměru 45 cm a šířce 15 cm, která má zapuštěnou plochu pro řemen. Ten byl veden zřejmě otvorem v podlaze na protější straně místnosti a pokračoval na nedochovanou transmisi. K výtahu náleží další krátká transmise s navíjecím bubnem v jihovýchodním rohu místnosti (obr. 38). Tuto transmisi roztáčí řemen procházející dalším otvorem v podlaze. Kovová řemenice má průměr 130 cm a šířku 12 cm. Pod ní je ještě kovová kladka na dvou úchytech. Navíjecí buben je dřevěný s oplechovanými okraji, má průměr 44 cm a šířku 55 cm. Při severní stěně je dochováno 5 závěsných lišt pro sušení lepenky (obr. 39). Další lišta je druhotně umístěna v prostoru a na téměř všech stropních trámech jsou kovové třmeny nebo jejich otisky po uchycení lišt. Další se objevují i v jižní výrobní místnosti. Roubená vestavěná komora má mladší zvýšenou stropní konstrukci s kovovými háky. Při severní obvodové stěně je ve stropě nika umožňující přístup vzduchu skrz severní stěnu do kruhového výdechu, kte-

rý byl při obnově fasády zrušen. V jižní roubené stěně se nachází průchod se spádovou trubkou (dřevěným kaslíkem) od násypného koše, který je umístěn z druhé strany příčky. Předpokládáme použití násypky pro šrotování, neboť zbytky šrotu jsou ještě dodnes v zařízení patrné.

2. nadzemní podlaží [patro]

Při západní stěně výrobního prostoru je výtahová šachta s dvojicí vodicích trámů (obr. 40). Po celém prostoru lze najít na stropních trámech čitelné otisky po uchycení sušících lišt (otisky nebo třmeny totožné s přízemím). V severovýchodní čtvrtině vystupuje z podlahy trámková konstrukce obitá heraklitem, která částečně využívá starší stropní trámy s otisky po sušících lištách. Účel tohoto zařízení není jasný, snad mohl sloužit jako zásobník na obilí (po roce 1945). U třetího sloupku podélné rámové konstrukce se stojatou stolicí je spádová trubka (dřevěný kaslík), procházející podlahou na násypku o podlaží níže.

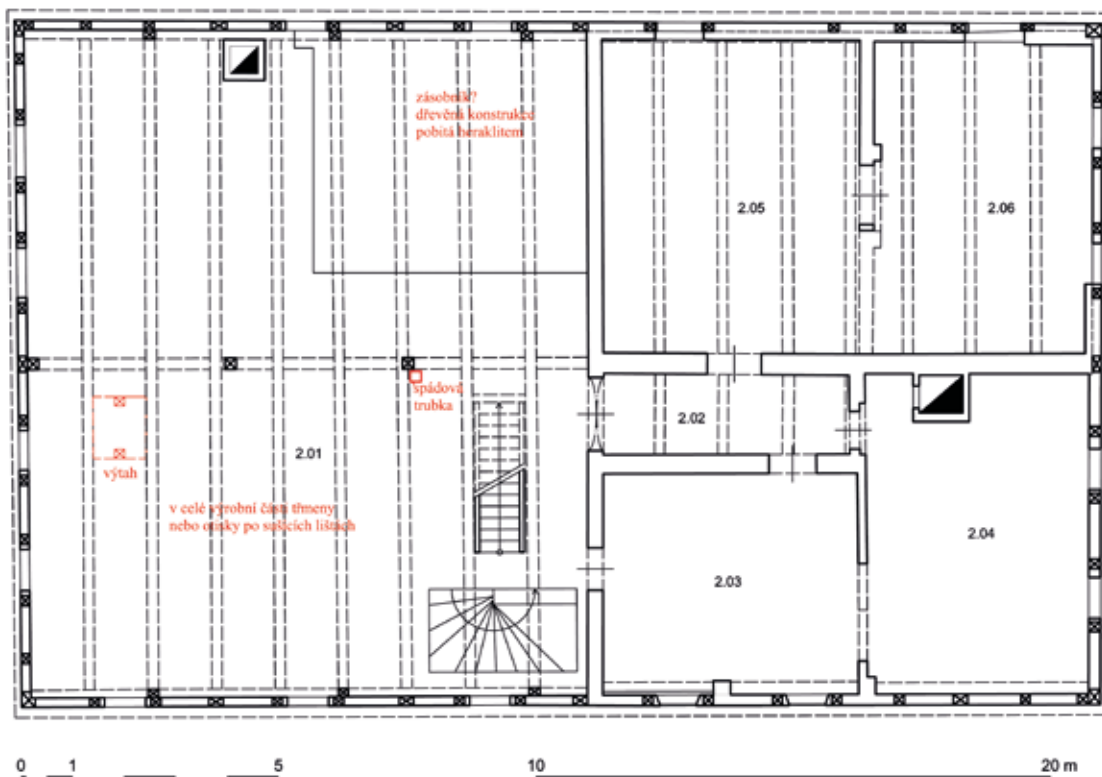

Obr. 39_ Detail sušících lišt, zavěšených na stropních trámech v západní části přízemí, foto M. Kolka, 2009.

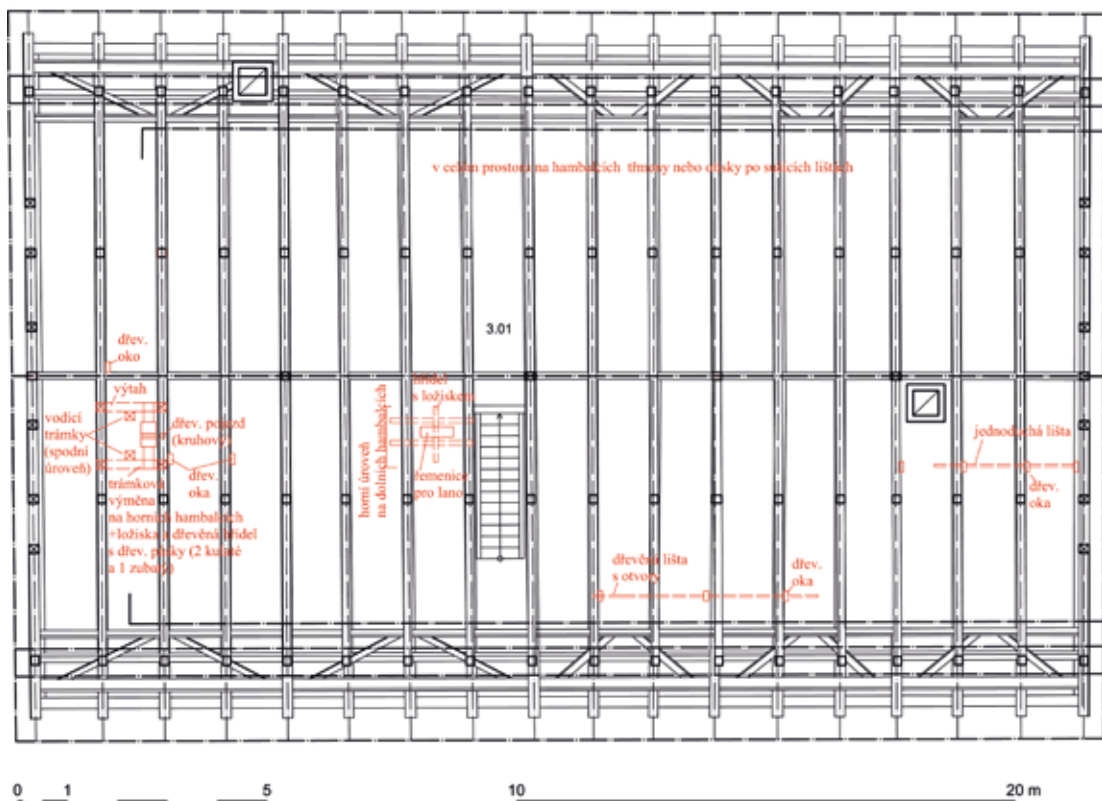
Podkroví [3. – 5. N. P.]

Ve všech úrovních podkroví pokračuje výtah (obr. 41). Ve spodní části je opatřen vodicími trámky po stranách. Na hambalku třetí vazby od západu je navíc upevněno drobné dřevěné kolečko – pojezd. V horní partii, tj. mezi dolními a horními hambalky, se nalézají čtyři nosné trámky a na horních hambalcích trámková výměna nesoucí ložiska s dřevěnou hřídelí. Na té se nachází dřevěný buben s trojicí dřevěných pásků, z nichž jeden je ozubený. Jednalo se zjevně o zdvihací zařízení výtahu. Nad přístupovým schodištěm z patra

je na dolních hambalcích na trámkové výměně osazena řemenice s krátkou hřídelí a ložisky. Řemenice má drážku pro lano. Podkroví bylo díky svému rozsahu a umístění průběžných větracích vikýřů využito k sušení papíru. Na téměř všech trámech nacházíme stopy po ukotvení sušících lišt. Některé nemají kovové třmenové upevnění, ale dřevěné destičky s oky. Dochovaná lišta při východním štítě má pouze jednoduchý oblý tvar, další lišta nad schodištěm má podobu fošny s kruhovými otvory.

Obr. 40_Půdorys patra s umístěním technologického zařízení, doplnil M. Kolka, 2010, zakresl. I. Peřina, 2018.

Obr. 41_Půdorys podkroví s umístěním technologického zařízení, doplnil M. Kolka, 2010, zakresl. I. Peřina, 2018.

Shrnutí historie a stavebního vývoje papírny

18_TILLE, Josef. *Geschichte der Stadt Niemes und ihrer nächsten Umgebung*, Niemes: A. Bienert 1905, s. 332. Odtud čerpá i níže uvedená literatura.

19_ÚLOVEC, Jiří. Příspěvek k historii a stavební podobě tvrze v Útěchovicích, *Bezděz* XV, 2006, s. 5–24.

20_ZUMAN, František. České filigrány XVII. století. *Památky archeologické* XXXV, 1927, s. 442–463. Tentýž. Filigrán mimoňský a hamerský. *Památky archeologické* XXXIII, 1922, s. 158–168. Tentýž. *Papír. Historie řemesla a výrobní techniky*, ed. VYKYDAL, Miroslav – KORDA, Josef. Příloha časopisu *Papír a celulóza*, 1983, s. 73, 143, 198.

21_Podrobnější popis vzorků viz NOVÁ – NOVÝ – KOLKA, cit. v pozn. 2. Dendrochronologickou analýzu provedl v letech 2009 a 2016 Tomáš Kyncl.

22_ZUMAN, druhá citace v pozn. 20.

Papírna byla založena dle neověřených zpráv mimoňským papírníkem Petrem Ossendorffem v roce 1655 po neúspěšném pronájmu papírny na Starém městě pražském v letech 1643–1655.¹⁸ Ve sledované lokalitě není ale vyloučena ani existence starší stavby. Na situačním plánu majetku útěchovické tvrze, datované údajně kolem roku 1658, je v námi sledovaném prostoru uveden rybník a mlýn „pana Putze“ – tj. mlýn náležící k sousednímu mimoňskému panství, může tím být myšlena ale i papírna (obr. 42).¹⁹ V literatuře jsou známy a publikovány filigrány (vodní značky) a otisky původních štočků ze 17. století. Filigrány byly označovány zprvu značkou „Děvin“ dle příslušnosti k dřívějšímu sídlu panství.²⁰

Jádro stavby je dochováno podle dendrochronologické datace z osmdesátých let 17. století. Dokončení objektu lze klást nejspíše do roku 1686, případně do doby

po tomto datu.²¹ Základní hmota stavby se výrazněji neliší od jiných papíren díky svému protáhlému obdélnému půdorysu a vysoké mansardové střeše s typickými větracími průběžnými vikýři. Srovnatelné hmotové řešení mají rovněž dochované papírny ve Velkých Losinách a Dušníkách v Kladsku (Duszyniki Zdroj, Dolnoslezské vojvodství, Polsko). Z celé řady zaniklých staveb lze jmenovat například papírny v Prášilech a Dolních Pasekách na Chebsku. Ve druhém případě je podobnost výraznější i díky použití hrázděného patra.

U dochované papírny i starší stavby z roku 1655 se dá předpokládat níže popsaná charakteristika výrobního procesu. Zprávy o podobě zařízení jsou bohužel minimální, a tak je nutno vycházet pouze z dochované stavební situace a analogických příkladů. Jediným konkrétnějším údajem z archivních pramenů je zpráva Krajského úřadu Boleslavského kraje z roku 1746²²,

Obr. 42_Detail druhotně použitého pískovcového článku ve zdivu suterénu u pravého nároží severního průčelí, který by mohl odkazovat k předcházejícímu staršímu objektu papírny, foto I. Peřina, 2016.

ve které je popsána výroba papírny jako nevelká s produkcí 80 balíků papíru. Ze zařízení je uvedeno pouze 5 stoup. Jednalo se tedy o velmi malou papírnu, neboť u řady jiných objektů jsou zmínky o několika desítkách stoup, většinou mezi 16 a 40 stoupami, u velkých provozů i více.

Pohon zařízení zajišťovalo jedno vodní kolo, k němuž byla voda přiváděna dřevěnými vantroky. Umístění kola a hřídele, procházející zdí severní návodní stěny, není zcela vyjasněné. Západně od dnešní turbínové kašny je sice zazděný otvor jednoznačně ztotožnitelný s průběhem hřídele, avšak na fasádě je neobvyklá absence otisku lednice pro vodní kolo a lizénové rámce probíhají téměř až k otvoru.²³ V interiéru je navíc těsně vedle předpokládané trasy hřídele pilíř klenby. Ta náleží k mladší stavební etapě (pravděpodobně dvacátá léta 19. století). Jediným možným vysvětlením je zrušení stoupy již v této době a plné nahrazení holandry, což v zásadě odpovídá obecnému trendu této doby.²⁴

Stoupy s kladivy sloužily k drcení hadrů a k rozvláknování této suroviny. Dřevěná kladiva měla hlavici o průměru kolem 15 cm, ramena o délce zhruba 170 cm a byla uchycena na kovové ose mezi dva sloupky. Pohyb kladiv (nadzdvihování) zajišťovaly palce na dřevěné hřídeli. Kladiva dopadala do tzv. žumpy, kde se za neustálého přívodu vody drtila hadrovina. Stranou ponecháváme vcelku složitý proces přípravy hadrů.

Na sklonku 17. století byl vynalezen holandr, který proces výroby papíroviny zjednodušil a zrychlil. Pracoval na principu dubového válce s kovovými břity, osazeného v dřevěné kádi se zaoblenými okraji, kde obíhala papírovina. Holandr se postupně zaváděl i do českých papíren a většinou se až do první třetiny 19. století kombinoval se stoupami. Stoupy byly pak postupně odstraňovány. Z dochovaných torz holandrů nebo z dobových fotografií jsou známy rovněž příklady, kdy dřevěnou kád nahradila kamenná nádrž. Dochované holandry tohoto typu jsou u papírny v Doubravě u Aše bezpečně datovány vysekanou datací již do roku 1750. Hadrovina byla pak přečerpána do tzv. ředící kádě a následně do čerpací kádě, kde se papírovina nanášela (čerpala) na dřevěná síta, čímž vznikly jednotlivé archy. Ty se dále sušily, klížily a znovu sušily a vyhlazovaly pomocí kovových desek a kladiv. Převážná část těchto procesů musela

u hamerské papírny od počátku probíhat v suterénu, pouze na sušení byla využita zhruba polovina půdorysu přízemí, patra a zejména rozsáhlé podkroví. Dispoziční rozdělení přízemí a patra na výrobní a obytnou část odpovídá až na drobné změny i dodnes dochovanému stavu. Pro provoz mohly být využity i další budovy v areálu usedlosti. Například přístavba při severozápadním nároží, pokud tehdy již existovala, mohla dobře sloužit jako sklad hadrů apod.

Od roku 1655 až do roku 1693 byla papírna v majetku Ossendorfů, v roce 1693 přešla na Franze Kirschnera a ve vlastnictví jeho rodiny byla až do roku 1851.²⁵ Náročnou vrcholně barokní přestavbu z průběhu 18. století, doloženou dokumentovanými úpravami hrázdné konstrukce patra a zejména výstavnou fasádou, nelze z písemných pramenů prozatím blíže určit a datovat. Ve dvacátých letech 19. století (patrně k roku 1826) byla dokončena další větší přestavba papírny, ale základní hmotové řešení a dispoziční rozvržení zůstalo zachováno z předchozích barokních fází. Radikálněji se zřejmě proměnila výrobní část, konkrétně její zařízení, pro které však byl rozsah interiéru v suterénu a v dalších podlažích prostorově dostačující. Tuto přestavbu signalizují mladší údaje v oceňovacím elaborátu stabilního katastru z roku 1854.²⁶ Provoz papírny zajišťovalo pět dělníků a ze strojního zařízení již tři holandry. Chybějí zde tedy stoupy a přípravu papíroviny zcela převzaly holandry. Udivující je ale zvýšení roční produkce. Oproti 80 balíkům uvedeným k roku 1746 je k roku 1854 vyráběno 290 balíků písařského, 320 balíků tiskařského, 360 balíků savého a 100 balíků balicího papíru. K výrobě daného množství bylo spotřebováno 3 000 centů hadrů, pět centů klišu, 30 centů klížky, osm centů kamence, jeden cent kalafuny, 10 centů vápna a 150 sáhů palirového dřeva. Rozvlákněné a rozdrcené hadry sloužily k výrobě papíroviny, vápno k jejímu bělení a ostatní suroviny ke klížení papíru. Dřevo se spotřebovalo na otop pod kotly na vaření suroviny a na další zařízení. Nedořešená je prozatím otázka pohonu strojů pro toto období. Dle map stabilního katastru z roku 1843 se zdá, že zde bylo pouze jedno vodní kolo²⁷ (obr. 26–28), ale údaje z těchto map jsou u počtu vodních kol mnohdy chybné, například u mlýna č. p. 16 v Hamru na Jezeře nejsou zakresleny vůbec, i když zde prokazatelně existovaly.

²³ Jedno vodní kolo zachytily všechny dostupné prameny, viz např. mapy stabilního katastru z roku 1843. Naopak ani katastrální mapy nevedou žádnou přístavbu, kterou by bylo možno ztotožnit s lednicí.

²⁴ Tyto závěry a další údaje k procesu výroby uvádíme ve zjednodušené formě dle ZUMAN, třetí citace v pozn. 20 a HLUŠÍČKOVÁ, Hana [ed.]. *Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. IV. díl*. Praha: Libri 2004, s. 182–190.

²⁵ ZUMAN, druhá citace v pozn. 20, s. 160.

²⁶ Národní archiv Praha, fond Stabilní katastr, sign. Bo 311.

²⁷ Ústřední archiv zeměměřičství a katastru Praha, fond Stabilní katastr (povinný císařský otisk), k. ú. Hammer (Hamr na Jezeře), <http://historickemapy.cuzk.cz/>.

28_ZUMAN, třetí citace v pozn. 20, s. 73.

29_Státní okresní archiv Česká Lípa (dále jen SOKA Č. Lípa), fond Okresní úřad Česká Lípa (dále jen OÚ Č. Lípa), inv. č. 883, sign. W.B. 36, karton č. 66 (seznam vodních děl v obci Břevniště k roku 1873). 30_SOKA Č. Lípa, fond OÚ Č. Lípa, inv. č. 11, karton č. 2a. K majetkovým proměnám viz NOVÁ – NOVÝ – KOLKA, cit. v pozn. 2.

31_Tamtéž. Překlad z němčiny Eliška Nová.

32_HANTSCHHEL, Franz. *Heimatkunde des politischen Bezirkes B. Leipa*. B. Leipa: Selbstverlage 1911, s. 1034, 1038.

33_SOKA Č. Lípa, fond OÚ Č. Lípa, inv. č. 947, karton 72 (Johann Töpfer 1920–1926, turbína a nový jez).

34_Tamtéž. Následnou existenci Francisovy turbíny u objektu dokládá také JIRÁK, Emanuel. *Seznam a mapa vodních děl Republiky československé. Sešit 10. Okresní finanční ředitelství Litoměřice*, Praha: Ministerstvo veřejných prací 1932, s. 25. Uváděny jsou tyto parametry: hltnost 0,180 m³/s, spád 2,85 m a výkon 4,8 HP.

V blíže neurčené době byla v objektu zřízena strojní výroba lepenky fungující až do roku 1945.²⁸ Pravděpodobně se tak stalo ve třetí čtvrtině 19. století, neboť již roku 1870 odebírala lepenku továrna na výrobky z lakované lepenky v Rychnově nad Nisou, která produkovala zejména tabatěrky. Soupis vodních děl v sousední obci Břevniště k roku 1873 uvádí i papírnu č. p. 5 v Hamru, která byla ale v té době mimo provoz. Jejím vlastníkem byla tehdy Anna Schütz.²⁹

Vodní kniha bývalé politické expozitury v Mimoni obsahuje zápis, který jako vlastníka uvádí již Johanna Töppera, zřejmě je tedy z doby po roce 1894, kdy se tento stal majitelem papírny.³⁰ Popis zní následovně: „Z Papírenského rybníka jde hnací voda přes zděnou propust, vestavěnou v hrázi rybníka při levém břehu, do mlýnského žlabu. Bezprostředně před propustí při ústí je práh. Propust má světlou šířku 1,4 m a navazující žlab 1,4 až 1,5 m, hloubku 0,55 m. Od vtoku při propusti k nejbližšímu vodnímu kolu měřeno podél papírny je vzdálenost 22 m. Od osy tohoto vodního kola k ose druhého je vzdálenost 19,5 m. Obě vodní kola jsou kola se středním nátokem (*Krachsräder*), každé o průměru 3,82 m a první má šířku 1,35 m, druhé 1,16 m.

Rybník má plochu 2 jitra 685 čtv. sáhů = 1,397 ha. Jalová stoka, která se má nově zřídit na louce parc. č. 960, má být zřízena tak, že její základový práh bude položen o 1,61 m hlouběji než normativní značka (*Heimzeichen*) na olši. Tato sestává ze zářezu v tomto stromě, který je ovázán provazem a zapečetěn. Zadek jezu neboli výška stavidla je fixován železnou kolejnicí na sloupech spodní výpusti vedle hráze rybníka. Poloha prahu na vtoku propusti mlýnského žlabu je fixována horizontální plochou kovovou destičkou (*Fläche*), umístěnou na levém křídle vyžděném z kamenných kvádrů, a to tak, že horní hrana rýhy leží přesně o 1 m výše než práh. Míra vzdutí leží o 0,541 m hlouběji než normativní značka a o 0,459 m výše než práh.³¹

Interpretace zápisu je v některých bodech problematická. Popis rybníka a zděné propusti odpovídá dnešnímu stavu. Místo dnešních betonových vantroků zde bylo dřevěné koryto (mlýnský žlab) v zásadě shodných rozměrů (liši se jen hloubka). Poprvé zde zaznamenáváme dvě vodní kola. Pokud sloužila obě pro pohon papírenských zařízení, tak musela být umístěna v pro-

storu dnešní betonové kašny a při zazděném otvoru pro hřídel, tj. těsně vedle sebe. S tím je však v rozporu uvedená vzdálenost mezi osami kol, která činí 19,5 m. Takový rozdíl mezi umístěním kol je neobvyklý u všech typů staveb s tímto pohonem a spíše se přikláníme k vysvětlení, že se jedná o překlep. Druhé kolo by po přeměření vycházelo až do přístavby, tedy mimo vlastní papírnu, kde by muselo pohánět jiná zařízení. Naopak údaj ke vzdálenosti propusti od prvního kola odpovídá. Zmíněná jalová stoka se nacházela nad rybníkem u jezu. Velmi zajímavé jsou údaje o umístění normativních značek – cejchů, zejména v případě značky u jezu na olši (zářez ve stromu s provazem a pečeti). To je typ značek, který je velmi archaický a pro druhou polovinu 19. století na Českolipsku prozatím nikde jinde nedoložený. Naopak zbylé dvě vzdouvací značky z kovové kolejnice na spodní výpusti rybníka a destičky na propusti v hrázi rybníka do vantroků jsou v této době běžné.

Údaje vcelku korespondují s dostupnou literaturou. V roce 1894 došlo podle F. Hantschela k výrazné modernizaci zařízení.³² Zmíněná publikace z roku 1911 uvádí jako majitele Johanna Töppera a vyráběnou lepenku hodnotí jako znamenitou. Převod papírny do majetku nového vlastníka byl zřejmě podnětem pro další celkovou přestavbu zařízení a pro přechod na strojní výrobu. Předpokládáme, že teprve tehdy došlo k přidání druhého vodního kola a k proražení otvoru pro jeho hřídel v místech staršího okenního otvoru a pozdější turbíny. Také torzo dochovaného vybavení tedy pochází patrně z roku 1894. Část strojů mohla být doplněna v roce 1920, kdy byla provedena přestavba vodního motoru a instalování nové Francisovy turbíny dle plánů firmy Andrea & Fellgner z Hrádku na Nisou.³³ Z této doby pocházejí betonové vantroky a betonový turbínový domek u severozápadního nároží – viz také datace na čelní stěně. Upraveným krajním oknem při tomto nároží byla vedena hřídel od turbíny do interiéru, kde na ni navazovaly kovové transmise s řemenovými převody na stroje, zachycené částečně ještě fotografiemi z roku 1991. Jez na Ploučnici, zadržující vodu do náhonu papírny, byl přestavěn podle plánů Ing. Josefa Herrmana z Kryštofova Údolí z roku 1925. Plány jsou dochovány ve dvou verzích a realizována byla varianta s menším rozsahem zvýdivky koryta v místech jezu.³⁴ Nový jez byl betonový

s dvojicí stavidel a bezpečnostním přelivem. Původní jez je uváděn jako dřevěný.

Podobu průběhu výroby lze rekonstruovat pomocí výše uvedených dobových plánů, dochovaného zařízení a archivní fotodokumentace z roku 1991. Vodní kola, od roku 1920 Francisova turbína, poháněly stroje v suterénu a pomocí transmisí výtah od suterénu až pod vrchol střechy. Východní část suterénu sloužila jako strojovna a přípravná suroviny, západní partie k vlastní výrobě lepenky. K výrobě suroviny sloužily holandr a kolový mlýn s pískovcovými kameny k obrušování dřeva. Z vyhodnocení tedy vychází použití hadroviny i dřevoviny pro výrobu papíru. K čištění suroviny a k dalšímu zpracování sloužily celkem tři betonové, jedna zděná a jedna dřevěná vana (či kád). Komínová tělesa v severní stěně mohla sloužit pro odtah spalín od kotlů na vaření klišu, případně dalších surovin. Určitě je možno počítat i s efektem vytápění prostoru pro sušení, čemuž

nasvědčuje také dochovaná lišta v severozápadním rohu suterénu. Po sušení, naklížení a dalším sušení docházelo k vyhlazování na kalandru (tlakem mezi kovovými válci). Následovalo další sušení a na závěr lisování. Jednotlivé archy bylo tedy v průběhu výroby potřeba několikrát dopravit na sušicí lišty ve vyšších podlažích, a proto je zde umístěn výtah. Lze předpokládat, že sušicí prostor v přízemí, patře a podkroví byl rozdělen na sektory pro sušení archů v určitém stadiu výroby (například po čerpání, po klížení, nebo na konečné dosušení a podobně).

Po 2. světové válce a zejména v osmdesátých letech 20. století procházela stavba značnou degradací. Nějakou dobu, zřejmě až po zániku provozu papírny po roce 1945, bylo v objektu provozováno šrotování obilí, o čemž svědčí dochovaná násypka v 1. N. P., spádová trubka a vyvýšený prostor o patro výše. Později zde byly skladovací prostory n. p. Uranové doly Hamr. Objekt byl určen

Obr. 43_Severní průčelí po dokončení obnovy, foto I. Peřina, 2017.

Obr. 44_Celkový pohled na papírnu před dokončením celkové obnovy fasády, foto M. Kolka, 2017.

k demolici a ještě dlouho poté byl ve výpisu z listu vlastnictví veden jako zbořeniště. Od roku 1986 tehdejší vlastník Uranové doly Hamr žádal o upuštění od památkové ochrany. Unikátní vybavení mělo být převezeno do Papírenského muzea ve Velkých Losinách, což se bohužel nestalo a po roce 1991 došlo k jeho rozkradení. Situace se k lepšímu změnila až po následném zakoupení objektu dnešním majitelem Rudolfem Krejčím.

Závěr

Stávající jádro budovy bylo prokazatelně postaveno v osmdesátých letech 17. století na místě starší papírny založené k roku 1655. Následně byly zásadní vrcholně barokní přestavby se zdobnou fasádou a klasicistní úpravy ve druhém a třetím desetiletí 19. století. Nejstarší etapa se zděným suterénem a přízemím a hrázdným patrem dobře koresponduje svým konstrukčním řeše-

ním a použitím některých důležitých detailů se stavbami z průběhu 17. století ze severních Čech, které byly rozpoznány nejnovějšími průzkumy. Zachované torzo technologického zařízení papírny, pocházející pravděpodobně z konce 19. století a první čtvrtiny 20. století, náleží mezi velmi cenné doklady papírenské výroby v českých zemích. Tím spíše lze litovat zániku dalšího strojního zařízení, které je v objektu zachyceno fotografiemi ještě v roce 1991. Díky provedeným průzkumům fasád a vyhotovení fotoplánů bylo možné značně prohloubit informace o papírně a jejím stavebním vývoji a zároveň kvalitně připravit celkovou obnovu ve zdobeném vrcholně barokním provedení s rytými a barevně zvýrazněnými zrcadly a střídáním hladkých a hrubých omítek. Zasluhou zodpovědného přístupu vlastníka a kvalitního provedení prací náleží obnova fasády mezi nejzdařilejší realizace na území severních Čech v posledním období (obr. 43, 44).

Prague peace in the perspective of leaflet publications

ABSTRACT

JANA HUBKOVÁ | The study deals with a variety of journalist creations concerning the Prague Peace of 1635. This set of peace treaties was signed by the Emperor Ferdinand II. Habsburg as the head of the Catholic party with the elector Johann George von Sachsen as the leading figure of the Protestants at a time that can be described as the peak of imperial power in the Reich territory during the Thirty Years' War. Prague peace has afflicted various religious-political clusters as well as entities in Central and Western Europe and has produced contradictory responses. Illustrated „single pages“ and multi-page flyers offer different views on this treaty, which did not lead to real peace, though the propaganda at that time suggested otherwise.

KEY WORDS

single page
multi-page flyer
polemic
1635 Prague peace
Ferdinand II. von Habsburg
Johann Georg von Sachsen
Matthias Hoë von Hoënegg
Upper and Lower Lusatia
Silesia

KLÍČOVÁ SLOVA

jednolist
vícestránkový leták
polemika
Pražský mír 1635
Ferdinand II. Habsburský
Jan Jiří Saský
Matthias Hoë von Hoënegg
Horní a Dolní Lužice
Slezsko

Pražský mír v letákové publicistice

JANA HUBKOVÁ

1_Plné znění těchto dohod zachycuje rozsáhlá práce Katrin BIERHER. *Die Politik Maximilians I. von Bayern und seiner Verbündeten 1618–1651*, zweiter Teil, zehnter Band, *Der Prager Frieden von 1635*, 4. Teilband (Vertragstexte). München – Wien 1997. K roli Pražského míru z perspektivy třicetiletého konfliktu též Johannes BURKHARDT. *Der Krieg der Kriege. Eine neue Geschichte des Dreißigjährigen Krieges*. Stuttgart 2018.

2_Mír odmítla např. knížata a stavy Dolnosaského kraje a Brunšvicka. Jejich tištěná reakce byla veřejně vyvěšena na pěti místech v Brunšvicku pod názvem *Copia Deß NiderSächsischen Craiß Fürsten und Stände zu Braunschweig publicirten Schlusses/ daß sie den Kaiserlichen mit Chur Sachsen gemachten Friedens Accord/ nicht annemen wollen noch können...*, s. l. 1635. VD17 23:309050 – viz „Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts“, www.vd17.de. [Cílem databáze je postupné zpřístupnění tisků v digitální podobě, podchytení variant a veškerých s nimi spojených dat. Tituly se záměrně ponechávají v původním znění (tj. i s případnými chybami autora či tiskaře), aby byly využitelné pro potřeby různých vědeckých záměrů. Transliterované citace z pramenů využívá ostatně i německá historická odborná literatura.]

3_K vymezení technicko-tiskařského pojmu „leták“ a funkcím tištěné publicistiky Jana HUBKOVÁ. Tištěný leták jako polyfunkční médium v komunikaci raného novověku, in: Marta Hradilová – Marie Tošnerová (eds.), *Jakž lidé hodnověrně zprávu činí. Formy písemné komunikace v raném novověku*, Praha 2018; TÁŽ, *Fridrich Falcký v zrcadle letákové publicistiky. Letáky jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632*, Opera Facultatis philosophicae Universitatis Carolinae Pragensis, vol. VIII, Praha 2010, s. 29–64.

4_Friedenschluß zwischen Röm: Kays: Mayest: Ferdinandum II. und Churf. Durchleucht. in Sachsen Hans Georgen, Etc... abgehandelt und getroffen zu Pirna den 24/14 Novembr. Anno 1634, s. l. 1635, VD17 14:0055092Z.

5_Např. Warhafftiger Abdruckh/ Des Zwischen der Kays. May: Unsers Allergnädigsten Herrn/ [et] c. Und der Churfürstl: Durchl: zu Sachsen/ auffgerichten gemainen FriedensSchlußes/ ergangenen Kayserl. Publication Patents: [Geben in Unserer Stadt Baden/ den zwölfften Junii/ Anno Sechtzehenhundert fünff und dreyssig...], Wienn 1635, tisk: Michael Rickhes, VD17 14:005383V; Abdruck Deß Friedenschlusses/ von der Röm. Käys. Mayst. und Churfürstl. Durchl. zu Sachsen [et] c. zu Praag angerichtet/ den 20/30 Maii Anno 1635..., Leipzig 1635, SLUB Dresden, Hist. Germ. C.563,24, VD17 23:261275E.

6_Abdruck Deß FriedensSchlusses/ Von der Röm. Kays. Mayt. Unnd Churfürstl. Durchl. zu Sachsen/ [et] c. zu Prag auffgerichtet: den 20./30. Maii Anno 1635..., Franckfurt an der Oder 1635, tisk: Michael Kochen. VD17 14:005362Z; Abdruck/ Des Frieden-Schlusses/ Von der Röm: Keyserl: Maytt: und Churfürstl: Durchl: zu Sachsen/ [et] c. zu Prag auffgerichtet: den 20./30. Maii/ Anno 1635 Sampt vorgesetztem offenen Mandat Käys: Maytt: an alle und jede Stände des H. Römischen Reichs, Breslaw 1635, tisk: Georg Bawman, VD17 14:005390D.

7_Pirnische vnd Pragische Friedens Pacten/ zusamt angestelter Collation vnd Anweisung der discrepantz vnd Vnterscheids zwischen denenselben; Auff Maaß vnd Weise/ wie davon in der hiernächstgesetzten Vorrede an den Leser mit mehrem Bericht gethan wird. Nebst etlichen Beylagen. Gedruckt im Jahr Christi/ 1636, s. l. 1636, 346 s., VD17 39:125595M, SLUB Hist. Germ. C. 370/1.

8_Např. sankce proti Filipovi Hessenskému jako veřejnému rušiteli míru („oeffentlicher Friedverbrecher“) obsahuje leták Kayserliche Declaration, s. l. 1637 (VD17 23:283124Z, SLUB, Hist.Hass.129, misc.15.b), který referuje o dalších událostech v Hessensku.

Pražský mír nebyl důležitým mezníkem pouze pro země České koruny, do jejichž struktury výrazně zasáhl. Plné znění tohoto komplexu smluv se týkalo celého území Svaté říše římské.¹ Mír mezi císařem Ferdinandem II. a saským kurfiřtem Janem Jiřím byl uzavřen po dlouhých jednáních v Litoměřicích, Pirně a Praze, přičemž císař vystupoval jako hlava katolické strany a saský kurfiřt jako vůdce protestantů. Říšské stavy mohly tato ujednání pouze přijmout nebo – navzdory císařským sankcím – odmítnout. I když většina z nich i přes mnohé výhrady tuto rozsáhlou skupinu dohod přijala, někteří se však přece odvážili svůj nesouhlas projevit.² Pražský mír byl v době třicetiletého konfliktu vrcholným bodem císařovy moci na území Říše a představoval do jisté míry také program habsburské říšské politiky. Dotýkal se zájmů mnoha politických a náboženských seskupení ve střední a západní Evropě, a také proto vyvolával různorodé reakce. Letáková publicistika představuje pouze jeden typ pramene, který je zrcadlí.³ Pokud jde o obsah, nabízejí jednolistové i vícestránkové letáky obvykle různé úhly pohledu. Někdy jde o jednotliviny, jindy o kratší či delší tištěné polemiky. Jejich autoři se často skrývali v anonymitě nebo zvolili pseudonym, který mohl vést k jejich identifikaci, ale mnohdy nebyl nikdy odhalen. Při vyhodnocování této pramenné základny je třeba brát v úvahu její fragmentární stav i subjektivitu a účelovost její výpovědi. Všechny její obsahové aspekty však byly součástí prožívané reality té doby a představují významný příspěvek k dějinám mentalit.

Základní okruh tisků, jež se k problematice Pražského míru vztahují, tvoří ty, jejichž úkolem bylo informovat o průběhu vyjednávání a přechodném či definitivním znění jednotlivých částí i celého smluvního komplexu. Saský kurfiřt začal s císařem vyjednávat již brzy po smrti Gustava Adolfa. Litoměřickou fází vyjednávání se mi pomocí letákových spisů nepodařilo doložit, ale verze stavu dojednaného v Pirně byla publikována již roku 1635.⁴ Velmi často se vyskytují také tisky konečné verze Pražského míru, které byly roku 1635 masově vydávány pod titulem „Abdruck des Friedenschlusses...“.⁵ Údaje na titulních stranách těchto spisů někdy informují také o způsobech jejich šíření. Exemplář z drážďanské tiskárny Gimela Bergena sloužil jako předloha pro Michaela Kochena ve Frankfurtu nad Odrou, tisk z vratislavské

oficíny Georga Baumanna (obr. 1) se zase odvolával na vídeňskou verzi.⁶ Informace o znění smlouvy byla důležitá pro celé říšské území a odbyt těchto tisků byl dobře zajištěn. V některých vydáních byla konečná pražská verze srovnávána s pirenskými uhlavami a rozdíly byly v tisku vyznačeny.⁷ Jde o rozsáhlé texty, které přesahují obvyklý rozsah letákových spisů. Počet stran není vždy stejný, neboť byl závislý na počtu otištěných příloh. Jednotlivá ustanovení smlouvy však vycházela samozřejmě i odděleně, často s aktuálními doplňky. Tématem letákové publicistiky následujících let se staly rovněž císařské sankce proti těm, kteří Pražský mír nepřijali.⁸

Závěrečné znění Pražského míru se přirozeně liší od pirenské počáteční fáze. Saská strana měla zřejmě na počátku jiné představy o cíli a doufala, že dosáhne pro protestantské pozice více. Jednání s císařem si však vyžádalo značné ústupky a kompromisy. O průběhu vyjednávání byl zvláště dobře informován saský dvorní kazatel Matyáš Hoë z Hoëneggu. Právě jeho postoje měly na kurfiřta Jana Jiřího velký vliv. Jak jeho dobrozdání, tak publicistika, která s tímto významným mužem souvisí, ukazuje proměny stanovisek saské strany a zrcadlí vývoj vyjednávání.⁹ Obojí svědčí o opětovném zhoršení vztahů

mezi saským kurfiřtem a kalvinistickými knížaty, které se projevílo také na protestantském konventu ve Frankfurtu roku 1634. Jan Jiří dal tehdy vyslancům, kteří jej zastupovali, instrukci, aby protestovali proti kalvinismu a nepřistupovali na žádný všeobecný spojenecký svazek. Následkem indiskrétnosti jednoho saského dvorního úředníka však bylo zveřejněno dobrozdání z 28. března, v němž Matyáš Hoë v duchu svých dřívějších postojů odsoudil jakékoli vojenské angažmá luteránů v boji za uznání náboženské svobody pro kalvinisty. Kurfiřtovi doporučil, aby se raději snažil využít každou příležitost k dosažení míru s císařem bez ohledu na reformované (tj. kalvinisty). Ti byli přirozeně rozhořčeni. Jeden z jejich teologů na to reagoval letákovým spisem,¹⁰ v němž dvornímu kazateli předhazoval, že jeho dobrozdání není v souladu se smířlivostí, kterou vůči reformovaným projevoval od Lipského náboženského setkání (*Leipziger Religionsgespräch*) v březnu 1631.¹¹ Pisatel, zastánce společného postupu všech protestantských skupin, považoval kalvinisty za přirozené spojence luteránů a změnu stanoviska drážďanského teologa si vysvětloval tím, že prý byl Hoë podplacen katolíky.¹² Saský dvorní kazatel na to reagoval rozsáhlou apologií, v níž obhajoval své postoje.¹³ Jak se

Obr.1_Abdruck/ Des Friedens-Schlusses..., Breslaw 1635, tisk: Georg Bawman, VD17 14:005390D.

9_Dobrozdání saského dvorního kazatele z 30. ledna 1634 uvádí K. BIEROTHER, *Die Politik Maximilians I.*, 2. Teilband Nr. 183, s. 403–409; Dobrozdání z 3. května 1635 tamtéž s. 692–695.

10_Oraculum Dodonaeum non Iophonis arte, sed veritatis Magistero resolutum..., Franckfurt am Mayn 1634, tisk: Johann Friedrich Weiß, VD 17 14:005240R. Srv. Hans KNAPP, *Matthias Hoe von Hoeneegg und sein Eingreifen in die Politik und Publizistik des Dreissigjährigen Krieges*, Halle 1902, s. 46–48.

11_Na kontrast těchto stanovisek poukazyval i masově tištěný leták Relation Der Privat-Conferentz, So zwischen Den Chur-Sächsischen/ Wie auch den Chur-Brandenburgischen/ Und Fürstlichen Hessischen Theologen/ zu Leipzig im Martio Anno 1631. gehalten, s. l. 1635, VD17 7:707138P, VD17 39:132333M, srv. s variantou VD17 23:268228A, tištěnou v Berlíně.

12_Akta žaloby Hoëho dědiců proti hessensko-darmstadtským landkrabatům skutečně svědčí o existenci císařské assignace ve výši 10 000 říšských talarů z 30. ledna 1637, kterou měl Matyášovi Hoëmu proplatit Georg Hessensko-Darmstadtský. Z písemností však vyplývá, že Hoë sumu nepřevzal. H. Knapp, Matthias Hoe, s. 51.

13_Matthias HOË von HOËNEGG, Vnvermeidliche Rettung Churfürstl. Durchl. zu Sachsen gethaner Gewissens-Frag/ und darauff erfolgter Antwort/ Ob die Evangelischen/ dem Calvinisma zum besten/ die Waffen ergreifen/ und in omnem eventum, allein/ umb des Calvinismi willen/ den hochnötigen Frieden/ im H. Röm. Reich außschlagen/ hingegen mit den blutigen Waffen fortfahren können/ und sollen: Wider eine giftige Lästerschrifft/ eine ungenannten Calvinischen Tockmausers/ die unter dem Titel/ Oraculum Dodonaeum &c. im vergangenen Herbst außgesprenget worden /..., Leipzig 1635, tisk: Schürer, Götze, Lanckisch, VD17 12: 116714P; Srv. též TYŽ, Unfürgreifliches Bedencken Matthiae Hoë von Hoeneegg/ der H. Schrifft Doctorn/ und der zeit Churfürstl. Durchleuchtigkeit zu Sachsen Ober Hofepredigern zu Dreßden/ [et]c. Ob die Calvinische Ständt/ gleich den Lutheranern in den Religionfriden mit genommen werden/ und wann ins künftigt zu einem hailwürdigen Friden zu gelangen/ und nur allein darumb zuthun wäre/ daß der Calvinismus auch seinen freyen lauff hette: man derentwegen mit dem Reich: und Landverderblichen Kriegswesen fortfahren solle, s. l. 1634, VD17 12:200438P.

Obr. 2_Deß H. Römischen Reichs von Gott eingesegete Friedens Copulation...“ s. l. 1635. VD17 1:091162A;

14_ O charakteru výchozích požadavků vypovídá dokument „Neun die kirchliche Frage betreffende Friedenspunkte, welche aus den im Frühjahr 1633 zwischen den beiden evangelischen Kurfürsten gepflogenen Verhandlungen hervorgingen“, edice H. KNAPP, *Matthias Hoe*, příloha s. 52–55; K. Bierther, *Die Politik Maximilians I.*, 2. Teilband, Nr. 183, s. 406–409 zmiňuje revizi výše uvedeného dokumentu (známého i jako „Dresdner Punkte“), kterou provedl Matthias Höe v lednu 1634. Ještě v červenci 1634 Jan Jiří na vysokých požadavcích ohledně prosazení náboženských práv nekatolíků trval. H. KNAPP, *Matthias Hoe*, s. 48.

15_ K soudobým pramenům o jeho depresivních stavech na jaře 1636 tamtéž, s. 51.

16_ Deß H. Römischen Reichs von Gott eingesegete Friedens Copulation, s. l. 1635, VD17 1:091162A; VD17 23:244744M; Jde o jediný ilustrovaný jedlolist k Pražskému míru, který znám. Mám sice bibliografickou informaci o jedlolistu Als Kayser Ferdinand den Friden hat gegeben..., s. l. 1635, VD17 12:667481B, München, Bayerische Staatsbibliothek, Einbl. XI, 387, nepodařilo se mi však získat jeho vyobrazení.

17_ „...Ach daß Chron Böhmen doch/ sampt einverleibten Landen/ Genossen der Freyheit/ und alten Stieß zu handen/ Damit gleich wie der Krieg und erste Niederlag/ Also der rechte Fried käm aus und in Stadt Prag.“

18_ Wolfgang FERBER, *Erfrewliche Friedens-Gedancken Über den/ zwischen der Roemischen Kayserl. Auch zu Hungarn und Boehmen Koenigl. Majestaet/ und Churfuerstl. Durch. zu Sachsen etc. am 20 May zu Prag getroffenen und ratificierten Friedens-Schluß/ Derh. ... Johann Georgen Hertzogen zu Sachsen/...Seinem gnaedigsten Herrn...*, Zwickau 1636, tisk: Melchior Goepner. VD17 125:006935Q. Ratschulbibliothek Zwickau 9.5.6. [151]. K autorovi Karl BACHLER, *Der Zwickauer Pritschmeister Wolfgang Ferber d. Ä. als Sinnbild einer Zeitenwende*, in: NASG 51, 1930, s. 58–67.

19_ Der Postreitende FriedensBote/ welcher den so lang sehnlich und Hertzlich gewünschten, nunmehr aber im Römischen Reich Löblich auffgerichteten Edlen Frieden In Aller Welt mit Lust außbläset, und jedermännlich zu Frewd ermahnet, s. l. 1635, VD17 3:601508N. Halle, Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt AB 56800 [35].

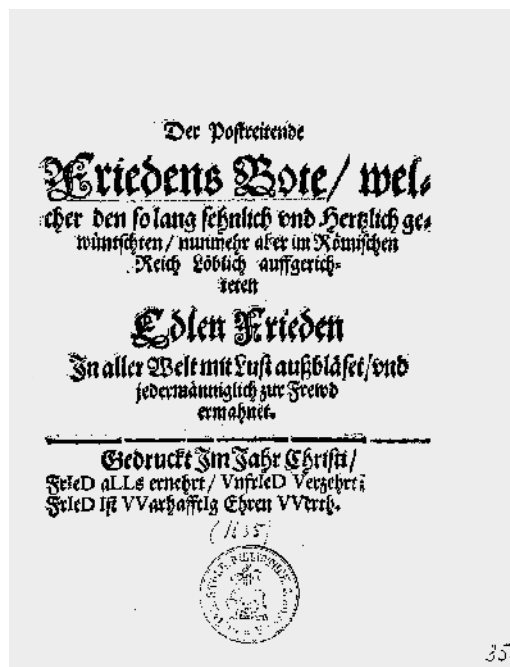
20_ „Macht auff die Thor der Welt/ last mich geschwindt außbreiten/ Und diese gute Post an allem Orth außbreiten/ Daß nun der edle Fried/ der hochgewünschte Fried/ Nach aller Hertenlust aufgeht in voller Blüt.“ Tamtéž, strofa 1.

21_ „Der liebe trewe Gott mit Gnad hat angeblicket/ Die hochbedrängte Erd/ und es also geschicket/ Daß nun der Krieg hört auff/ der liebe Fried angeht/ Darüber all Creatur in vollen Frewden steht.“ Tamtéž, strofa 2.

však v průběhu dlouhých jednání ukázalo, musela saská strana ustoupit v mnoha bodech, o nichž se dříve soudilo, že na ně nelze „s dobrým svědomím rezignovat“. ¹⁴ Výsledné znění Pražského míru nakonec nezasáhlo negativně jen kalvinisty, ale i mnohé luterány a posléze je považoval za problematické také sám Matyáš Hoë z Hoěneggu. Kvůli tomuto ujednání musel snášet nářky svých souvěrců a později si prý hořce vyčítal, že svému pánovi k němu radil. ¹⁵

Publicistický obraz Pražského míru je velmi rozmanitý a pestrý. O pozitivní interpretaci se postarali především přívrženci císaře a saského kurfiřta. Za mediální zkratku těchto intencí lze označit ilustrovaný jedlolist „Deß H. Römischen Reichs von Gott eingesegete Friedens Copulation...“ (obr. 2), ¹⁶ jenž oslavuje oba iniciátory této dohody. Grafika i veršovaný text názorně ukazují, jak Bůh žehná úsilí dvou sloupů římské říše – císaře, ztělesňujícího Velkomyslnost (*Clementia*) a saského kurfiřta, zosobňujícího Spravedlnost (*Iustitia*). Míru, který císař zasadil a saský kurfiřt zaléval, dá Bůh vzrůst a jeho četné výhonky ponese ovoce, jež oslaví dobrotivost císaře i spravedlnost saského kurfiřtského domu. Na počátku textu se autor snaží najít pozitivní symbolické konotace, přijatelné i pro protestantského čtenáře, pokud jde o den a rok uzavření smlouvy. Na konci textu pak obrací pozornost k místu, kde byl mír uzavřen, a snaží se vytvořit symbolický efekt ze skutečnosti, že tento mír přichází právě z Prahy, kde válka začala. Přitom se poněkud odvážně zmiňuje i o svobodě, kterou tento mír přinese České koruně, včetně zemí k ní přivtělených. ¹⁷

Nedílnou součástí publicistiky, která Pražský mír provázela, byly i projevy loajality příslušníků různých společenských vrstev. K nim se řadí i leták „Erfrewliche Friedensgedancken“, ¹⁸ který saskému kurfiřtovi roku 1635 věnoval měšťan a příležitostný básník Wolfgang Ferber ze Cvikova/Zwickau. Na nejširší publikum se pak obracel leták „Der Postreitende FriedensBote“ [Poštovní posel míru] (obr. 3), ¹⁹ jenž onu šťastnou zprávu oznamoval publicisticky efektním způsobem. Posel vyzýval k otevření všech bran světa, aby mohl spěšně vyjet a všude oznamovat, že v souladu s touhou všech srdcí nyní naplno rozkvetne vznešený a vytožený mír. ²⁰ Ujišťoval čtenáře, že dobrý a věrný Bůh pohlédl s milostí na usouzenou zemi a způsobil, aby válka přestala a nadešel tolik potřebný mír, z něhož se raduje celé stvoření. ²¹ Fáma, která se nad poslem

Obr. 3 „Der Postreitende FriedensBote“, VD17 3:601508N, ULB Halle, AB 56880 (35)

22_„Die Fama neben mir sich hoch empor aufschwinget/ Und die hochfröhlich Post in aller Welt außbringet/ Fried/ Fried/ ist in dem Land/ Fried ist zu Feld und Hauß/ Die blutig Kriegeslast/ ist Gottlob/ einmal auß [...] Frew Dich O Römisch Reich/ du warst fast gantz zerrissen/ Dein Glieder grausamlich sich selbst auff's Blut zerbissen/ Nun ab sie wiederumb begeben sich zur Ruh/ Wie dem der selig Fried/ hilfft mächtiglich darzu.“ Tamtéž, strofy 3 a 6.

23_Vindiciae Pacificationis Pragensis. Oder Rettung/ Deß Zwischen der Röm. Käys. May. und Churfürstl. Durchl. zu Sachsen zu Prag in Böhmen den 20. 30. May. 1635. auffgerichteten Friedens/ Aufgesetzet durch einen getrewen Chur-Sächsischen Patrioten..., s. l. 1635. VD17 14:005328U. Srv. VD17 14:005320H, VD17 23:288990E, VD17 14:005310B, VD17 14:005326D, VD17 14: 005322Y.

24_Vindiciae Secundum Libertatem Germaniae Contra Pacificationem Pragensem. Das ist Rettung/ Der alten Teutschen Freyheit/ gegen dem schädlichen und schändlichen Pragerischen Friedens-Unfrieden: Den Vindiciis Pacificationis Pragensis, so ein getrewer Chur Sächsischer Patriot in Druck außgesprenget/ Entgegen gesetzet Durch Einen getreuen Teutschen Patrioten, Stralsundt 1635, VD17 23:233388P, srv. též VD17 14:017805X, VD17 3:678225Q.

25_Pod názvem „Anhaltská kancelář“ (*Anhaltische Kanzlei*) začaly být koncem roku 1621 v Mnichově tištěny tendenčně komentované výtahy z kompromitujících materiálů, které měly pocházet z kanceláře Kristiána Anhaltského staršího z Anhaltu, ukořistěné v Praze. Na koncepci se podílela zejména skupina vedená bavorským radou Wilhelmem Jocherem, jejímž cílem bylo dokázat nepravoplatnost Fridrichovy volby, podpořit dědičné nároky Habsburků na České království, odhalit „těžké zločiny“ českých stavů i vůdců protestantské Unie a připravit cestu k udělení kurfiřtské hodnosti Maxmiliánovi Bavorskému. Tento záměr plnila i řada posměšných pamfletů, založených na ireálných situacích. Když na jaře roku 1622 padla do rukou falcké strany akta jejich protivníků, koncipoval Ludwig Camerarius masivní publicistickou odpověď, nazvanou „Španělská kancelář“ (*Cancellaria Hispanica*), která dokládala genezi plánu na translaci kurfiřtské hodnosti na Ferdinandova bavorského spojence a dokumentovala vůdčí roli španělské diplomacie. Pro tuto publicistiku je příznačné soustředění na reálné texty, jež byly uveřejněny a komentovány. K „souboji kancelářů“ Reinhold KOSER, *Der Kanzleistreit. Ein Beitrag zur Quellenkunde des dreissigjährigen Krieges*, Halle 1874; J. HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký*, s. 240, 241, 292–298.

26_Tamtéž, s. 212–225; Johannes GEBAUER, *Die Publicistik über den böhmischen Aufstand von 1618*, Halle 1892. Stavovskou argumentaci shrnul z pověření stavů Johann Baptist EISEN, *Deductio*, Praha 1620, tisk: Jonata Bohutský z Hranic, VD17 14:017494B. Obsah byl shrnut a šířen i v anonymním letákovém spisu *Evidentia Causae Bohemicae*, s. l. 1626, VD17 14:006782P, který oceňoval a do češtiny přeložil Pavel Skála. Karel Tieftrunk (ed.), *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623*, sv. 1–5, 1865–1870, zde díl IV, s. 333–393.

vznášela, rozhlašovala do celého světa tu nejradostnější novinu: Mír, mír je v zemi, mír je na poli i v domě, krvavá tíha války je, chválabohu, pryč. Posel pak vyzývá k radosti Římskou říši, která byla téměř úplně rozervána a její údy se navzájem krvavě zraňovaly. Nyní však se vše zklidňuje a tomu mocně napomáhá tento blahoslavený mír.²² Důvod k radosti mají všechny vrstvy společnosti, příroda i mýzy.

Z hlediska Římské říše však byl Pražský mír velmi kontroverzním dokumentem a letákové spisy s mnoha výhradami na sebe dlouho nenechaly čekat. Proto se zastánci tohoto ujednání museli i v následujících letech zabývat koncipováním odpovědí na tisky svých oponentů. Ještě roku 1635 byl opakovaně tištěn poměrně

rozsáhlý apologetický spis „Vindiciae Pacificationis Pragensis“,²³ jehož autor – „věrný saský patriot“ – poukazoval na pozeňnané výsledky Pražského míru. Jistý „věrný německý patriot“ mu však oponoval ještě rozsáhlejším a rovněž opakovaně tištěným spisem „Vindicio Secundum...“,²⁴ psaným z širšího, celoříšského hlediska. Pokud jde o argumentaci, čerpali autoři obou stran často z předcházejících polemik císařské „Anhaltské kanceláře“ a profalcké „Španělské kanceláře“.²⁵ Vítaným zdrojem se staly i starší tisky publicistů českého stavovského povstání.²⁶ Již od počátku třicetiletého konfliktu se pragmatické postoje a politické kroky saského kurfiřta stávaly předmětem nesouhlasných komentářů a mnohé z výhrad se v souvislosti s Pražským mírem

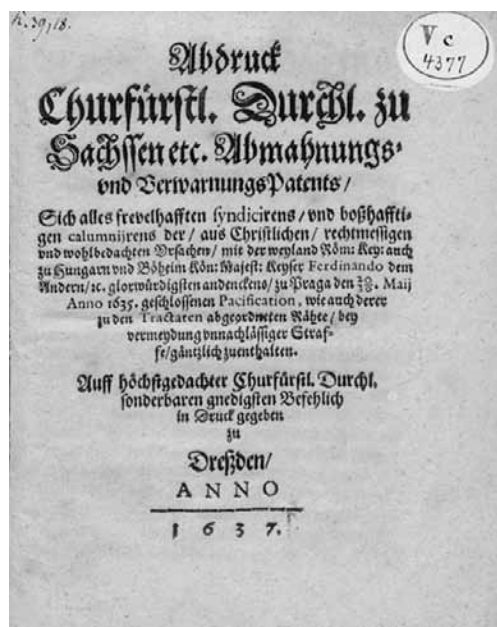
27_Der Deutschen Wecker, s. I.
1631/1632, Wolfgang HARMS
(Hg.), *Deutsche illustrierte
Flugblätter des 16. und 17.
Jahrhunderts*, Tübingen 1980,
Band II, Nr. 259, dále HARMS II,
259.

Obr. 4_Der Deutschen Wecker, s. I. 1631/1632, VD17 23:677750U HAB Wolfenbüttel: 65.1 Pol. (2)

opakovaly. Na počátku třicátých let reprezentoval tyto kritické hlasy zvláště názorně např. ilustrovaný leták „Der Deutschen Wecker“²⁷ (obr. 4). Mnohé z prvků jeho obrazové i textové roviny byly později použity také na stránkách tisků, které se vyjadřovaly k Pražskému míru. Rytina tohoto jednolistu představuje kurfiřta Jana

Jiřího, jak spí na lůžku s baldachýnem ve střední lodi jakéhosi gotického chrámu. Vlevo od lůžka klečí ženská postava s prosebně zdviženými rukama, v jejíž hrudi je zabodnut meč. Žena je zosobněním církve (*Heilige Gemeine*), která kurfiřta prosí o pomoc. Vpravo vedle lůžka stojí švédský král Gustav Adolf. V chrámovém prostoru

Obr. 5_Mandát proti odpůrcům Pražského míru, Dresden 1637, VD17 14:001053S, Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Pon. Vc 4377, QK.

jsou shromáždění zástupci křesťanstva z různých oblastí a nápisy (*Unitas Ecclesiae/ Einträchtigkeit der Kirche/ L'Église unie*) na klenbě střední lodi zdůrazňují jednotu církve. Veršovaný text vyzývá odpočívajícího kurfiřta, aby se souzené církve ujal. Koncepte letáku se však nemezuje jen na její obranu mečem v alianci se Švédy, konečným cílem má být ideál jednoty křesťanů různých konfesí, jak to zdůrazňuje poslední strofa. Ta komentuje scénu z rytiny, která zobrazuje nevidaný zázrak – různě oděné duchovní, včetně jezuitů, kapucínů, duchovních z Moskvy a Polska, Tatarů i Maurů, kteří se shromáždili pod Kristovým praporcem, aby v jediném chrámu různými jazyky společně chválili Boha.²⁸ Saského kurfiřta ke spojení s Gustavem Adolfem posléze přimělo až tažení Tillyho do Saska a brzy po smrti švédského krále se začal orientovat na možnost vyjednávání s císařem. Pražský mír však rozhodně nebyl žádným politickým výrazem ideálních přání autora výše zmíněného ilustrovaného jednolistu.

Po zveřejnění mírové smlouvy se musel zvláště Jan Jiří Saský dlouhodobě bránit kritice jak nábožensko-politických odpůrců z jiných říšských oblastí, tak osob ze Saska, ba dokonce ze svého bezprostředního okolí.

28_Wer ist diß Volck/ es redt sein eigne Sprach' ein jeder/ Tregt seine Tracht? Sie all sind Lehrer. Jesuwider Und Capuziner: Leut' aus Moskaw und aus Pohlen/ Die Tartarn man auch sieht/ vnd Mohren schwartz als Kohlen/ Hier Christus Fähnelein Sie kommen zuverehren/ Welch Wunderwerck! Sie all in einer Kirche lehren/ Aus dem Gesicht man merckt/ vnd Jhren Finger weisen/ Daß sie nur einen Herrn / den Gott des Himmels preisen.

29_Abdruck Churfürstl. Durchl. zu Sachsen etc. Abmahnungs- und Verwarnungs Patents/ Sich alles frevelhafften syndicirens/ und boßhafftigen calumniirens der... mit ... Keyser Ferdinando dem Andern ... zu Praga den 20/30. Maii Anno 1635. geschlossenen Pacification ... gänzlich zu enthalten/ [Von Gottes gnaden Wir Johann Georg/ Hertzog zu Sachsen ...], Dresden 1637, VD17 14:001053S, Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Pon. Vc 4377, QK.

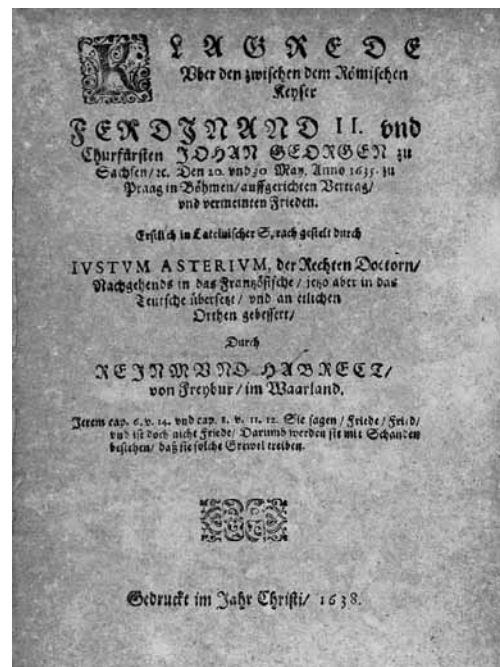
30_Kurfürst upozorňuje na „übelaffectionirte und passionirte Leute in- vnd ausserhalb Landes/ ja wohl vnter vnserm eigenen Dienern vnd Vnterthanen finden sollen/ die sich gelüftet lassen/ nicht allein von solchem treulich vnd wohl... angesehenen Friedensschluß anzufeinden/ denselben vngleich vnd vbel zu deuten/ schimpfflich vnd schmächtig zuvernichten/ widerwertige Discurs davon zu führen/ vnd vnberichteten Leuten allerhand vngleiche Gedancken vnd Judicia zu imprimiren/ sondern auch vnser bey Erhandlung angeregten Friedens ... gebrauchte Räte vnd Commissarien ... derowegen verhasst zu machen/ Sie in verdacht zu ziehen/ ja vngeschewt zu beschuldigen/ Ob hetten Sie bey den fürgegangenen Tractaten ein mehrers/ als Wir Jhnen etwan befohlen/ gethan...“ Citace dle jednolístové verze kurfiřtova patentu Von Gottes gnaden Wir Johann Georg/ Herzog zu Sachsen ... Hiermit thun kundt/ Daß Uns in vielen wegen glaubwürdig fürkومت ... Wir durch zusammenschickung und gepflogene fleissige/ langwierige Unterhandlung/ im verfloßenen 1635. Jahre/ den 20. Maii/ zu Praga einen durchgehenden Frieden zwischen Haupt und Gliedern ... getroffen ..., Dresden 1637, VD17 14:010358V, SLUB Dresden Hist.Sax.C.81,147.

Tuto situaci dokládají také formulace jeho patentu proti odpůrcům Pražského míru ze 17. března 1637 (obr. 5),²⁹ jenž byl šířen tiskem jako jednolíst nebo vícestránkový kvartový leták. Kurfiřt Jan Jiří v něm dává na vědomost, že poté, co se 20. května 1635 podařilo v Praze vyjednat, přijmout a publikovat blahodárný a setrvalý mír mezi hlavou a údy Říše, objevili se vně i uvnitř země, ba dokonce mezi jeho vlastními služebníky a poddanými zle smýšlející a vzpurní lidé, kteří si dovolili nejen tuto ctihodnou mírovou dohodu nepřátelsky napadat, nesprávně a zle vykládat, stíhat hanou a ostouzet, vést o ní převrácené diskursy a tisknout pro nepoučené lidi všelijaké scestné myšlenky a judicia, ale i nenávistně utrhat těm radům a komisařům, kteří se jednání zúčastnili, uvádět je v podezření a nestydatě je obviňovat, že do těchto dohod zahrnuli více, než jim bylo poručeno.³⁰ Tito radové měli způsobit, že byl uzavřen mír s císařem, bylo zrušeno spojení se Švédy a způsoben nynější nešťastný stav. Text patentu se dokonce zmiňuje o odsuzování, obtěžování, pronásledování a ohrožování těchto mužů na těle, životě a cti. Kurfiřt je bere své pod ochranu a hrozí přisným a okamžitým trestem těm, kteří tuto mírovou dohodu, jež se stala říšským zákonem, budou znevažovat.

31_Nosidlův zápis k 28. dubnu 1635: „Doktor Dyryngk, vyslaný přední kurfiřta saskýho k jednání o pokoj, když se z Prahy navrátil, po vodě od Pirna do Drážďan jeti chtěl, jak na loď sedl a od kraje se odstrčil, tak velký vítr se strhl, že musili zase k břehu jeti, doktora na vůz vysaditi, což když se stalo, vítr se zas jako prve utišil. Když pak k Lovosicím šířař pro něho jel i dolů od onud vezel [sic!], vysvědčoval, že se vždycky proti nim vítr obracel; a tak pro neupřímnost ani ti živlové mu sloužiti nechtěli.“ Martina LISÁ [ed.], *Die Chronik des Václav Nosidla von Geblice*, Stuttgart 2014, s. 356.

32_Lenka BOBKOVÁ – Luděk BŘEZINA – Jan ZDICHYNEC, *Horní a Dolní Lužice (= Stručná historie států)*, Praha 2008; Jan ZDICHYNEC, *Předání Lužic Sasku v letech 1620–1635*, in: Jiří Hrbek – Petr Polehla – Jan Zdichynec et. al. (edd.), *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru, Ústí nad Orlicí 2008*, s. 70–88; Ellen FRANKE, *Als Pfand in der Hand. Die Abtretung der Lausitzen an Kursachsen während des Dreißigjährigen Krieges aus der Wiener Perspektive*, in: Heinz-Dieter Heimann – Klaus Neitmann – Uwe Tresp (Hgg.), *Die Nieder- und Oberlausitz – Konturen einer Integrationslandschaft. Band II: Frühe Neuzeit (Studien zur brandenburgischen und vergleichenden Landesgeschichte 12)*, Berlin 2014, s. 91–106. Nabízí se též srovnání s dobovým pohledem autorů městských kronik: Petr HRACHOVEC – Jan ZDICHYNEC, *Der Dreißigjährige Krieg im Spiegel der zeitgenössischen Zittauer und Laubaner Chroniken bis zum Übergang der Oberlausitz von Böhmen an Kursachsen (1618–1635/37)*, in: Lars-Arne Dannenberg / Mario Müller (Hrsg.), *Studien zur Stadtchronistik (1400–1850)*, Bremen und Hamburg, Oberlausitz und Niederlausitz, Brandenburg und Böhmen, Sachsen und Schlesien, Universitätsverlag Hildesheim, OLMS, Beihefte zum Neuen Lausitzischen Magazin 20, Hildesheim – Zürich – New York, s. 151–272; Friedrich LUCAE, *Schlesiens curieuse Denckwürdigkeiten, oder vollkommene Chronica von Ober- und Nieder-Schlesien*, Franckfurt am Mayn MDCLXXXIX (1689), např. část „Von den Schlesischen Oberregenten von anno 1346. an biß jetzo“, s. 171–183.

33_Klagrede Über den zwischen dem Römischen Käyser Ferdinand II. unnd Churfürsten Johan Georgen zu Sachsen/ etc. Den 20/30 May. Anno 1635. Zu Praag in Böhmen/ auffgerichten Vertrag/ und vermeinten Frieden/ Erstlich in Lateinischer Sprach gestellet durch Iustum Asterium ... Nachgehends in das Frantzösische/ Jetzo aber inn das Teutsche übersetzt/ und an etlichen Orthen gebessert/ Durch Reinmund Habrecht/ von Freyburg/ im Waarland, s. l. 1638, VD17 14:017801S, SLUB Dresden, Hist. Germ. 370, misc.2; vgl. VD17 12:1910116.

Obr. 6_Klagrede, s. l. 1638, VD17 14:017801S, SLUB Dresden, Hist. Germ. 370,2.

Pražský mír – zvláště ona ustanovení, týkající se Lužic a Slezska – budil pochopitelně i nesouhlas příslušníků českého exilu. O tom svědčí např. i poznámka v kronice českého exulanta v Pirně Václava Nosidla k návratu jednoho ze saských diplomatů ze závěrečných pražských jednání.³¹

Publicistika, zaměřená proti Pražskému míru, je tematicky velmi pestrá. V rámci tohoto příspěvku jsem se orientovala především na letáky, které se zabývají situací obou Lužic a Slezska. V následujícím textu se držím znění těchto pramenů, včetně pojmů, užívaných v dobové argumentaci. Ty jsem se snažila co nejpresněji převést do češtiny a podpořit vše uvedením originálu. Dikci těchto velmi subjektivních dobových textů je ovšem třeba posuzovat v souvislosti s objektivnějšími poznatky novější historické literatury k vývoji Horní a Dolní Lužice a Slezska, význam má i srovnání s jinými dobovými prameny.³² K tomuto tematickému okruhu patří také „Klagrede... Vber den... zu Praag auffgerichteten Vertrag und ver-

meinten Frieden“ (obr. 6).³³ Tento letákový spis, jehož údajným autorem byl doktor práv Iustus Asterius, byl nejdříve tištěn v latině a pak přeložen do francouzštiny a němčiny. Německé vydání přeložil a doplnil redaktor, jenž se skrýval pod pseudonymem „Reimund Habrecht aus Freiburg in Waarland“, naznačujícím pravdivost a spolehlivost textu. Obsah letáku navazuje na argumentaci česko-falcké publicistiky z počátku třicetileté války a je spřízněný s okruhem tzv. „Španělské kanceláře“, podporujícím i později falcké zájmy. Cílem autora je sjednocení říšských protestantských stavů bez ohledu na konfesní rozdíly ke společné obraně jejich svobod vůči monopolu císařské moci.

V úvodu autor srovnává pravý mír, jenž je sladký a milý, s kyselým a hořkým Pražským mírem, který navíc nese špatné ovoce. Za jeho strůjce označuje císaře Ferdinanda II., jeho syna – uherského krále a saského kurfiřta. Některé říšské stavy jsou k tomuto politickému ujednání pomoci zvláštních praktik lákány, jiné z něho

vylučovány. Autor považuje Pražský mír za nicotný. Jeho zdůvodnění a obavy lze shrnout do následujících pěti bodů, které jsou rovněž vyznačeny v marginálních poznámkách a rozpracovány v příslušných úsecích paginovaného textu:

1. Pokud jde o náboženství, nemůže císař zajistit žádný trvalý mír. Rakouští císařové³⁴ nemají pravomoc vydávat zákony a uzavírat smlouvy v náboženských záležitostech. Katolická strana nedodržuje, co slíbí, a nebude to dodržovat ani v budoucnu, neboť slovo dané kacířům nepovažuje za závazné. Císaři je dán do ruky meč a svrchovaná moc, zatímco protestanté jsou rozděleni a oslabeni.³⁵

2. Ani moc saského kurfiřta nesahá tak daleko. Uvedl do nebezpečí sám sebe, své dobré jméno, svou zemi i svůj lid, Švédy odměnil nevděčností, když je krvavým mandátem z 19. října 1635 prohlásil za nepřátele. Své spolustavy (tj. *ostatní protestantské stavy říše*) kurfiřt zle svedl na scestí, zrádně opustil a věrolomně předal nepříteli.³⁶

3. Kurfiřt ostatní stavy listivě obešel a podnítil válku za mír. Proto se při tak velkém rozvratu říše nemůže žádný stav spolehnout na druhý, ale všichni společně se musí bát jednoho. Protože zničený císařský komorní soud a říšské zákony jsou pouze v moci císaře, může dojít až k tomu, že až dosáhne vlády, o níž usiluje, může se stát svrchovaným a svobodným pánem nad životem a smrtí všech Němců.³⁷

4. Autor kritizuje a na konkrétních případech dokládá, jak císař v rozporu s říšskými zákony uděluje království, kurfiřtství a knížectví a svévolně zasahuje do struktury říše.³⁸

5. Autor upozorňuje, že pravý mír nelze vyjednat bez shody všech říšských stavů a bez vědomí spojeneckých králů okolních zemí. Analyzuje situaci z hlediska protestantských států (Velká Británie, Dánsko, Švédsko, Spojené Nizozemí) i katolické Francie.³⁹ Závěr textu pak tvoří zhodnocení pravého účelu Pražského míru.⁴⁰

Jádro pro nás zvláště zajímavé argumentace se nachází ve čtvrtém bodě, který je věnován nezákonným zásahům obou iniciátorů Pražského míru do struktury říše. Autor sice krátce zmiňuje případ Falckého kurfiřtství, ale protiprávní zacházení s říšskými územími nejpodrobněji demonstruje na případě Českého království. Přitom

34 „„Oesterreichische Keyser“, tučná marginální poznámka. Tamtéž, s. 20.

35 Tamtéž, s. 12–28.

36 Tamtéž, s. 29–39.

37 Tamtéž, s. 39–44.

38 Tamtéž, s. 44–68.

39 Tamtéž, s. 69–87.

40 Tamtéž, s. 87–90.

41 „„Und eben also ist es dem vor diesem Hochberühmten/ yetzo aber aller Welt zu einem Schawspiel dargestelltem Königreich Böhem ergangen: Dann alß desselben Stände sich der Freyen Wal vnd absetzung ihres Königs vndernommen/ vnnnd sich ihr angegebenen Recht nicht allein mit Worten/ sondern auch mit Wercken selbst verfochten hatten/ hat eben dieser Kayser Ferdinand der Ander nach dem er meister inn dem Feld geblieben/ sich auß einem Kläger selbst zu einem Richter inn eigener sach gemacht/ diesen Streit nach seinem belieben erörтет/ vnd allen seinen Widersachern daß maul mit grossen Straffen stopffen/ oder wol gar mit sampt dem Kopff herunder hawen lassen/ vergebend/ daß er dieses Königreich durch keine wal/ sondern durch erbe bekommen hette: Da doch die von Alters hergebrachte gewohnheit/ viel Keyserliche vnd Päbstliche Bullen/ vnd alle Königliche Krönungen gar hell vnd klar bezeugen/ daß die Böhmishe Ständ inn wöhlung eines Königs ihre Freye Stimmen haben.“ Tamtéž, s. 44; Srv. argumentaci anonymního tisku Antwort auf die Frage: ob der jetzige Kayser in den strittigen Böhemischen Sachen Richter sein könne oder nicht, s. l. 1620, VD17 636116P, VD17 124791N. Viz též J. GEBAUER, Die Publicistik, s. 63, 64.

užívá starší argumentační vzorce stavovské publicistiky:

„A právě tak tomu bylo v případě dříve přeslavného, nyní však všemu světu za divadlo sloužícího Českého království: Neboť když jeho stavy provedly svobodnou volbu a sesazení krále a hájily své nezadatelné právo nejen slovy, ale i činy, učinil se právě tento císař Ferdinand II. – poté, co ovládl válečné pole – z žalobce také soudcem ve své vlastní při, řešil tento spor podle své libosti a všem svým odpůrcům zacpal ústa vysokými tresty, nebo jim dal rovnou setnout hlavy a tvrdil, že prý království nezískal volbou, ale jako dědictví, přestože odedávna tradované obyčeje, mnoho královských a papežských bul a všechny královské korunovace světle a jasně dosvědčují, že české stavy mají ve volbě krále volnost.“⁴¹

To se autor snaží doložit řadou historických příkladů od konce 12. do počátku 17. století. Po tomto historickém exkurzu vyhodnocuje dosavadní postoje obou iniciátorů Pražského míru: „Jakkoli by nyní tato věc byla sama o sobě jasná jako slunce v horkém poledním čase, přece ji císař raději rozhodl zbraní, než za použití práva a základ svého domnělého dědického práva chtěl stavět spíše na znovuzískání tohoto království bojem než na prvním přijetí za krále. Jestliže se ve výkladu svých dědických práv nad Českým královstvím, jenž byl tištěn roku 1620, hned na počátku nechal slyšet, že takové jeho dědické právo by mohlo být poněkud pochybné a že Češi by doposud mohli právo svobodné volby mít, poté, co si

42_„Wiewol nun diese sache an sich selbst klar ist/ alß die Sonne an dem heissen Mittag seyn mag/ so hat sie doch der Keyser lieber mit den Waffen/ alß mit dem Recht entscheyden/ vnd den grund seiner angegebenen Erbgerechtigkeit mehr auff die wider einnehmung/ alß die erste annemmung dieses Königreichs bawen wollen: Alß der sich inn außführung seines Erbrechten vber daß Königreich Böhem/ so Anno 1620. getruckt worden/ gleich im eingang hat vernemmen lassen/ wann schon solch sein erbrecht etwas zweifelhaftig/ gewest were/ vnd die Böhem biß dorthin einig Recht der freyen wal gehabt hetten/ daß doch anyetzt/ nach dem daß Königreich mit waffen bezwungen/ alle disputation von der freyen Wal gefallen/ vnd dasselbig ihme/ vnd dem gantzen Hause Oesterreich eigenthumlich vnd erblich gemacht worden were. Vnd zwar ist ihme noch etwas bessers zu verzeyhen alß dem Churfürsten zu Sachsen/ der doch keinen schein deß Rechten hat gehabt/ sich inn daß Richter Ampt vber diesen hohen puncten/ eine frembde Cron einzutringen/ vnnd wie er durch den Prager Frieden hat getan/ dem Keyser daß angemaste Erbrecht zu zusprechen.“ Klagrede, s. 49, 50.

43_ Tamtéž, s. 50.

44_ Tamtéž, s. 51.

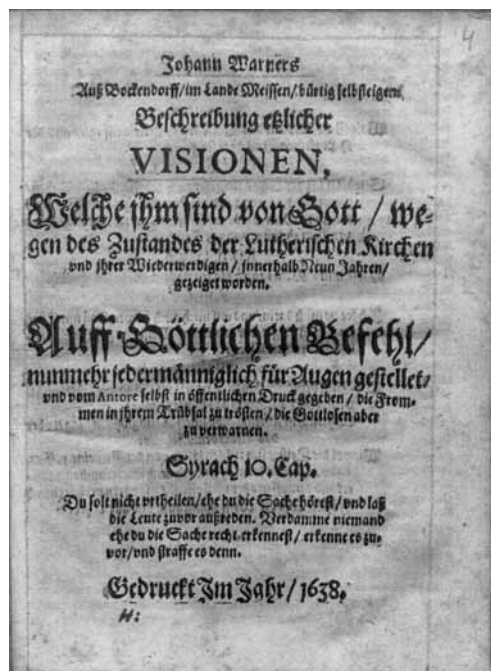
45_ Tamtéž s. 51–54. Citovaná pasáž s. 53–54: „Nach dem aber vilbesagter Churfürst mit dem Glück daß hertz geändert/ vnnd von dem verständnis/ oder bund wider abgewichen/ hat er die vnglückliche Stände inn Schlesien.../ bey dem vermeinten Frieden auff ein orth gesetzt/ den meisten theil davon gar außgeschlossen/ und deß Keyzers freyen willen sie zu straffen/ vbergeben...vnd die straffe/ die er als der erste vhrheber dieses Kriegs leyden hette sollen/ auff seine vnschuldige Religions- vnd getrewe hülfsgenossen abgeweltzet/ vnd also nicht allein diß edle Land durch den Krieg an Volck/ Geldt/ vnd gut erschöpft/ auffß äuserst verderbt/ außgeplündert vnd verheeret/ sondern auch durch den vermeinten Frieden vollend gar umb Freyheit vnd Religion gebracht/ vnd dem muthwillen ihrer Feind schändlich übergeben.“

království podrobil pomocí zbraní, odpadla veškerá disputace o svobodné volbě a ono království bylo učiněno dědičným vlastnictvím rakouského domu. Ale přesto lze o něco snadněji prominout císaři než saskému kurfiřtovi, který neměl ani zdání nějakého práva, aby se vedral do soudcovského úřadu ohledně nanejvýš důležitých záležitostí cizí koruny a aby – jak to Pražským mírem udělal – císaři ono příslušné dědičné právo přiřknul.⁴²

Pak obrací autor pozornost čtenáře ke slezskému knížectví a jiným zemím, inkorporovaným k České koruně, které se z touhy, zachovat si svobodu, z vlastní svobodné vůle přidaly ke vzpomínanému Českému království, ale nyní byla právě Pražským mírem jejich svoboda narušena a uloupěna a byly pokoutně zaprodány pod cizí moc.⁴³ Začíná historickým exkurzem, jak se Slezané dali pod ochranu českého krále Jana a také následující české krále přijali za své pány, ovšem s tou výslovnou podmínkou, že jim budou zaručena jejich práva, svobody a zvyklosti. Proto také slezské stavy neskládaly králi hold dříve, než vládce složil přísahu a vydal revers, že je chce zachovat při jejich právech, zvycích a zákonech.⁴⁴ Dále autor vypočítává císařské a královské listiny, které zaručují nerozlučitelnost tohoto spojení s Českou korunou a podrobně dokládá starobylost a nezrušitelnost práv a svobod této inkorporované země.

Po tomto historickém výkladu autor líčí špatné zkušenosti Slezanů s předcházejícími sliby císaře i saského kurfiřta. Nejdříve připomíná události roku 1621 a nesplněné sliby Ferdinanda II. i Jana Jiřího Saského, že pokud Slezané odvolají volbu Fridricha Falckého a přijmou císaře za svého pána, budou potvrzena slezská práva a privilegia a zajištěna náboženská svoboda pro vyznavače augšpurské konfese. Podrobně je líčen i vývoj pozdějších událostí, kdy sám saský kurfiřt Slezany nutil, aby odpadli od císaře, a znovu sliboval, že bude slezská privilegia a svobody chránit. Na jeho naléhání, psaní, vyhrožování a nucení se s ním spojili jako se svým ochráncem a patronem. Když však kurfiřt „...změnil své srdce a zase odstoupil od dohod a spojenectví, dostal nešťastné slezské stavy... do situace, kdy byla většina z nich při ujednání domnělého míru z mírových dohod vyloučena a vydána císaři na milost a nemilost k potrestání... a ortel, který by jako první původce této války zasloužil on sám, uvalil na své nevinné souvěrce a věrné spojence, a tak tuto vznešenou zemi nejen válkou připravil o lidi, bohatství i statky a nanejvýš ji vyplundroval, zničil a zpustošil, ale připravil ji domnělým mírem zcela o práva a náboženskou svobodu a ostudně ji vydal zvůli jejího nepřitele.“⁴⁵

I když se podle autora saský kurfiřt na císaři proheřčil více než jiné stavy, dostal nakonec jako poděkování obě markrabství Horní a Dolní Lužice, která mu o několik let dříve byla dána do zástavy jako vyrovnání nákladů na českou válku. To se však stalo proti právu a slušnosti, protože císař si usmyslel darovat něco, co mu nepatřilo a kurfiřt přijal to, co patřilo někomu jinému.⁴⁶ Na podporu svého stanoviska pak autor uvádí historický exkurs, v němž se zabývá dosavadním uspořádáním politických poměrů v Horní a Dolní Lužici. Začíná dobou, kdy císař Jindřich IV. udělil prvnímu českému králi Vratislavovi za prokázané věrné služby a statečnost s královským titulem i Horní a Dolní Lužici (1075). Později tvořilo toto území součást věna české princezny Boženy (Beatrix), která se provdala za Otu Braniborského. K braniborskému území patřila obě markrabství až do vyměnění Askanců roku 1313. Brzy nato, roku 1319, byla tato provincie na žádost obyvatel opět přivtělena k České koruně králem Janem a byla se jmenovaným královstvím nerozlučně spojena na základě buly, kterou udělil císař Ludvík IV. Toto připojení a přivtělení potvrdil císař Karel IV. na říš-

Obr. 7. Johann Warners *Auß Bockendorff/ im Landt Meissen/ bürtig selbsteigene Beschreibung etlicher VISIONEN*, s. l. 1638, VD17 14:017816, SLUB Hist.Germ. 370,4.

ském sněmu v Norimberku roku 1356 a přitom jasně ustanovil, že markrabství Lužice má být s Českým královstvím navěky spojeno a nemá být od něj nikdy odděleno nebo předáno bez vůle a přání stavů pod jinou moc. Roku 1411 pak král Václav IV. a po něm roku 1414 i jeho bratr císař Zikmund udělili čtyřem stavům tohoto markrabství na jejich žádost tu zvláštní svobodu, že žádný král neměl mít moc Lužické markrabství na věčné časy a pod jakoukoli záminkou od Českého království oddělit. Proti tomu sice jednal král Ladislav, vnuk řečeného císaře Zikmunda, který prodal tuto zemi za jistou sumu kurfiřtu Fridrichovi Braniborskému. Jeho nástupce král Jiří ji však roku 1470 opět vykoupil, připojil ke království a znovu také všechna další oddělování této provincie na věčné časy zakázal, zrušil a učinil neplatnými. A přesto se nyní císař Ferdinand nezdráhá narušit nejen práva, ale i svazek samotného celého království a to nádherné krásné tělo, které mu chtělo prospívat, rozsekát na slabé údy, aby se jich mohl o to dříve a snadněji po kousku zmocnit. A jistě se mu to velmi vyplatilo, protože prodejem jedné části tohoto volebního království – tedy cizího

zboží – dosáhl toho, že mu vše zbývající připadlo dědičně, nehledě na to, že tím zároveň zapravil dluh přibližně ve výši 600 tisíc guldenů.⁴⁷

Na závěr páté části textu odkrývá autor pravý účel dohody uzavřené v Praze. Je toho názoru, „že jediným účelem Pražského míru je podpořit vyvýšení rakouského domu a dát mu císařství i obě koruny – českou a uherskou – do dědičného vlastnictví, podrobit mu všechny křesťanské krále a svobodné stavy a nakonec zavést onu tak dlouho fungující španělskou monarchii... A proto jsou všichni, kteří těm španělským radám odporují a jsou jim podezřelí – jako Francie, Švédsko a Holandsko – z tohoto míru vylučováni a ohrožování vojenskou mocí, ale mezi ty, kteří to vítají, je jim to blízké a jsou s tím srozuměni, je to, co bylo uloupeno, rozdělováno jako kořist.“⁴⁸ Aby rakouský dům mohl v říši neomezeně vládnout, musel být také falcký kurfiřt dán do klatby a jeho země a hodnosti byly dány Španělsku a Bavorsku. Ke stejnému účelu slouží také vojsko o síle 80 000 vojáků, v jehož čele stojí císařův syn, ale říšské stavy jsou povinny je vydržovat.⁴⁹ V závěrečných větách jsou neblahé následky Pražského míru znovu rekapitulovány a je popsán i rozdíl mezi mírem skutečným a zdánlivým.⁵⁰

Zvraty alianční politiky saského kurfiřta těžko chápali i mnozí jeho souvěrci. Situace, v nichž se dosavadní spojenec stává nepřítelem a naopak, byly o to povážlivější, že mnoho lidí se na vývoj událostí nedívalo jen z hlediska politického pragmatismu, ale očima víry. V jejich myslích se pak vynořovaly podobné otázky, které již na počátku třicetileté války formuloval šprotavský jirchář luteránského vyznání Kryštof Kotter: Jaký smysl má tato válka, která se vede pro náboženství? Která víra je ta pravá? Dojde někdy ke smíru mezi konfesemi? Smí křesťan hájit svou víru se zbraní v ruce? Jak může křesťan osvědčit svou věrnost v těchto těžkých a možná již posledních letech tohoto světa?⁵¹

Typ textu, jenž nabízí určitý vhled do nastavení mentality mnohých tehdejších evangelických obyvatel Saska, představuje opakovaně tištěný letákový spis Johanna Warnera z Bockendorffu v Míšeňsku (obr. 7). Autor, skrývající se pod pseudonymem,⁵² publikuje popis vizí, týkajících se stavu evangelické církve a jejich odpůrců, které mu Bůh zjevil v průběhu posledních devíti let, tj. od roku 1629 do roku 1637.⁵³ Sám se prohlašuje za lute-

46_ Tamtéž, s. 55.

47_ Tamtéž, s. 55–56.

48_ Tamtéž, s. 87, 88.

49_ Srv. K. BIEROTHER, *Die Politik Maximilians I.*, 4. Teilband [Vertragstexte], s. 1656–1659, 564 H. Memorial betr. die Vereinigung der Streitkräfte.

50_ „Vnd derwegen ist es ia so weit vnd fern/ daß durch diesen Pragerischen vergleich der wehrte Edle Fried gestiftet worden/ daß er viel mehr dardurch an allen orton ist erloschen/ vnnd hingegen der Krieg durch ganz Europa aufgeblasen/ auch alle Könige Fürsten vnd Stände wider ihren willen darein geflochten worden. O deß erbärmlichen Friedes/ welchen man den Leuten mit gewalt aufftringt! O der vnseiligen Ruhe/ welche alle Lande verwirt! O der betrieglichen sicherheit/ dafür sich männiglich zu fürchten/ vnd zu hüten hat!...“ Klagrede, s. 88.

51_ Widění a Zgwení Krystoffa Kottera, Sauseda a Girschäfe Sprotawského, [Leszno] 1628/29; K tomuto prorockví J. HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký*, s. 361–365, 384–390; 394–401; zde zvl. s. 398–401. TÁŽ, *Comenius, Görlitz und der Prophet aus Sprottau. Zur Entdeckung der ältesten gedruckten Version der Prophezeiungen des Christoph Kotter in der Oberlausitzischen Bibliothek der Wissenschaften Görlitz*, in: *Görlitzer Magazin* 22/2009, s. 45–53.

52_ Příjmení Warner (tj. ten, kdo varuje) se řadí mezi skupinu pseudonymů, které charakterizovaly účel či záměr autorovy výpovědi. Problematikou se zabýval již Emil WELLER, *Wörterbuch der Pseudonymen aller Zeiten und Völker oder Verzeichnis jener Autoren, die sich falscher Namen bedienten*, Regensburg 1886. Identifikace autora je však často nemožná nebo sporná.

53_ Johann Warners | Auß Bockendorff/ im Landt Meissen/ bürtig selbsteigene| Beschreibung etzlicher | VISIONEN, | Welche ihm sind von Gott/ we-| gen des Zustandes der Lutherischen Kirchen| vnd ihrer Wiederwerdigen/ innerhalb Neun Jahren/ | gezeiget worden. | Auff Göttlichen Befehl | nunmehr jedermänniglich für Augen gestellet/| und vom Autore selbst in öffentlichen Druck gegeben, s. l. 1638. VD17 14:017815M; Citace z exempláře SLUB Hist.Germ. 370,4.

54_ Tamtéž, s. 33 a dále.

55_ Tamtéž, s. 49–52.

56_ Tamtéž, s. 25.

57_ Tamtéž, s. 24, 25.

58_ Tamtéž, s. 25.

59_ „Möchte nu Jemand sich entschuldigen vnd sagen/ wir haben der Christlichen Kirche nichts gethan/ so wil ich nun Augspurg vnd Schlesien euch lassen antworten/ vnd will die andere viel tausend Seelen eingeschlossen haben/ was jhr gethan habet.“ Tamtéž, s. 29.

60_ K rekatolizaci v Augšpurku Wolfgang WALENTA, *Katholische Konfessionalisierung in Augsburg 1548–1648*, Hamburg 2003, k poměrům po Pražském míru s. 149–157.

61_ Bernd RDECK, *Eine Stadt in Krieg und Frieden. Studien zur Geschichte der Reichsstadt Augsburg zwischen Kalenderstreit und Parität*. Göttingen 1987, s. 851, 869 a dále.

rána, jeho nekonformní způsob myšlení však naznačují i věnování několika tištěných verzí Casparu Schwenckfeldovi. Také tento spis obsahuje mnohá hodnocení Pražského míru. Nejdůležitějším hlediskem však je situace evangelické církve, vyjádřená i solidaritou se souvěrci v blízkých i vzdálenějších říšských oblastech, kteří byli v důsledku Pražského míru vystaveni represím ze strany katolíků. Vidění jsou prezentována jako zvláštní poselství pro evangelické křesťany v Sasku. Některá varují kurfiřta před špatnými radci. Výstrahu před spojenectvím s císařem měl autor „své milostivé vrchnosti“ sdělit již před Velikonocemi roku 1633, zmiňuje se rovněž o předvolání k superintendentovi do Freibergu v červnu 1632. V průběhu roku 1635 prý několikrát hovořil se ctihodným duchovním v N., jemuž popis několika vidění předal i v písemné formě. Původce textu očekává boží útok proti babylonské nevěstce, spojenectví s katolíky považuje za duchovní smilstvo a smluvní svazek s císařem považuje za nebezpečný.

Mezi obrazy, s nimiž pracuje, se nachází i alegorie pronásledované Kristovy církve, kterou známe např. z výše zmíněného ilustrovaného jednolistu „Der Deutschen Wecker“. Warner ji líčí jako souženou ženu, kte-

rou nejvíce zraňují její vlastní děti.⁵⁴ Některé z jeho vizí se odehrávají např. v soukromých prostorách císaře ve Vídni a poukazují na intriky katolické strany, na věrolomnost císaře a jeho spojenců.⁵⁵ Jiné alegorizují samotný akt mírové dohody mezi katolickým císařem a luteránským kurfiřtem. Před Velikonocemi roku 1635 vidí Warner Pražský mír jako mrtvou ženu, která má v rukou velkou spoustu listin,⁵⁶ v dalším vidění je tato úmluva znázorněna jako šňůra, která spojuje Drážďany s Vídní⁵⁷ a stane se příčinou oslabení Saska. V jiné vizí se objevuje anděl s vahami a klade na jednu misku malý kousek prubířského kamene Božího slova a na druhou velkou hromadu listin, které symbolizují Pražský mír. Tato akta však byla shledána jako příliš lehká. Anděl Páně je vyhodil z misky a proklel tento svazek, neboť v sobě nemá ani kventlík Božího Slova.⁵⁸

Autor rovněž polemizuje se zastánci Pražského míru. Těm, kteří tvrdí, že nikoho nepoškodil, odpovídá takto: „Kdyby se někteří chtěli omlouvat a říkali by, že křesťanské církvi nic neudělali, nechal bych mluvit Augšpurk a Slezsko a mnoho tisíců jiných zajatých duší o tom, co jim učinili.“⁵⁹ Právě rekatolizace říšského města Augšpurku⁶⁰ musela být pro vyznavače augšpurské konfese symbolem obzvlášť nešťastného vývoje. Augšpurští evangeličtí měšťané se nedočkali zastání ani u svých souvěrců. Na kurfiřtském sněmu v Norimberku v roce 1636 se jejich zástupci pokoušeli intervencí u protestantských stavů, zvláště u saského kurfiřta, dosáhnout zlepšení situace. Především šlo o zmírnění enormních požadavků městské rady i císařského místodržitele na evangelické měšťany. Po roce 1635 už nebyla v Augšpurku trpěna žádná manželství osob rozdílné konfese, což často vedlo ke konverzím naoko, věznění i vypovídání z města. Diplomatická mise augšpurských evangelických měšťanů v Norimberku však byla bezvýsledná, stejně jako pozdější jednání na říšském sněmu v Řezně.⁶¹

Zatímco rekatolizaci v Augšpurku Warner jen krátce připomíná, je situaci ve Slezsku věnována následující delší pasáž: „Mnohé jsem naznačil, písemně předal a ústně dosvědčil... ohledně Slezska, jak mi také onoho 35. roku bylo jasně ukázáno, totiž toto: Viděl jsem v duchu celé Slezsko a viděl, co se stalo a co se s ním ještě skrže tento falešný, podvodný mír v budoucnu bude dít.... Pán mi ukázal, jak bylo celé Slezsko skrze jednu přísahu

falešně oklamáno a právě tím byly pevnosti, dveře a brány temnoty znovu otevřeny. Jak však na ně temnota chtěla padnout, křičeli vládci se svými poddanými, mladý i starý, malý i velký a byl to velmi podivný křik, kterého jsem se zprvu ulekl. Neboť osoby vyššího i nižšího stavu, duchovní i světské, jejichž počet byl tak velký, že jsem je nemohl sečíst, volaly jedním hlasem... A toto, co má přijít na Slezany, jsem neuváděl bez příčiny, na Pánův rozkaz jsem jim to měl naznačit otevřeným psaním a oni tak měli vidět, že na ně Pán nezapomněl...“⁶²

Autor upozorňuje na to, že tento mír přinese špatné ovoce a mohl by pozřít nejen samotné saské kurfiřtství, ale i jiné země.⁶³ Pražský mír označuje za neblahý dábelský svazek a „kuchyňský a špekový mír“. Poslední hanlivé pojmenování zdůvodňuje tím, že si iniciátoři Pražského míru „chtěli ve svých kuchyních ponechat svůj špek a zásoby, které tam nashromáždili. Ale Pán chce jejich úmysly obrátit v nic a jejich špek jim spálit a jejich kuchyně nechat vyloupit, a to právě tím prostředkem, skrze který si svůj špek a zásoby v kuchyních chtěli zachovat.“⁶⁴ Letákový spis Johanna Warnera pak pokračuje zprávami o dalších vizích, které ukazovaly osud evangelické církve v následujících letech.⁶⁵ Autor uvádí mimo jiné také další aktualizovanou interpretaci tzv. Gartamarových vizí, které měly naznačovat další osud reformace.⁶⁶ Ty jsou jedním ze zdrojů, z nichž vzniklo prognostické téma o lvu ze severu. Jejich aktualizace lze sledovat od roku 1556 do roku 1700.⁶⁷

Letákové spisy, které pod jménem Johanna Warnera vycházely i v dalších letech, byly velmi oblíbené a často tištěné. Komentovaly i dění ve čtyřicátých letech.⁶⁸ Nacházely přirozeně i oponenty z řad loajálních duchovních a měšťanů, k nimž patřil i superintendent říšského města Esslingen Tobias Wagner.⁶⁹ Jeho spis, věnovaný purkmistrovi a městské radě, podpořili i další příspěvatelé. Warnerova proroctví však našla obhájce, kteří s Wagnerovým letákovým tiskem polemizovali.⁷⁰ V eschatologickém rámci jejich pohledu mají své místo i obrazy christianizace pohanských národů, zejména těch východních.

Hodnotíme-li letákovou literaturu k Pražskému míru, je zřejmé, že publicistický obraz této události je velmi rozmanitý a pestrý. Propaganda obou iniciátorů tohoto ujednání, císaře a saského kurfiřta, kteří dispo-

62_„Ein mehrers habe ich angedeutet/ schriftlich vbergeben vnd mündlich bezeuget... von wegen Schlesien/ wie mir auch des 35. Jahrs klärlich gewiesen ward/ nemlich dieses: Ich sahe im Geist gantz Schlesien vnd sahe/ was geschehen war/ vnd sich durch diesen falschen betrieglichen Frieden/ vber sie ins künftige noch begeben würde... Der Herr zeigte mir/ wie die gantze Schlesien durch einen Eyd fälschlich betrogen wäre/ vnd durch diesen Eyd/ durch welchen sie betrogen/ fäster Ort/ Thüre vnd Thor der Finsterniß wieder aufgethan wären. Wie aber die Finsterniß vber sie fallen wolte/ so schryen Regenten mit ihren Vnterthanen/ Jung vnd Alt/ Klein vnd Groß/ vnd diese war ein sehr wunderliches Geschrey/ ueber welchem ich mich erstlich entsetzte. Denn hohes vnd niedriges Standes Personen/ Geistliche vnd Weltliche/ welcher Anzahl so viel war/ daß ichs nicht zehlen kundte/ stimmten vber ein...Vnd dieses habe ich nicht ohne Vrsach eingeführt/ von den Schlesiern/ welches für sie kommen wird/ wann ich weiter auff des HERRN Befehl ihnen andeuten solle durch offentliches Außschreiben/ vnd sie sollen dadurch sehen/ das der HErr ihrer nicht vergessen...“ Johann Warners... selbsteigene Beschreibung etzlicher Visionen, s. 26, 27.

63_ Tamtéž, s. 30.

64_„dieser Friede ein Küchenfriede vnd ein Speckfriede sey/ da sie nu gedachten ihren Speck vnd Vorrath in den Küchen zu behalten. Aber der HERR wolte ihre Anschläge zunichte machen/ vnd ihnen ihren Speck anbrennen vnd ihre Kuchen berauben lassen/ vnd zwar eben durch diß mittel/ durch welches sie gedachten ihren Speck vnd Vorrath in der Küchen zu behalten.“ Tamtéž, s. 30, 31.

65_ Tamtéž, s. 55–85.

66_ Tamtéž, s. 78, 79. Ke Gartamarovým viděním J. HUBKOVÁ, *Fridrich Falcký*, s. 374–383, obr. 211–212k, Textová příloha č. 7, s. 944–949.

67_ Tamtéž, s. 374, 413, obr. 232.

68_ Zde zmíním jen následující letáky: Johan Warners auß Meissen Schwan-Gesang: Der da in sich begreift vier Theile/ AIB I. Einen nochmaligen Bericht von dem grossen Abgöttischen Babylon ... II. Drey unterschiedliche Vermanungen ... III. Drey sonderbare Warnungen ... IV. Einen zweifachen Bericht/ 1. Von der Frucht und dem Heil der Evangelischen Christlichen Kirchen ... 2. Von dem grossen zulauff der frembden Abgöttischen Völcker zum Liechte deß Evangelii ..., s. l. 1641, VD17 12:639432A; Vierzehn schöne Trostreiche und sehr denckwürdige Visionen, Welche der von Gott erweckte Bawr Johann Warner auss Meissen/ seiner Gebuhr von Bockendorff/ etc. im Geiste gehabt: AIB/ Die Erste von einem Abendmahl ... Die Andere/ Von der ewigen Gnadenwahl ... Die Dritte/ Von dem Berge und Stege zum Himmel und zu Höllen ..., Trawmünde 1642, VD17 23:718397P40; Johann Warners von Bockendorff auß Meissen abermählig Offentliche Schrift und Weissagung Von denen/ theils schon vor Augen schwebenden/ Theils in stehenden veränderungen des H. Römischen Reichs/ und außbrechung der Evangelischen Religion/ an alle Ende der Erden: Erstlich Gedruckt zu Erffurd/ Bey Tobias Fritzschen Jm Jahr ... 1641, s. l. 1645, VD 17 23:293419A.

69_ Tobias WAGNER, Theologisches Bedencken/ Uber die angebene/ under dem Namen Johann Warners von Bockendorff in Meissen publicirte/ und in dreyen Tractätlein Anno 1638. Zusammen gedruckte Visionen: So ihme wegen deß Zustands der Evangelischen Kirchen/ und ihrer widerwärtigen/ innerhalb Neun Jahren/ von Gott sollen gezeigt worden seyn. Was namblichen/ und ob etwas von denselben zuhalten? – Neben angehengter Friedens-Predigt/ in Anno 1635. den achten Sonntag Trinitatis, uber den damahls publicirten Pragischen Frieden gehalten, Heylbronn 1642, Tisk: Christoph Krause, VD17 12:113904E.

70_ Johann Warners des Meißners Dennoch wahre Unschuld/ In gegenwärtiger seiner Ersten Defension Schrift wieder das Sophistische Laster Buch/ so vorwenigen Jahren/ unter dem Namen eines Theologischen Bedenckens D. Tobiae Wagners/ Superintendenten zu Eßlingen/ über seine von Gott dem Herrn gehabte geistliche Visionen herfür gebrochen. Von ihm selbst Anno 1643. in Hollstein gerettet/ und dem gemeinen/ auff ihn zur Ungebühr festgefasten/ Lügenhaften/ bösen Argwohn/ als ob er ein Teufflicher/ verführer Verführer were/ der unabwendlichen Nothdurfft nach zu begeben, s. l. 1645, VD17 32:6684500.

novali momentálně i vojenskou převahou, se většinou obrací na užší i širší publikum pomocí osvědčených metod panegyrických tisků, oslavujících status quo. Tematicky zůstává spíše v obecně oslavné rovině, věcné námitky protivníků spíše ignoruje a připomínkám existence jiného názoru se pokud možno vyhýbá. Tak pokračuje taktika koncipientů „Anhaltské kanceláře“, kteří od reálných témat raději unikali k ireálným námětům a požadavek náboženské svobody redukovali na pouhý projev politické ctižádosti. Problematika obou Lužic a Slezska jako svěbytných regionů v této publicistice nehraje roli, neboť připomínka dřívějšího postavení těchto zemí není v zájmu iniciátorů Pražského míru.

Letáky odpůrců Pražského míru staví oproti optice císařské dominance a rétorice saského kurfiřta, obhajujícího pod rouškou luterské ortodoxie vlastní zájmy, alternativu celoříšského pohledu. Upozorňují na nebezpečí kumulace moci v rukou císaře a jeho katolických stoupenců na ohrožení ostatních říšských stavů likvidací „starých německých svobod“ a na riziko zavedení tyranské „Špa-

nělské monarchie“. Císařovy svévolné zásahy do starobylých říšských teritoriálních struktur demonstrují na příkladu zacházení císaře s Českým královstvím a Falckým kurfiřtstvím. V rámci této argumentace se objevuje problematika obou Lužic i Slezska, jako regionů, jež byly vytrženy ze staletých historických souvislostí. Anonymní autoři se zabývají konkrétnějšími náměty a jejich potřeba snášet argumenty je o to větší, oč méně se mohou záměrům obou iniciátorů Pražského míru bránit. Ke slovu přicházejí argumenty historického a nábožensko-etického charakteru a projevuje se solidarita s protestanty, které Pražský mír vystavil náboženským represím. Mnohá tvrzení a zdůvodnění najdeme již ve stavovských a profalckých tiscích dvacátých let 17. století, které se vztahovaly k obhajobám práva Českého království na volbu panovníka, zdůvodňovaly, proč Fridrich Falcký přijal českou korunu, napadaly postup Ferdinanda II. při vynesení říšské klatby nad falckým kurfiřtem a zpochybňovaly, že má právo vystupovat jako soudce ve své vlastní při a panovat nad říšskými oblastmi jako nad svým dědičným územím.

Z HISTORIE VŠST

ZE VZPOMÍNEK PRVNÍHO REKTORA VŠST PROF. ING. DR. J. KOŽOUŠKA

V dubnu roku 1953 požádalo mne ministerstvo školství a kultury o převzetí nově se tvořící vysoké školy strojní v Liberci. Tuto žádost jsem přijal s potěšením proto, že její odborné zaměření mi bylo velmi blízké, neboť na škole měly být otevřeny tyto specializace: spalovací motory, strojírenská technologie, výroba automobilů, výroba motorů, výroba vagonů, provoz a úprava automobilů, mechanická technologie vláknitých hm. Byl jsem nyní zvědav, do jakých prostor má škola umístěna. Obával jsem se, že její projekt bude někde uprostřed města, že nebudou rozšiřovat o nezbytně nutné další zejména o laboratoře a dílny. Byl jsem těšen, když na počátku června 1953 první návštěvě v Liberci jsem přešel v nichž měla škola zahájit svou činnost. Jsem zjistil, jaké další možnosti nabízí sousední budovy Kovotech a v areálu bývalého sborníku, zejména však volné prostory, které budou třeba jednoduše na louce v Třebíči, ve kterémžto areálu stála stará škola.

Prof. Ing. Dr. Josef Kožoušek – osobní vzpomínka na prvního libereckého rektora

JAN ŠÁLEK

První setkání

Jméno Josefa Kožouška se v mém životě poprvé objevilo na počátku srpna 1953 v tehdejším krajském týdeníku Cesta míru, který označoval: „Liberec bude universitním městem.“¹ A už tehdy byl Josef Kožoušek uváděn jako budoucí akademický hodnostář nové vysoké školy v Liberci.

Přiznám se, že i přes můj úzký vztah k automobilům a spalovacím motorům (po roce 1945 jsem se vyučil automechanikem a maturoval jsem na průmyslové škole v Mladé Boleslavi) mi do té doby jméno pana Kožouška, který byl profesorem na Slovenské vysoké škole technické (SVŠT) v Bratislavě, neříkalo vůbec nic. Teprve po jeho jmenování rektorem Vysoké školy strojní (VŠS) v Liberci jsem se seznámil s tím, že jeho oborem byly pístové spalovací motory, které se podle původních záměrů měly stát společně s automobily hlavním zaměřením nové vysoké školy v Liberci.

Ale již 1. října 1953, při slavnostním zahájení vůbec prvního semestru na liberecké Vysoké škole strojní, jsem měl možnost poznat profesora Kožouška osobně a bezprostředně. Bylo to v zasedací síni Severočeského muzea, kde pronesl k nám, prvním 259 studentům VŠS, hluboce moudrá a lidská slova a zdůraznil nejen naši zodpovědnost věnovat všechny síly studiu, ale připomněl také dobrodružství a krásu poznávání, které přináší studium na vysoké škole. V jeho projevu se tehdy ještě mísily české termíny se slovenskými jako odraz jeho víceletého působení na Slovenské vysoké škole technické v Bratislavě. V každém případě se však stal pro nás studenty, a nejen pro nás, charismatickou osobností s vysokou autoritou. Z každé jeho pronesené věty byla cítit rozvážnost. Neskrýval před námi ani velkou náročnost budoucího studia a vysoké požadavky na každého jednotlivce. Už v tomto prvním projevu nenechal nikoho na pochybách, že bude mít vždy vysoké nároky na studenty, ale také na své spolupracovníky. Teprve později, zejména v letech 1958–1961, jsem se přesvědčil, jak byl náročný i sám na sebe. Z této zásady nikdy neslevil, a pokud mu to vnější okolnosti po roce 1959 nedovolovaly, raději v roce 1960 na post rektora rezignoval a libereckou vysokou školu, kterou zakládal, i Liberec v polovině roku 1961 opustil.

A ještě něco mně utkvělo v paměti z prvních setkání s profesorem Kožouškem. Od samého počátku nám studentům kladl na srdce, že vysokoškolské studium se „vyhrává“ už v prvním semestru a že začít pracovat velmi tvrdě je třeba ihned od prvních výukových hodin. Dnes, s odstupem téměř sedmdesáti let, musím pod dojmem svých vlastních životních zkušeností jeho filosofii plně potvrdit. Malé a nízké

nasazení v prvním semestru se většinou mých kolegů už nepodařilo napravit a ani talent a nadání po promarněném prvním semestru už zpravidla mnoho nepomohly. V lepším případě to znamenalo opakovat ročník a prodlužovat studium, velmi často to však vedlo ke konci studií.

Špičkový manažer

Mezi výrazné rysy profesora Kožouška patřily jeho manažerské schopnosti spojené s vysokou pracovitostí a kooperativností, to vše podepřené hlubokými znalostmi. Je nepochybné, že už v době založení vysoké školy v Liberci byl profesor Kožoušek, ve svých čtyřiceti letech, na tehdejším ministerstvu školství vysoce uznávanou osobností. Před příchodem do Liberce byl ve školním roce 1948/49 děkanem Odboru strojního a elektrotechnického inženýrství Strojní fakulty SVŠT v Bratislavě a po organizačních změnách v roce 1951 se stal proděkanem Strojní fakulty SVŠT v Bratislavě. Především díky němu byla VŠS v Liberci už od začátku založena jako samostatná vysoká škola a ne jako fakulta ČVUT, jak se ještě v červenci roku 1953 v různých dokumentech předpokládalo. Svědčí o tom i různá razítka v mém indexu, kde je na první stránce výkazu o studiu uvedeno Vysoká škola strojního inženýrství Liberec a u podpisu rektora Kožouška na téže straně indexu je uvedena Vysoká škola technická v Liberci.

Z Bratislavy si do Liberce přivedl také svého nejbližšího spolupracovníka, odborného asistenta Ing. Vojtěcha Drába, pozdějšího docenta a rektora VŠST. Také zásluhy doc. Drába, zejména jeho pracovitost, manuální zručnost a schopnost zařídit vše – od křídý až po lavice a vybavení poslucháren – byly mimořádné. Dodnes také nebyly jeho schopnosti doceněny stejně jako jeho práce rektora v letech 1961–1966.

Je samozřejmé a pochopitelné, že se v prvních letech budování VŠS profesor Kožoušek přímo nepodílel na výuce, nehledě na to, že jeho odborné předměty, především spalovací motory, byly do výukového plánu zařazeny až do 4. ročníku. Specializace na automobily nebyla na vysoké škole vůbec zřízena a stalo se tak k lítosti mnohých, zejména prof. Oldřicha Meduny. Většinu výukových povinností přenášel profesor Kožoušek v závěru prvního pětiletého období především na svého asistenta Ing. Zdeňka Kováře, který nastoupil do Liberce mezi prvními asistenty v roce 1953 a který se o mnoho let později stal profesorem a také rektorem Technické univerzity v Liber-

Z HISTORIE VŠST

ZE VZPOMÍNEK PRVNÍHO REKTORA VŠST PROF. ING. DR. J. KOŽOUŠKA

V dubnu roku 1953 požádalo mne ministerstvo školství a kultury o převzetí nově se tvořící Vysoké školy strojní v Liberci. Tuto žádost jsem přijal s potěšením proto, že její odborné zaměření mi bylo velmi blízké, neboť na škole měly být otevřeny tyto specializace: spalovací motory, strojírenská technologie, výroba automobilů, výroba motorů, výroba vagonů, provoz a úprava automobilů, mechanická technologie vláknitých hmot. Byl jsem nyní zvědav, do jakých prostor má být škola umístěna. Obával jsem se, že její první objekt bude někde uprostřed města a že nebude možno školu rozšiřovat o nezbytně nutné další prostory, zejména o laboratoře a dílny. Byl jsem proto potěšen, když na počátku června 1953 při své vůbec první návštěvě v Liberci jsem přehlédl prostory, v nichž měla škola zahájit svou činnost a když jsem zjistil, jaké další možnosti rozšíření umožňují sousední budovy Kovotechny, S. osmileté střední školy, zejména však volný prostor bývalého sběrného tábora. Už tehdy jsem si narysoval etapy, ve kterých bude třeba jednotlivé budovy předávat a v areálu bývalého sběrného tábora stavět internáty, laboratoře a dílny. Byl jsem též potěšen tím, že na louce v Třebízské ulici jsem našel označen prostor, ve kterém bude stát první vysokoškolská kolej, kterou dnes nazýváme kolejí Březová alej. Liberec svým krásným okolím se mi velmi zalíbil. Tehdy jsem se rozhodl definitivně, že vedení vysoké školy převezmu.

Prohlížím-li dnes své zápisky z r. 1953, promítá se mi živě před očima úsilí prvních 3 měsíců života školy. Začalo to tím, že v měsíci červnu jsem vždy několik dní pracoval na MŠK, projednával s pracovníky MŠK organizačně správní záležitosti budoucí školy, sestavoval její plány investic hmotného zásobování apod., jednal s lidmi, kteří by mohli přijít v úvahu jako učitelé nebo zaměstnanci budoucí vysoké školy. Mimo to jsem navštívil osobně všechny větší vysoké školy v republice a s jejich vedoucími pracovníky jsem se radil o lidech, kteří by mohli přejít na novou školu jako profesori nebo docenti. Prováděl jsem tak nábor v největším rozsahu. Celá korespondence spojená se zařizováním a organizací těchto prvních počátků byla prováděna v Bratislavě, kde se jí činně účastnila sekretářka

mé katedry na SVST v Bratislavě. V té době byl můj čas rozdělen na cesty mezi Prahou, Libercem a Bratislavou. Společně s odborným asistentem mé katedry SVST v Bratislavě Ing. Drábem jsem provedl návrh generální opravy přidělené budovy v Liberci, bývalého gymnázia F.X. Šaldy a projednal také její včasné provedení. Mimo to Ing. Dráb navrhl podle zkušeností z Bratislavy vnitřní zařízení této budovy, to jest zařízení poslucháren a výsoven. Také s KNV jsem byl ve velmi úzkém styku. Radil jsem se s nimi o způsobu získání učitelů z našeho kraje a o dalších perspektivách vysoké školy v Liberci. Výsledkem všech těchto jednání bylo, že již na počátku srpna 1953 jsem měl jistotu, že výuka v prvním školním roce je zajištěna a měl jsem také jasnou představu o tom, jaká bude perspektiva výstavby nově se tvořící Vysoké školy strojní. Proto jsem také při zahájení prvního školního roku mohl nastínit perspektivní program na období 6 let.

První administrativní buňka byla vytvořena koncem srpna 1953. Byli to pracovníci, které nám doporučil KNV. Tito tvořili první základy budoucího rektorátu. Oni také přejímali první úkoly související s uvedením školy do chodu. Úkoly splnili dobře.

Dnem 1. září 1953 začali nastupovat na školu první učitelé školy. V té době jsem nebyl v Liberci a tato okolnost způsobila určité obavy o oprávněnost jejich nástupu; vždyť ode mne měli pouze dopis, nikoli jmenovací dekrety, kde se jim sdělovalo, že se s jejich nástupem na nové škole počítá od 1. září. V této době jsem pracoval na ministerstvu vysokých škol a snažil jsem se urychlit vydání výnosu, kterým by bylo alespoň předběžně potvrzeno otevření Vysoké školy strojní v Liberci. V té době vláda ještě nerozhodla o zřízení nové vysoké školy v Liberci. Po nezbytných přípravách podepsal ministr vysokých škol s. prof. Štoll výnos o zřízení nové Vysoké školy strojní v Liberci. Tím byl dán úřední základ pro zahájení výuky na Vysoké škole strojní, pro přijímání nových zaměstnanců a učitelů a pro zahájení příprav výstavby celé školy.

ci. Se studenty se však rektor Kožoušek často setkával při jiných příležitostech. Ti jeho názory a požadavky přijímali vždy s velkou pozorností. Jeho autorita u studentů byla velmi vysoká, mimo jiné i proto, že i on názory a náměty studentů vnímal vždy s velkou vážností.

Nejen výuce a výchově, ale také celému, postupně nemalému aparátu školy dal od počátku pevný řád a všude vyžadoval vysokou kvalitu. Pracoval při tom v podmínkách, kdy tehdejší státní a stranické orgány v Libereckém kraji a samotném Liberci budování vysoké školy příliš nepřály. O každou budovu se vedla namáhavá administrativní válka. Zejména Okresní výbor KSČ v Liberci se snažil na VŠS „odkládat“ i některé nevýkonné a málo schopné, ale „zasloužilé“ pracovníky. Stejně tak se choval i tehdejší Krajský výbor KSČ v Liberci až do svého zrušení v březnu 1960. Bylo pro mne velikým poučením, jak se s takovými lidmi, bez ohledu na jejich příslušnost ke KSČ, dovedl profesor Kožoušek rychle rozloučit. A týkalo se to nejen správních zaměstnanců, ale i učitelů.

Názorným příkladem byl první tajemník školy (později byla funkce tajemníka přejmenována na kvestora) Karel Doležal. Byl to sice člověk s tzv. pevným stranickým zázemím a slušným jednáním, ale jeho schopnosti a výkonnost se natolik lišily od představ prof. Kožouška, že ho po roce působení z funkce odvolal. I druhého tajemníka v pořadí, komerčního inženýra Ing. Vladimíra Nováka, odvolal

energicky a rychle z funkce poté, co se ve správním aparátu začala objevovat benevolence. Ta vyústila v srpnu 1957 v „černou jízdu“ služebního automobilu VŠS s řidičem pod vlivem alkoholu a v havárii v Záskaří u Liberce. Služební řidič Klindera při havárii zahynul, spolucestující podplukovník byl těžce zraněn s trvalými následky. Zcela zdemolovaný automobil Škoda 1202 byl jako odstrašující příklad k veliké nelibosti rektora vystaven několik dnů před libereckou radnicí. O zásadových postojích prof. Kožouška v personálních záležitostech svědčí i to, že přes četné tlaky z krajských orgánů a Státní bezpečnosti byly jeho sekretářky vždy „bezpartijní“. Po většinu jeho funkčního období to byla slečna Hradcová.

Do funkce nyní již kvestora jmenoval prof. Kožoušek po odvolání Ing. Nováka dosavadního vedoucího kolejí v Zeyerově ulici Václava Adámka. Jednalo se o velmi zkušeného administrativního a řídicího pracovníka, který před nástupem na VŠS zastával vysokou funkci v Severočeském konzumním družstvu, což byla významná organizace s působností pro celý Liberecký kraj. Václav Adámek se stal pro prof. Kožouška, jak uvedu dále, v jistém smyslu osudným.

Nová vysoká škola v Liberci přitahovala také pracovníky, kteří se domnívali, že na ní budou mít život a práci jednodušší a pohodlnější než v průmyslu, a týkalo se to i učitelů. Jak se mýlili! S takovými lidmi se dokázal prof. Kožoušek rychle rozloučit, přestože se zpravidla jed-

Prof. Ing. Dr. Josef Kožoušek ml. se narodil 15. 8. 1913 v Biskupicích, okr. Svitavy. Zemřel v Praze 28. 3. 1988. Studoval na Vysokém učení technickém v Brně, kde jako specialista na motorovou dopravu a letectví působil také jeho otec prof. Ing. Josef Kožoušek st. (1888–1957). Po ukončení studia v roce 1935 pracoval jako konstruktér ve Škodových závodech (1935–1936), od roku 1936 byl konstruktérem v Avii. V letech 1939–1944 působil jako konstruktér firmy Walter. Dne 1. 11. 1945 byl jmenován mimořádným profesorem Slovenské vysoké školy technické v Bratislavě (SVŠT), řádným profesorem se stal roku 1950. V rámci SVŠT působil nejprve na Odboru strojního a elektrotechnického inženýrství, od školního roku 1950/51 přejmenovaného na Fakultu strojního a elektrotechnického inženýrství. Po jejím rozdělení na na dvě samostatné fakulty – strojní a elektrotechnickou, k němuž došlo na základě vládního nařízení z 2. října 1951, byl až do konce září 1953 činný na prvně jmenované fakultě. Na SVŠT vykonával i akademické funkce – ve školním roce 1948/49 byl děkanem Odboru strojního a elektrotechnického inženýrství, v následujícím školním roce proděkanem tohoto odboru, ve školním roce 1950/51 zastával funkci proděkana Fakulty strojního a elektrotechnického inženýrství a ve školním roce 1951/52 funkci proděkana Strojní fakulty SVŠT. V roce 1953 byl Kožoušek pověřen založením Vysoké školy strojní v Liberci. Od 1. 10. 1953 do 15. 9. 1961 stál v čele této školy jako rektor. Po odchodu z Liberce působil jako profesor na Českém vysokém učení technickém v Praze, v letech 1962–1968 zde vykonával funkci rektora.

nalo o osoby protežované stranickými orgány. Typickým příkladem byla manželka tehdejšího vlivného redaktora Rudého práva, která musela vysokou školu rychle opustit pro nízkou pracovní výkonnost bez ohledu na negativní reakci orgánů KSČ i tehdejšího redaktora Rudého práva.

Rostoucí, ale nezbytný profesorský sbor a administrativní aparát školy dostal díky prof. Kožouškovi rychle pevný řád, stejně jako celá škola. Zavedl gremiální porady administrativního aparátu, neúnavně a pravidelně organizoval kolegia rektora a vědecké rady školy. Zavedl také rychlý způsob kolování různých dokumentů po jednotlivých útvarech a katedrách a vyloučil tím, aby se kdokoli odvolával na jejich neznalost. Vědeckých rad do roku 1957 jsem se jako svazácký funkcionář pravidelně zúčastňoval a v letech 1959–1960 jako předseda základní organizace KSČ i kolegií rektora. Byla to pro mne nepochybně druhá univerzita.

Každou zásadní záležitost předkládal rektor k posouzení kolegiu, podle důležitosti i vědecké radě. Vynikal velikou trpělivostí při vysvětlování svých záměrů a návrhů a byl vždy připraven je korigovat na základě věcné diskuse a nezpochybnitelných argumentů. Přijatá rozhodnutí a návrhy vždy přesně a bezprostředně formuloval písemně a poté nekompromisně obhajoval a prosazoval. Nevzpomínám si na žádný případ, kdy by věcnou diskusi předčasně ukončil autoritativním rozhodnutím. Přiznám se, že některé diskuse na vědeckých radách byly pro mne hotovým utrpením svojí délkou a rozvlácností způsobenou snahou některých členů vědecké rady vyjadřovat se vždy a ke všemu. Právě rys povahy prof. Kožouška nikoho nepřerušovat a každého vyslechnout mu často přinášel i osobní problémy. Ne všichni členové tehdejšího kolegia a vědecké rady ctili také zásadu, že co bylo ve sboru přijato a schváleno, musí být také obhajováno a prosazováno. Byla to pro mne první významná škola a zkušenost při pozdějším řízení malých i velkých pracovních kolektivů v automobilovém průmyslu. Teprve později, už po odchodu do automobilového průmyslu, jsem zjistil, že organizací a řízení práce se profesor Kožoušek zabýval také profesionálně. V roce 1947 vydal knížku s názvem „Organizace výrobních podniků“,² o které se zmíním v další části vzpomínek.

Je však zcela pochopitelné, že v prvním pětiletém období VŠS v Liberci věnoval profesor Kožoušek hlavní úsilí a pozornost přijímání profesorů a docentů. Přijímání asistentů ponechal většinou v kompetenci vedoucích kateder. Šlo tehdy o neobyčejně složitou a administrativně náročnou záležitost. Nejprve bylo nezbytné zajistit věrohodné osoby, většinou univerzitní profesory, jako oponenty a zpracovatele oponentních posudků. Veškeré návrhy na jmenování docentů a profesorů musely být schváleny několika stupni tehdejších orgánů KSČ a ministerstvem školství. Za všech těchto okolností však pro profesora Kožouška byla prioritou vysoká odborná a morální úroveň navrhovaných osob, a to i před jejich členstvím v KSČ. Tento přístup nebyl v tehdejší době vůbec jednoduchý a obvyklý a už vůbec ne samozřejmý. I když stranická organizace VŠS neměla podle stanov žádné právo kontroly vedení, profesor Kožoušek pro své personální záměry získával i v základní organizaci KSČ v naprosté vět-

šině plnou podporu. V té souvislosti bych vzpomněl např. obsazení místa vedoucího katedry fyziky, na které se hlásil Dr. Jan Tichý, velmi nadějný a mladý bezpartijní vědecký pracovník a úspěšný odborný asistent na ČVUT, a také odborný asistent František Soška, starší, pedagogicky zkušený středoškolský profesor, člen KSČ a před nástupem na VŠS učitel na dělnické přípravce. Profesor Kožoušek dokázal i přes intervence vyšších stranických orgánů a k nelibosti a zákulisním protestům Františka Sošky prosadit svůj návrh na bezpartijního Dr. Jana Tichého, který byl vzápětí jmenován docentem.

Nebyl to případ jediný a potvrzoval zásadovost profesora Kožouška. Snad stojí také za připomenutí, že v prvním pětiletí VŠS byla většina profesorů a docentů bezpartijní. Byli to např. matematici: doc. Jiří Bečvář, doc. Václav Alda, odborný asistent Václav Metelka, zmiňovaný doc. Jan Tichý, doc. Jaroslav Kelbich z ČKD Slaný, doc. Jiří Mayer z ČKD Praha, doc. Josef Dítl z Báňské a Hutní společnosti ve Vamberku, prof. Bohumil Odstrčil z Výzkumného ústavu kovů v Panenských Břežanech, doc. Cyril Höschl z ČKD Praha, prof. Karel Sýkora ze Škody Hradec Králové, prof. František Čadil z OKD Ostrava i externí docenti Josef Nožička a Karel Havlíček z Karlovy univerzity a další. I profesor Kožoušek byl do roku 1954 bezpartijní. Návrh na to, aby se stal členem KSČ, nepřišel ze žádného stranického orgánu, ale inicioval ho, jak si dodnes pamatuji, nejstarší člen katedry marxismu-leninismu, Jarmil Šubrt, který se stal také jedním z jeho učitelů. Vstup do KSČ nebyl pro profesora Kožouška jistě jednoduchou záležitostí, ale i po letech naprosto vylučuji, že by tím sledoval nějaké výhody pro sebe nebo svoji rodinu.

Ovšem i tehdejší profesori a docenti, členové KSČ, které rektor Kožoušek osobně přesvědčil, aby nastoupili na VŠS, patřili většinou mezi uznávané odborníky. Byli to např. profesori František Krístek ze Škody Praha, Oldřich Meduna ze Škody Plzeň a Mladé Boleslavi a koneckonců i profesori František Pompe a Jaroslav Simon, kteří přešli do Liberce z Vysokého učení technického v Brně. Velmi pozorně byli tehdy vybíráni také externí učitelé pro četné předměty v obou tehdejších specializacích, ve strojírenské technologii a textilní technologii. Vzpomínám na Ing. Geduše, hlavního technologa AZNP v Mladé Boleslavi, Ing. Karla Matoviče, hlavního konstruktéra světově známých vodorovných vyvrtávaček Plauert v TOS Varnsdorf a Ing. Kopce, metalurgického specialistu z LIAZ Jablonec nad Nisou. Podobně tomu bylo i v textilní specializaci. Většina tehdejších externistů patřila mezi špičkové odborníky.

Pozoruhodné bylo také to, jak se dokázal zastat učitelů, zaměstnanců a ovšem i studentů před obávanými stranickými orgány. Svědčí o tom i jeho postoje v případě obvinění několika odborných asistentů vysoké školy v čele s docentem Kelbichem, kteří za úplatu prováděli různé konstrukční práce pro přední československé podniky, které na ně neměly vlastní kapacity. Jednalo se o konec padesátých let a tyto práce byly mimochodem pro průmyslové podniky velmi užitečné, potřebné a také levné. Příslušné odměny, které byly velmi malé, řádově se jednalo o stokrunky, nebyly však regulérním způsobem zdaněny a hlavní organizátor prací docent Kelbich byl za to v roce 1957 odsouzen na jedenáct let vězení, které si z větší části od-

pykal. Rektorovi Kožouškovi se tehdy docenta Kelbicha nepodařilo obhájit, avšak všichni ostatní účastníci těchto prací, odborní asistenti školy, např. Zdeněk Kovář, Milan Hortel a další, vyvázli jen s mírnými tresty a školu nemusel nikdo z nich opustit. Stojí za zmínku, že už v roce 1961 byl tento způsob prací plně legalizován a považován za významný způsob spojení vysokoškolských učitelů a vysokých škol s průmyslovou praxí, nazývaný „vedlejší hospodářská činnost“. Docent Kelbich však ani později omilostněn nebyl a v roce 1968 emigroval. Na podzim roku 1956 se profesor Kožoušek také společně se stranickou organizací zastal maďarského studenta Breiera, který měl na tehdejší události v Maďarsku, označované jako kontrarevoluce, jiný než oficiální názor. Rektor nepodleh nátlaku StB a student Breier nemusel VŠS opustit.

Profesor Kožoušek byl pro mne i osobním vzorem v organizaci svého sekretariátu. Obě a jediné místnosti sekretariátu rektora v prvním poschodí budovy A, tj. svoji kancelář a sekretariát, nechal velmi úsporně a účelně vybavit jednoduchým nábytkem. Na jeho kancelář si po více než padesáti letech velmi dobře vzpomínám. Seděl zády ke dvěma oknům do Čížkovy ulice a jeho pracovní stůl byl natočen tak, aby návštěvě v křesle umístěném těsně u jeho pracovního stolu nesvítilo slunce do očí. Ve své místnosti měl ještě trezor a také konferenční stůl se čtyřmi křesly. U konferenčního stolu však jednal jen zcela výjimečně s významnými návštěvami, např. v roce 1956 s náměstkem ministra vysokého školství SSSR Stoletovem. Významným hostům nabídl kávu a jen zcela výjimečně i občerstvení. Samozřejmě měl i zvyky, které se mi nelíbily a ze kterých jsem se, jak doufám, poučil. Byl nesmírně náruživým kuřákem, zapaloval doslova jednu cigaretu od druhé a v místech, kde kouření nebylo dovoleno, trpěl pravými mukami. Zejména při našich společných cestách na ministerstvo školství nebo na KV KSČ do Ústí nad Labem v letech 1959–1960 byl v automobilu nedýchatelný vzduch. Holdoval také velmi silné kávě v malém koflíku, netroufám si ale odhadnout, kolik šálků denně vypil. Rozhodně to nebylo málo.

V období jeho působení v Liberci probíhala na VŠS také na svoji dobu rozsáhlá investiční výstavba. Už na jaře roku 1953, ještě před jeho příchodem do Liberce, byla zahájena výstavba koleje v Třebízského ulici, tzv. Březovka, k jejímuž zprovoznění došlo v září 1954. V roce 1958 byly dokončeny koleje na Husově třídě a v letech 1960–1961 proběhla výstavba strojních a textilních laboratoří v samotných budovách. V roce 1961 došlo ke zprovoznění budovy E, kde byly umístěny katedry obrábění a organizace, materiálu a tváření, částí strojových, katedra pístových strojů a také učebny pro cvičení-kroužky a první velká posluchárna na VŠST. Postupu výstavby věnoval rektor Kožoušek důslednou a pravidelnou kontrolu a také osobně několikrát stavby v gumových holíčkách navštívil. Za jeho funkčního období byl v roce 1956 také postaven bytový dům v Hálově ulici pro pedagogy VŠS s deseti mansardami, původně určenými pro svobodné asistenty.

Je až neuvěřitelné, že si profesor Kožoušek našel čas také na publikační činnost. V roce 1956 vydal v SNTL obsáhlou monografii *Spalovací motory*, která se pro mnohé odborníky stala základním dí-

lem, zejména pro tepelně-technické bilance procesu spalování. Těsně před jeho odchodem z Liberce na jaře 1961 jsem profesora Kožouška ještě v Liberci navštívil a uvedenou monografii mi pan profesor laskavě podepsal.³

Pedagog

Přestože se v prvních letech po ustavení VŠS profesor Kožoušek na výuce nepodílel, byl o úrovni přednášek i cvičení obdivuhodně přesně informován a pedagogické problémy, které se na přednáškách tu a tam vyskytovaly, nepodceňoval. Když prohlížím tehdejší učební plány na VŠS, musím především konstatovat, že nepředstavovaly v zásadě nic revolučního a velmi se podobaly učebním plánům ČVUT; v některých případech byly přizpůsobeny osobě přednášejícího. Větší důraz než na ČVUT byl však na VŠS kladen na matematiku a deskriptivní geometrii, které přednášeli zkušení docenti Nožička a Havlíček. Části strojů, technologické předměty, nauku o teple, elektrotechniku a další přednášely osoby, za kterými stála úspěšná průmyslová nebo výzkumná praxe. Nedostatky, které se na přednáškách a cvičeních objevily a o kterých se rektor přesvědčil, vždy řešil taktně osobním pohovorem nebo prostřednictvím příslušného prorektora či vedoucího katedry. Jednalo se tehdy většinou o málo srozumitelný výklad a malou systematickosti. Nezapomínejme, že většina tehdejších profesorů byli vynikající odborníci z praxe, nicméně bez jakýchkoli pedagogických zkušeností. Netrpěl ovšem žádnou, tehdy na některých vysokých školách doznávající, „studentokracií“, a to ani v letech, kdy ve stranické organizaci převládali studenti. Dokázal ale na podnět od studentů velice taktně a pozitivně ovlivnit někdy ne zcela pedagogicky uspořádané a srozumitelné přednášky docenta Ditla, profesora Meduny a ojedinele i některých dalších učitelů, kteří byli uznávanými odborníky, ale neměli pedagogické zkušenosti. V některých případech se nerozpákoval vyžádat si od vedoucích kateder i písemné podklady o přípravě asistentů na výuku. Nedělalo mu také žádné obtíže navštívit tu nebo onu katedrovou schůzi, aby se osobně přesvědčil, jak a kým jsou zajišťovány cvičení, přednášky nebo poloprovozní praxe. Že si tím ověřoval i činnost vedoucích kateder, je více než zřejmé. Taktně a rychle dokázal také odvolat v roce 1956 prorektora pro pedagogickou činnost, doc. Svatopluka Němečka, když se přesvědčil, že vzrůstající kritika jeho byrokratického působení, která pocházela od studentů a mladých asistentů, je oprávněná. Uvědomuji si nicméně, že to svojí velikostí tehdejší VŠS a pozdější VŠST umožňovala. V roce 1960 měla škola cca 1000 studentů, 210 učitelů a zaměstnanců a deset budov v různých částech Liberce.

Profesor Kožoušek si byl také velmi dobře vědom různorodé úrovně znalostí prvních 259 studentů přijatých na VŠS v roce 1953. Vedle absolventů posledních ročníků rušených gymnázií, kteří maturovali v květnu, to byli také první absolventi jedenáctiletých středních škol zavedených podle vzoru SSSR, kteří maturovali na konci prázdnin v srpnu 1953. Do prvního ročníku VŠS bylo přijato rovněž nemálo absolventů vyšších průmyslových škol strojních a textilních, mezi

kteří jsem patřil i já, a zejména absolventů tzv. dělnických kurzů, kteří maturovali po pouhých devíti měsících internátního studia na tzv. dělnických přípravkách. Tento způsob přípravy na vysokoškolské studium, s výjimkou medicíny, byl ukončen v roce 1954. Absolventi přípravných kurzů tvořili v roce 1953 v Liberci nejméně 20% přijatých studentů, přičemž velká část z nich studia opustila již po prvním semestru nebo v druhém, případně je dokončila až později. Bylo to logické: do dělnických kurzů neprobíhaly žádné přijímací zkoušky a na vysokoškolská studia, s výjimkou lékařských fakult, byli tito absolventi rovněž přijati bez zkoušek, nebo jen na základě formálního pohovoru. Náklady na jejich studium plně hradil stát. Týkalo se to nejen velice slušných stipendií, ale mj. i školních pomůcek či základní literatury. I mezi absolventy dělnických kurzů však byli vynikající studenti, jedinci, kteří se stali významnými a úspěšnými pracovníky různých oborů národního hospodářství a vysokého školství. Rád bych připomněl Jaromíra Gazdu, pozdějšího docenta VŠST, proděkana a do roku 1990 dlouholetého vedoucího katedry obrábění a montáže, a také RNDr. Bohuslava Stráže, pozdějšího profesora a rektora VŠST v letech 1985–1990.

Byl to v prvním semestru velmi různorodý kolektiv nejen co do středoškolských znalostí a pracovních návyků. Profesor Kožoušek proto usiloval, aby byl všemi formami kontroly studia a také novými povinnými způsoby doučování tento různorodý kolektiv co možná nejrychleji vyrovnán a co nejméně studentů zanechalo studia. Ne vždy byly zaváděné formy účinné. Na popud rektora bylo např. v prvním semestru zavedeno tzv. povinné studium na učebnách VŠS, které bylo zahrnuto do rozvrhů a při kterém se obtížnější partie, především z matematiky a deskriptivní geometrie, měly důkladně probírat s asistenty. V hodinách povinného studia se však neznámkovalo, asistenti si neměli pořizovat jakékoli záznamy a měla být vytvářena taková atmosféra, aby se studenti mohli dotazovat na jakékoliv (i jednoduché) problémy. Byl to hodně iluzorní předpoklad. Brzy se tato forma ukázala jako málo efektivní a ve druhém semestru byla zrušena. V prvních měsících studia přispěla alespoň k dobrému vztahu studentů k většině asistentů. Svým způsobem pozitivní pro další vývoj učitelského sboru bylo také to, že absolventi strojího inženýrství – asistenti na vysoké škole – byli nuceni vést v počátečním období rovněž cvičení z matematiky, deskriptivní geometrie a dalších, tzv. teoretických předmětů. Povinnou účast na přednáškách však profesor Kožoušek nezavedl a prezenci na nich požadovali jen výjimečně někteří přednášející. Naprosto neúspěšně se o to např. pokusil přednášející politické ekonomie ve třetím ročníku, JUDr. Josef Janeček, který nechal kolovat prezenční listinu, na níž se poté objevily podpisy Karla Marxe, Edvarda Beneše a dalších historických osobností. Nikdy poté již prezenci nezopakoval. Z popudu rektora Kožouška vznikly na VŠS a VŠST také tzv. poloprovozy s dílnami. Nikdy však nepředpokládal, že jimi zcela nahradí reálné průmyslové prostředí. Později i tento experiment zanikl jako neúspěšný. Domnívám se, že v případě poloprovozů reagoval rektor Kožoušek příliš uspěchaně. Požadavek ministerstva školství spojit výuku s průmyslovou praxí ostatní strojí fakulty nezavedly.

U některých předmětů a oborů zavedl také systém trimestrů, který se rovněž nevítil. Velmi nekompromisní byl jeho přístup k lajdákům a lenochům, lhotejino, zda se to týkalo studentů, nebo zaměstnanců. Zde neplatily žádné přímluvy nebo intervence, ať přicházely odkudkoliv.

Nekompromisní obhájce zásad

Nelze se divit, že se vysoká náročnost a důslednost profesora Kožouška některým učitelům a zaměstnancům příliš nezamlouvala. Příčinou postupně narůstajícího napětí, které v roce 1959 zasáhlo celou VŠS, a především katedru marxismu-leninismu, bylo chování některých pracovníků této katedry. Prohlašovali se za pracoviště KSČ a odmítali administrativní podřízenost kvestoru Adámkovi, jehož práci a zavádění pořádku do evidence majetku oceňoval i rektor Kožoušek. V roce 1960 napětí mezi rektorem a některými pracovníky katedry marxismu-leninismu vyvrcholilo, když při rozdělení jednotné VŠS na dvě fakulty byla tato katedra včleněna do fakulty textilní. To vyústilo až ve snahu nebýt podřízeni ani rektorovi, ale pouze orgánům KSČ, pokud možno těm nejvyšším a vzdáleným od Liberce. Byl to první a závažný důvod diferencí mezi rektorem a částí katedry marxismu-leninismu, který se přenášel i do výborů KSČ a ROH.

Nezbytnou administrativní řídicí úlohu kvestora na úseku hospodaření odmítala a zlehčovala také katedra tělesné výchovy, vedená Jaroslavem Tyšlem. Katedra spravovala nemalý majetek – sportovní nářadí, lyže, sportovní obuv, oděvy atd. To vyústilo v roce 1959 až do otevřeného konfliktu mezi vedoucím katedry, který byl v tomto období předsedou základní organizace KSČ, kvestorem Adámkem a nepřímo i rektorem Kožouškem. Byrokracie, na kterou si katedra tělesné výchovy a také katedra marxismu-leninismu stěžovaly, byla nepochybně jen zástupným problémem. Kritikům vadila důslednost kvestora Adámka podporovaného rektorem Kožouškem. Považují za nutné zdůraznit, že katedra tělesné výchovy spravovala už v prvním pětiletí VŠS rozsáhlý majetek a jeho evidence byla naprosto oprávněná.

Vážným problémem se na VŠS stala také možnost vzniku samostatné fakulty textilní, jejíž zřízení od svého příchodu do Liberce, zejména od roku 1958, požadovali profesori Simon a Pompe. Oba profesori se pro něj nevyjadřovali nekompromisně, to ponechali na svých podřízených. Naprosto kategoricky požadoval vznik textilní fakulty např. vedoucí katedry chemie, doc. Jiří Reis, který prohlašoval, že textilní fakulta bude zřízena, i kdyby to mělo být jinde než v Liberci. To už byla pro rektora Kožouška příliš silná výzva. Mohu stvrdit, i na základě pozdějších obsáhlých rozhovorů s prof. Kožouškem, že proti zřízení fakulty nebyl, ale v letech 1958–1960 to považoval vzhledem k nedostatečnému personálnímu zabezpečení za předčasné. Nemohu se při psaní těchto vzpomínek ubránit tomu, jak se v poslední době historie na mnohých školách opakuje a nové katedry, fakulty i vysoké školy vznikají jak na běžícím pásu. Na VŠS sice tehdy již působili dva profesori, Pompe a Simon, kteří měli dlouholetou praxi na průmyslové škole v Brně, jeden docent a řada schopných

odborných asistentů se zaměřením na textilní technologii, ale to nepovažoval profesor Kožoušek za dostatečnou záruku vysoké úrovně výuky a autority textilní fakulty. Za složitých podmínek a neprůhledného lobbování nakonec textilní fakulta v roce 1960 sice vznikla, ale ještě řadu let se předmětem sporů stalo rozdělení stávajících kateder jednotné VŠS na fakulty. Většina z nich neměla zájem spadat pod textilní fakultu.

Velmi vážným problémem, který vedl ke sporům mezi rektorem a některými katedrami a který v konečné fázi vyústil na jaře 1961 až k odchodu rektora Kožouška z Liberce, byla již zmiňovaná osobnost kvestora Adámka. Jednalo se o velice zkušeného administrativního pracovníka, ale bez vybraného chování a zejména bez diplomatického jednání. Nerozlišoval mezi akademickými nebo jinými tituly a hodnotami. Protože cítil ve svém konání výraznou podporu rektora, nepovažoval katedry marxismu-leninismu a tělesné výchovy ani katedry prorektorů za mimořádná pracoviště, která nebudou plně podléhat hospodářské kázní. Byl to nepochybně správný přístup. Právě tyto skutečnosti však vedly k tomu, že se proti kvestorovi a nepřímo také proti rektorovi zformoval silný, především stranický tábor, v čele s tehdejšími předsedou ZO KSČ a vedoucím katedry tělesné výchovy Jaroslavem Tyšlem. Proto byl stranickými orgány navržen v říjnu 1959 do funkce předsedy ZO KSČ na VŠS ve sporech nezainteresovaný Ing. Jan Šálek, kterému v té době bylo teprve 27 let. V březnu 1960 však došlo v rámci územní reorganizace ke zrušení Libereckého kraje a řízení stranické organizace VŠS se ujali pouze pracovníci z OV KSČ v Liberci, především sektář a radikál Gabriel a tajemník OV KSČ Karel Syrovátka, a dále pak primitivní funkcionář Kučírek z KV KSČ v Ústí nad Labem, který si trvale pletl rektora s lektorem. Výbor ZO KSČ na VŠS a jeho předseda Ing. Šálek byli na jaře 1960 obviněni z toho, že nekriticky podporují rektora Kožouška a nepřímo také kvestora Adámka. K dokreslení tehdejší atmosféry stačí kategorický požadavek jednoho mladého radikálního odborného asistenta katedry marxismu-leninismu, který předsedovi ZO KSČ oznámil, že „buď nás bude [Kožoušek] poslouchat, nebo půjde“. V takové atmosféře předseda ZO KSČ po ročním působení skončil a vzápětí byl odvolán i kvestor Adámek. Rektor za nového kvestora vybral Ing. Luďka Šamana, dlouholetého pracovníka VŠS. Dokonce byl už podepsán jmenovací dekret, ale OV KSČ se kategoricky postavil proti ustanovení Ing. Šamana do funkce a donutil rektora, aby kvestorem jmenoval nekompetentního Emila Drnovského, který si právě „odpykal“ roční stranický trest zařazením do výrobního procesu ve slévárně LIAZ v Liberci-Ostašově. Nátlak OV KSČ v Liberci byl zřejmě klíčovým bodem pro rozhodnutí rektora Kožouška opustit VŠST a Liberec.

Tlak na profesora Kožouška uvítali ovšem i někteří pracovníci kateder textilní specializace, kterým se tak uvolnila cesta k urychlenému zřízení textilní fakulty v roce 1960. Není bez zajímavosti, že při hledání argumentů proti profesoru Kožouškovi se tehdy někteří jedinci na katedře marxismu-leninismu nestyděli vytáhnout jeho knížku „Organizace výrobních podniků“ z roku 1947 a obvinít ho z podpory taylorizmu. Měl jsem tuto knížku ve své knihovně, nikdy

jsem však v ní nenašel nic, co by zavánělo servilitou k tomu nebo onomu systému řízení, především taylorizmu, jak se snažili namluvit ti, kteří nikdy nenapsali ani řádku. Později jsem knížku věnoval profesorovi Kovárovi.

Bojovat s takovými překážkami nepovažoval profesor Kožoušek za možné, a proto na jaře roku 1961 na svoji funkci na VŠST rezignoval a v létě téhož roku se z Liberce odstěhoval. Bezprostředně poté nastoupil na ČVUT a brzy se stal jejím rektorem. Při odchodu se s profesorem Kožouškem nerozloučil žádný akademický orgán školy a ani stranická organizace.

V zájmu spravedlivého hodnocení výjimečné osobnosti profesora Kožouška se však nemohu, a ani nechci, vyhnout popisu událostí, které se na VŠS a VŠST udály v letech 1958–1961 a kterým rektor Kožoušek přihlížel nebo které podle některých pamětníků dokonce inicioval. Především velice nelibě a osobně nesl kritiku od vedoucího katedry tělesné výchovy, Jaroslava Tyšla, z poloviny roku 1959, který negativně hodnotil přílišnou administrativu, jež katedry neúnosně zatěžuje. Šlo tehdy o kritiku velice závažnou a troufám si tvrdit, že byla neoprávněná. Byla však na popud Tyšla projednávána ve výboru stranické organizace a následně na členské schůzi KSČ. Shodou okolností se ve stejné době projednávala přihláška Jaroslava Tyšla ke členství v KSČ. Z málo pochopitelných důvodů v ní Tyšl neuvedl svoji činnost v protektorátním Kuratoriu pro výchovu mládeže, byť ji o dva roky dříve v přihlášce za kandidáta KSČ nezatajoval. Dnes se to zdá být velice banální opomenutí, nikoli však v roce 1959. Nikdy se nezjistilo, kdo nesrovnalost v přihláškách zjistil, vážná nepříjemnost pro Jaroslava Tyšla však byla na světě a někteří členové KSČ, mezi jinými i kvestor Adámek a možná i rektor Kožoušek, by jistě souhlasili s jeho vyloučením z KSČ. Nakonec musela celou záležitost vyřešit členská schůze KSČ, která udělila Jaroslavu Tyšlovi „důtku s výstrahou“. Spokojeni nebyli tehdy ani ti, kteří očekávali vyloučení, ani ti, kteří s žádným stranickým trestem nesouhlasili. Kdo závažné nesrovnalosti v přihláškách Jaroslava Tyšla tehdy odhalil a kdo je zveřejnil, se nepodařilo zjistit. Do podezření se tehdy dostal nejen odvolaný kvestor Adámek, ale i samotný rektor Kožoušek.

S nadhledem se rektor Kožoušek nechoval ani k některým mladším asistentům a odborným asistentům, kteří si podle jeho názoru příliš dovolili kritizovat administrativní rozdělování prostředků na vědu a výzkum a zvýhodňování některých kateder a ústavů. Aby tyto kritiky „usměrnil“, neváhal si vyžádat od jejich vedoucích kateder písemný rozklad hodnocení jejich pedagogického působení, včetně písemných příprav na vedení cvičení.

Jistě by se našlo více příkladů, kdy rektor Kožoušek nejednal jako gentleman a v ojedinělých případech se nechal unést i hněvem vůči autorům podle jeho názoru nespravedlivé kritiky jeho záměrů a rozhodnutí. Nic to však nemění na tom, že profesor Kožoušek byl vynikajícím rektorem a má nehynoucí zásluhy o vznik a rozvoj liberecké vysoké školy.

Závěr

Profesor Josef Kožoušek byl velmi důstojným a uznávaným nositelem vysoké akademické hodnosti v Libereckém kraji, později v Severočeském kraji, a na Ministerstvu školství, věd a umění. Mezi zaměstnanci školy, učiteli a zejména studenty byl nejen odbornou, ale i lidskou a neformální autoritou. Bydlel od roku 1953 v blízké Bendlově ulici č. 21 v luxusním bytě. My studenti jsme ho často potkávali jako normálního občana Liberce, zejména při našich každodenních cestách z koleje v Třebízského ulici do učeben. V roce 1956, po dostavbě tzv. domu vědců v Hálkově ulici, se tam přestěhoval do domu č. 1 a bydlel mezi svými spolupracovníky až do svého odchodu do Prahy v roce 1961.

Profesor Josef Kožoušek zemřel v roce 1988 v čtyřiasedmdesáti letech. Jako oficiální zástupce LIAZ jsem se společně s hlavním konstruktérem, Ing. Bohuslavem Kvapilem, zúčastnil jeho pohřbu ve strašnickém krematoriu. K rozloučení s Josefem Kožouškem jsme přizvali do naší delegace také proskribovaného doc. Zdeňka Kováře. Rozloučení se zakládajícím rektorem VŠS, pokud si vzpomínám, se nezúčastnila žádná oficiální delegace z VŠST, pouze někteří učitelé a zaměstnanci.

V Liberci v dubnu 2016

1_ *Cesta míru*, roč. 2, 1. 8. 1953, s. 8.

2_ KOŽOUŠEK, Josef. *Organizace výrobních podniků*. Praha: E. Lauegger, 1947.

3_ KOŽOUŠEK, Josef. *Spalovací motory. Učebnice pro vysoké školy technické*. Praha: SNTL, 1956.

Editorická poznámka

Vzpomínkový text Jana Šálka o Josefu Kožouškovi vznikl za přispění Stanislava Berouna a Ivety Lukášové. Medailon J. Šálka připravil Stanislav Beroun, medailon Josefa Kožouška Miloslava Melanová. Všechny texty odborně a jazykově redigoval Jaroslav Pažout. Za poskytnutí potřebných doplňujících údajů a materiálů patří dík pracovníci Archivu Slovenské technické univerzity v Bratislavě Adrianě Káňovičové, Ludmile Kantoríkové ze spisovny Technické univerzity v Liberci a Adamu Zítkovi z Národního archivu.

Doc. Ing. Jan Šálek, CSc. (*1931) pochází ze severočeského pohraničního města Tanvald. Dětství a docházku do obecné školy prožil ve velmi bouřlivé době s národnostními, sociálními, politickými a válečnými zvraty. Po dokončení obecné školy v roce 1944 se v Liberci začal učit automechanikem. Osvobození Československa v květnu 1945 přineslo do pohraničí novou budoucnost a Jan Šálek absolvoval po vyučení ještě mistrovskou strojnickou školu. Zájem o hlubší porozumění technickým problémům jej přivedl na Státní průmyslovou školu do Mladé Boleslavi, kterou dokončil v roce 1953 absolvováním maturity „s vyznamenáním“. V říjnu 1953 nastoupil do 1. ročníku

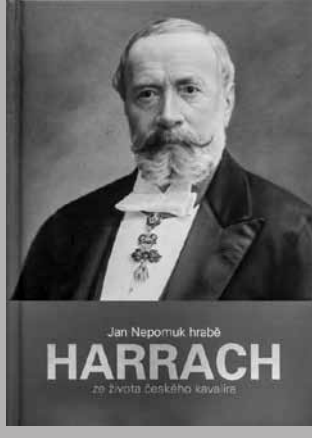
Vysoké školy strojní (VŠS) v Liberci, v prosinci 1958 byl slavnostně promován strojním inženýrem (za vynikající výsledky po celou dobu studia získal „červený“ inženýrský diplom – s vyznamenáním). Vedle úsilí o získání vysokých odborných znalostí se stal i angažovanou osobností nastupující mladé generace.

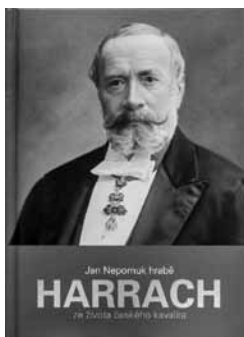
Po dokončení vysokoškolského studia Ing. Šálek nastoupil jako asistent na katedru obrábění a organizace VŠS v Liberci, kde postupně získával další vědomosti a zkušenosti odborné, ale i manažerské. Byl zvolen předsedou celoškolského výboru KSČ na VŠS a v této funkci prakticky denně spolupracoval s rektorem prof. Kožouškem. Poznal přitom jeho mimořádné organizační a řídicí schopnosti, ale i zákulisní praktiky, kterými se někteří členové KSČ snažili prosadit osobní nebo skupinové zájmy proti rozhodnutí rektora i kvestora.

V postgraduálním studiu vědecké aspirantury na Strojní fakultě VŠST v Liberci napsal Ing. Šálek disertační práci a po její obhajobě v r. 1966 získal vědecký titul CSc. Vědecko-pedagogická hodnost docent byla Janu Šálkovi udělena po úspěšném habilitačním řízení v roce 1967.

V období „pražského jara“ v roce 1968 přijal doc. Šálek výzvu k odbornému posílení řízení průmyslových podniků a stal se ředitelem závodu LIAZ v Liberci-Dolním Hanychově. V tomto období byl i veřejně činný, v březnu 1968 byl zvolen členem předsednictva Okresního výboru KSČ v Liberci. V červnu 1968 se stal předsedou Okresního výboru Národní fronty v Liberci. V této funkci působil do svého odvolání v září 1969. V prvních dnech po invazi do Československa v srpnu 1968 se jako člen předsednictva OV KSČ podílel na organizování odporu proti okupaci. Jeho působení v manažerské funkci ukončilo vyloučení z KSČ na začátku normalizace v červnu 1970. Po složitějším období při hledání zaměstnání našel nakonec doc. Šálek v roce 1981 uplatnění ve funkci zástupce technického ředitele v n. p. LIAZ Jablonec nad Nisou.

Po odchodu do důchodu v roce 1991 začal Jan Šálek systematicky shromažďovat a studovat materiály z nedávné historie Liberecka, které byl a stále je přímým účastníkem. Tematickou oblastí jeho zájmu jsou především školství a průmysl: lze kupř. zmínit jeho publikaci „Tanvaldské školství 1938–1945“, která mapuje školy s českým vyučovacím jazykem v soudním okrese Tanvald v období existence Říšské župy Sudety a kterou v roce 2017 vydala Masarykova škola v Tanvaldu. Vzpomínkový text Jana Šálka o Josefu Kožouškovi představuje osobnost zakladatele dnešní Technické univerzity v Liberci v letech 1953–1961 a zmiňuje i problémy, kterým musel jako rektor v té době čelit.

Jan Luštinec ve spolupráci s Jaromírem Tlustým a Petrem Noskem Jan Nepomuk hrabě Harrach. Ze života českého kavalíra

Vrchlabí: Správa Krkonošského národního parku, 2018, 336 s., ISBN 978-80-7535-086-2

Protagonista této výpravné publikace nikdy nevymizel z povědomí obyvatel Krkonoš a Podkrkonoší. Dokonce i za minulého režimu byl připomínán, alespoň jako propagátor turistiky, lyžování, a dokonce i pán vcelku „lidumilný“. Jeho památka je nyní se zvláštní pietou uchovávána především v Krkonošském muzeu v Jilemnici. Jan Luštinec, dlouholetý ředitel této instituce, která sídlí v někdejší harrachovské zámku vybudovaném hrabětem Janem Nepomukem, je i hlavním autorem této knihy.

Jan Nepomuk hrabě Harrach se narodil ve Vídni 2. listopadu 1827 a zemřel tamtéž 12. prosince 1909. Jeho otec Jan Arnošt byl nakloněný českému národnímu hnutí, a proto světil výchovu synka především českým vzdělancům, mezi nimiž vynikal Jan Erazim Vocel, básník, dramatik a spisovatel, jenž stál u kolébky naší archeologie. Matka Jana Nepomuka pocházela stejně jako jeho první manželka z rodu Lobkoviců (druhá žena byla rozená Thurn-Taxis). Spolu s otcem se mladý Jan Nepomuk účastnil Slovanského sjezdu v Praze 1848. V roce 1856 zakoupil statek Konárovice u Kolína a v této úrodné oblasti mohl s úspěchem aplikovat tehdy nejmodernější poznatky ke zlepšení zemědělského podnikání (úspěšně si vedl i na svém dalším statku Sadová – Hrádek u Nechanic). Ve Stěžech založil hospodářskou školu, stal se postupně předsedou různých odborných sdružení a velmi se angažoval ve Společnosti musea Království českého. Aktivně vstoupil do politiky: byl členem Strany konzervativního velkostatku, která měla blízko ke staročechům, s nimiž později spolupracoval. Roku 1870 se objevuje na českém zemském sněmu, 1870 je zvolen do Říšské rady, ale po punktacích se zřekl politického působení a o tři léta později odešel i ze zemského sněmu.

Významným momentem jeho života se stal rok 1870, kdy převzal jilemnické panství a začal ho zvelebovat. Zasadil se o zlepšení lesního hospodářství, v jeho kanceláři se úřadovalo česky, pro své lesáky přivezl ze Skandinávie první lyže, které se zde začaly záhy podle původních vzorů vyrábět, racionalizoval těžbu a plavení dřeva. Z jeho podnětu a peněz byla vybudována lokální železnice z Martinic do Rokytnice nad Jizerou. Na Novém Světě se staral o rozkvet tamní sklárny a nesmazatelně se zapsal do dějin krkonošské turistiky – dal vybudovat cesty po horách, koupil a přestavěl Labskou boudu a podporoval německé i české horské turistické spolky (roku 1889 byl v Jilemnici ustaven první mimopražský odbor Klubu českých turistů, jehož se stal prvním čestným členem). Kromě toho se zasloužil i o rozvoj zahradnictví – ve spolupráci s krkonošským vlastencem a učitelem Janem Bucharem podporoval vybudování krkonošské botanické zahrady. Realizace sice narazila na obtíže, ale malá horská botanická zahrádka byla součástí jeho hojně navštěvované expozice na pražské Jubilejní výstavě.

Jistě neudiví, že Jan Nepomuk uměl velmi dobře česky, bez potíží stylizoval v této řeči i četné dopisy. K lásce k češtině i českému národu vedl i své děti, jeho následníka Ottu vzdělával známý spisovatel Julius Zeyer. Tolik jen stručný obrys jeho životopisu.

Jan Luštinec se svými spolupracovníky provázají čtenáře životem hraběte Harracha, všímají si jeho rodinného života, politického dění i jeho progresivního přístupu k ekonomickým záležitostem. Líčí jeho politické angažmá i následné zklamání z krachu české politiky atd. V závěrečné poznámce se uvádí, že „publikace je určena pro širší veřejnost“. Ta tuto pěknou knihu tištěnou na křídovém papíru s bohatým a krásným

obrazovým doprovodem jistě uvítá. Závěrem se píše, že příští autorské snahy snad vyústí ve „vydání podrobné monografie“. Jenom doufám, že tato budoucí Harrachova biografie se více přiblíží vědecké práci, než je tomu v této knize. Není pochyb o tom, že Jan Nepomuk byl šlechticem, jenž se mimořádně zasloužil nejen o rozkvet svých panství, ale snažil se všestranně o podporu české politiky a české společnosti, byť byl nakonec vyústěním své politické činnosti roztrpčen. Lze konstatovat, že to byl zajímavý a ušlechtilý muž. Ovšem jeho osobnost by lépe vynikla při kritickém zpracování, komparaci s jinými aktéry, oponenty, osobnost představená na širším pozadí doby. Text recenzované publikace je proložen (možno říci až zatížen) přemnohými dlouhými citáty pečlivě volenými tak, aby prvoplánově vynikla velkomyslnost a národní citění pana hraběte. V této podobě by se povrchní pozorovatel mohl domnívat, že text byl koncipován v době aktuálně zuřících česko-německých sporů a nebo že se jedná o pamětní spis obětovaný poníženými poddanými, na něž za to Jeho Osvícenost příznivě shlíží z nebeských výšin.

Ivana Čornejová

Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Eva Novotná – Karolína Jirkalová (edd.)
Paneláci 1. Padesát sídlišť v českých zemích.
Kritický katalog k cyklu výstav Příběh paneláku.

Praha: Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze, 2017, 464 s. ISBN 978-80-7101-161-3

Lucie Skřivánková – Rostislav Švácha – Martina Koukalová – Eva Novotná (edd.)
Paneláci 2. Historie sídlišť v českých zemích 1945–1989. Kritický katalog k výstavě
Bydliště: panelové sídliště. Plány, realizace, bydlení 1945–1989.

Praha: Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze, 2017, 352 s. ISBN 978-80-7101-169-9

V období zhruba posledních pěti let vzniklo několik publikací, z nichž je patrné, jakým směrem se obračejí zájmy současných historiků, historiků umění a historiků architektury. Jedná se o fenomén bydlení. Zejména o život v „králíkárnách“, jak kdysi paneláky poněkud dehonestujícím způsobem nazval Václav Havel. Velmi významným, a dá se říci, že i průkopnickým dílem, které se tímto tématem zabývá, je práce americké autorky Kimberly Elman Zarecorové *Utváření socialistické modernity*.¹ Mezi dalšími můžeme jmenovat knihu *Sídliště Solidarita*,² v níž se autorky zaměřují již na jedno konkrétní pražské sídliště, či příběh kladenského Rozdělova.³ Nedávno vyšla také historie pražského Černého Mostu.

Paneláci vznikli v rámci grantového projektu a jsou, podle mého názoru, zatím nejucelenějším pohledem na vývoj sídlištního bydlení v Československu. Snaží se vyvracet do nedávné doby celkem rozšířený názor, že panelová sídliště jsou pouze nevábným mementem komunistického režimu, ale že si zaslouží velkou pozornost jak z hlediska architektonického, tak urbanistického.⁴ Během tří let (2014–2017) proběhly putovní výstavy s názvem *Příběh paneláku*, které přibližovaly historii vybraných sídlišť a na tento

počin navazuje publikace *Paneláci 1*. V úvodu Lucie Skřivánková popisuje, jak vlastně v dnešní době můžeme sídliště chápat, jak jim porozumět. Jejich vývoj je představen v rámci jednotlivých „fází“. Sídliště jsou představována jako svébytné celky, nezanedbatelnou roli mezi nimi hrají ta liberecká a jablonecká. Autoři postupují od Dřevní fáze (např. pražská Solidarita), Fáze socialistického realismu (např. Kladno-Rozdělov), Pionýrské fáze (např. Liberec-Královův Háj), Krásné fáze (např. Havířov-Podlesí), Technokratické fáze (pražské Jižní Město a Mšeno v Jablonci nad Nisou) a Fáze pozdních krásných a postmodernistických sídlišť (Nový Barrandov v Praze). Rozdělení do těchto úseků má své opodstatnění v historické a politické periodizaci, ve vývoji panelových technologií atd. Fáze mohly probíhat paralelně, zejména v období normalizace. Každá kapitola obsahuje informace o urbanistickém konceptu, typech a technologiích stavby bytů či o umělecké výzdobě a v neposlední řadě i o architektech. Vše doplňují historické i současné fotografie a v neposlední řadě demografické údaje.

Jsem ráda, že autoři u Dřevní fáze zmínili i litvinovský Koldům,⁵ o němž psala již Zarecorová a jenž je považován za pokračování tradice před-

válečné. Spojoval v sobě prvky funkcionalismu a zároveň požadavky na tzv. kolektivní bydlení, které ovšem v době, kdy byl Koldům dokončen (1958), již nebyly úplně aktuální. Trochu mě mrzí, že jen okrajově se autoři věnovali sídlišti v pražských Malešicích⁶, ale je tomu tak zejména jen proto, že mám k tomuto místu osobní vztah.

Nesmírně zajímavý je příběh Jižního Města v Praze. V knize můžeme vidět i původní návrhy na architektonické řešení, ovšem nakonec dostala přednost kvantita před kvalitou a vše bylo podřízeno diktátu stavebních firem. Sídliště Mšeno v Jablonci nad Nisou bylo vybudováno na velmi atraktivním místě u přehrady. Nejen zde si ještě dlouho po dostavbě obyvatelé stěžovali na přeplněné autobusové zastávky a chybějící obchody, nedostatky v infrastruktuře však bývaly na většině sídlišť běžným jevem.

Publikace *Paneláci 2* je koncipována jako katalog k výstavě s názvem *Bydliště: panelové sídliště*, kterou realizovalo Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze od ledna do července 2018. Autoři zachovávají dělení na fáze výstavby zmíněné výše, ale současně zde najdeme velmi propracované a obsáhlé studie rozdělené do osmi chronologických částí. Závěry historiků architektury

doplňují pohledy odborníků z řad demografů, antropologů nebo specialistů z oboru památkové péče.

Velmi poutavě je do knihy včleněna kapitola, kde obyvatelé vzpomínají na počátky bydlení na Jižním Městě v Praze. Pamětníci popisují peripetie od získání bytu až po navazování sousedských vztahů, nechybí ani pohled na sídliště v současné době. Možná ještě pozoruhodnější je studie Martiny Koukalové věnovaná asanacím během normalizace. Takový osud potkal již připomenuté Mšeno v Jablonci nad Nisou, kdy byla původní malebná obec srovnána se zemí, aby zde mohly vyrůst byty pro několik tisíc lidí. Podobný scénář mohla mít i plánovaná asanace pražského Žižkova, proti níž nakonec protestovala odborná i laická veřejnost a shodou náhod zasáhly do dění také listopadové události roku 1989.

Panelová sídliště jsou místa, která mají své pevné ukotvení v současné architektuře a rozhodně bychom je neměli odsouvat na okraj zájmu. Po roce 1989 se dokonce ozývaly hlasy, které volaly po jejich zbourání. Přitom tyto oby-

né domy se po druhé světové válce staly jednou (ne-li jedinou) z možností, jak moderně a vcelku komfortně ve městech bydlet. Dokonce sehnat byt třeba „jen“ na sídlišti nebyla v minulých dobách nijak snadná záležitost. Samozřejmě, že tato výstavba má své četné stinné stránky. Hektickou a naddimenzovanou výstavbu v rámci Technokratické fáze (v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století) provázely necitlivé asanace a nové paneláky dosahovaly až k hranicím historického centra města, nebo výrazně narušovaly panoráma měst. V současné době se panelová sídliště modernizují, někdy více, jindy méně citlivě, a mnozí lidé, kteří zde bydlí, nedají na svůj domov dopustit. Bez zajímavosti mnohdy není, jak autoři oprávněně upozorňují, ani umělecká výzdoba sídlišť, na níž se podíleli i výtvarníci režimem ne zcela vítaní (např. sochař Hugo Demartini na Barrandově).

Publikace *Paneláci 1 a 2* jsou velmi podrobnou a komplexní sondou do problematiky bydlení za minulého režimu. Myslím, že zatím nejlepší, která v České republice vznikla. V roce 2018

autoři získali uznávané ocenění Magnesia Litera za naučnou literaturu. Na závěr si však neodpusťím drobnou poznámku týkající „technické“ kvality knih. Je opravdu nutné, aby se tyto finančně nákladné svazky po několikerém prolistování doslova rozpadaly pod rukama? Pevně doufám, že stejný osud nepotká naše panelová sídliště.

Alžběta Kratinová

1_ ELMAN ZARECOROVÁ, Kimberly. *Utváření socialistické modernity*. Praha: Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2308-7.

2_ ŠPIČÁKOVÁ, Barbora (ed.). *Sídliště Solidarita*. Praha: Archiv výtvarného umění, 2014. ISBN 978-80-905744-2-7.

3_ NĚMEC, Alexandr a Roman HÁJEK: *Sídliště Kladno-Rozdělav*. Kladno: Halda, 2018. ISBN 978-80-907236-0-3.

4_ SKŘIVÁNKOVÁ, Lucie a Rostislav ŠVÁCHA (edd.). *Paneláci 1*. Praha: Uměleckoprůmyslové muzeum, 2017, ISBN 978-80-7101-161-3, s. 13.

5_ Tamtéž, s. 45–46.

6_ Tamtéž, s. 27.

Výběrový soupis literatury k dějinám Libereckého kraje za rok 2017

SESTAVIL VÁCLAV KRÍČEK

Liberecký kraj

COGAN, Miroslav. Makarská 57. *Věčko: veselé i vážně o Libereckém kraji*. 2017, roč. 16, č. podzim, s. [78]–81. ISSN 1213-7375.

[Muzeum Českého ráje, výstava; výtvarné umění] *Die Bettelorden in den beiden Lausitzen: Geschichte, Architektur, Kunst*. Editor Annegret GEHRMANN, editor Dirk SCHUMANN, editor Marius WINZELER. Berlin: Lukas Verlag, 2017, 448 s. ISBN 978-3-86732-216-4.

DUBÁNEK, Martin, Jan LAKOSIL a Tomáš PILVOUSEK. Minimuzeum LO „Na pomezí“ Tesařov. In: *Nové putování po československém opevnění 1935–1989: muzea a zajímavosti*. Praha: Mladá fronta, 2017, s. 186–187. ISBN 978-80-204-4393-9. [Jizerské hory; Krkonoše]

DUBÁNEK, Martin, Jan LAKOSIL a Tomáš PILVOUSEK. Za jednostřílnovými pevnostkami Jizerských hor. In: *Nové putování po československém opevnění 1935–1989: muzea a zajímavosti*. Praha: Mladá fronta, 2017, s. 188–189. ISBN 978-80-204-4393-9.

DUBÁNEK, Martin, Jan LAKOSIL a Tomáš PILVOUSEK. Za opevněním na krkonošské hřebeny. In: *Nové putování po československém opevnění 1935–1989: muzea a zajímavosti*. Praha: Mladá fronta, 2017, s. 184–185. ISBN 978-80-204-4393-9.

DUŠEK, Libor. *Krkonošští rodáci vzpomínají*. Libeň: Vikend, 2017, 191 s. ISBN 978-80-7433-193-0.

GRISA, Miroslav. Sklářské továrny v obvodu Obchodní a živnostenské komory Liberec na počátku 20. století. *Porta Bohemica: sborník historických prací*. 2017, č. 8, s. 165–188. ISSN 1213-6557.

JUNKER, Ullrich. Rübezahl. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, sv. 30, s. [196]–203. ISSN 1211-975X. [Krkonoše, popis; hornictví; Tyrolsko; Harz; 16.–17. stol.]

KAŠPAR, Jan. Zpráva o archivní konferenci v Liberci. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 2, s. 109–111. ISSN 1213-5097.

KLETVÍK, Jan. Evangelici a spiritismus v Podkrkonoší. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, sv. 30, s. 62–107. ISSN 1211-975X.

KLIPCOVÁ, Barbora a Petr ULÍČNÝ. Miscellanea z frydlantského vévodství. In: *Architektura Albrechta z Valdštejna: italská stavební kultura v Čechách v letech 1600–1635. II*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 807–819. ISBN 978-80-7422-564-2. [myslivny; chov zvěře; zámky; města]

KRÁLÍK, Jan. Kolo 1817–2017 – obrazový katalog výstavy. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. podzim, s. 3–7. ISSN 1805-0964. [„Kolo 1817–2017“, výstava, Severočeské muzeum v Liberci]

KREBS, Tomáš. Unikátní tramvajová trať slaví významné výročí. *Veřejná správa*. 2017, roč. 28, č. 17, s. 22–[25]. ISSN 1213-6581. [tramvajová trať Liberec – Jablonec nad Nisou]

KRÍČEK, Václav. Výběrový soupis literatury k dějinám Libereckého kraje za rok 2016. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. Roč. 18, č. 2 (2017), s. 101–108. ISSN 1213-5097.

KŘÍŽEK, Jiří. Pocta kolu, aneb, 200 let od vynálezu bicyklu. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. podzim, s. [1]–[2]. ISSN 1805-0964. [„Kolo 1817–2017“, výstava, Severočeské muzeum v Liberci]

LACINA, Lubor. Dušičkoví oslavenci: 100 a 80 let krematorií v Libereckém kraji. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 11, s. 36–37. ISSN 1214-9381. [krematorium v Liberci a Semilech]

LACINA, Lubor. Pobočky koncentračních táborů Flossenbürg a Gross-Rosen v oblasti Lužických hor – přehled a geneze pietních míst. *Tereziánské listy*. 2017, sv. 45, s. 94–107. ISSN 0232-0452.

LUKUVKA, Luděk. Výstava 120 let libereckých tramvají. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. léto, s. [14]. ISSN 1805-0964.

NOSKOVÁ, Simona. Nejstarší podnikové plynárny u textilních firem v severních Čechách. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 1, s. [46]–57. ISSN 1213-5097. [Liberec, Český Dub, Železný Brod, Svárov]

NOVÁKOVÁ, Tamara. Horská pastvinářská družstva. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 6, s. 8–12. ISSN 1214-9381. [Krkonoše, osidlování, 1945–1948]

PAŽOUT, Jaroslav. Liberecký seminář o česko-slovenských vztazích v letech 2017 a 2018.

Fontes Nissae = Prameny Nisy. 2017, roč. 18, č. 2, s. 111–112. ISSN 1213-5097.

ROUS, Ivan, Jiří ŠMÍDA, Daniel VRBÍK, Hynek BŮHM, Jacek POTOCKI, Przemysław WIATER, Klára POPKOVÁ a Jan HÁSEK. *Mapy Jizerských hor: Mapy Gór Izerskich*. V Liberci: Severočeské muzeum, 2017, 171 s. ISBN 978-80-87266-29-8.

ROUS, Ivan. 120 let od katastrofické povodně. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 8, s. 34–36. ISSN 1214-9381. [povodně 1897, Jizerské hory, Krkonoše]

ROUS, Ivan. Postindustriál, neboli, Zanikající svět továren. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. jaro, s. [1]–2. ISSN 1805-0964. [Liberecko; Jablonecko]

ROUS, Ivan. Příklady nacistické nucené práce jako součásti zbrojního průmyslu regionu. In: *Čas – místa – lidé: systém nacistických táborů v letech druhé světové války = Czas – miejsca – ludzie: nazistowski system obozowy w latach drugiej wojny światowej*. Český Těšín: Muzeum Těšínska; Bytom: Muzeum Górnośląskie w Bytomiu, 2017, s. 16–33. ISBN 978-80-86696-46-1. [Liberecko; Jablonecko; Jizerské hory; pracovní tábory; koncentrační tábory]

ROUS, Ivan. Rekonstrukční mapy Jizerských hor. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. léto, s. 10. ISSN 1805-0964.

RUCZ, Jan. Stavba železniční tratě Svor – Jablonné v Podještědí. *Zprávy města Jablonné v Podještědí*. 2017, č. červen, s. 15.

RUCZ, Jan. Svorsko-jablonská dráha – založení, stavba a s tím spojené problémy. *Bezdez*. 2017, sv. 26, s. 97–118. ISSN 1211-9172.

ŘIČÁNKOVÁ, Alena. „A bude jeden ovčinec a jeden pastýř.“: starokatolická církev a její kostely na severu Čech. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 2, s. [70]–89. ISSN 1213-5097.

ULÍČNÝ, Petr. *Architektura Albrechta z Valdštejna: italská stavební kultura v Čechách v letech 1600–1635*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, 2 svazky (1358 s.). ISBN 978-80-7422-564-2.

Regionální osobnosti a rody

BAMBAS, Vlastimil. Odešel Josef Martinec. *Lomnické noviny*. 2017, roč. 25, č. 7, s. 8. ISSN 1210-4973. [Josef Martinec 1954–2017, hokejista, nekrolog; Lomnice nad Popelkou]

BAMBAS, Vlastimil. Sklářský výtvarník Josef Matura oslavil pětadesátiny. *Lomnické noviny*. 2017, roč. 25, č. 8, s. 7. ISSN 1210-4973. [Josef Matura 1932, sklářský výtvarník, výročí narození; Lomnice nad Popelkou; Železný Brod]

BAREŠOVÁ KUNZE, Květa a Anna DAŘBU-JANOVÁ. Rozhovor s paní Květou Kunze. *Bedřichovský občasník*. 2017, č. 2, s. 6–7. [Květa Barešová Kunze 1947, zpěvačka, rozhovor]

BARTOŠ, Jiří a Ctibor KOŠTÁL. Jiří Bartoš: fotograf Jizerských hor. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 1, s. 34–36. ISSN 1214-9381. [Jiří Bartoš 1936, fotograf, rozhovor; Hejnice]

BAŠTA, Jiří. Muž tří tváří. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 11, s. 12. ISSN 1214-9381. [František Truhlář 1917–1946, pilot RAF; „František Truhlář – Muž tří tváří“, výstava, 21. 10. až 22. 11. 2017; Lomnice nad Popelkou]

BEDNÁŘÍK, Aleš a Christine ZENKNER BIRCH. Prapravnučka pytláka Stammela na návštěvě Jizerských hor. *Patron: čtvrtletník přátel drobných památek Jizerských hor*. 2017, roč. 28, č. 4, s. 20–21. [Augustin Zenkner řečený Stammel 1825–1863, pytlák; Janov nad Nisou]

BEDNÁŘÍK, Libor. Čtvrt roku s Wenzelem Porschem. *Patron: čtvrtletník přátel drobných památek Jizerských hor*. 2017, 28(4), s. 18–19. [Wenzel Porsche, 1874, vražda, pomníček, oprava]

BENDA, Martin. Neznámý vlastivědec Camillo Mell. *Bezděz*. 2017, sv. 26, s. 247–254. ISSN 1211-9172. [Camillo Mel 1878–1965, učitel, přírodovědec; Česká Lípa]

BÍLEK, Karol. Na paměť profesora Josefa Pekaře. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 2, s. 69–71. ISSN 1214-1798.

BLAHUŠ, Petr. Vilém Sacher vyvázl se ctí. *Věčko: vesele i vážně o Libereckém kraji*. 2017, roč. 16, č. jaro, s. 88–92. ISSN 1213-7375.

BREUEROVÁ-TIPPELTOVÁ, Eliška a Libor DUŠEK. Všude se tenkrát chodilo pěšky. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 9, s. 46–48. ISSN 1214-9381. [Eliška Breuerová-Tippeltová 1931, pamětnice, rozhovory]

ČORNEJOVÁ, Ivana. Tři jubilea. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 1, s. 106–108. ISSN 1213-5097. [Lenka Bobková 1947, historička; Miloslava Melanová 1947, historička; Robert Kvaček 1932, historik]

DRAHOŇOVSKÝ, Jan. MUDr. Antonín Šlechta. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 2, s. 71–76. ISSN 1214-1798. [MUDr. Antonín Vincenc Šlechta 1810–1886, lékař, lázeňství; Lomnice nad Popelkou; Karlovice-Sedmhorky]

DRAHOŇOVSKÝ, Jan. Zakladatel lázní. *Lomnické noviny*. 2017, roč. 25, č. 1, s. 14. ISSN 1210-4973. [MUDr. Antonín Vincenc Šlechta 1810–1886, lékař, lázeňství; Lomnice nad Popelkou; Karlovice-Sedmhorky]

DUCREUX, Marie-Elizabeth. Piété, service du prince, écriture et finances : L'ascension des Putz von Adlersturn, 1616–1700. In: *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie*. Wien : Böhlau Verlag, 2017. s. 145–164. ISBN:978-3-205-20390-2 (br.). [Mimoň; Johann Putz von Adlersturn 1595–1660]

FAPŠO, Marek. Dlaskův zapomenutý Vejtah. Drobné zamyšlení nad metodologickými východisky ediční praxe. *HOP. Historie – Otázky – Problémy*. 2017, roč. 9, č. 1, s. 280–285. ISSN 1804-1132.

FERKLOVÁ, Renata. Kantorská epizoda propuštěného mukla – František Křelina ve škole v Českém Dubu v lednu 1966. *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia literarum*. 2017, roč. 62, č. 1–2, s. 47–57. ISSN 2570-6861. [František Křelina 1903–1976, spisovatel]

FERKLOVÁ, Renata. Nedobrovolné cestování laskavého kantora Františka Křeliny. *Marginalia Historica: časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury*. 2017, roč. 8, č. 1, s. 41–65. ISSN 1804-5367. [František Křelina 1903–1976, spisovatel, učitel; Český Dub]

FRANCŮ, Vojtěch, Pavlína PACÁKOVÁ, Adéla RŮŽIČKOVÁ a Lenka KŘÍŽOVÁ. Ohrazenický rodák Josef Anděl. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 3, s. 197–198. ISSN 1214-1798. [Josef Anděl 1849–1929, Čechoameričan, podnikatel, kavárník]

GRABCOVÁ, Dana a Lenka MORÁVKOVÁ. Barbora Šlechtová a její sestry. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 3, s. 154–157. ISSN 1214-1798. [Barbora Šlechtová 1816–1892, manželka MUDr. Antonína Šlechty, lázeňství; Karlovice-Sedmhorky]

HEJRALOVÁ, Petra. Bibliografie A. Langhamera za léta 2007–2017. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, roč. 30, s. 211–215. ISSN 1211-975X. [Antonín Langhamer 1936–2017]

HLAVEŠ, Milan. Antonín Langhamer 1936–2017. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, roč. 30, s. 209–211. ISSN 1211-975X. [Antonín Langhamer 1936–2017, nekrolog]

HOFMAN, Marek. Vzpomínka na Waldemara Matušku. *Bezděz*. 2017, sv. 26, s. 263–272. ISSN 1211-9172. [Waldemar Matuška 1932–2009; Českolipsko]

HRABÁK, Zdeněk. Země Franze Metznera, znovuzrozené sochařské dílo. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. zima, s. 10–[11]. ISSN 1805-0964. [Franz Metzner 1870–1919, sochař]

HRDINOVÁ, Eva Maria. Nic nestane se bez rizika, však bez rizika nestane se nic... : (vzpomínka na Miloše Rabana). *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 1, s. 8–11. ISSN 1214-1798. [Miloš Raban 1948–2011, katolický kněz, pedagog]

HRDINOVÁ, Eva Maria. Nic nestane se bez rizika, však bez rizika nestane se nic... : (vzpomínka na Miloše Rabana). 2. část. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 2, s. 127–131. ISSN 1214-1798. [Miloš Raban 1948–2011, katolický kněz, pedagog]

HRDINOVÁ, Eva Maria. Nic nestane se bez rizika, však bez rizika nestane se nic... : (vzpomínka na Miloše Rabana). 3. část. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 3, s. 157–163. ISSN 1214-1798. [Miloš Raban 1948–2011, katolický kněz, pedagog]

HRDLÍČKA, Jaroslav. Vlastimil Kybal a Josef Pekař, žák a učitel. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, roč. 30, s. 108–120. ISSN 1211-975X.

JAKOUBĚOVÁ, Vladimíra. Opustila nás Jitka Petrušková. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 2, s. 68–69. ISSN 1214-1798. [Jitka Petrušková 1954–2017; historička; muzeoložka; vlastivědná pracovnice; nekrolog]

JECH, Jaromír a Eva Koudelková. *Vlastenec, který nezapadl: dvě století Věnceslava Metelky*. 1. vyd. Liberec : Bor, 2017. 172 s. ISBN 978-80-87607-71-8. [Věnceslav Metelka 1807–1867]

JINDRA, Josef. Romantické básnění Jaromíra Horáčka. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 4, s. 208–209. ISSN 1214-1798. [Jaromír Horáček 1924–2007; pedagog; básník]

KLIPCOVÁ, Barbora. Albrecht z Valdštejna – „největší milovník koní“. In: *Architektura Albrechta z Valdštejna : italská stavební kultura v Čechách v letech 1600–1635. II*. Praha : NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. s. 1202–1230. ISBN 978-80-7422-564-2.

KORDOVÁ, Eva. Vzpomínka na Petra Peška po roce rozloučení. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, sv. 30, s. 217–219. ISSN 1211-975X. [Petr Pešek 1944–2016, amatérský divadelník; Tatobity]

- KOŠELJA, Michal. Ivan Šolc a turnovský kameňársky a jablonecký bižuterní průmysl. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 2, s. 80–82. ISSN 1214-1798. [Ivan Šolc 1927–2013, fyzik, matematik, astronom]
- KOUBA, Jiří. Robert Hemmrich: architekt městských lázní na severu Čech. *Bazén & sauna*. 2017, roč. 24, č. 5, s. 22–25. ISSN 1211-541X. [Robert Hemmrich 1871–1946, architekt]
- KRSEK, Lubomír. Podporučík presenční služby pozorovatel-letec Josef Bečka. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (70), č. 4, s. 245–252. ISSN 1214-1798. [Josef Bečka 1908–1930; letecká nehoda; Přepaře]
- KŘÍŽEK, Jiří. Muzeum se ujal opuštěné Matky s dítětem. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. léto, s. [1]–2. ISSN 1805-0964. [Karl Kolaczek 1898–1959, sochař]
- LACINA, Lubor a Jiří KŘÍŽEK. Po stopách zapomenutého pomníku: Busta Karla Theodora Körnera před libereckým muzeem. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. jaro, s. 4–5. ISSN 1805-0964.
- LACINA, Lubor. Na paměť císaře Františka Josefa I. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. zima, s. 6–[7]. ISSN 1805-0964. [pomník; Liberecko; Jablonecko]
- LACINA, Lubor. Pamětní deska J. A. Komenského. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 9, s. 36. ISSN 1214-9381. [Horní Branná]
- LACINA, Lubor. Pamětní deska Janu Weissovi: Jilemnice, Valdštejnská ulice. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 3, s. 38. ISSN 1214-9381. [Jan Weiss 1892–1972, spisovatel; Jilemnice]
- LACINA, Lubor. Pamětní deska Josefu Širovi. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 1, s. 39. ISSN 1214-9381. [Jan Šír 1859–1920, spisovatel; Horní Branná]
- LACINA, Lubor. Pamětní deska Otto Intzemu. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 5, s. 34. ISSN 1214-9381. [Otto Intze 1843–1904, stavitel přehrad; Liberec; Jablonec nad Nisou]
- LACINA, Lubor. Pamětní deska Richardu Felgenhauerovi. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 2, s. [39]. ISSN 1214-9381. [Richard Felgenhauer 1895–1958, malíř; Kopanina]
- LACINA, Lubor. Pamětní kámen Hansi Kudlichovi: Dolní Řasnice, při hlavní silnici nedaleko Stelzigovy kovárny. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 11, s. 39. ISSN 1214-9381. [Hans Kudlich 1823–1917, poslanec 1848]
- LACINA, Lubor. Pomník a pamětní deska ThDr. Karlu Farskému: Příkrý-Škodějov, Na Špekulaci. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 7, s. 39. ISSN 1214-9381. [Karel Farský 1880–1927, teolog]
- LACINA, Lubor. Pomník Karlu Havlíčku Borovskému: Martinice v Krkonoších, křižovatka poblíž obecního úřadu. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 10, s. 37. ISSN 1214-9381.
- LACINA, Lubor. Reliéf Karla Theodora Körnera: Dutý kámen u Cvikova. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 8, s. 39. ISSN 1214-9381.
- LUŠTINEC, Jan. Josef Vejnar: doktor s vášní pro fotografii. *Jilemnice: zpravodaj města*. 2017, roč. 40, č. červen, s. 18–19. [MUDr. Josef Vejnar 1867–1934, lékař, fotograf; Jilemnice]
- LUŠTINEC, Jan. Krkonoše v hledáčku otce i syna Feyfarových. *Věčko: vesele i vážně o Libereckém kraji*. 2017, roč. 16, č. léto, s. 34–41. ISSN 1213-7375. [Jaroslav Feyfar 1871–1935, fotograf; Zdenko Feyfar 1913–2001, fotograf; Jilemnice]
- LUŠTINEC, Jan. Václav Vejrych z Gernselsu. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 11, s. [51]. ISSN 1214-9381. [Václav Vejrych z Gernselsu 1600?–1660, hejtman panství Horní Branná]
- MAIEROVÁ, Hana. Vzpomínka na Jitku Petruškovou. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, sv. 30, s. 215–217. ISSN 1211-975X. [Jitka Petrušková 1954–2017, muzejní pracovnice, nekrolog]
- MIKULE, František. Loukov – cesta za Pickem a Najmanem. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 2, s. 85–88. ISSN 1214-1798. [Václav Jaromír Píček 1812–1869, spisovatel, státní úředník; Josef Najmann 1790–1882, statkář; Háje nad Jizerou – Loukov]
- MIKULE, František. Okénko do historie sportu. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, 24(40), č. 2, s. 135–138. ISSN 1214-1798. [Petr Havel 1945, atlet; Lomnice nad Popelkou]
- MORÁVKOVÁ, Lenka. 100. výročí narození plk. Františka Truhláře. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 4, s. 267–268. ISSN 1214-1798. [František Truhlář 1917–1946, pilot RAF; „František Truhlář – Muž tří tváří“, výstava, 21.10. až 22.11.2017; Lomnice nad Popelkou]
- PANÁČEK, Jaroslav. Český sochař Jan Komárek (1904–1965): (k výstavě v galerii VMG v České Lípě v roce 2017). *Bezděz*. 2017, sv. 26, s. 289–300. ISBN 978-80-86319-30-8. ISSN 1211-9172. [Jan Komárek 1904–1965; Cvikov]
- PANÁČEK, Jaroslav. Novozámecký hejtman Baltasar Kühnel na Nedamově. *Bezděz*. 2017, sv. 26, s. 223–237. ISSN 1211-9172. [Leopold Baltasar Kühnel asi 1640; panství Nový Zámek]
- PODZIMEK, Miloš. Plk. František Truhlář, nebeský jezdec z Lomnice nad Popelkou, sokol a muž tří tváří. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 2, s. 111–118. ISSN 1214-1798. [František Truhlář 1917–1946, pilot RAF; Lomnice nad Popelkou]
- PROSTŘEDNÍK, Jan a Alžběta KULÍŠKOVÁ. Rozhovor s... Janem Prostředníkem. *Muzejní čtvrtletník*. 2017, roč. 14, č. 3, s. 6. ISSN 1801-4054.
- RÁDL, Michal. Přírodovědec Friedrich Kabesch (1886–1967). *Bezděz*. 2017, sv. 26, s. 255–261. ISSN 1211-9172.
- ROUDNÁ, Milena. Vzpomínka na paní Lidmilu Slezákovou. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 4, s. 271–272. ISSN 1214-1798. [Lidmila Slezáková 1922–2017; vlastivědná pracovnice; nekrolog; Soběslavice]
- ROZUM, Josef a Jaroslav PANÁČEK. Existovalo vůbec Smojno? *Bezděz*. 2017, sv. 26, s. 275–286. ISSN 1211-9172. [Zákupy; ze Smojna (rod)]
- SCHLESINGEROVÁ, Jana. František Tkadlík (1786–1840) v Liberci: (Oblastní galerie Liberec 9. 3.–18. 6. 2017). *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 1, s. 103–104. ISSN 1213-5097.
- STURZ, Jiří Bartoloměj. Liberecký Demantius: střípky jedné mozaiky. *Harmonie: klasická hudba, jazz a tanec*. 2017, s. 36–38. ISSN 1210-8081. [Christoph Demantius 1567–1643, hudební skladatel]
- SVOBODA, Karel. Antonín Marek: (1785–1877). *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24(40), č. 2, s. 140. ISSN 1214-1798.
- SVOBODA, Milan. Bibliografie Miloslavy Melanové 2007–2016. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 1, s. 110–111. ISSN 1213-5097.
- ŠLAJER, Ivan. Prokop Maruška. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 2, s. 105–106. ISSN 1214-1798. [Prokop Maruška 1847–1933 zahradník; Rohanové; Svijany; Sychrov]
- THOŘOVÁ, Božena. Vzpomínka na válečná léta... *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 2 (2017), s. 124–126. ISSN 1214-1798. [rodina Thořova, 2. světová válka; Pěňčín]
- VIRT, Jan. Gustav Edmund Pazaurek a dějiny regionu: příspěvek k historii německého dějepisce v českých zemích. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 1, s. [34]–45. ISSN 1213-5097.
- VOKURKA, Michal. Sasko-lauenburští vévodové jako příklad aristokracie v Čechách 17. století. *Bohemiae Occidentalis historica*. 2017, roč. 3, č. 2 (2017), s. 5–29. ISSN 2336-7547. [Julius

Jindřich Sasko–Lauenburský 1586–1665; Julius František Sasko–Lauenburský 1641–1689; panství Zákupy]

ZDICHYNEC, Jan. Vzpomínka žáka a kolegy k jubileu prof. Lenky Bobkové. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 1, s. 108–109. ISSN 1213-5097.

Okres Česká Lípa

ASCHENBRENNER, Martin. Cukrovar v Nových Zákupích: (příspěvek k dějinám zanikajícího dvora v Nových Zákupích). *Bezděz*. 2017, sv. 26, s. 31–72. ISSN 1211-9172.

ASCHENBRENNER, Martin. Hosté Kinských na zámku Sloup v Čechách (1886–1933). *Bezděz*. 2017, sv. 26, s. 203–220. ISSN 1211-9172.

ASCHENBRENNER, Martin. Rabování v Zákupích v roce 1597 (420 let). *Zákupský zpravodaj*. 2017, roč. 27, č. červenec – srpen, s. 16.

Bezděz: vlastivědný sborník Českolipska. Česká Lípa: Vlastivědný spolek Českolipska, 2017. Sv. 26, 325 s. ISBN 978-80-86319-30-8, ISSN 1211-9172

Crystalex slaví padesát let. *Sklář a keramik*. 2017, roč. 67, č. 9–10, s. 221–222. ISSN 0037-637X. [Nový Bor]

DUBÁNEK, Martin, Jan LAKOSIL a Tomáš PILVOUSEK. Procházka po linii opevnění na Kokořínsku. In: *Nové putování po československém opevnění 1935–1989: muzea a zajímavosti*. Praha: Mladá fronta, 2017, s. 190–191. ISBN 978-80-204-4393-9.

FORGÁČOVÁ, Alena. Kulatá výročí českého školství v Novém Boru. *Novoborský měsíčník*. 2017, č. září, s. 7.

GELNAR, Michal. Poznámka k exportu skla z Lužických hor. *Bezděz*. 2017, sv. 26, s. 239–246. ISSN 1211-9172.

HAIS, Rudolf. 110 let sklárny Klára v Polevsku u Nového Boru. *Sklář a keramik*. 2017, roč. 67, č. 9–10, s. 199–208. ISSN 0037-637X.

JAKUBCOVÁ, Zuzana a Jana KUREŠOVÁ. Cestou k zapomenutí: výrobci a tvůrci náhrobních kamenů na hřbitovech Českolipska od poloviny 19. století do druhé světové války. 1. část. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 2, s. 50–69. ISSN 1213-5097.

JENČ, Petr, Vojtěch NOVÁK a Vladimír PEŠA. Zánik historického mostu ve Stvolínkách, okres Česká Lípa. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 1, s. 97–102. ISSN 1213-5097.

JINDRA, Vladislav. Co v městské kronice nebylo. *Novoborský měsíčník*. 2017, č. listopad, s. 35. [Nový Bor, 17.–18. stol.]

JINDRA, Vladislav. Co v městské kronice nebylo. *Novoborský měsíčník*. 2017, č. prosinec, s. 32. [Nový Bor, Vánoce 1917]

KLIPCOVÁ, Barbora a Petr ULICHÝ. Stavby Albrechta z Valdštejna na Bezdězu: klášter řádu obutých augustiniánů v Bělé pod Bezdězem. In: *Architektura Albrechta z Valdštejna: italská stavební kultura v Čechách v letech 1600–1635. II*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. S. 763–776. ISBN 978-80-7422-564-2.

KLIPCOVÁ, Barbora, Jakub KRČEK, Jaroslav PANÁČEK a Petr ULICHÝ. Klášter řádu obutých augustiniánů v České Lípě. In: *Architektura Albrechta z Valdštejna: italská stavební kultura v Čechách v letech 1600–1635. II*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. S. 790–805. ISBN 978-80-7422-564-2.

KOZOJED, Petr. Zpráva o činnosti Státního okresního archivu Česká Lípa za rok 2016. *Bezděz*. 2017, sv. 26, s. 307–310. ISSN 1211-9172.

PANÁČEK, Jaroslav a Daniel WOJTUCKI. Poslední českolipský kat. *Bezděz*. 2017, sv. 26, s. 5–29. ISBN 978-80-86319-30-8. ISSN 1211-9172.

PANÁČEK, Jaroslav. Vykopávky v roce 1833 na hradě u Velenic (okr. Česká Lípa). *Castellologica bohémica*. 2017, sv. 17, s. 35–44. ISSN 1211-6831

PANÁČEK, Jaroslav. Zpráva o činnosti Vlastivědného spolku Českolipska v roce 2016. *Bezděz*. 2017, roč. 26, s. 301–305. ISBN 978-80-86319-30-8. ISSN 1211-9172.

PÁTKOVÁ, Hana, Petr JENČ a Vladimír PEŠA. Depot pražských grošů Jana Lucemburského z Krompachu (okr. Česká Lípa). *Numismatický sborník*. 2017, sv. 31, č. 1, s. 118–121. ISSN 0546-9414.

PÁTKOVÁ, Hana, Petr JENČ a Vladimír PEŠA. Depot pražských grošů Václava IV. z Kravař (okr. Česká Lípa). *Numismatický sborník*. 2017, sv. 31, č. 1, s. 121–123. ISSN 0546-9414.

Po stopách sklářského řemesla v Novém Boru: Auf den Spuren des Glasmacherhandwerks in Nový Bor. 2. upravené vydání. Nový Bor: Sklářské muzeum, org. složka Města Nový Bor, 2017, 96 s. ISBN 978-80-905749-1-5.

SMEJKAL, Ladislav. 80 let školy Dr. Edvarda Beneše v Mimoni. *Mimoňský zpravodaj*. 2017, roč. 40, č. 354, s. 11.

SMEJKAL, Ladislav. Jak se stavěla Česká Lípa – kaple Nejsvětější Trojice. *Městské noviny*. 2017, č. březen, s. 10.

SMEJKAL, Ladislav. Jak se stavěla Česká Lípa – městská plynárna. *Městské noviny*. 2017, č. duben, s. 10.

SMEJKAL, Ladislav. Jak se stavěla Česká Lípa – staré nádraží. *Městské noviny*. 2017, č. leden, s. 10.

SMEJKAL, Ladislav. Jak se stavěla Česká Lípa – Zemědělská škola. *Městské noviny*. 2017, č. květen, s. 10.

SOVADINA, Miloslav. Vlastivědný časopis Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs míří do světa. *Bezděz*. 2017, sv. 26, s. 73–96. ISBN 978-80-86319-30-8. ISSN 1211-9172.

VITÁČEK, Zdeněk. Zpráva o činnosti Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě za rok 2016. *Bezděz*. 2017, sv. 26, s. 311–314. ISBN 978-80-86319-30-8. ISSN 1211-9172.

WASMUTH, Verena. Moderní tvarování a strategie profilování na sklářských školách v Boru a v Zwieselu v první polovině 20. století. In: *České země a Bavorsko: konfrontace a paralely*. Praha: Historický ústav, 2017. S. 195–209. ISBN 978-80-7286-320-4. [Heinrich Strehblow 1862–1942, výtvarník a pedagog; Bruno Mauder 1877–1948, výtvarník a pedagog]

Okres Jablonec nad Nisou

BAJER, Milan. Parník Jablonec. *Jablonecký měsíčník. Historie – památky – kultura – zajímavosti*. 2017, č. květen, s. 1.

BALATKOVÁ, Vendula. Historie MŠ v Zásadě. *Zásadský zpravodaj*. 2017, č. 2, s. [12].

BALATKOVÁ, Vendula. Historie školství v Zásadě – na pokračování. *Zásadský zpravodaj*. 2017, č. 2, s. [12].

BALATKOVÁ, Vendula. Historie školství v Zásadě – na pokračování. *Zásadský zpravodaj*. 2017, č. 3, s. [14].

BALATKOVÁ, Vendula. Historie školství v Zásadě – na pokračování. *Zásadský zpravodaj*. 2017, č. 4, s. [14].

BALATKOVÁ, Vendula. Mateřská škola v budově obecné školy – pokračování. *Zásadský zpravodaj*. 2017, č. 4, s. 13–[14].

BALATKOVÁ, Vendula. Mateřská škola v budově obecné školy. *Zásadský zpravodaj*. 2017, č. 3, s. 13–[14].

BALATKOVÁ, Vendula. Počátky školství v Zásadě. *Zásadský zpravodaj*. 2017, č. 1, s. 13–[14].

ČÍŽEK, Petr. Hrabata z Des Fours a panství Smržovka. *Krkonose. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 2, s. 36–37. ISSN 1214-9381.

FELGER, Anton Johann. Z rychnovské kroniky. *Rychnovský zpravodaj*. 2017, č. 1, s. 16. [Rychnov u Jablonce nad Nisou, farní kronika, 1871–1880]

FELGER, Anton Johann. Z rychnovské kroniky. *Rychnovský zpravodaj*. 2017, č. 4, s. 16–17. [Rychnov u Jablonce nad Nisou, farní kronika, 1871–1880]

FELGER, Anton Johann. Z rychnovské kroniky. *Rychnovský zpravodaj*. 2017, č. 6, s. 4–5. [Rychnov u Jablonce nad Nisou, farní kronika, 1871–1880]

FISCHER, Herbert. „Bavorův kopec“ a první vlek. *Kořenovský zpravodaj*. 2017, č. prosinec, s. [21]. [Kořenov; pomístní názvy]

FISCHER, Herbert. Původní kronika Kořenova. *Kořenovský zpravodaj*. 2017, č. duben, s. [25].

FISCHER, Herbert. Turistický ruch v Kořenově. *Kořenovský zpravodaj*. 2017, č. říjen, s. [13].

FIŠERA, Zdeněk. Obléhači opevnění hradu Frýdštejna. *Hláška*. 2017, roč. 28, č. 3, s. 33–35. ISSN 1212-4974.

HÁJEK, Vojtěch. Aeroklub Jablonec nad Nisou a letiště Královská výšina 1947–1952. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 1, s. 2–17. ISSN 1213-5097.

HAVLÍČKOVÁ, Dagmar. Unikátní mozaiky akademické malířky Elišky Rožátové v Muzeu skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou. *Zprávy památkové péče*. 2017, roč. 77, č. 3, s. 334–335. ISSN 1210-5538.

HEJRALOVÁ, Petra. Městské muzeum v Železném Brodě v roce 2016. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, roč. 30, s. 245–247. ISSN 1211-975X.

KULASOVÁ, Alena. O historii Krojčenku. *Lučanský zpravodaj*. 2017, č. 10–11, s. 13. [Zum goldenen Kreuz, hostinec, Lučany nad Nisou]

KURFIŘT, Jindřich. Jak bylo v Rychnově v roce 1918. *Rychnovský zpravodaj*. 2017, č. 12, s. 14. [Rychnov u Jablonce nad Nisou]

KURFIŘT, Jindřich. Psal se rok 1917. *Rychnovský zpravodaj*. 2017, č. 9, s. 16–17. [Rychnov u Jablonce nad Nisou]

LACINA, Lubor. Pamětní nápis ke slavnostnímu otevření vyhlídky: Černá Studnice, úpatí skály v sousedství rozhledny. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 6, s. 39. ISSN 1214-9381.

LACINA, Lubor. Procházka neznámým městem, aneb, Jablonec nad Nisou před rokem 1989. *Ročenka Jizersko-ještědského horského spolku*. 2017, roč. 16, s. 71–100. ISSN 1214-1585.

MIKULE, František. Kříž na Hvězdě. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 1, s. 55–58. ISSN 1214-1798. [Hvězda, hora; Kořenov]

NOVÝ, Petr. 170 let výroby dutého a lisovaného skla v údolí Desné. *Sklář a keramik*. 2017, roč. 67, č. 11–12, s. 243–248. ISSN 0037-637X.

NOVÝ, Petr. *Sklo z Desné: Desná glass : 1847–2017*. Desná: Preciosa Ornela, 2017, 179 s. ISBN 978-80-86397-28-3.

ŘEHÁČEK, Marek. Jablonecká chata: Gablonzer Hütte. *Věčko: vesele i vážně o Libereckém kraji*. 2017, roč. 16, č. podzim, s. 82–86. ISSN 1213-7375. [Deutscher und Österreichischer Alpenverein. Sektion Gablonz; Salcburské Alpy, Rakousko]

ŠPRÁCHAL, Přemysl. Destrukce hradu Navarova a zánik posledních reliktů střední obranné linie. *Hláška : Zpravodaj Klubu Augusta Sedláčka*. 2017, roč. 28, č. 4, s. 54–57. ISSN 1212-4974.

Okres Liberec

BALDOVÁ, Anna. Kolo 1817–2017. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 10, s. 30. ISSN 1214-9381. [Severočeské muzeum v Liberci, výstava, 27. 9. – 31. 12. 2017; bicykl]

BÁRTOVÁ, Iva. Grabštejn. In: *Na věčnou paměť, pro slávu a vážnost: renesanční aristokratická sídla v Čechách a na Moravě ve správě Národního památkového ústavu*. Kroměříž: Národní památkový ústav, územní památková správa v Kroměříži ; [Brno]: Masarykova univerzita, 2017. s. 233–247. ISBN 978-80-906899-2-3.

BLAHUŠ, Petr. Létající četníci nad Ještědem. *Věčko: vesele i vážně o Libereckém kraji*. 2017, roč. 16, č. zima, s. 28–33. ISSN 1213-7375. [Četnické letecké hlídky, 1935–1938; Liberec]

BLAŽEK, Jaroslav. Zahradkáři ve Stráži n. Nisou. *Strážský občasník*. 2017, roč. 23, č. 3, s. [3–4].

BOCK, Jiří. Liberec a jeho třetí čtvrť v roce 1826: příspěvek ke každodennosti obyvatel města a jeho topografii. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 2, s. [24]–49. ISSN 1213-5097.

BRESTOVANSKÝ, Petr. Archeologická expozice v obnoveném zámku Svijany. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. zima, s. [1–3]. ISSN 1805-0964.

BREUEROVÁ, Dana. Muzeum uspořádalo slavnostní večer pro účastníky Symposia archeologického textilu «NESAT XIII». *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. léto, s. [7]. ISSN 1805-0964. [Technická univerzita v Liberci, Symposium archeologického textilu „NESAT XIII“, 22. – 26. 5. 2017]

BROŽ, Radek. Rudolfovo: most mezi Libercem a Jizerskými horami. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 9, s. 34–36. ISSN 1214-9381.

BURIÁNEK, Zdeněk. Historie hodkovických domů. 1. díl. *Patron: čtvrtletník přátel drobných památek Jizerských hor*. 2017, roč. 28, č. 2, s. 17–18.

BURIÁNEK, Zdeněk. Historie hodkovických domů. 2. díl. *Patron: čtvrtletník přátel drobných památek Jizerských hor*. 2017, roč. 28, č. 3, s. 24–25.

BURIÁNEK, Zdeněk. Historie hodkovických domů. 3. díl. *Patron: čtvrtletník přátel drobných památek Jizerských hor*. 2017, roč. 28, č. 4, s. 22–23.

ČERNÁ, Renata. Spolková činnost v Jablonném na přelomu 19. a 20. století. *Zpravodaj města Jablonné v Podještědí*. 2017, č. listopad, s. 16–17.

ČERNÁ, Renata. Spolková činnost v Jablonném na přelomu 19. a 20. století. 2. část. *Zpravodaj města Jablonné v Podještědí*. 2017, č. prosinec, s. 14–15.

ČERNÝ, Jaroslav. Vznik obcí Raspenava, Luh a Lužec. *Raspenavský zpravodaj*. 2017, č. 4, s. 10.

ČERNÝ, Jaroslav. Někdejší politická a soudní správa Frýdlantska. *Raspenavský zpravodaj*. 2017, č. 3, s. 5–6.

ČERNÝ, Jaroslav. Původ osídlení Frýdlantska. *Raspenavský zpravodaj*. 2017, č. 2, s. 7.

DAŘBUJANOVÁ, Anna. Počátky zimních sportů v Bedřichově. *Bedřichovský občasník*. 2017, č. 2, s. 12–13.

DOUBOVÁ, Veronika. Přechody státní hranice jako politický delikt. Případy nepovolené emigrace řešené u Krajského soudu v Liberci v letech 1953–1956. In: *Život na československých hranicích a jejich překračování v letech 1945–1989*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů : Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2017. S. 180–199. ISBN 978-80-87912-68-3.

DVOŘÁK, Jan. Vzpomínka na charakteristickou libereckou tramvaj. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 6, s. 32–33. ISSN 1214-9381.

Dvounápravové tramvaje v Liberci. Praha: Pavel Malkus, 2017, 62 s. ISBN 978-80-87047-38-5.

EFFENBERGER, Willy. Kamenolomy v Heřmanicích a okolí. *Heřmanický občasník*. 2017, roč. 7, č. 2, s. 3–4.

EFFENBERGER, Willy. Malá vodní díla. *Heřmanický občasník*. 2017, roč. 7, č. 1, s. 3–4. [Heřmanice]

FREIWILLIG, Petr. Linearita a kontinuita. Příspěvek k výzkumu průmyslové krajiny na příkladu Frýdlantska. *Zprávy památkové péče*. 2017, roč. 77, č. 5, s. 515–528. ISSN 1210-5538.

FREIWILLIG, Petr. *Od mlýnů k továrnám: výrobní stavby na Frýdlantsku*. 1. vyd. Liberec: RK, 2017. 168 s. ISBN 978-80-87100-37-0

FREIWILLIG, Petr. Vodní mlýn v Černousích. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 7, s. 38. ISSN 1214-9381.

- FREIWILLIG, Petr. Vodní mlýn v Dětrichovci. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 9, s. 37. ISSN 1214-9381.
- FREIWILLIG, Petr. Vodní mlýn v Krásném Lese. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 5, s. 35. ISSN 1214-9381.
- FREIWILLIG, Petr. Vodní mlýn v Luhu. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 11, s. 35. ISSN 1214-9381.
- FREIWILLIG, Petr. Vodní mlýny na Frýdlantsku. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 1, s. 38. ISSN 1214-9381.
- FREIWILLIG, Petr. Zámecký mlýn ve Frýdlantu. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 3, s. 36. ISSN 1214-9381.
- HNĚLIČKA, Jan. Československá obec legionářská a její působení v meziválečném Liberci. In: *Ve jménu tradice: sborník příspěvků ze 4. mezinárodní konference Československé obce legionářské = In the name of the tradition: a collection of papers from the 4th international conference of the Czechoslovak Legionnaire Association*. Praha: Československá obec legionářská, 2017, s. 83–94. ISBN 978-80-87919-34-7.
- HNĚLIČKA, Jan. Prsti z legionářských bojišť na univerzitní půdě. *Legionářský směr*. 2017, č. 4, s. 51. ISSN 2336-8756.
- HORÁČEK, Bohumil. Památky na starou říšskou silnici. *Patron: čtvrtletník přátel drobných památek Jizerských hor*. 2017, roč. 28, č. 1, s. 13–16. [*silnice Frýdlant – Liberec*]
- HOUFKOVÁ, Helena. Učitelský zápisník. *Příspěvky k ústecké vlastivědě. Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem*. 2017, č. 16, s. 52–54. ISSN 1213-1873. [*učitelské zápisky 1908–1909, Janův Důl – Liberec*]
- HRBATÝ, Stanislav. „Kastenbrust“ ze zbrojnice státního zámku Frýdlant. *Zprávy památkové péče*. 2017, roč. 77, příloha, s. 101–105. ISSN 1210-5538.
- JANÁK, Petr. *Sbírka německé kresby 19. století na Sychrově: ze svozu z hájovny v Javorníku u Rudníku*. Praha: Národní památkový ústav, 2017. 239 s. ISBN 978-80-86516-91-2
- JECH, Miroslav. Hotel Perun v Hejnicích. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 5, s. 38–39. ISSN 1214-9381.
- JECH, Miroslav. Chvála vody. In: *Ročenka Jizersko-ještědského horského spolku*. 2016, č. 15, s. 55–58. ISSN 1214-1585. [*řeka Smědá, vodní díla*]
- JECH, Miroslav. O hejnickém knoflíkářství. *Hejnický zpravodaj*. 2017, č. 4, s. 16–17.
- KASPAROVÁ, Anna. Městské jubileum v Severočeském muzeu. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. jaro, s. 13. ISSN 1805-0964. [*Liberec, 1577, udělení městského znaku, výstavy*]
- KREJČOVÁ, Helena, Vanda DRBOHLAVOVÁ, Johana PROUZOVÁ, Michael POLÁK. *Židovský majetek uložený na zámku Sychrov*. Praha: Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války, o. p. s., 2017. 324 s. ISBN 978-80-905703-6-8
- KRUMMHOLZ, Martin. Stavební historie a krajinářská koncepce Lázní Libverda. *Umění = Art*. 2017, roč. 65, č. 5–6, s. 557–566. ISSN 0049 5123.
- KŘÍŽEK, Jiří. Stavebněhistorický průzkum muzea. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. zima, s. 13. ISSN 1805-0964.
- KUREŠOVÁ, Jana a Marius WINZELER. Výmalba hradní kaple sv. Barbory na Grabštejně a její restaurování – mistrovské dílo pozdní renesance v severních Čechách. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 2, s. 2–23. ISSN 1213-5097.
- LACINA, Lubor. Oznaky a vyznamenání ve sbírkách muzea. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. jaro, s. 7–9. ISSN 1805-0964.
- LHOTOVÁ, Markéta. Využití fotografií z muzea pro výstavní účely. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. léto, s. 3. ISSN 1805-0964.
- LUKUVKA, Luděk. Výstava 120 let libereckých tramvají. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. léto, s. [14]. ISSN 1805-0964.
- MEDŘICKÝ, Petr a Miloslava STAVINHOVÁ. Okresní chorobinec – domov důchodců – dětský domov: z historie budovy čp. 438 ve Školní ulici. *Chrastavské listy. Bulletin Společnosti přátel historie města Chrastavy 251*. 2017, roč. 27, č. 4, s. 1–4. [*sociální péče, 19. stol., Chrastava*]
- MEDŘICKÝ, Petr a Miloslava STAVINHOVÁ. Okresní chorobinec – domov důchodců – dětský domov: z historie budovy čp. 438 ve Školní ulici. *Chrastavské listy. Bulletin Společnosti přátel historie města Chrastavy 252*. 2017, roč. 27, č. 6, s. 1–4. [*dětský domov, řecké děti 1949–1956, Chrastava*]
- MEDŘICKÝ, Petr a Miloslava STAVINHOVÁ. Okresní chorobinec – domov důchodců – dětský domov: z historie budovy čp. 438 ve Školní ulici. *Chrastavské listy. Bulletin Společnosti přátel historie města Chrastavy 253*. 2017, roč. 27, č. 7–8, s. 1–3. [*dětský domov, vietnamské děti, 1956–1960, Chrastava*]
- MELANOVÁ, Miloslava, Rudolf ANDĚL, Robert KVAČEK, Markéta LHOTOVÁ, Kateřina PORTMANN a Milan SVOBODA. *Liberec*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. Dějiny českých, moravských a slezských měst. ISBN 978-80-7422-484-3.
- MOTTL, Jaromír. Shořel národní výbor, znělo před 35 lety Hrádkem... *Hrádecko*. 2017, roč. 26, č. 5, s. 10–11. [*1982, požár radnice, Hrádek nad Nisou*]
- NÁDHERA, Bohumil. Jeden z nejstarších zvonů na Liberecku. *Ročenka Jizersko-ještědského horského spolku*. Liberec: Jizersko-ještědský horský spolek, 2016, roč. 15, s. 21–27. ISSN 1214-1585. [*kostelní zvon, Kryštofovo Údolí*]
- NOSKOVÁ, Simona. Byt, vila, či zámek? Kultura bydlení vlnářských průmyslníků ze severních Čech. *Hospodářské dějiny = Economic history*. 2015 [vyd. 2017], roč. 30, č. 2, s. 137–158.
- NOSKOVÁ, Simona. Nejstarší podnikové plynárny u textilních firem v severních Čechách. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 1, s. 46–57. ISSN 1213-5097.
- PELANTOVÁ, Martina. Výstava Korouhve hodkovických cechů. *Kulturní kalendář: město Hodkovice nad Mohelkou*. 2017, č. 10, s. 11–13.
- POMOTHY, Adéla. Gobelíny: unikátní fond libereckého muzea. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. zima, s. [11–12]. ISSN 1805-0964.
- PORTMANN, Kateřina. Poválečný Liberec – město v pohraničí. In: *Život na československých hranicích a jejich překračování v letech 1945–1989*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů; Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2017. s. 18–40. ISBN 978-80-87912-68-3.
- REJHA, Adam a Dagmar ŠRYTROVÁ. Radimovice. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 4, s. 235–244. ISSN 1214-1798.
- REJHA, Adam. Hrad a zámek Frýdlant jako bezpečné úložiště kulturního majetku během druhé světové války. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 1, s. 18–33. ISSN 1213-5097.
- ROUDNÁ, Milena. Příběh soběslavické Lípy Svobody. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24(40), č. 3, s. 178–179. ISSN 1214-1798. [*Soběslavice*]
- ŘEHÁČEK, Marek, Vít ŠTRUPL, Roman SEDLÁČEK a Jan PIKOUS. *Hrádek nad Nisou: vyprávění o městě a lidech*. Hrádek nad Nisou: pro společnost Brána Trojzemí, o.p.s. vydalo nakladatelství Petr Polda, 2017, 431 s. ISBN 978-80-906804-0-1.
- SVOBODA, Milan. Frýdlant. In: *Na věčnou paměť, pro slávu a vážnost: renesanční aristokratická sídla v Čechách a na Moravě ve správě*

Národního památkového ústavu. Kroměříž: Národní památkový ústav, územní památková správa v Kroměříži ; [Brno]: Masarykova univerzita, 2017. S. 209–229. ISBN 978-80-906899-2-3.

SVOBODA, Milan. Historické pověsti a (ver-sus) historická skutečnost na severu Čech v 19. a 20. století. (Několik příkladů fikce a reality z Liberecka a Frýdlantska). In: *Přemysl Oráč se vrací domů, aneb, České pověsti*. Editor Marcela ZEMANOVÁ, editor Václav ZEMAN. Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem ; Univerzita J. E. Purkyně, Ústav slovansko-germánských studií FF, 2017, s. 82–101. ISBN 978-80-86475-20-2.

VEČERNÍKOVÁ, Lucie. Zbudování pomníku malíře Josefa Führichta. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 2, s. 90–99. ISSN 1213-5097. [Chrastava]

VIRT, Jan. Sbírka nábytku v Severočeském muzeu. *Čtvrtletník Severočeského muzea v Liberci*. 2017, č. léto, s. [11]. ISSN 1805-0964.

ŽÁKOVÁ, Jana, Marie KOLÁŘOVÁ, Radek PETRÁŠEK a Miroslav MACHÁČEK. *Město Frýdlant*. Frýdlant: Město Frýdlant, 2017, 42 s.

Okres Semily

BARIAKOVÁ, Andrea. Památník zapadlých vlastenců v letech 2014 až 2016. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, sv. 30, s. 238–240. ISSN 1211-975X. [Památník zapadlých vlastenců; Paseky nad Jizerou]

BAŠTA, Jiří. Petrolejové lampy. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 3, s. 46–47. ISSN 1214-9381. [Krkonošské muzeum v Jilemnici, „Petrolejové lampy aneb Jak se svítilo v časech Štěpky Kiliánové“, výstava, do 15. 3. 2017; Jilemnice]

BAŠTA, Jiří. Studenovský kříž. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 7, s. 42. ISSN 1214-9381. [drobné stavební památky; Studenov; Rokytnice nad Jizerou]

BAŠTA, Jiří. Tříkrát Paseky nad Jizerou. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 9, s. [6]. ISSN 1214-9381. [Památník zapadlých vlastenců; fara; divadelní opona]

BĚMOVÁ, Daria, Josef DLABOLA, Josef B. FAIT, et al. in *Leaenae Caeruleae Signo: vlastivědný sborník k 600. výročí úmrtí Jindřicha Nístěky z Valdštejna, 500. výročí zmínky o zpusnutí hradu Nístěky*. Vysoké nad Jizerou: Přemysl Špráchal – Eratigena, 2017, 248 s. ISBN 978-80-906868-0-9.

BURGERT, Pavel. Pravěký nález na pomezí Krkonoš a Jizerských hor. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 4, s. 32–33. ISSN 1214-9381. [pazourek; Paseky nad Jizerou]

CETTL, Jindřich. Vzpomínky na obecnou a měšťanskou školu v Turnově 1934–1943. *Náš Turnov*. 2017, č. 55, s. 8.

COGAN, Miroslav. Peřimovský kříž. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 1, s. 47. ISSN 1214-9381. [církvní památky; Peřimov]

COGAN, Miroslav. Socha sv. Václava na mostě v Libštátu. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 10, s. 50–[51]. ISSN 1214-9381. [Jan Sucharda ml. 1797–1873, sochaři]

COGAN, Miroslav. Socha sv. Václava v Libštátu a její autor Jan Sucharda mladší. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, sv. 30, s. 51–61. ISSN 1211-975X. [Jan Sucharda ml. 1797–1873, sochaři]

COGAN, Miroslav. Ze sbírek muzea – gemy Karla Zappa. *Muzejní čtvrtletník*. 2017, roč. 14, č. 1, s. 7. ISSN 1801-4054. [Muzeum Českého ráje; Karel Zapp 1854–1907, glyptik; Turnov]

D. J. Rokytnice hornická. *Rokytnický zpravodaj*. 2017, č. říjen – listopad, s. 18. [těžba stříbra; Rokytnice nad Jizerou]

DLABOLA, Josef. Z paměti paseckého učitele (do roku 1900). In: *In Leaenae Caeruleae Signo: vlastivědný sborník k 600. výročí úmrtí Jindřicha Nístěky z Valdštejna, 500. výročí zmínky o zpusnutí hradu Nístěky*. Vysoké nad Jizerou: Přemysl Špráchal – Eratigena, 2017. S. 111–128. ISBN 978-80-906868-0-9. [Josef Dlabola 1862–1944, učitel; Paseky nad Jizerou]

DRAHOŇOVSKÝ, Jan. Městské muzeum a galerie Lomnice nad Popelkou v roce 2016. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, sv. 30, s. 234–237. ISSN 1211-975X.

DRNOVSKÝ, Pavel. Nález zlomku kameninového poháru tzv. Falkeho skupiny na hradě Kumburku, okr. Semily. *Archeologie ve středních Čechách*. 2017, roč. 21, č. 1, s. 419–424. ISSN 1214-3553.

DVOŘÁK, Jiří. Harrachovské Ski museum v novém. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 10, s. 6. ISSN 1214-9381.

FAIT, Josef B. O leccems – v podstatě o ničem, aneb Memento starého hradu. In: *In Leaenae Caeruleae Signo: vlastivědný sborník k 600. výročí úmrtí Jindřicha Nístěky z Valdštejna, 500. výročí zmínky o zpusnutí hradu Nístěky*. Vysoké nad Jizerou: Přemysl Špráchal – Eratigena, 2017. S. 165–172. ISBN 978-80-906868-0-9. [hrad Štěpanice]

FRANCŮ, Vojtěch, Adéla RŮŽIČKOVÁ, Jaroslav PORŠ a Lenka KŘÍŽOVÁ. Židé na Turnovsku včera a dnes – židovský hřbitov. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 70 (24), č. 1, s. 60–61. ISSN 1214-1798.

HLAVA, Stanislav. Bozkovský hrádek. In: *In Leaenae Caeruleae Signo: vlastivědný sborník k 600. výročí úmrtí Jindřicha Nístěky z Valdštejna, 500. výročí zmínky o zpusnutí hradu Nístěky*.

Vysoké nad Jizerou: Přemysl Špráchal – Eratigena, 2017. S. 95–96. ISBN 978-80-906868-0-9.

JAKOUBĚOVÁ, Vladimíra, Jan MOCEK, Vratislav OUHRABKA, et al. *Semily: příroda, okolí, město, historie, současnost*. 3. vydání. Semily: Město Semily, [2017], 137 s. ISBN 978-80-904672-3-1.

JAKOUBĚOVÁ, Vladimíra. Muzeum Českého ráje v Turnově v roce 2016. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, roč. 30, s. 242–244. ISSN 1211-975X.

JAKUBEC, Pavel. Státní okresní archiv Semily v roce 2016. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, sv. 30, s. 222–225. ISSN 1211-975X.

JUŘENA, Jan. Silnice do nebe. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 1, s. [8]–11. ISSN 1214-9381. [silnice Jilemnice – Krkonoš, Horská silnice prezidenta Osvoboditele T.G. Masaryka]

KOLDOVSKÝ, Jaroslav. Vznik Horské záchranné služby a obnovení činnosti po roce 1945 v Rokytnici nad Jizerou. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 12, s. 14–15. ISSN 1214-9381.

KONVALINKOVÁ, Tereza a Martin OUHRABKA. Horní Dušnice – plošný průzkum horské vsi. *Fontes Nissae = Prameny Nisy*. 2017, roč. 18, č. 1, s. [58]–95. ISSN 1213-5097.

KRTIČKOVÁ, Libuše. Muzeum a Pojizerská galerie Semily v roce 2016. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, sv. 30, s. 240–242. ISSN 1211-975X.

KŘÍŽ, Jaroslav. Pověsti z Českého ráje. II. Zřícenina hradu Kozlov. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24(40), č. 1, s. 59. ISSN 1214-1798

KŘÍŽ, Jaroslav. Pověsti z Českého ráje. III. Hrad Trosky. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24(40), č. 3, s. 193–194. ISSN 1214-1798.

LACINA, Lubor. Slavnostní uvedení lesní kaple ve Škodějově. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 7, s. 39. ISSN 1214-9381.

LUŠTINEC, Jan a Helena REZKOVÁ. *Jilemnice*. Vlkov: Helena Rezková, 2017, 119 s. ISBN 978-80-88182-05-4.

LUŠTINEC, Jan. Jilemnice za I. světové války. *Jilemnice: zpravodaj města*. 2017, roč. 40, č. leden, s. 19–20.

LUŠTINEC, Jan. Krkonošské muzeum v Jilemnici v roce 2016. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, sv. 30, s. 232–234. ISSN 1211-975X.

LUŠTINEC, Jan. Mechanický betlém Jáchyma Metelky. *Věčko: vesele i vážně o Libereckém kraji*. 2017, roč. 16, č. zima, s. 40–43. ISSN 1213-7375.

- LUŠTINEC, Jan. Z korespondence Františka Kavána uložené ve fondech Krkonošského muzea v Jilemnici. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, sv. 30, s. 183–194. ISSN 1211-975X.
- MAREK, David. Stalo se před sto lety v Turnově a okolí. *Muzejní čtvrtletník*. 2017, roč. 14, č. 1, s. 7. ISSN 1801-4054.
- MAREK, David. Stalo se před sto lety v Turnově a okolí. *Muzejní čtvrtletník*. 2017, roč. 14, č. 2, s. 7. ISSN 1801-4054.
- MAREK, David. Stalo se před sto lety v Turnově a okolí. *Muzejní čtvrtletník*. 2017, roč. 14, č. 3, s. 7. ISSN 1801-4054.
- MAREK, David. Stalo se před sto lety v Turnově a okolí. *Muzejní čtvrtletník*. 2017, roč. 14, č. 4, s. 7. ISSN 1801-4054.
- MIKULE, František. Kuželky, aneb, Co se v hospodě naučíš...: (okénko do historie sportu). *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24(40), č. 3, s. 185–192. ISSN 1214-1798. [Lomnice nad Popelkou]
- MIKULE, František. Okénko do historie sportu. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24 (40), č. 2, s. 135–138. ISSN 1214-1798. [Lomnice nad Popelkou]
- MORÁVKOVÁ, Lenka. Kulturní památky Lomnice nad Popelkou. 4. část. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24(40), č. 1, s. 39–45. ISSN 1214-1798.
- NAVRÁTIL, Ivo, Karol BÍLEK, Gabriela BROKEŠOVÁ, Lenka KŘÍŽOVÁ a Lenka VEJNAROVÁ. Výběrová bibliografie k dějinám okresu Jičín a Semily za rok 2016. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, sv. 30, s. 263–277. ISSN 1211-975X.
- NOVÁK, Jan. Antrakologická analýza biomateriálu ze sídlištních objektů ze starší doby železné až mladší doby římské v Turnově. *Archeologie ve středních Čechách*. 2017, roč. 21, č. 2, s. 823–826. ISSN 1214-3553.
- PAVLŮ, Jaroslav. Ochotnické divadlo v Libštátě. *Libštátský zpravodaj*. 2017, roč. 34, č. 9, s. 10–11.
- PIČMAN, Jiří. Ohlédnutí bývalého předsedy MěNV na léta 1979 až 1990. In: *In Leaenae Caeruleae Signo: vlastivědný sborník k 600. výročí úmrtí Jindřicha Nístějky z Valdštejna, 500. výročí zmínky o zpusnutí hradu Nístějky*. Vysoké nad Jizerou: Přemysl Špráchal – Eratigena, 2017, s. 137–153. ISBN 978-80-906868-0-9. [Vysoké nad Jizerou]
- PROSTŘEDNÍK, Jan a Jan LUŠTINEC. Unikátní objev gotického kostela v areálu jilemnického zámku. *Krkonoše. Jizerské hory*. 2017, roč. 50, č. 3, s. [8]–12. ISSN 1214-9381.
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Archeologické tajemství synagogy. *Turnovsko*. 2017, č. 15. 1. 2017–15. 2. 2017, s. 20–21. [synagoga; Turnov]
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Archeologický výzkum domu hutníka ve Sklenářicích. *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. 2017, sv. 30, s. 33–50. ISSN 1211-975X.
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Archeologický výzkum v Rovensku pod Troskami. (Část I.) *Turnovsko*. 2017, č. 15. 7. 2017 – 15. 8. 2017, s. 20.
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Archeologický výzkum v Rovensku pod Troskami. (Část II.) *Turnovsko*. 2017, č. 15. 8. 2017 – 15. 9. 2017, s. 22.
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Archeologický výzkum v Rovensku pod Troskami. (Část III.) *Turnovsko*. 2017, č. 15. 9. 2017 – 15. 10. 2017, s. 20.
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Archeologický výzkum v Rovensku pod Troskami. (Část IV.) *Turnovsko*. 2017, č. 15. 10. 2017 – 15. 11. 2017, s. 20–21.
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Archeologický výzkum v Rovensku pod Troskami. (Část V.) *Turnovsko*. 2017, č. 15. 11. 2017–15. 12. 2017, s. 22.
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Archeologický výzkum v Rovensku pod Troskami. (Část VI.) *Turnovsko*. 2017, č. 15. 12. 2017–15. 1. 2018, s. 20.
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Jilemničtí Valdštejnové a místo jejich posledního odpočinku. *Muzejní čtvrtletník*. 2017, roč. 14, č. 4, s. 3. ISSN 1801-4054.
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Naposledy v Rovensku (zatím). *Muzejní čtvrtletník*. 2017, roč. 14, č. 1, s. 5. ISSN 1801-4054. [těžba rud; Rovensko pod Troskami]
- PROSTŘEDNÍK, Jan. O domě, mydlárně a kovárně v Sobotecké ulici. (Část I.) *Turnovsko*. 2017, č. 15.2.2017– 15.3.2017, s. 18.
- PROSTŘEDNÍK, Jan. O domě, mydlárně a kovárně v Sobotecké ulici. (Část II.) *Turnovsko*. 2017, č. 15.3.2017 – 15.4.2017, s. 24–25.
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Pozemní georadar při výzkumu kostela v Jilemnici. *Muzejní čtvrtletník*. 2017, roč. 14, č. 3, s. 5. ISSN 1801-4054.
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Proběhla experimentální stavba železa z místních železovic. *Muzejní čtvrtletník*. 2017, roč. 14, č. 1, s. 4. ISSN 1801-4054. [archeologie; Český ráj]
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Prosperující Novou Ves nahradil v 17. století režijní velkostatek pánů z Valdštejna. *Turnovsko*. 2017, č. 15. 6. 2017 – 15. 7. 2017, s. 20–21. [Nová Ves – zaniklá ves na Turnovsku]
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Unikátní objev kostela sv. Alžběty v Jilemnici: Pohřební místo majitelů jilemnického panství ve 14. až 17. století. *Jilemnice: zpravodaj města*. 2017, roč. 40, č. červen, s. 16–18.
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Výzkum před stavbou výrobní haly TREVOS. (Část I.) *Turnovsko*. 2017, č. 15. 4. 2017 – 15. 5. 2017, s. 22. [Mašov]
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Výzkum před stavbou výrobní haly TREVOS. (Část II.) *Turnovsko*. 2017, č. 15. 5. 2017 – 15. 6. 2017, s. 20. [Mašov]
- PROSTŘEDNÍK, Jan. Výzkum sídliště ze starší doby železné až mladší doby římské v Turnově. *Archeologie ve středních Čechách*. 2017, roč. 21, č. 2, s. 809–822. ISSN 1214-3553.
- RÝDL, Karel. *Jan Ámos Komenský a východní Čechy (1623–1628)*. [Pardubice]: Univerzita Pardubice, 2017. 124 s. ISBN 978-80-7560-062-2. [Horní Branná; Semily]
- ŠPRÁCHAL, Přemysl a Ivo NAVRÁTIL. Historie mlýna, továrny a hradiště (k. č. 1745/1) na Hradsku u Vysokého nad Jizerou v letech 1755–2015. In: *Leaenae Caeruleae Signo: vlastivědný sborník k 600. výročí úmrtí Jindřicha Nístějky z Valdštejna, 500. výročí zmínky o zpusnutí hradu Nístějky*. Vysoké nad Jizerou: Přemysl Špráchal – Eratigena, 2017. S. 173–185. ISBN 978-80-906868-0-9.
- VAŠATA, Ondřej. K počátkům české sociální demokracie v severovýchodních Čechách: (příspěvek k dějinám českého menšinového hnutí). In: *Tři čtvrté století života a práce: samizdat příspěvků k životnímu jubileu Prof. PhDr. Vladimíra Wolfa*. Velké Poříčí, 2017. S. 201–214. [Harrachov; Semily]
- VAŠATA, Ondřej. O Mizerově statku v Nové Vsi nad Popelkou, postaveném na místě bývalé tvrze. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, roč. 24, č. 4, s. 231–234. ISSN 1214-1798. [František Mizer 1861–1924; historik; pedagog]
- Z Českého ráje a Podkrkonoší: vlastivědná ročenka*. Semily: Jičín: Státní okresní archiv Semily; Státní okresní archiv Jičín: Regionální muzeum a galerie v Jičíně. 2017, sv. 30. 278 s. ISBN 978-80-86254-36-4, ISSN 1211-975X
- ZAJÍCOVÁ, Jana. 155 let turnovského Dvořáka. *Od Ještěda k Troskám*. 2017, 24(40), č. 1, s. 16–23. ISSN 1214-1798. [Pěvecký sbor Antonín Dvořák, Turnov]

Zusammenfassung

Die tschechischen Deutschen zwischen regionaler und „sudetendeutscher“ Identität Geschichte in den Reichenberger, Friedländer und Gablonzer Landeskunden

Jana Mezerová | Bei der Identitätsformung der aus den tschechischen Ländern stammenden Deutschen bzw. der tschechoslowakischen oder Sudetendeutschen spielten neben dem Wettstreit mit dem tschechischen Emanzipationsprozess (dem bis jetzt die Forschungsaufmerksamkeit gewidmet wurde) auch die parallelen regionalen Identitäten eine wichtige Rolle, die in Folge der gemischten Besiedlung überdauerten. Eine starke Verbindung mit den Regionen beweist eine große Menge an landeskundlichen Werken; reich war auch die landeskundliche Produktion in der Region der Oberneißer.

Die Forschungsgebiete, die im Rahmen der Landeskunde der regionalen Geschichte gewidmet wurden, weisen deutlichen Einfluss der deutschen, an der Prager Universität gepflegten Geschichtsschreibung auf. Bedeutend war aber auch die Gegenrichtung der Übertragung, indem die Regionalgeschichte als Quelle der konkreten Fakten und Beispiele diente, die die von den Akademikern formulierten Entwicklungstendenzen bestätigen sollten. Beim Konstruieren der einheitlichen Identität der Deutschen aus den tschechischen Landesteilen, bzw. aus der Tschechoslowakei, deren wesentlicher Bestandteil die eigene Geschichtsauffassung war, ist das popularisierte geschichtliche Narrativ und die Identifikation mit den Vorfahren, mit den bedeutenden Kulturschaffenden wichtig.

Regionen wie die Oberneisse, die oft durch raue Klimabedingungen, geographisch ungünstige Situation oder auch durch die Position an der Wirkungssphäre der höheren Verwaltungsstrukturen gekennzeichnet sind, gewährten den nötigen Raum, wo sich Eigenschaften wie Unternehmer- und Erfindergeist und die Fähigkeit, in den ungünstigen Bedingungen zu bestehen, durchsetzen konnten. Das ist die Ausgangsfigur des Narrativs der regionalen Landeskunden. Zu dieser am Anfang neutralen Grundlage kam schrittweise der nationale Inhalt hinzu. In den landeskundlichen Werken aus dem Anfang der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts erschien diese Charakteristik im engen Zusammenhang mit der Formulierung des Geschichtssinnes der tschechischen Deutschen, bzw. mit ihrer geschichtlichen Kultivierungsaufgabe und projizierte sich in die Betonung des Besiedlungs- und Kolonisierungsthemas. Unter dem Einfluss des Patriotismus wurde dann vorausgesetzt, dass für diese Aufgabe gerade der deutsche Bevölkerungsteil die besondere angeborene Begabung hat.

Technologische Anlage, Untersuchung und Erneuerung der Papierfabrik Nr. 5 in Hammer (Hamr na Jezeře)

Miroslav Kolka | Ivan Peřina | Die Studie ist der komplexen bauhistorischen Auswertung des Frühbarockobjektes der Papierfabrik in Hammer gewidmet. Der bestehende Kern des Gebäudes wurde in den 1680er Jahren auf dem Gebiet der ehemaligen älteren, 1655 gegründeten Papierfabrik gebaut. Grundlegend wurden dann die Umbauten im Hochbarockstil mit verzierter Fassade und die klassizistischen baulichen Veränderungen in den 1820er und 1830er Jahren. Die älteste Etappe mit gemauertem Souterrain und Erdgeschoss und mit dem Fachwerkgeschoss wird aufgrund der neuesten Erkenntnisse und der Identifizierung einer ganzen Reihe an Bauten aus dem Bauhorizont des 17. Jahrhundert in den Kontext der Entwicklung der technischen und dörflichen Bauten eingereiht. Besondere Aufmerksamkeit wird dem als Unikat erhaltenen Torso der technologischen Papierfabrik-Anlage und dem Betriebsumbau in bestimmten Zeitabschnitten gewidmet. An den Beispielen der Auswertung der Fundsituationen im Innenraum und besonders an der Fassade werden die Möglichkeiten der durchlaufend durchgeführten Untersuchungsarbeiten und ihre Notwendigkeit für die qualifizierte Erneuerung der Bauten dargestellt. Die meiste Aufmerksamkeit konzentriert sich auf die Untersuchung und folgende Erneuerung der Fassade der Papierfabrik, die in der verzierten Form des Hochbarockstils präsentiert wurde und die dank ihrer hochwertigen Ausführung zu den gelungensten Denkmalerneuerungen wenigstens in Nordböhmen gehört.

Der Prager Frieden in der Flugblattpublizistik

Jana Hubková | Die Studie wird der mannigfaltigen gedruckten Publizistik zum Prager Frieden gewidmet, der nach langen Verhandlungen in Leitmeritz, Pirna und Prag zwischen dem Kaiser Ferdinand I. und dem sächsischen Kurfürsten Johann Georg 1635 abgeschlossen wurde. Die Flugschriften, welche sowohl den Verlauf der Verhandlungen als auch den Inhalt der Vorbereitungs- und Endversionen dieses umfangreichen Vertragskomplexes betrafen, spielten eher informative Rolle. Die einzelnen Bestimmungen erschienen natürlich auch separat, oft mit aktuellen Ergänzungen. Andere Flugschriften enthielten auch kaiserliche Sanktionen gegen diejenigen, die den Prager Frieden nicht annahmen. Von den Vorbereitungsphasen der Verhandlungen sagt auch die lutherisch-kalvinistische Polemik aus, welche die Veröffentlichung des Gutachtens vom 28.3.1634 auslöste, das der sächsische Hofprediger Matthias Hoë von Hoënegg für den Kurfürsten vor dem Konvent der Protestanten in Frankfurt erarbeitete.

Die positive Interpretation des Prager Friedens besorgten vor allem die Anhänger des Kaisers und des sächsischen Kurfürsten. Als eine mediale Verkürzung dieser Intentionen ist der illustrierte

Einblattdruck „Deß H. Römischen Reiches von Gott eingesegnete Friedens Copulation...“ zu bezeichnen, dessen Bild und Text die Rolle beider Friedensinitiatoren feiern. Die Neuigkeit über den Frieden im ganzen Römischen Reich verbreitete „Der Postreitende FriedensBote“ und seine Loyalität erwiesen auch Verfasser aus verschiedenen Schichten der sächsischen Gesellschaft.

Der Prager Frieden war jedoch höchst kontrovers. Nach der Veröffentlichung des Vertragskomplexes musste sich besonders Johann Georg vor der Kritik sowohl seiner religiös-politischen Widersacher aus verschiedenen Reichsgebieten als auch der Personen aus Sachsen, ja sogar aus seiner unmittelbaren Umgebung, verteidigen. Das dokumentieren anschaulich die Formulierungen seines Patents gegen die Widersacher des Prager Friedens vom 17. März 1637. Noch 1635 erschien die umfangreiche und wiederholt gedruckte apologetische Flugschrift „Vindiciae Pacificationis Pragensis“, deren Verfasser – „ein treuer sächsischer Patriot“ – auf gesegnete Folgen des Prager Friedens hinwies. Ein gewisser „treuer deutscher Patriot“ opponierte ihm jedoch mit einer noch längeren und ebenfalls mehrmals gedruckten Schrift „Vindicio Secundum...“, die den breiteren, aus dem gesamtreichlichen

Gesichtspunkt geschriebenen Blickwinkel repräsentiert. Ähnliche Standpunkte drücken auch weitere zwei ausführlicher analysierte Flugschriften aus. Der Verfasser des Textes „Klagrede...Vber den vermeinten Frieden“ begründet, warum dieses Abkommen keinen dauernden Frieden bringen kann und kritisiert u.a. widerrechtliche Eingriffe des Kaisers in die Reichsstruktur, z.B. eigenwillige Erteilung der Kurfürsten- und Fürstentümer. Das demonstriert er auch am Beispiel des Königreichs Böhmen und zu ihm einverleibter Länder Oberlausitz, Niederlausitz und Schlesien. Er führt dabei eine lange Reihe von historischen Argumenten an, die auch in älteren böhmisch-pfälzischen polemischen Flugschriften zu lesen sind. Anders begründet Johann Warner aus Bockendorff seine Kritik des Prager Friedens. Er geht von den Visionen über den Zustand der evangelischen Kirche aus, die ihm Gott in den Jahren 1629-1637 offenbarte. Er proklamiert u.a. die Solidarität mit den Glaubensgenossen in Schlesien und Augsburg, die im Zusammenhang mit dem Prager Frieden eine religiöse Verfolgung vertragen mussten. Auch diese Flugschrift verursachte eine längere Polemik, welche die damalige Realität und zeitgenössische Mentalität widerspiegelt.

Streszczenie

Czesi i Niemcy pomiędzy regionalną i „sudeto-niemiecką“ tożsamością. Historia w libereckich, frýdlantskich i jabloneckich naukach o kraju ojczystym

Jana Mezerová | Przy tworzeniu tożsamości Niemców na ziemiach czeskich, ewentualnie czechosłowackich lub Niemców sudeckich miało znaczenie nie tylko współzawodnictwo z konkurencyjnym emancypacyjnym procesem czeskim, który był dotąd w polu uwagi badawczej, ale także równoległej identyczności regionalnej, trwającej w następstwie niekompaktowego zasiedlenia. Mocne relacje z regionami dokumentuje szereg produkcji o kraju ojczystym w dorzeczu Nysy.

Części badań w ramach wiedzy o kraju ojczystym historii regionu, wykazuje przede wszystkim wpływ niemieckiej historiografii pielęgnowanej na uniwersytecie praskim. Znaczenie miał i odwrotny kierunek przeniesienia, kiedy to historia regionalna służyła jako źródło konkretnych faktów, przykładów, które miały potwierdzać środowiskom akademickim formułowane trendy rozwojowe. Podczas konstruowania jednolitej tożsamości Niemców z obszarów czeskich, ewent. czechosłowackich, której wyraźną częścią była własna koncepcja historii, jest ważny popularyzowany narrator historyczny i identyfikacja przodków, wybitnych osobowości kulturotwórczych. Regiony, takie jak dorzecze Nysy, wyróżniające się często surowymi warunkami klimatycznymi, niekorzystną sytuacją geograficznie i po-

zycją na peryferiach oddziaływania wyższych struktur administracyjnych stwarzały przestrzeń, gdzie mogły mieć wpływ właściwości takie jak przedsiębiorczość i wynalazczość, zdolność wytrwania w niekorzystnych warunkach. To jest wyjściową figurą narracyjną regionalnej wiedzy o kraju ojczystym. Stopniowo do tej początkowo neutralnej podstawy była nabierana treść nacjonalna. W dziełach autorów o kraju ojczystym z początku drugiej połowy XIX wieku charakterystyka ta pojawiała się w ścisłym powiązaniu ze formułowaniem sensu historii czeskich Niemców, ewent. ich historycznym zadaniem kultywacyjnym i wyświeślała się z podkreśleniem temat zasiedlania i kolonizacji. Pod wpływem nacjonalizacji oczekiwało się następnie, że właśnie niemiecka grupa etniczna ma szczególnie wrodzony talent do tego zadania.

Urządzenia technologiczne, badania i wznowienia papierni nr ew. 5 w miejscowości Hamr na Jezeře

Miroslav Kolka | Ivan Peřina | Studium jest poświęcone kompleksowemu budowlano-historycznemu obiektowi wczesnobarokowej papierni w miejscowości Hamr na Jezeře. Na przykładach oceny sytuacji znaleziska przede wszystkim przy fasadzie są zaprezentowane możliwości stopniowo wykonywanych prac badawczych i niezbędności kwalifikowanego wznowienia budowli. Obserwowana jest również rekonstrukcja fasady papierni, która była prezento-

wana w okresie szczytowego ozdabianego baroku i dzięki dobremu wykonaniu należy do najlepiej wykonanej rekonstrukcji zabytków co najmniej w Czechach Północnych. Szczegółowa uwaga jest również poświęcona unikatowo przetrwałemu niedokończonemu urządzeniu technicznemu papierni. Punkt ciężkości pracy polega na badaniu źródła materiałowego, tj. samej budowli papierni i tor-su historycznego urządzenia maszynowego. Stwierdzenia z prac terenowych są konfrontowane z danymi archiwalnymi i analogiami z odpowiedniej dziedziny budowlanej. Papiernia została założona do roku 1655, ale obecny rdzeń budowy był bezpiecznie datowany do lat 70-tych XVII wieku. Zasadnicze były również barokowe przebudowy z ozdabianymi fasadami i klasycystyczne przepracowania w drugim i trzecim dziesięcioleciu XIX wieku. Najstarszy etap z murowaną suteryną i parterem jest umieszczony w kontekście rozwoju budowli technicznych i wiejskich w Czechach Północnych na podstawie najnowszej wiedzy i identyfikacji całego szeregu budowli z horyzontu budowlanego XVII wieku. W przypadku urządzenia technologicznego udało się wiarogodnie zrekonstruować eksploatację obiektu w poszczególnych okresach czasu.

Pokój Praski w publikacji ulotkowej

Jana Hubková | Studium skupia się na różnorodnej publikacji drukowanej z uwzględnieniem Pokoju Praskiego, który po długich rokovaniach w Litoměřicach, Pirnie i Pradze został zawarty pomiędzy cesarzem Ferdynandem II. Habsburskim i elektorem saskim Janem Jerzym w roku 1635. Ulotki, które prezentowały przebieg rokowań, jak również zawartość wersji przygotowawczej i końcowej tego obszernego pliku porozumień, odgrywały prędkiej informacyjne zadanie. Poszczególne decyzje odbywały się owszem też oddzielnie, często z aktualnymi aneksami. Inne ulotki zawierały też sankcje cesarskie przeciwko tym, którzy nie przyjęli Pokoju Praskiego. O etapach rokowań przygotowawczych wypowiada polemika luterkańsko-kałwinistyczna, która wywołała opublikowanie stanowiska z 28.3.1634, które wypracował dla elektora nadworny kaznodzieja saski Matthias Hoë von Hoënegg przed porozumieniem protestantów we Frankfurcie.

Pozytywny komentarz Pokoju Praskiego wykonali przede wszystkim zwolennicy cesarza i elektora saskiego. Za streszczenie medialne tego stanowiska można oznaczyć ilustrowaną ulotkę „Deß H. Römischen Reiches von Gott eingesegete Friedens Copulation...“, której prezentacja i tekst podkreślają rolę obu inicjatorów pokoju. Nowość o pokoju w całej Rzeszy Rzymskiej rozpowszechnił „Der Postreitende FriedensBote“ a swoją lojalność okazali też wydawcy z różnych warstw społeczeństwa saskiego.

Pokój Praski był jednak wysoko kontrowersyjny. Po opublikowaniu pliku umów musiał się bronić przede wszystkim Johann Georg przed krytyką swoich religijno – politycznych przeciwników z różnych obszarów, jak również osób z Saksonii i swojej bezpośredniej okolicy. Jasno to dokumentują sformułowania jego patentu przeciw przeciwnikom Pokoju Praskiego z 17. 3. 1634. Jeszcze w roku 1635 pojawiła się obszerna i powtórnie wydawana apologetyczna ulotka „Vindicae Pacificationis Pragensis“, której wydawca – „wierny patriota saski“ – wskazywał na błogodarne następstwa Pokoju Praskiego. Pewien „wierny patriota niemiecki“ oponował mu jeszcze dłu-

szym i prawie tak samo ponownie drukowanym dziełem „Vindicio Secundum...“, które reprezentowało szerszą, z całkiem dostatecznego stanowiska pisaną perspektywę. Podobne stanowiska drukowały też dalsze dwie podobnie analizowane ulotki. Wydawca tekstu „Klagrede... Vber den vermeinten Frieden“ udowadnia, dlaczego takie porozumienie nie może przynieść stałego pokoju i krytykuje między innymi przeciwprawne ataki cesarza struktur rzymskich, np. swawolne rozdzielanie elektoratów i księstw. Demonstruje to również na przykładzie Królestwa Czeskiego i włączonych do niego obszarów Łużyc Górnych, Łużyc Dolnych i Śląska. Podaje przy tym długi szereg historycznych argumentów, które można też przeczytać w starszych czesko-niemieckich (pfalz) ulotkach polemicznych. Inaczej uzasadnia swoją krytykę Pokoju Praskiego Johann Warner z Bockendorffu. Wywodzi on z wizji o stanie kościoła ewangelickiego, którą odkrył mu Bóg w latach 1629–1637. Proklamuje między innymi solidarność współwierzących na Śląsku i w Augsburgu, którzy w związku z Pokojem Praskim musieli znosić prześladowania wyznaniowe. Również ta ulotka była przyczyną następnej polemiki, która odzwierciedla ówczesną rzeczywistość i mentalność tego okresu.

